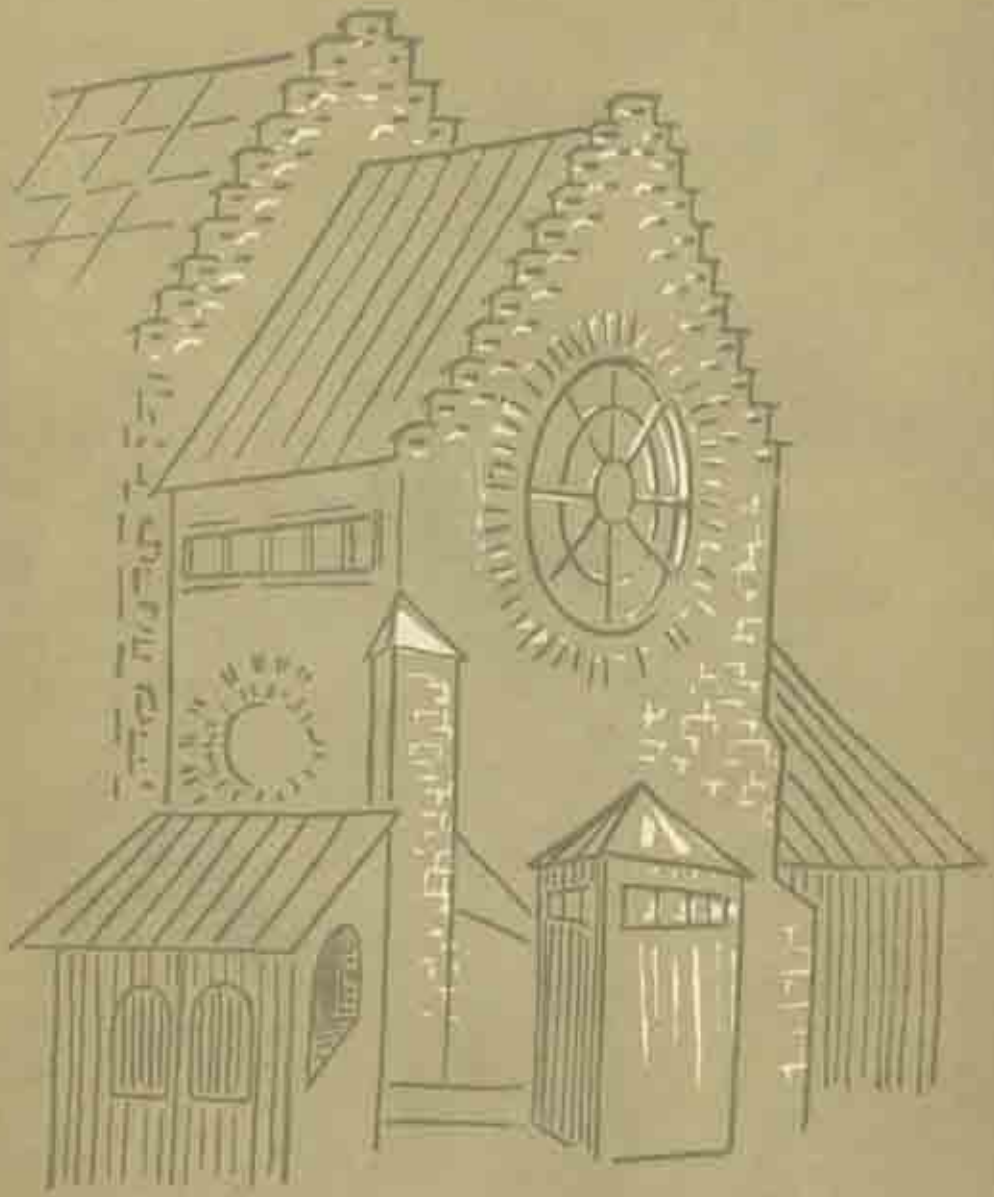

ערים ואמהות בישראל

הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים

ערים ואמהות בישראל

מצבת קודש לקהילות ישראל שנחרבו בידי
עריצים וטמאים במלחמת העולם האחרונה

בעריכת
הרב י. ל. הכהן מימון

כרך שביעי
ברטיסלבה (פרשבורג)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים תש״ך

שמואל הכהן וינגרטן

תולדות יהודי ברטיסלבה (פרשבורג)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים תש"ך

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

כל הזכויות שמורות למוסד הרב קוק

נדפס בדפוס יהודה בע"מ, ירושלים

Copyright by Mossad Harav Kook, Jerusalem 1960

Printed in Israel

התוכן

פרק ראשון: רשומים ראשונים של ישוב יהודי עד הגירוש . . . 11—7

פרק שני: מגירוש לגירוש (1360—1526) . . . . . 23—12

פרק שלישי: הישוב היהודי על השלוסגרונד . . . . . 59—24

ראשיתו של הישוב — חסותם של הגראפים פאלפי — החיים הרוחניים בגיטו שעל השלוסגרונד — מס הסובלנות — רבי יצחק סג"ל הלוי לנדוי מדוקלא — רבי מאיר ברבי — החיים היהודיים בגיטו במאה ה־18 — רבי קאפל טעהבן — רבי משולם איגרא מטיסמניץ.

פרק רביעי: תקופתו של רבי משה סופר . . . . . 87—60

התמנותו לרבה של פרשבורג — השטפונות בתקס"ט והרעשת נפוליאון את העיר — השפעת חוקי הקיסר יוסף השני להצלת היהודים — הישיבה — הריפורמה — רבי אברהם הירש לבוב — תלמידי חכמים בזמן החתם סופר — המצב הפוליטי והכלכלי בסוף המאה ה־18 ובמחצית הראשונה של המאה ה־19.

פרק חמישי: המרד האונגרי והשפעתו על יהודי פרשבורג . . . 128—88

המתקדמים מרימים ראש — רבי אברהם שמואל בנימין סופר — ההכנות לקונגרס — כולל אונגארן — הקרע בקהילת פרשבורג — קהילת הניאולוגים — קהילת החרדים — העבודה למען הכולל — הציונות בפרשבורג — הועידה העולמית של המזרחי — מאורעות שונים בשנים שלפני מלחמת העולם — בשנות מלחמת העולם.

פרק ששי: תקופת טשכוסלובקיה . . . . . 176—129

עם התמוטטותה של המלוכה האוסטרית־אונגרית וסיפוחה של פרשבורג לטשכוסלובקיה — אחרי כיבוש העיר ע"י הטשכים — המפלגה היהודית המאוחדת — הלשכה המרכזית לאורטודוכסים — מפלגה יהודית סלובקית — אגודת ישראל — הועידה העולמית של אגודת ישראל — הציונות — שמואל בטלהיים —

פרק ששי: תקופת טשכוסלובקיה (המשך) . . . . . 176—129

תנועת המזרחי — ד"ר שלמה שטיינר — אליעזר ניסן ליבוביץ — משרד עליה ומשרד ארץ ישראל — החיים הכלכליים והפוליטיים בשנים הראשונות למדינת טשכוסלובקיה — החיים הרוחניים בתקופה הטשכוסלובקית — הקהילה החרדית — חברי הבד"צ — תלמידי חכמים בעלי בתים — הקהילה הניאולוגית — מוסדות התורה — מוסדות צדקה וחסד — בתי כנסת ובתי מדרש — הדפוס העברי, הספר העברי והעתונות.

בימי השואה . . . . . 182—177

פרק ראשון

רשומים ראשונים של ישוב יהודי עד הגירוש בשנת 1360

במורד הדרומי של רכסי הקרפטים הקטנים, מספר פרסאות מעיר המלוכה וינה, שוכנת העיר פרשבורג (היא פוז'וני בתקופה האונגרית וברטיסלבה בתקופה הצ'כוסלובקית).

נוסח הגט הוא: פרעשפורג דמתקריא פאזשן מתא דיתבא על נהר דונאו דמתקרי דונאיי ועל מי מעינות (וראה את הנספח בענין זה).

ראשית ישובו של המקום הזה לוטה בערפל. ידוע שעל יד פרשבורג בסביבת דייטשאלטנבורג, היתה קיימת עיר רומאית גדולה בשם קרנונטום, שהיתה העיר המזרחית הקיצונית של הפרובינציה הרומאית נוריקום. מרקוס אורליוס שהה כאן שלש שנים בזמן מלחמת מארקומאן וכאן הקים ספטימוס סברוס את מפקדתו במלחמתו נגד הגרמנים. דבר קיומו של ישוב רומאי גם בפרשבורג עצמה בתקופת חורבן הבית, נתגלה רק בזמן האחרון לרגל חפירות ליסודות בניין. נתגלו לבנים רומאיות ועליהן כתובות של הלגיונות 14 ו־15 וזה האחרון גם השתתף בכבוש ירושלים ושריפת המקדש.

ידוע שלרגל החלפת מקום חנייתם של הלגיונות הרומאיים מארץ ישראל לפנוניה, היא אונגריה שלאחר כך, נסחבו אתם מאות יהודים ומשערים שאלה יסדו בכמה ערים רומאיות שבפנוניה (סיקמבריה־אופן־בודון, אררא־בונה־ראב, סאבאריה־שטינאמאנגר, סרבינום־פינפקירכן), את הקהלות היהודיות הראשונות בשטח זה. משערים שגם בפרשבורג נוסדה בתקופת הקיסר טיבריוס (030) ע"י המצביא פיסו, קהלת יהודים קטנה. לכל ההשערות האלה אין אמנם כל אסמכתא היסטורית.

רשמים ראשונים על יהודים במחוז פרשבורג, אנו מוצאים רק לערך בשנים ד' תתמ—נ (בסוף המאה ה־11), והם באו לכאן מהארצות הסמוכות, מוריביה ובוהמיה, שבהן היו יהודים עוד קודם לכן.

הרדיפות על היהודים בבוהמיה במאה ה־11 וכן חיילות האימים של מסע הצלב הראשון, שהרגו ורצחו בכל אשר עברו, הגדילו את ההגירה מהארץ הזאת. היהודים נמלטו דרומה לפרשבורג וסביבותיה, בחשבם למצוא מחסה מחמת המציק. אך לא הונח להם. מסע הצלב הראשון שעבר בשנת תתנו (1096) דרך גרמניה, בוהמיה, מורבי, ואוסטריה, התקרב לפרשבורג משני עברי נהר הדנובה. אחת השלוחות באה דרך עמק הואג והגיעה עד ניטרה והשניה התקרבה דרך אוסטריה מעברה השני של הדנובה. שתי השלוחות יחד הביאו הרס וחורבן על כל מדרך כף רגלן. החלק שבא דרך אוסטריה, שמנה כמאתים אלף איש, כבש את אונגריש־אלטנבורג ושמו מצור על חומותיה המבוצרים של מושון היא ויזלבורג. אחרי מלחמה קשה וכבדה, התגברו חיילותיו של המלך האונגרי קולומן על עדר רוצחים זה והנחילוהו מפלה שלמה. בחלקם נהרגו בשדה הקרב ובחלקם נדחפו לנהר הדנובה ולבצות אשר במקום ההוא

„ורבים שמתו וטבעו בטיט היון משנהרגו בחרב" (גזרות תתנו לר' שלמה ב"ר שמעון).

כנראה נהרגו כל היהודים בסביבה זו ולא נשארו עדי ראיה שיוכלו למסור פרטים וההדים הקלושים שבאו לאזני רושמי הרשימות על גזרות תתנו, שלא ידעו פרק בגיאוגרפיה, כללו את המאורעות ברשימותיהם, על כל אונגריה. כך מזכיר בעל שארית ישראל (ר' מנחם ב"ר שלמה) „צרות ורעות, אשר עברו על היהודים באשכנז ובצרפת, בענגלאנד, פיהם ואונגארן משנת ד' אלפים תתן עד תתנו". על רצח יהודי פרשבורג נשאר גם זכר ברשימות האזכרה של כמה קהלות בגרמניה, שהיו מזכירות בין שאר הקדושים שנהרגו על קדוש השם גם את נשמות „הרוגי ושרופי פרשבורג". יותר מפורטת היא האזכרה של העיר נירנברג (בהוצאת הפרופ' סאלפלד) ובה כתוב: „יזכור אלקים את הרוגי ושרופי פרשבורג רבי יונה וחבריו". אין אנו יודעים על רבי יונה זה שום דבר. יש הרוצים לזהותו עם רבי יונה בר שאול, עליו מקונן משורר אלמוני (בקינה כתובה באקרוסטיכון של א"ב שנמצאה במחזור כתב יד ע"י הפרופ' דוד קאופמאן):

א גונה נפשי והנחם מאנה / מפני עקת רשע ממיט עלי און ושטנה בהגישו לחם
מגואל לבקש תואנה / ויפול הגורל על יונה.
ב חור כארזים ברוך מבנים אשר בחר באל — — — — — —

ד ודי צח ואדום לעזרנו חושה / אל נקמות נקום בחרבך הקשה מפחד אויב
לבש גבר שמלת אשה / ויקם יונה לברוח תרשישה.
ה דריכוהו חזירי יער בחרב שנונה / בזכרי זאת נהפך שירי לקינה / וירימוהו
למשפטם ויקח בושנה / ויבקשו לבלוע את היונה.
ו עין לא חסה עליו לחומלה / אשר פיהם דבר שוא ועולה / הוצא את המקלל
לבית הסקילה / וירע אל יונה רעה גדולה
ז עק וצוח אלקי הושיעני / ומים הזדונים אל ישטפוני / גוי אתן בשמך עוד
וסקלוני / ויאמר יונה שאוני והטילוני.

אם אחרי השמדת חיילות מסע הצלב הראשון, התיישבו יהודים בפרשבורג, היו הם נתונים בקביעות לפגיעות והרפתקאות. בתתסא (1101) שם מצור על העיר קיסר גרמניה, היינריך החמישי. בימי מלכותו של גיזה השני (1141—1161) בשנת תתקי בא בוריס בנו של המלך קולומאן עם צבא בתביעה על כתר המלכות באונגריה לפרשבורג וכבש את המבצר. גיזה שם מצור על העיר והכריח את יריבו לעזוב את המבצר. בשנת תתקמט (1189) הגיע לפרשבורג פרידריך ברברוסה (האדמוני) עם חיילותיו. עיר פרשבורג, ערכה חגיגות מפוארות לקבלת פני ברברוסה וחיילותיו והוא גם ניהל תעמולה עזה בפרשבורג עצמה להתנדבות למסע הצלב שעמד בראשו ורבים גם נענו לו.

בשנת ד' תתר (1240) חדרו הטטרים לפרשבורג, החריבו את פרורי העיר, את הוידריץ וגם את השלוסברג ומלחמה כבדה היתה נטושה ביניהם לבין מגיני העיר. בשנת ה' לא (1271) כבש את העיר אוטוקאר פשמישל ואמנם מציינים לשבחו, שלא פגע בתושבי העיר.

מלחמות אלה בעיר עצמה ובתקופות כה קרובות לא היתה כמובן שעת כושר

להתישבות יהודים במקום הזה. ובכל זאת הידיעה הראשונה על קיום קהלה יהודית בפרשבורג באה מן הזמן ההוא.

ר' שלמה לוריא (שו"ת מהרש"ל ס' כט. נפטר שיח) ברשמו את גדולי התורה בדורות שקדמו לו, מביא: „וחתניו של רבנו אב"ן (אליעזר בן נתן) היו, רבנו יואל ב"ר יצחק הלוי ורבי שמואל ב"ר נטרונאי ובנו מהר"ר מרדכי מקולוניה ובנו מהר"ר שלמה מברונא ובנו מרדכי ובנו מהר"ר יהודה המכונה ליברמן מפרשבורג ובנו שלמה והרב ר' אורי וכו'".

כידוע היה הראב"ן בשנת תתקיב (1152) עוד בחיים ולפי חשבון הדורות, אם נחשוב 25 שנה לדור, נמצא שר' יהודה ליברמן, פעל בפרשבורג בשנת ה' יב (1252). ברור איפוא שאם גדול בתורה, שהרש"ל כוללו ברשימתו, פעל בפרשבורג, בודאי היתה גם קהלה ראויה לשמה סביבו. מרשימת הרש"ל אנו למדים גם על מוצאו של רבי יהודה, שהוא מברונא, היא ברין שבמוראביה ובודאי היו גם יתר בני הקהלה ממוצא מוראביה.

השקט היחסי ממלחמות חוץ ששלט במדינה, בתקופה זאת, הביא לגידול הישוב היהודי בפרשבורג. ולמרות שהאוכלוסיה הנוצרית הגרמנית, אזרחי פרשבורג, הצטיינו בשנאת יהודים עזה, סמכו היהודים על המלך שנטה להם חסד והמשיכו להטות את שכמם לסבל. ואמנם לא נתאכזבו היהודים מהמלך אנדרעאס השלישי. בשני לדצמבר 1291 העניק המלך זכויות מיוחדות לעיר פרשבורג כפצוי על סבלם תחת המלך הקודם ובמכתב־ההענקה כותב המלך מפורש שלגבי זכויות אלה דין היהודים כדין יתר אזרחי העיר.

לפי מכתב מלכותי זה הושוו היהודים בזכויותיהם עם אזרחי העיר. ואמנם, שאלה גדולה היא אם יכלו היהודים ליהנות משויון זה, כי עצם מתן הזכויות ליהודים עוד העמיק את שנאת הגרמנים שבעיר והפכה לסבה של רדיפות ופגיעות ביהודים. הלך רוחם של אנשי הכמורה ונכבדיה בעיר זו כלפי היהודים בעת ההיא, בא לידי ביטוי בצורה אופיינית ביותר. מגדל כנסיית הפרנציסקנים, שנבנה בימי המלך אנדרעאס, מציג יהודי לבוש קפוטה וחגור אזור כשהוא רוכב על חזיר.

בימים ההם עדיין לא נאסר על היהודים לרכוש נכסי דלא ניידי, והיהודים גם רכשו בתים וכרמים. בתי „חצר־היהודים" בה קבעו היהודים את משכנם, היו קנינם הפרטי. דיורם של היהודים במרוכז גם כן לא בא מתוך הכרח מן החוץ. ויתכן שטעמי בטחון קבעו את הדבר ולא מן הנמנע הוא שנמוקים דתיים, כגון תפלה בצבור וכדומה גרמו לכך שיקבעו דירותיהם בקרבת מקום איש אל רעהו. „חצר־היהודים" על בתיה, היתה ברחוב הארוך לצד „שער הדייגים" (פישרטור).

הכמורה, שהשתדלה במיטב יכלתה להסית את העם ביהודים ולהשפילם, לא הסתפקה בסמלי התול, כאותו שבראש מגדל הכנסיה, אלא עברה גם למעשים. בשנת 1335 היתה לקהלת היהודים הקטנה שבפרשבורג גם בית כנסת משלהם. מטעמים בלתי ידועים לנו היום, בנו הם את בית הכנסת בקרבת מקום לבית היראה של מסדר הציסטרציטים, והדבר היה לצנינים בעיניהם של הנזירים של מסדר זה. הם פנו בתלונה לאפיפיור בנדיקט ה־12 על כך וממכתב האפיפיור לנשיא ההגמונים במדינת אונגריה (פירסטפרימוס), הבישוף מגראן (אסטרגום) שנכתב ביום 13 לנובמבר 1335 אנו שומעים גם על סבת התלונה של נזירים אלה.

במכתב האפיפיור נאמר: „ראש הנזירים והמועצה של הכנסיה מהמסדר של הציסטרציטים מאזור הכנסיה בווספרעם, הגישו לפני תלונה ובקשה, אשר לפיה יש להם בעיר פוז'ון (פרשבורג) באזור שלך, בית תפלה או קפעלע. והנה נמצא בעיר הזאת המון רב של יהודים המונעים מתוך רצון רע ומפריעים להם בתפקידם באלקי הראשי, היינו, בצלברציה של הנזירים באותו בית תפלה או קפעלע, ע"י שבנו בקרבת מקום בית כנסת. ע"י צעקותיהם של היהודים בבית הכנסת שלהם, אין הנזירים הנ"ל יכולים לערוך את תפלותיהם החוקיות ולא לקיים את נדריהם לאדון. ולכן אנו מצוים אותך ומפקדים על אחוותך ע"י מכתב אפוסטולי זה שאם תמצא, שהדבר נכון הוא, תצוה להרוס את בית הכנסת בכח הסמכות של המרות שלנו. את המסרבים לקיים את דברינו, אם נוצרים הם ייענשו בעונש כנסיתי ואם יהודים הם, תאסור כל מגע ביניהם לבין המאמינים".

על תוצאות חקירתו של הבישוף מגראן לא נמצא שום דבר ואין אנו יודעים אם מעשי שטן הצליח ובית הכנסת נהרס אם לאו. אך לנוכח שלטונו הבלתי מוגבל של האפיפיור על מלכים ושרים, בימים ההם, יש להניח שאמנם הוצאה פקודתו של האפיפיור לפועל, בית הכנסת נהרס והנזירים לא הופרעו יותר ב„כוונות" שלהם, ע"י המולת התפלה של היהודים.

כמס כללי שלמו היהודים דמי חסות לאוצר המלך. בהתחשבות עם מס זה, היו היהודים פטורים לשלם מסים נוספים להחזקת העיר והגנתה. גם אנשי הכמורה היו פטורים מלהשתתף במסי העיר. בשנת 1345, שינה המלך לודויג ה־1 את הנוהג הזה והטיל חובה על כל תושבי העיר בלי הבדל מעמד, בין יהודים ובין נוצרים, בין אנשי כמורה ובין חילוניים, שכולם יהיו חייבים לתרום את חלקם להוצאות העיר המשותפת לכל תושביה. באשר ליהודים, היה במס זה משום הכבדה וקיפוח, כי היה זה נוסף לדמי החסות שתושבים אחרים לא שלמו.

רוב עסקי היהודים באותו זמן, היו עסקי כסף, הלואות על משכנות, כלי בית ותכשיטים. הדוקומנטים, החוזים ושטרי ההלואה שנשארו מהזמן ההוא, מכילים רק עסקים כאלה. יתכן אמנם שהיו גם משלוחי יד אחרים בתוך היהודים, כגון: חייטים וסוחרים ובעלי הכרמים עסקו בודאי גם בתוצרת יין, פרי כרמיהם.

במדה מסוימת סבלו היהודים תושבי פרשבורג והסביבה משכניהם הגרמנים והסלובקים יותר מאשר היהודים במחוזות בעלי אוכלוסיה אונגרית. הסבה לכך היא, שהתפשטותה של הנצרות היתה אטית מאד בין האונגרים. גם מלכי אונגריה הראשונים משלשלת הארפאדים, לא ספגו עוד לתוכם את הקנאות הקתולית ואי סבלנותה.

אחרי פשיטת הטטארים במדינה, נדלדלה הארץ והאוכלוסיה נתמעטה. לכן פנה המלך בעלא הרביעי לעמים שונים וגם ליהודים אשר במדינות אחרות לבוא ולהתיישב באונגריה ולעזור בקימומה. בשנת 1251 (ה' יא) נתן מכתב חסות ליהודים. על פיו, היהודים הם קנין הכתר ועומדים לכן תחת חסותו הישרה של המלך. הוא הבטיח במכתב זה, חופש מלא בעניני דת, מסחר ובכלל הגנה על גופם ורכושם של היהודים. משך מאות בשנים שימש מכתב זה, שיהודי אונגריה הצליחו לקבל עליו את אשורם וקיומם של כל מלכי אונגריה בשעת הכתרתם, — היסוד החוקי והבסיס המשפטי לקיום היהודים במדינה. לאט לאט נשתנה המצב, כאשר בית אנז'או הגיע למלכות.

בימי רוברט קארל הראשון משושלת זו, עוד כובדו הזכויות המובטחות. עם עלות בנו לודוויג הראשון על כסא המלוכה, נשתנה המצב לרעת היהודים. הוא היה קאתולי אדוק וקנאי והתמסר לפעולה מיסיונרית. מתוך רשימות כרוניקאריות יוצא שמלך זה ציוה על היהודים שימירו את דתם ויקבלו עליהם את הנצרות. במקרה זה הבטיח להם שווי זכויות מלא עם התושבים האונגרים. מאחר שהיהודים לא נתרצו לכך „והמלך לא היה יכול לבצע את תכניתו בהתקלו בקשיות ערפם של היהודים", הוציא המלך פקודת גירוש נגד כל היהודים שבארץ אונגריה. המסמך הרשמי על פקודת הגירוש ונימוקיו לא נשמר בארכיונים הממשלתיים. עליו יודעים רק מהמציאות של יציאת היהודים מן הארץ וכן מרשימות היסטוריונים שחיו בחצרות מלכים מאוחרים. ההיסטוריונים מחולקים גם בתאריך שנת הגירוש. אך מתוך דוקומנטים שונים וביחוד אחד מהם הקובע את הפשרה בקשר עם גבית החובות של יהודי פרשבורג, קבעו שהגירוש היה בשנת 1360.

בשנה זו יצאו יהודי פרשבורג את העיר בהשאירם את בתיהם ואת החובות שלא נגבו ומצאו מקלט ארעי בעיירה האינבורג האוסטרית שע"י פרשבורג מעבר השני של גבול אונגריה.

יתכן שהגירוש, אעפ"י שלפי הפקודה חל היה על כל היהודים שבאונגריה, בכל זאת לא היה ביצועו טוטאלי. יש לשער שבמקומות מסוימים נשארו יהודים גם אחרי הגירוש. רק הערים שרצו ליהנות משמיטת החובות ומהרכוש הנטוש, נאחזו בהחלטיות בשעת כושר זו וביצעו את הגירוש בשלימות, כדי לעטות על שלל היהודים. אחת הערים האלה היתה פרשבורג. בשנת 1361 כבר מוצאים אנו שטר מתנה, על פיו נתן המלך במתנה את בנין בית הכנסת הנעזב לרופאו מגיסטר פראנץ. כן חולקו יתר בתי היהודים ליחסני העיר ולמקורבי המלכות.

יהודי פרשבורג לא השלימו עם פסק דינם ולא ויתרו על רכושם. בהיותם בקרבת מקום למדינה וסמוך לפרשבורג, התאוששו לאחר זמן קצר ואחרי שהסתדרו קצת במעונם החדש, מצאו אפשרות לערער על גזילת רכושם.

אין אנו יודעים על האמצעים, בהם נקטו יהודי פרשבורג כדי להשפיע על המלך שיטה אוזן לתביעותיהם, אך עובדה היא, כפי שיוצא ממסמך אחד, שמאחר שהיהודים לא יכלו לבוא לפרשבורג, טרח ובא שופט העיר בפקודת המלך להאינבורג, בכדי לבוא לידי הסכם עם היהודים בדבר גבית חובותיהם. הוא נפגש עם שופט היהודים שיקרליין ובא אתו לידי פשרה, למרות טענותיהם של הלווים בפרשבורג שהיהודים גרמו להתרוששותם ואינם יכולים לשלם להם את חובותיהם.

לפי הסכם זה הוטל על כל הנושים להגיש את אגרות החוב ושטרי ההלואה שלהם תוך שנה אחת לפני שופט היהודים ושופט העיר פרשבורג ורק אלה שיתאשרו על ידיהם בחתימותיהם יקבלו תוקף לגבות על ידם את החוב.

שנת 1364 היתה כבר שנת התשלומין ומסמך אחד כבר מעיד על תשלום עיר פרשבורג עצמה את הלואתה בסך 118 גולדן לאחד היהודים.

פרק שני

מגירוש לגירוש (360 — 1526)

תעודה משנת 1367 מזכירה כבר יהודי בפרשבורג, ויש איפוא יסוד לשער שבשנה זו התחילו המגורשים לחזור לעיר. על מציאותם של יהודים בעיר בשנת 1368 ישנן כבר הוכחות מפורשות יותר. על פי ספר האחוזות של העיר יש לקבוע, כי בשנה הזאת רכשו כבר היהודים מחדש בתים בעיר.

כאשר היהודים חזרו לעיר נאחזו שוב ב„חצר־היהודים". מסמך מ־2 לנובמבר 1369 מודיע שפאול בנו של ראש העיר מכר את „חצר־היהודים", ליהודים חאצים ומוש (כנראה כינויים לחצקל ומשה).

בשנת 1371 הנהיגה העיר את „ספר היהודים". ספר זה שימש מעין „חוקת היהודים" בזמן ההוא, בו הוגדרו היחסים הכספיים בין היהודים והנוצרים בעיר ונקבע גם הנוהג לשיפוט בין יהודים לנוצרים בסכסוכים שנבעו מתוך יחסים אלה.

סעיף א קובע את מטרת ההגדרות. סעיף ב מטפל בצורת הלומבארד וסעיף ג, שנוסף בשנת 1376, קובע את השיפוט בסכסוכי כסף שבין יהודים ונוצרים.

ספר זה נשמר במשרד העיר ונפתח רק במעמד שני נציגים, אחד מטעם היהודים ואחד מצד הנוצרים. אחרי השימוש בו נסגר הספר ונחתם ע"י שני הצדדים.

נקבע, שבהטלת שבועה על יהודי, אם סכום הטענה עולה על סך 10 פונט, עליו להשבע בנקיטת ספר תורה, ובסכומים קטנים יותר — בנקיטת הטבעת שעל דלת בית הכנסת. בנוגע לשיפוט עצמו נקבע, שבסכסוך בין יהודים ונוצרים, גם הרכב השופטים צריך להיות של יהודים ונוצרים ביחד. בספר היהודים נרשמו כל החוזים על הלוואות שבין יהודים ונוצרים ורק ע"י הרישום בספר זה קבלה ההלואה תוקף חוקי.

היהודים שחזרו לעיר, חזרו גם להתעסקותם הקודמת. ואלה שעסקו לפני הגירוש בתוצרת היין, המשיכו במשלח ידם גם לאחר כך. אך נראה שמפני ההפסדים שנגרמו לכורמים היהודים בשל הפסקת עבוד הכרמים משך זמן גירושם, סרבו לשלם את מס היין. מועצת העיר פנתה בתלונה למלך. ומלך זה שהוציא גם את פקודת הגירוש נגדם, פונה בשנת 1371 אל „יהודיו הנאמנים תושבי פרשבורג ודורש בשלומם", מזכיר להם שאין הוא רוצה להנהיג מסים חדשים, אך באשר מועצת העיר, טוענת שלפני הגירוש שלמו היהודים את המס הזה, הוא מבקשם להמשיך ולשלם את מס היין.

גם היהודים שעסקו בעסקי כספים, חזרו לעסקיהם הקודמים, עם כל הצרות הכרוכות בהם והסיכון של הנחת הכספים על קרן הצבי. כל המסמכים שנשתמרו בארכיונים השונים מאותו זמן, תוכנם חוזי הלואות, סדורי תשלומים והמסתעף מזה.

בכמה עניינים מגיעים הדברים להתערבותו של המלך עצמו. אחד הלווים שהשיג התערבות כזאת, היה האזרח ניקוס, בנו של ראש העיר יעקוב. ניקוס היה מקורב

למלכות. אביו ראש העיר היה בעלה של ידידת המלך והמלך היה דורש טובתו. הוא חב סכומים גדולים ליהודים באחריות נכסיו, אך הסתבך בהלוואותיו ולא יכול לפורען עד שעיקלו את הנכס המשועבד להלואה לטובת נושיו. ניקוס פנה למלך והלה „לודוויג מלך אונגריה פולין ודלמציה" מצוה ביום 27 באפריל 1374 על הגראף מסנט־ג'ורגן (שר המחוז) ועל שופט היהודים פעקולינוס, להחזיר לניקוס את נכסיו. אין הוא משחרר את ניקוס מחובו, כי אם לוחץ על הסדר בתשלומיו ומצוה על כן לדרוש מהיהודים הנושים שישלישו את אגרות החוב שלהם אצל השלטונות, כדי שלא תצטבר רבית על גבי רבית. ואת קביעת גודל הרבית משאיר המלך לעצמו.

כנראה שלא היה כסף לניקוס לשלם את חובותיו גם אחרי הסדורים בלחץ המלך, כי כעבור שלש שנים (14 דצמבר 1377) הננו מוצאים אותו שוב בטיפול מלכותי והפעם בידי המלכה עליזבט, המודיעה למועצת העיר, „שהיא נתנה ארכה לניקוס בנו של ראש העיר בפרשבורג בתשלום חובותיו ליהודי פרשבורג ואוסטריה".

מתוך כמה דוקומנטים ניתן להסיק שגם גורל ההלואות אצל אזרחי העיר האחרים, לא היה טוב יותר. בשנת 1376 בערך מגישה מועצת העיר ביחד עם שופט העיר מעין תזכיר למלך, בו הם מתאוננים „ששלטונות העיר בבצעם את פקודות המלך, נאלצו להשתמש באשראי של היהודים וחובות העיר ליהודים כבר מגיעים לסך 1500 גולדן זהב. כן הם מוסיפים להתאונן „שלרגל חמש שנות בצורת ושתי השרפות ששחיתו את העיר, נאלצו התושבים לקבל הלואות אצל יהודי העיר והסכומים עלו למדה כה גבוהה, שלמרות שהם זקוקים גם עתה להלואות, היהודים אינם רוצים להלוותם יותר". בתזכיר זה הם מודיעים למלך גם על מקרה אחר המאפיין את מצב היהודים בזמן ההוא בפרשבורג. „העשל משרתו של הגראף מסנט־ג'ורגן, שר המחוז, שגרם נזקים גדולים לעיר ולאזרחיה, עצר ותפס את אחד היהודים הטובים ביותר של העיר". לא היה זה מקרה בודד. כל אזרח הרשה לעצמו לעשות ביהודים ככל הישר בעיניו. והיו גוזלים וחומסים אותם בכל הזדמנות ועת מצוא. ביום 5 למרץ 1371 מודיע המלך למועצת העיר „שהיהודי הונל הגיש תלונה נגד האזרח קודלב וסיעתו, שבשעה שפרצה שרפה בביתו, חדר הלה וחבריו לתוך רשותו, הוציא את כל חפציו ואת כל רכושו ולקחם לעצמו. ויותר מזה, השליך על דעת עצמו את אשתו של הונל לסוהר ולמרות שהמלך כבר שלח הוראה לפצות את הונל, לא נעשה שום דבר בענין. ומאחר שמנהל האוצר יוהאן יחד עם השופט הארצי, אשרו אחרי חקירה את הדבר, מצוה המלך, שקודלב וחבריו יושלכו לסוהר ורכושו יוחרם לטובת היזקיו של הונל".

אין שום רמז במסמכים ושום הוכחה שפקודתו של המלך הוצאה לפועל. אזרחי פרשבורג ידעו לקיים בזריזות את מצוות המלך, כאשר זו היתה נגד היהודים, אבל מצאו תמיד סבות ואפשרות להתחמק מלקיימן, כאשר זו הוצאה לטובת היהודים. ואם כפי שראינו מהעובדה הנ"ל, שאיש פרטי הרשה לעצמו לגזול את היהודים, — השרים והסגנים, האנשים הרשמיים לא כל שכן. מפקודת המלכה עליזבט (בשנת 1381) אנו שומעים על החרמת רכוש יהודי באופן בלתי חוקי ועל מעצורים שרירותיים, מצד מנהל האוצר, שופט היהודים הארצי זאמבו. המלכה, במקום להעניש את מנהל האוצר המציק, היא משחררת את היהודים בפרשבורג ועירים אחרות מלהשמע יותר למנהל ושופט זה, עד שלא יפצה אותם על ההפסדים שגרם להם במעשיו הבלתי חוקיים. ואמנם חלשה היתה המלכה ולא העיזה להתקומם נגד השרים ראשי המדינה.

אך יחד עם זה ברור שבמצב זה, הופקר רכושם של היהודים וגם החופש האישי שלהם הופקר לתעלולי השרים ולשרירות לבם. קרה (בשנת 1387) שיהודי אחד, יצחק ממוריביה, מצא דרך להגן על הונו שלא יאבד, והציע למכירה את הבית המשועבד לתשלום הלואה. מצויד במכתב הוראה מאת שר המחוז המרקגראף יודוקוס, בא לפרשבורג והטיל עיקול על הבית, שהיה במקרה זה „בית המגדל", אשר שימש למשרדי העיר. הוא היה שייך בחציו לפאול בנו של ראש העיר. המלוה הציע למכירה את הבית, ומכיון שלא השיג קונה בסכום המלא של ההלואה בסך 500 גולדן ומועצת העיר היתה צריכה למגדל למטרת הגנה, מכר את הבית לעיר בהפסד, בעד 442 גולדן. בכל זאת הצליחו ראשי העיר לעורר את יצרי ההמון: הנה יהודי מעיז לעקל את בית מועצת העיר. ההמון המשוסה התנפל על בתי היהודים בעיר, וערך בהם פרעות. בכלל היתה סכנה ליהודים להיראות ברחובות בחגי הנוצרים וביחוד בחגי הפסחא שלהם. שר המחוז המרקגראף יודוקוס, מביע אמנם אי שביעת רצון למעשים אלה, שכנראה חזרו ונישנו במשך כל השנה ולכן שלח מכתב לאזרחי פרשבורג בו מפנה הוא את תשומת לבם, „שהם חייבים להיות שוחרי שלום". והוא גם נוזף בהם „על שאנשים אחדים התנפלו בשבת שלפני פסח, דבר שיש למנוע בעוד מועד ושאין להפריע ליהודים ביחוד בזמן כזה".

היסוד המשפטי שהיהודים הם קנינם של המלך והפוגע בהם כפוגע ברכושו הפרטי, חוק שהיה מכוון לכתחילה להוציא את היהודים מתחת ידיהם החומסות של תקיפי העירים, וחידוש אישורו כל פעם עלה ליהודים בהון עצום ובהתאמצות רבה, — לא הוכח כמועיל ביותר בעיר פרשבורג. תקיפי העיר לא התחשבו ביותר ביסודות משפטיים ובזזו ועשקו את היהודים כטוב בעיניהם. המלכים הגיבו אמנם מזמן לזמן, כאשר תקיפי פרשבורג הגדישו את הסאה ובאה תלונה לפניהם מאת היהודים, אך התגובה נעשתה בשפה רפה ומי יודע כמה עלה ליהודים גם קול דממה דקה זה.

לעומת זה תפסו מלכים אחדים את היסוד המשפטי של היהודים גם מן הצד השני של המטבע. אם היהודים ורכושם הם קנינו האישי של המלך, הרי שולט הוא עליהם כבכל קניניו, והוא יכול לעשות בהם וברכושם ככל העולה על רוחו. הוא יכול לקחת את רכושם לעצמו וגם לתת אותו במתנה לאחרים. במסמך משנת 1392, קוראים אנו, שהמלך זיגמונד משחרר את הלווים הנוצרים בפרשבורג מתשלום רבית עבור שנה שלמה. אותו דבר עושה לדיסלאוס ה־5 בפברואר 1453, מתיאס בשנת 1475 וואלדיסלאב בשנת 1503. ואם אצל זיגמונד חל השחרור מרבית רק על הכורמים בפרשבורג, בטענה, שמפאת הכפור סבלו כרמיהם נזק רב, הרי אצל לדיסלאוס ה־5, שמיטת הכספים היא כללית וחלה על כל הלווים בפרשבורג וניתנה סתם כהענקה לעיר „משום שהיתה הראשונה בה נח כאשר בא בפעם הראשונה לאונגריה". מתיאס מנמק את השחרור בסיבת התרוששותו של העם, ואצל ולאדיסלב הוא ניתן בלי כל נמוק.

ולא רק ברבית נתקפחו המלווים היהודים, כי גם הקרן עצמה נעשתה לבלתי בטוחה. בשנת 1441 מבטלת המלכה עליזבט את כל החובות ליהודים בפרשבורג. אותו דבר נשנה בשנת 1450 ע"י העוצר הוניאדי. בשנת 1467 מקפיא מתיאס את ההלואות לחצי שנה. לדיסלאוס ה־5 בשחררו את הלווים מלשלם רבית להלואותיהם בשנת 1453, מתנה תנאי שהקרן תשולם לתאריך מסוים, אך באותה שנה הוא נותן ארכה למועד תשלום הקרן.

ועד כמה שלא הרגישו שום נגוד בין הפריביליגיות שניתנו ליהודים ע"י בעלא הרביעי, שהם עצמם אשרוה וקימוה בחתימותיהם, ובין מעשיהם, אופיינית ביותר העובדה, שלדיסלאוס ה־5, בו ביום או בהבדל יום חתם וקיים את הפריביליגיות, ובטל גם את תשלום הרבית ליהודים לבקשת ראשי העיר בפרשבורג.

מתיאס מביע את דעתו (בתעודה משנת 1475) „שלנוצרי טוב, אסור לבוא במגע עם יהודים". הוא מציין, שיש נוצרים רבים הממשכנים נכסי דלא ניידי ליהודים ונכסים אלה מעובדים משך זמן ההלואה ע"י היהודים הנהנים מן הפירות, מלבד הרבית. והגם שבמשך הזמן נפדים הנכסים, הם אינם חוזרים לבעליהם הראשונים. הוא מצוה לכן להעניש את הנוצרים שימשכנו נכסי דלא ניידי ושהיהודי יפסיד את הלואתו אם ניתנה באחריות נכסים. דברים אלה מתאשרים ומתקיימים גם ע"י ולאדיסלב בשנת 1503.

הסיכון הרב בעסקי כספים והבטחון הרופף בהחזרת ההלואה בשלמותה, קבעו את גודל הרבית. הרבית המקובלת בזמן ההוא היתה גבוהה מאד. באוסטריה היתה הרבית החוקית 120, 174, וגם 304%. בפרשבורג נקבע ליהודים 86% להלואה קטנה ו־43,5% עבור הלואה גדולה. במתן הלואות ברבית עסקו גם ראשי הכמורה ואבות הנזירים וגם חילוניים עשירים, שהיו ברשותם מזומנים. בכל זאת היה הסיכון בעסקי היהודים גדול יותר. בקלקולציה של הלואות היהודים, היה להביא בחשבון, לא רק את הסיכון המצוי גם אצל הנוצרים, אלא גם את התערבות המלך ואת מלוה החובה למלך, וקשיי הגביה והוצאותיה, קשיים שלא עמדו בפני המלוים הנוצרים. המלך זיגמונד שבדרך כלל נמצא בדוחק כספי מתמיד, והיה זקוק לעתים תכופות להלואות, מצא דרך מקורית ביותר להכנסות לצרכי ביתו. הוא עזר בגביה וקבל קומיסיון, כדמי עמלה. לרגל גבית חובו של יהודי, שגורש מהאינבורג, הוא מפרסם פקודה „שעל כל החייבים ליהודי זה, להכניס את התשלום לשופט העיר בפרשבורג" ועל השופט הוא מצוה: לקבל את הכספים ולאשר את קבלתם, אך עליו לעכב שליש מהסכומים למלך. „אחרת יתקל בחרון אפו של המלך".

המלכים לא זלזלו כלל בפריביליגיות של היהודים, אמנם הם ניצלו אותן לצרכיהם במדה גדושה, אבל ברוחה לא פגעו, — לידי ראשי העיר לא הסגירו את היהודים. והנה באה המלכה עליזבט ועשתה גם את הצעד הזה. היא נענתה ללחץ העיר וכפרס על ביצור העיר מצד אזרחיה, ויתרה על דמי החסות שהיהודים שלמו לאוצר המלכות ונתנה לעיר את הסמכות להטיל מסים על היהודים תושבי העיר. מתנה זאת היתה לכתחילה רק למשך שנה אחת (שנת 1440), אך כתום השנה, הסגירה את היהודים למועצת העיר לעשר שנים נוספות. יחד עם הסמכות בהטלת מסים נמסרה לעיר גם הסמכות לשיפוט על היהודים תושבי העיר.

ראשי העיר התחילו למצוץ את דמם של יהודי העיר. הטילו עליהם מסים כבדים וכאשר סרבו לשלמם מחוסר אפשרות, הכום וענום והשליכום לכלא. לחצו עליהם בכל מיני לחיצות, כדי לסחוט מהם כסף. ב־16 ביוני 1446 הגיעו הדברים לידי פרעות. ההמון המוסת התנפל על בתי היהודים ושדדום. חדרו גם לבית הכנסת, הרסוהו והחריבוהו. ראש העיר מבטיח אמנם במכתבו, שיחקור לסבת הדבר, אך אי שום מקורות המוסרים על תוצאות חקירתו. יתכן שכריכתו של ספר האחוזות, שההרשמות בו מתחילות משנת 1439, והכרוך ביריעות כתובות בכתב אשורי, היתה

בזמן ההוא, מהיריעות ששדדו בבית הכנסת. צלום מהיריעות האלה שבכריכה, היה לפני הפרופ׳ ש. קרויס והוא קבע שהגוילים הם קטע מספרא שמיני פרשה ט. אף בפי אנשי פרשבורג מקובל, שהכריכה נעשתה מיריעות ספר תורה.

בשנת 1447 פנו היהודים בתלונה נגד תעלולי העיר לעוצר המלוכה יוהאן הוניאדי והסתמכו על הזכויות של בעלא הרביעי, שקבלו את אשורן גם מהמלך אלברכט. הוא נענה להם ושלח פקודה נמרצת לפרשבורג להוציא ולשחרר את כל הנאסרים. הוא אוסר על העיר לפגוע בחופש האישי של היהודים כדבר המתנגד לפריביליגיות שלהם. אך בשנת 1449 מאריך הוא עצמו את סמכות העיר להטלת מסים על היהודים לשנתים נוספות. ובשנת 1450 הוא משחרר גם את הלווים הנוצרים בפרשבורג מלשלם את הלואותיהם, אף את הקרן עצמה, ומבטל במחי יד את ערכן ותוקפן של כל אגרות החוב אשר היו בידי היהודים.

המלך מתיאס מקים בשנת 1480 מוסד חדש במדינה ביחס ליהודים — הוא מייסד את הפרפקטורה. לודוויג הראשון מינה לסדור עניני היהודים במדינה, שופט יהודי ארצי. למשרה זאת נתמנו שרים רמי מעלה, גראפים, עוצרי מלוכה ומנהלי האוצר. חדושו של מתיאס היה לא רק בשנוי השם, אלא בעיקר בזה, שבראש הפרפקטורה הועמד פרפקט יהודי. הפרפקט הראשון שנתמנה ע״י המלך, היה יעקובוס מאנדל (1480—1502). מצד אחד היה הוא הממונה על גביית המסים מהיהודים לאוצר המלכות ומצד שני, ע״י קרבתו למלך היה יכול גם להביא לפניו בלי אמצעות את תלונות היהודים. מכאן ואילך נעשה הפרפקט המוליך והמביא גם את עניני יהודי פרשבורג לפני המלך.

ולאדיסלאב השני, שולח את הפרפקט לפרשבורג, כבר בראשית עלותו למלוכה (1490). הוא נשלח לסדר למלך הלואה בין יהודי פרשבורג בסך 400 גולדן. הפרפקט בא לפרשבורג, אך חזר משם בידים ריקות, את ההלואה לא קבל. המלך התרגז ושלח פקודה למועצת העיר בפרשבורג להזמין את היהודים שסרבו לתת את ההלואה ולהשליכם למאסר עד שלא יענו לסדר את ההלואה. גישתו של מלך זה ליהודים היא בכלל מקורית. בשנת 1491 כותב הוא למועצת העיר בפרשבורג את המכתב דלקמן: „ולאדיסלאב מלך אונגריה ובוהמיה, מרקגראף של מורביה, מודיע לעיר פרשבורג, שהוא מילא את ידו של האזרח משם, בלאסיוס פוזה, להביא יהודים אחדים מפרשבורג גם בכח הזרוע, אם יהיה צורך בכך, כי יש למלך לנהל אתם מו״מ בדברים חשובים הנוגעים לעניני המדינה. שלטונות העיר פרשבורג נדרשים לעזור לפוזה בביצוע תפקידו״.

בשליחותו של מלך זה מופיע הפרפקט מאנדל מדי שנה בשנה בפרשבורג לגבות את המסים מיהודי העיר. הוא בא מצויד עם מכתבי הוראה למועצת העיר „שבשים לב למחסורו הגדול בכספים, נדרשת העיר לעזור למאנדל בעבודתו גם בהעמדת כח לרשותו״.

בשנת 1502, מודיע הפרפקט למלך, שאזרחי פרשבורג מציקים ליהודי העיר. יהודי אם נראה ברחובות העיר, רוגמים אותו באבנים, מכים אותו ומתעללים בו. היהודים שפנו לשלטונות ודרשו משפט והענשת האשמים, נקנסו ע״י השלטונות בקנס כספי ואיימו עליהם גם במאסר. אך מעמדו של המלך, הולך ומתמוטט. אין הוא מעז להגן על היהודים ולהתנגש בגללם עם תקיפי העיר. ויותר מזה, כדי להציל את כבודו

בעיני האזרחים והמוני העם, הוא משחרר בשנת 1503 „כמו בפרשבורג, כך בכל המדינה את האזרחים מתשלום הרבית בעד הלוואותיהם ליהודים". גם צעדו זה של המלך, לא הרים את כבודו שירד, אך מצד שני היה עלול צעד זה להגדיל את מחסורו בכסף במדה רבה יותר. יהודי פרשבורג הסבירו לפרפקט את המצב והוא נכנס בעובי הקורה של הענין והצליח להניע את המלך, שיוציא, חמשה שבועות אחרי פקודתו הראשונה, פקודה שניה המבטלת למעשה את הראשונה. הפרפקט ידע, שתקיפי פרשבורג לא ישעו לפקודת המלך החדשה, שאינה לפי רוחם ולכן פנה גם למלכה, שהיא היתה תקיפה יותר בדרישותיה והיא כתבה למועצת העיר פרשבורג את הדברים כהוויתם. „אתם הצלחתם להוציא פקודה מהוד מלכותו, נגד היהודים הגרים אצלכם ולהיזקם הגדול. בשעת הוצאת הפקודה, לא עלו על זכרונו של המלך הפריביליגיות של היהודים. עתה, הוכח לו, שהפקודה ההיא פוגעת קשה ביהודים. לכן ניתנה לפרפקט מאנדל מכתב אחר, בו מצוה המלך לסדר את הענינים באופן כזה שלא יגרמו היזקים לא לכם ולא ליהודים. יעקובוס מאנדל נוסע לשם כך לפרשבורג ועל מועצת העיר לבוא אתו לידי הסכם, אחרת, לעולם לא נסבול לדכא את היהודים ולהזיק להם. אדרבה נגן עליהם בהתאם לפריביליגיות".

הענינים לא הסתדרו, ומצב היהודים הורע. רבים התחילו לחשוב מחשבות על עזיבת פרשבורג ולחפש מקלט במקום אחר. הדבר הוגד למלך ובשנת 1505 פנה כבר המלך בעצמו לעיר פרשבורג. הוא כותב להם שאמנם „לפי בקשתם של ראשי העיר הוא עשה להם הנחות מסוימות, אולם הפרפקט מאנדל הפנה את תשומת לבו שבתנאים כאלה אין היהודים יכולים להשאר בפרשבורג. לכן הציע הפרפקט מאנדל פשרה ולשם כך הוא נוסע לפרשבורג. המלך ממלא איפוא את ידו להביא את הענינים בפרשבורג לפשרה באופן שהם לא יפסידו והיהודים יוכלו להשאר".

גם הנסיעה הזאת העלתה חרס. נסיונותיו של הפרפקט להביא סדור כלשהו ולהקל קצת את העול, נתקלו בקשיות ערפם של אנשי פרשבורג ונכשלו. רבים מיהודי פרשבורג החליטו איפוא לעזוב את העיר. הדבר נודע למלך ובשנת 1506 הוא מודיע למועצת העיר „שאין הוא יכול להרשות הפסדים בהכנסותיו" ולכן הוא מצוה לעצור בכל האמצעים את יציאת היהודים מהעיר. הוא מצוה לעקל ולהחרים את רכושם של אלה שכבר יצאו לטובת אוצר המלכות. כן מצוה הוא להשתדל ולתפוס את היהודים שיצאו ולהחזיק אותם במשמר עד מתן הוראה נוספת. המלך פנה גם לשרי המחוז של סביבת פרשבורג, אשר שמה נמלטו היהודים וציוה עליהם לגרש אותם ולהחזירם לפרשבורג. פטר, הגרף מפיזינג, גם מודיע באותה שנה עצמה, שציוה על היהודים מפרשבורג לצאת מתחומי השררה שלו ולחזור לפרשבורג כמצות המלך.

כך נסגרו לפני יהודי פרשבורג גם שערי הבריחה. היציאה לבדה היתה קשורה באבדן הרכוש ואף לאחר שהצליח מי שהוא לצאת, היה צפוי להחזרה ולתפיסה במאסר. היו איפוא נאלצים להשאר במקום ולתת את גוום למכים.

בשנת 1511 שולח המלך את שר החצר בוזלאי לפרשבורג עם יפוי כח מיוחד להגן על יהודי העיר. באותה שנה הוא מנסה ע"י שר אחר, פודמניצקי, להשפיע בכיוון השקטת הרוחות בפרשבורג, אולם שלטונו החלש של המלך ערער לגמרי את המשמעת במדינה. גם ראשי העיר בפרשבורג ניצלו את חולשת השלטון והוסיפו להתעלל ביהודים, גזלו את רכושם עשקום ושדדום.

כרגיל התחילו ביהודים, אך מכיון שהותרה הרצועה לגבי היהודים, הותרה גם לגבי אחרים. החורים האצילים התחילו לדכא את המון העם, את האכרים. הגראף מציפס, סאפוליאי, התיצב כנגד המלך באופן גלוי. המלך הכיר בחומרת המצב וחזר ושלח בשנת 1512 את אחד השרים מנאמניו לפרשבורג ליישב את העניינים ולהביא לידי פשרה, שכן אחרת צפויה סכנה שהיהודים יעזבו את פרשבורג ויעמידו את עצמם תחת חסותו של סאפוליאי, מה שיביא הפסד לאוצר המלכות, — אך הכל ללא הועיל.

בשנת 1514 התקוממו האכרים ובהנהלת לדיסלאוס דוז׳א גם התמרדו. ואמנם גם לדכא את המרד יש צורך בכספים ושוב מטיל המלך מס מיוחד על היהודים ושולח לפרשבורג לגבות את הכספים.

המצב הזה אינו משתנה גם עם עלייתו של לודוויג השני על כסא המלוכה. אמנם מלך זה כותב בשנת 1516 לפרשבורג, שהטלת מסים ע״י העיר על היהודים, אחרי מות המלך ולאדיסלאב, היא בנגוד לפריביליגיות, אך הוא עצמו סוחט את יהודי פרשבורג, מטיל עליהם מס מיוחד ומכריחם בכל האמצעים שבידו שיתנו לו כספים.

במצבם הנואש פנו היהודים לעוצר המלוכה, סטיפן באטהורי, וכדי לקנות את לבו העניקו לו דורונות והבטיחו לו ע״י הפרפקט 400 גולדן לשנה לכל ימי חייו אם יקבל על עצמו להיות הפרוטקטור הקבוע ליהודים באונגריה. כנראה קבל על עצמו באטהורי את המשימה, כי בשנת 1520 הוא כותב למועצת עיר פרשבורג ומפנה את תשומת לבם שאין העיר רשאית להכריח את היהודים ללבוש מלבושי היכר מיוחדים, כי המלך שחרר אותם מכך.

ואמנם פרשת מלבושי היהודים בפרשבורג קובעת לעצמה מקום מיוחד.

עוד בראשית המאה השלש עשרה (1215) הוציא האפיפיור אינוצנץ השלישי הוראה שכל היהודים הגרים בארצות הנוצריות, צריכים לשאת סימן במלבושיהם, כדי להבדיל ביניהם ובין הנוצרים. נראה, שבאונגריה לא חשו לקבל את ההוראה, כי עפ״י פקודתו של האפיפיור גרגוריוס ה־9 בשנת 1232, נתן המלך אנדרעאס השני הבטחה בשבועה, שיקיים מכאן ואילך את הוראת האפיפיור בנוגע לסימני היכר היהודיים. בשנת 1279 קבעו בסינוד אשר באופן (בודה), שהיהודים והיהודיות צריכים לשאת גלימה עם סימן אדום על הצד השמאלי שעל החזה, אך בספר הנוהג המשפטי היהודי, אשר בפרשבורג, משנת 1376, נרשם שהיהודים נשאו אמנם מלבוש יהודי, אך מרצונם הטוב. הם לבשו גלימה יהודית עם קפוצה (כובע מחודד). בסוף המאה ה־14 נתחייבו היהודים גם בפרשבורג ללבוש לבוש יהודי כפי שנקבע, היינו גלימה אדומה ועליה טלאי צהוב, עם קפוצה. תלבושת־ליצנים זו נכפתה על היהודים עד שנת 1520, ורק יוצאים מן הכלל שוחררו ממנה. משוחרר מחובת התלבושת היה הפרפקט וכאשר בשנת 1505 שלח הפרפקט מאנדל את משפחתו לפרשבורג, שנראתה לו בזמן המלחמה בטוחה יותר מאופן, נתן המלך הוראה, ששיחררה את בנו של הפרפקט מלשאת את סימני ההיכר. גם את זכריה הרופא אשר בפרשבורג שיחרר המלך ולאדיסלאב מכך בהוראה מיוחדת בשנת 1511, המנמקת את השיחרור בכך, שהרופא יוכל מתוך מנוחה לרפא את חוליו.

אך פרשבורג החזיקה בעקשנות בדבר המלבוש, למרות מכתבי המלך ולאדיסלאב השני. גם בנוגע לרופא זכריה לא כבדו את דבריו. בשנת 1520 לרגל שהותו של

המלך לודוויג השני בפרשבורג בעניני כספים שסודרו על ידי יהודי פרשבורג, מצאו היהודים שעת כושר ללחוץ על המלך גם בדבר המלבוש המיוחד ודרשו ממנו לבטל את הכפיה, ושיוכלו לבחור את מלבושיהם באופן חפשי. המלך נענה להם והוא מאיים „בחמת המלך" אם העיר לא תשמע לו, אך ראשי העיר לא ויתרו גם הפעם. הנדור פאול וארדאי נזף בעיר על כך „כדבר שלא נשמע בכל הארץ", אבל היא לא חזרה בה ורק פקודת המלך מיום 15 לפברואר 1521 בהוראה חמורה למועצת העיר לשחרר את היהודים, ממלבושים אלה, כי היהודים נמצאים בחסותו של המלך ואין לעיר רשות להתערב ולהכריחם למלבושים מיוחדים ורק אחרי צעדים נמרצים אחרים השיגו היהודים מנוחה לשנתים. אולם דוקא באותו זמן קפץ על היהודים רוגזם של מומרים ומלשינים שהדריכו שוב את מנוחתם.

בשנת 1519 קרה שיהודי מלשין אחד בשם בריציוס, שיהודי אופן כלאוהו בסוהר שלהם בגלל התנהגותו המבישה והוא ברח משם לנחלתו של הגראף מפיזינג, התחיל ממקום בריחתו להסית נגד יהודי פרשבורג. בתווכו של הפרפקט פקד המלך לתפוס אותו ולמסרו ליהודי פרשבורג, כדי שיעבירוהו לפרפקט לעיר אופן.

מקרה שני, שיהודי בשם וועלץ נתפס בגניבה והושלך לבית הסוהר של הפרפקט, אך ברח משם וגנב גם משם כלי זהב, משכונות של נוצרים שנשמרו בבית הסוהר. המלך פנה לעיר פרשבורג כדי לתפוס אותו ולהוציא מידיו את המשכונות, אך הוא ברח לוינה והסית משם נגד יהודי פרשבורג. ההסתה מצאה אזנים קשובות והיה צורך בהתערבות המלך כדי להשקיט את הרוחות.

מומר אחר בשם לענארד, הסית נגד יהודי פרשבורג בשנת 1523 ובעקבות הסתתו התחילו גם לפגוע ביהודים עד שהמלך נאלץ לשלוח לפרשבורג את אחד משרי החצר, אנדרעאס טרפקה, כדי להגן עליהם.

ואמנם הוסיפו גם מומרים ומלשינים אלה שמן על המדורה בהמצאת עילות וסבות לפגיעות ביהודים.

הסדורים הפנימיים

ובים זה של צרות ופגעים, כשכל יום תקלתו מרובה היתה משל קודמו, בשעה שהיהודים היו נאלצים להאבק על בטחון חייהם, היה עליהם גם ללחום על פרנסת ביתם וגם לדאוג לצרכיהם הרוחניים, לצרכי קהלה בישראל.

את ההדים הראשונים לדאגות אלה מזמן שובם לפרשבורג אחרי הגירוש הראשון אנו שומעים משנת 1376 (קלז). מפקודה אחת מאותה שנה שומעים אנו שהותר להם לשחוט לפי דיני ישראל, אך נאסר עליהם למכור את הטריפות לקצבים גויים. הורשה להם אמנם למכור את הטריפות לגויים, אבל רק בקמעונות, כאשר הגויים באו לבתיהם לקנות.

מאחר שלפי הפריביליגיות, הוצאו היהודים משיפוטה של העיר, בה נתקיים השיפוט בידי ראשי הכמורה, הועמד על ידי המלך שופט יהודים עירוני. משרה זאת היתה ניתנת לאישים ממשפחות האצילים בעיר ובסמכותו של שופט זה היה לישב ולפסוק בעניינים שבין יהודים ונוצרים. הנוהג המשפטי של שופט היהודים נקבע בספר התקנות המשפטיות משנת 1376, בו נרשמו גם פסקי הדין. מספר זה נשארו עוד קטעים אחדים שנשמרו בארכיון העיר פרשבורג.

בשנת 1371 אנו שומעים על שופט יהודים שמעון. בשנת 1375 — על פאול שפיצר, ובשנת 1438 היה השופט קספאר ונטור. שופט זה היה כנראה נוטה חסד ליהודים, כפי שאנו למדים מפקודת המלך אלברט (1438). השופט, אסר את זלמן בנו של מרליין בשעה שהלך להתנצר וגם החרים את הונו. ואמנם המלך „מרחם על זלמן זה שרוצה לעזוב את טעות היהודים ולפנות לדת האמת" ומצוה להחזיר את הונו.

בדין ודברים שבין יהודים ליהודים, קבע בית הדין הרבני ושופט היהודים התערב רק, כאשר נתבע לכך מצד אחד המתדיינים.

לפי כמה מהיסטוריוניה של קהלת פרשבורג, היה לערך בשנת 1410 רב הקהלה וראש ישיבה בפרשבורג ר' אייזק טירנוי, בעל המנהגים. אין אנו יודעים מי הקדימו ברבנות וכן מי מילא את מקומו אחריו. הוא היה תלמידו של ר' אברהם קלוזנר וחברו של המהרי"ל (ר' יעקב מולין). ואולם לא מצאתי כל מקור קודם לכך.

מרשימות ר' יוסף ב"ר משה, בעל „לקט יושר", תלמידו של ר' ישראל איסרליין (בעל תרומת הדשן), יוצא, שבשנים רה—רי היה בפרשבורג תלמיד חכם גדול, שעמד במו"מ הלכתי עם ר' ישראל איסרליין בשם החבר ר' יעקב פרשבורג (לקט יושר ח"א ע' 48). בכלל נראה שהיחסים בין יהודי פרשבורג וגדול הדור בזמן ההוא, בעל תרומת הדשן, היו ידידותיים מאד. ר' יוסף מוסר „שפעם אחת נשלח דורון מפרספורק, חבית קטן כנגד ד' מדות יין משובח" לרבו ר' ישראל איסרליין (שם ע' 68). וכנראה היה זה מתוצרת הכורמים היהודיים בפרשבורג.

על קיומו של בית דין בפרשבורג בזמן ההוא, מודיע בעל תרומת הדשן עצמו (פסקים קלח). בערך בשנת רי (1450) פנה ר' אברהם הכהן מאופן לבעל תרומת הדשן בענין גט שסודר בפרשבורג ונשלח לאופן ושם ניתן לידי האשה. אחרי נתינת הגט קמו עוררין ופסלו את הגט, כי נודע שהבעל היה מומר וכאשר היה באופן ישן וחדש היה לו שם אחר, מאשר הכתוב בגט. ר' אברהם הכהן, הכשיר אותו וכן הכשיר את הגט „מהר"י מארץ הגר". ההיסטוריון דר. ש. כהן (בספרו האונגרי) משער ש„מהר"י (ר' יהודה) מארץ הגר", היה מסדר הגט בפרשבורג. על כל פנים ברור, שהיו באותו זמן בפרשבורג רבנים יודעים בטיב גטין ששקדו על תקנות בנות ישראל, נשאו ונתנו בהלכה וודאי היו גם בין בעלי הבתים יודעי תורה ולומדיה.

משנת רמד (1484) נשארו גם מיסמכים המאשרים את ההנחה שהיו בפרשבורג בזמן ההוא תלמידי חכמים ראויים לשמם ומיסמכים אלה מזכירים גם את הרבנים הרשמיים מהזמן ההוא. מיסמך אחד הוא „זכרון עדות" על הרשאה לאפוטרופסות, שנעשה בפני הרבנים הרשמיים והוא נכתב „ברביעי בשבת בתשעה ועשרים יום לחודש הראשון שנת חמשת אלפים ומאתים וארבעים וארבע לבריאת העולם למנין שאנו מונין כאן מתא פרשבורג". על זכרון עדות זה חתום: אליקים בן מו"ה קלונימוס זצ"ל המכונה וויבלמאן חתן מו"ה חיים זצ"ל הי"ד וכן יודא במו"ה שלמה זללה"ה המכונה לברמאן. המיסמך השני, מודיע לנו על מנוי בי"ד אד־הוק „בצווי בי"ד חשוב רבי אליקים בן מו"ה קלונימוס" שמינה את הבי"ד לשם גביית כתובת אשה שנתאלמנה בשנת רמח. הבי"ד הארעי הזה היה מורכב, מר' יצחק ב"ר אבי העזרי זללה"ה, מר' אברהם במו"ה אהרן יונה זצ"ל ומר' שמואל בן מו"ה קלונימוס זצ"ל. יתכן שזה האחרון היה אחיו של הרב ר' אליקים בן מו"ה קלונימוס. כן נראה שר' יודא בן ר' שלמה לברמאן,

הנזכר במיסמך הראשון היה מיוצאי חלציו של ר׳ יהודה לברמאן, הרב שהזכרנו אותו למעלה כרב בפרשבורג בה׳ יב והמובא ברש״ל כנכדו של הראב״ן. בסוף שנת רמח אנו נפגשים עם ר׳ אליקים וויבלמאן (פייבלמאן) כרב בווינר־נוישטאט.

מסביב לשנת רס שומעים אנו על רב בפרשבורג בשם רבי הירץ. הוא נזכר בתשובת הרמ״א סמן נז בדברי הרב ר׳ מנוח בכמ״ר אשר, הכותב בשנת שי״א ״שראיתי בימי חורפי שמהר״ר הירץ מפרשבורג זצ״ל סדר גט ושלח לק״ק אופן, מקום שהכל יודעים ששייך חירום מעיר לעיר במדינת הגר״, היינו בזמן מלחמת הטורקים. על רבי הירץ זה אין לנו ידיעה ממקורות אחרים. הוא היה כנראה הרב האחרון של קהלת פרשבורג בתוך חומות העיר לפני הגירוש בשנת רפו (1526).

*

כאמור כבר למעלה, כאשר חזרו המגורשים בשנת 68—1367, התיישבו שוב בבתים מהם גורשו, היינו בחצר־היהודים (היודן־הוף). המצב לאחר שובם, לא היה טוב יותר ממצבם לפני הגירוש. אדרבה הוא הורע בהרבה. היהודים היו מוכים, שדודים ומושלכים לכלא על לא עוול בכפם. ובכל זאת גדלה האוכלוסיה היהודית בעיר וחצר־היהודים נעשה צר מהכילה. הם מכרו איפוא את בתי חצר־היהודים ועברו לחלק אחר של העיר, אף הוא ברחוב הארוך (לאנגה גאסה), ולא רחוק ממקום מושבם הקודם. שינוי מקום זה חל בין השנים 1415—1434. את חלק הרחוב בו נמצאו בתים אלה קראו כבר יודן־גאסה (רחוב היהודים). על גידול נוסף באוכלוסיה היהודית מוכיחה העובדה, שאחרי זמן קצר, העתיקו את דירותיהם גם משם למקום אחר בעיר, שהיה אחר כך להומל־גאסה והוטערער־גאסה, סמוך לשער לורנץ (לורנצר־טור). לפי יחידות הדיור שבבתי היהודים, אומדים את מספר נפשות היהודים בשנת 1434 ל־189 נפש ובשנת 1452 ל־231 נפש.

בספר האחוזות נמצא רשום שברחוב היהודים, היה ״יודען־סינאגוג״, בית כנסת. בית זה ששימש בית כנסת, שימש גם מקום בית הספר וגם מקום מושב בית הדין. בית זה היה ידוע עוד משך תקופות ארוכות גם אחרי הגירוש השני של היהודים מהעיר. מריה, אלמנת המלך לודוויג השני, מסרה את בנין בית הכנסת הזה לידי העיר והיא השתמשה בו לטחנת קמח. בנין זה נעלם רק, כאשר מיסדר האורסולינים הקים בשנת 1676 את מנזרם על מקום הבנין הזה.

דבר שהפנה את תשומת לב העוברים ושבים גם בזמן האחרון היה הבית העתיק אשר בפנת רחוב זאטלר, שנקרא ״בית המרגלים״. סבת השם המוזר הזה היא, הבליטה שעל חזית הבית המתארת אשכול ענבים הנישא ע״י שני אנשים במוט. מסורת בפי זקני פרשבורג שהבית הזה שימש בעוד היהודים גרו בגיטו שבתוך חומות העיר כבית הקהלה. אחרים, רציונליסטים יותר משערים, שהבית שימש כבית הבד או כמחסן יינות של הכורמים היהודים.

על מוצאם של היהודים בפרשבורג, אנו עומדים מתוך ספר האחוזות. שם משפחה לא היה עוד נוהג וכדי להבדיל בין שני יוסף בן שמעון, צורף לשם הפרטי מקום מוצאו. ברשימות של ספר האחוזות, אנו מוצאים את השמות: איסרל מבודווייס, יעקב מאופן, מנדל מטירנא, מנדל מזנאים ואמנם גם יקלין מנירנברג וגם כנויים אחרים, כגון: פנדלין הזקנה.

מתוך ספר המשפטים, בו רשמו גם את פסקי הדין שהוצאו בסכסוכים שונים בין בעלי דין יהודים, אנו למדים שמלבד עסקי כספים התעסקו היהודים בפרשבורג גם במסחר, רוכלות ומספר יהודים, שהיו בעלי כרמים, עסקו גם בתוצרת יין. במסחר היין היו היהודים מוגבלים. אסור היה להם למכור במזיגה לרבים ורק לצרכי הדת בין היהודים עצמם. בספר האחוזות רשומים כבעלי כרמים באותו זמן, היהודי איסרל, היהודי מוש, ישראל הארוך בנו של מאירליין יעקב מאופן, איסרל מפרוק (ברוק). היו יהודים ששלחו את ידם גם במסחר, שהיה מונופולין לסוחרים הנוצרים בעיר, כגון: מסחר הסוסים ומסחר בבדים. הסוחרים הנוצרים הגישו תלונות נגד התחרות זאת של היהודים ובשנת 1525 שם המלך לודוויג קץ לדבר במכתב נמרץ ליהודים להפסיק את המסחר בדברים אלה, שלא הותר להם ע"י מלכים קודמים.

מוצאים אנו בתקופה זו גם עסקנים חשובים בין יהודי פרשבורג, ששטח פעולתם, חרג ממסגרת העניינים המקומיים. הם התיצבו לפני מלכים לטובת הכלל, כל יהדות אונגריה. כך ידועים לנו משנת 1436 חברי המשלחת, באי כח יהודי אונגריה, שהתיצבו בפראג לפני המלך זיגמונד, לבקשו לאשר את הפריביליגיות של יהודי אונגריה מאז המלך בעלא הרביעי, והם ניקול (יעקב) מאופן, והיהודי יעקב מפרשבורג. אפשר שיש לזהותו, עם החבר יעקב מפרשבורג הנזכר ב„לקט יושר", שעמד בקשר עם בעל תרומת הדשן שהזכרנוהו למעלה.

שנים אלה התיצבו בשנת 1438 במטרה זאת עצמה, גם לפני בנו של המלך זיגמונד, המלך אלברכט בשעת הכתרתו למלך אונגריה בעיר שטולווייסנבורג. בין השנים 18—1514 אנו שומעים על יהודי בפרשבורג בשם אורוסלאן (אריה), שהיו לו מהלכים בחצר המלך לודוויג השני והוא מתמנה לשופט היהודים בפרשבורג וגם למיופה כח על גביית מסי היהודים.

התמונה המתקבלת על יסוד מיסמכים שונים, היא שהיסודות אשר קהלה יהודית מושתתת עליהם, הונחו מיד עם שובם של היהודים לעיר אחרי הגירוש. השחיטה היתה מאושרת, רבנים ודיינים שימשו בקודש והרביצו תורה ואף גם בעניינים אחרים היתה קהלה זו מסודרת. היא לא היתה בבחינת „מתא דלית לה אסיא", היא ארגנה בית חולים יהודי ורופאיה היו מן המצוינים. הרופא זכריה שהזכרנו כבר, היה רופא המלך. רופא שני באותו זמן, מיכאל מאוסטרליץ, הצטיין ביחוד ברפוי עיניים. תעודה ממשלתית משנת 1524 מספרת, שהוא החזיר לקבצן עוור את מאור עיניו. הקהלה הצטיינה גם בנדיבות לב לצרכי צדקה, למרות הנטל הכבד של מסים וארנוניות שרבצו על יהודי העיר. בנדון זה נאלץ גם מלאך רע לענות אמן. המשומד אנטוניס מרגריטה (בספרו „דער גאנצע יודישע גלויבע", אוגסבורג 1530) מספר, שהוא עצמו ראה „שלשה גרים שחזרו על פתחי נדיבים ובאו לאונגריה, כי בארץ זאת רבים היהודים העשירים — — — וכל אחד מהם אסף מאה גולדן אונגריים רק בשלשת הקהלות טירנוי, פרשבורג ואופן". גם עסקניה של הקהלה, היו אנשים פעילים שהתרוממו מעל עסקי קהלתם ועניניה המקומיים ופעלו גם לטובת כל יהדות אונגריה. היו סכויים וסימנים, שהקהלה תתפתח ותהיה לקהלה הראשית של יהדות אונגריה, אך מן השמים נגזר אחרת. הטורקים, שחדרו למדינה, הלכו בנצחונותיהם והתקרבו לערים הגדולות שבפנים המדינה. רבים מבעלי היכולת, נוצרים ויהודים כאחד, העבירו את הונם במטלטלין למקומות בטוחים יותר ובעקבות הונם עברו גם הם. גם מתוך יהודי

פרשבורג עזבו רבים את העיר בחושבם למצוא מקלט עד יעבור זעם, והנה הפכה עזיבת העיר תואנה להתפרצות זעם ההמונים המוסתים נגד היהודים. התבוסה הגדולה שנחלו האונגרים על יד עיר מוהאטש, מקום שנפל גם המלך, הסגירה את הארץ לידי הטורקים. זעם ההמונים כנגד מנהיגיהם היה גדול וכדי להעבירו לפסים אחרים ולהסיח את הדעת מהמפלה שנחלו, התחילו בהסתה פרועה נגד היהודים. הם השתדלו אצל המלכה האלמנה, והפעם הצליחו והמלכה מריה הוציאה ב־9 לאוקטובר 1526 פקודת גירוש על יהודי פרשבורג. בפקודה זו כותבת המלכה: „גם על יסוד תלונות אך גם לפי שנוכחתי בעצמי, גדולה היא התרוששותה של האוכלוסיה בפרשבורג. הגורם לכך הוא, שמספר היהודים בפרשבורג הוא יותר מדי גדול. המסחר השפל מצדם וכן הנשך והרבית שהם לוקחים, סבכו את האזרחים הנוצרים ברשתם. נוסף לכך, עשו מעשה מכוער. אחרי המלחמה הקשה עם הטורקים, בה נפל חלל ע"י אויבי הנצרות גם המלך לודוויג, הם העבירו קודם את הונם למקומות מבטחים ואחר כך יצאו גם הם את העיר". לכן מוציאה המלכה מריה פקודה לעיר „שאת היהודים שלא היו סולידריים עם אזרחי העיר ויצאו את העיר, לא תתן להם העיר לחזור למקומותיהם. את הונם בנכסי דלא ניידי, תחרים העיר לעצמה, בתנאי שאם המלכה או הבאים מכחה יטילו מסים על העיר, היא תצטרך לשלמם. ניתנת רשות לעיר לגרש גם את היהודים שלא יצאו מן העיר ונשארו בה, אולם אם ימכרו את רכושם בעיר רשאים הם לקחת את כסף תמורתם אתם ולהחזיק בו".

באמצעות הגראף סאלם הגישו היהודים ערעור נגד פקודת המלכה. היהודים טענו, שתלונת העיר נגדם בשנאה יסודה. הם דוחים את התלונות בהוכחות נגדיות על כל סעיף וסעיף. בנוגע לאשמת הרבית טענו היהודים, שהם לא היו היחידים שעסקו בעסקי כספים בעיר. עסקו בהם גם הנוצרים והרבית אצלם היתה גבוהה יותר. ראיה לכך, היהודים נשארו עניים וחיים חיי דוחק ולא נתעשרו. הערעור לא הועיל. הפקודה נשארה בתקפה ופרשבורג העיר נתרוקנה מיהודיה. ובזה גם נסתיימה פרשת ישוב היהודים בתוך חומות העיר פרשבורג.

בינתים התחילה המלכה לחלק את רכוש היהודים. כחדשיים אחרי הגירוש היא נתנה במתנה בית ברחוב היהודים שהיה קרוב לשער לורנץ ושהיה ביתו של יהודי מנדל שוארץ, לנאמנה, מרטין וואלפעלזעהער. וכן גם בתים אחרים, שעל העברתם לא נשארו מיסמכים.

פרק שלישי

הישוב היהודי על השלוסגרונד

ראשיתו של הישוב

קיימת השערה והיא מתקבלת על הדעת, שהיהודים המגורשים מן העיר, מצאו מקלט בשלוסברג, שורת בתים על מורד ההר הגובל את העיר, מקום שם גרו יהודים בודדים עוד בזמן, שכלל היהודים גר בתוך חומות העיר.

השלוסגרונד ככפר, נזכר כבר במיסמכים בשנת 1354. במלחמות על שלטון המבצר שעל ההר, סבל כפר זה הרבה מאד. בשנת 1430 הוא נזכר באחד המיסמכים של המלך זיגמונד כחורבה. אך במשך הזמן נבנה מחדש וקיים בו ישוב כפרי.

ההשערה, שהמגורשים או לכל הפחות חלק מהם, התיישבו על השלוסגרונד, מסתייעת ע"י המיסמכים, הדנים בענין שיבת היהודים לעיר, דבר המסתבר, אם היהודים ישבו בקרבת מקום והתיחסו למקום מקלטם כאל מדור זמני.

גם מיסמכים אחרים מסייעים להנחה זאת. מיסמך של המשטרה הוינאית מאמצע המאה השש עשרה (מסביב לשנת 1550) מזכיר יהודי כבעל בית בשלוסגרונד. כן נזכר בקשר עם משפט אחד, היהודי לצרוס, כתושב השלוסגרונד הנהנה מזכויות מיוחדות ועוסק באספקה חשובה ולו הותר גם לשהות בעיר במשך היום.

המאמץ הראשון מצד היהודים לחזור למקומותיהם בעיר משתקף מתוך מכתבה של המלכה האלמנה אל אחיה, פרדיננד, בעלותו על כס המלוכה. היא חששה שהמלך החדש, יתחשב יותר בהפסדיו של אוצר המלכות ויבטל את הגזירה. היא עשתה איפוא כמיטב יכלתה לשים לאל את מאמצי היהודים. בשנת 1527 היא כותבת לאחיה ומודיעה לו, שלפני שנה היא נענתה לבקשת העיר פרשבורג מטעמים ידועים גם למלך לגרש את היהודים מהעיר. היא ממליצה לפני המלך להתחשב עם דרישת העיר ולאשר את פקודתה מלפני שנה.

כעבור חמש שנים, עלה שוב על הפרק דבר שובם של היהודים לעיר. מועצת העיר מתקשרת עם המלכה האלמנה וזו, בשנאתה העזה ליהודים, נענתה תכף לבקשתם. היא מזדרזת וכותבת את מכתבה באוקטובר 1533 מבריסל. היא מזכירה למלך פרדיננד, שהיא הוציאה פקודה, שלא להרשות ליהודים לחזור לפרשבורג והיא ממליצה שגם המלך יוציא פקודה דומה, כי הדבר הוא לטובת אזרחי העיר. ובו ביום, היא כותבת גם למועצת העיר, שאין צורך בהשתדלות מיוחדת אצל המלך. העיר יכולה לצרף לבקשתה למלך, את הפקודה שהיא הוציאה, בה נמצאים גם הנמוקים. מלבד זה יודעים על הענין גם הבישוף מערלוי וגם הקנצלר טורא והם גם יתנו את האינפורמציה למלך. ליתר שאת הסכימה להוסיף המלצה בחתימתה, על מכתב הבקשה עצמה של העיר.

ואמנם למרות כל זה היתה דעתו של המלך אחרת במקצת. אבל לצעד מכריע

לא העז להכניס את עצמו. בדצמבר 1533 הוא כותב למועצת העיר פרשבורג, שהיהודים אשר בתיהם נשדדו מהם, התלוננו לפניו ולכן הוא מבקש חקירה נוספת ודו"ח על הענין. בינתים, צריך כל הענין להשאר תלוי ועומד להכרעת המלך.

בשנת 1539 פונה המלך למועצת העיר ודורש לקיים את התנאי של פקודת הגירוש גם בנוגע למסים. היהודים — כותב המלך — שילמו מסים לאוצר המלכות ומאחר שהגירוש, בא לפי בקשת העיר שירשה גם את רכוש היהודים בנכסי דלא ניידי, נדרשת העיר לשלם מסים לאוצר המלכות במדה שהיהודים שלמו. מועצת העיר לא שלמה את המסים הנדרשים ועוד בשנת 1568 היה מתנהל משא ומתן עם מועצת העיר בנדון זה. המועצה מסתפקת בדין וחשבון מנומק, לאי תשלום המסים ובכך היא יוצאת ידי חובתה.

כנראה היתה גם דרישת תשלום המסים אחת האמצעים ללחוץ על מועצת העיר שתשנה את דעתה ותרשה ליהודים לחזור אל העיר. אך כמו יתר ההשתדלויות גם זו עלתה בתוהו. היהודים נשארו במקום מקלטם ואל העיר לא חזרו.

כאפייני לתנאי הזמן בכלל, תוצג גם העובדה הבאה. אחד המיסמכים מזכיר, שבשנת 1539 התאונן יהודי לפני השלטונות, כי כשעבר את פרשבורג בשובו מן השבי, שנלקח בו בהרעשת בודון ע"י הטורקים נטלו ממנו בפרשבורג את חרבו ושעל כן מבקש הוא לצוות על מועצת העיר שתחזיר לו את החרב.

השלוסגרונד לא היה שייך לעיר ותחום שיפוטה. הישוב על השלוסגרונד היה נתון לשיפוט השררה, שר המחוז. בשנת 1572 היה שר המחוז ובעל המבצר בראב, הגראף עק (עכיוס) פון סאלם ונויבורג. הקיסר מקסמיליאן, פקד גם עליו לגרש את היהודים, „אתה מחויב לסדר שהיהודים יגורשו כליל, בלי עכובים מהמקום הנ"ל (השלוסגרונד) ולא להרשות להם להשאר שם". כנראה לא הוצאה פקודה זו לפועל, כי כעבור שנה, ב־1573 וכן גם בשנת 1575 נשנתה הפקודה ובצורה חריפה יותר לניקולאוס סאלם, אחיו של עק. ביום 8 לנובמבר 1575 הוא מודיע למועצת העיר, שהוציא לפועל את הגירוש מלבד יהודי אחד וכדי לגרש גם אותו הוא מבקש את „עזרת העיר" (?). אך בשנת 1576 פונה גראף זה עצמו למועצת העיר ומבקש לעזור ל„יהודי קין, כי הוא איש ישר ולא כמו האחרים שהעם מתלונן נגדם".

כנראה לא היה הגירוש מהשלוסגרונד כללי. בקופפרשטיך־קאבינט אשר בברלין, נמצאת תמונה המתארת פרעות ביהודים בפרשבורג ודוקא על השלוסגרונד בשנת 1591. על התמונה מתואר בצדה האחד בית הרב עם משפחתו בשעה שעוסקים בבזוי ההוסטיה. ואש יורדת מן השמים וחוסמת בעד הבריחה. ובצד שני של התמונה נראים יהודים הרוגים וצלובים. באמצע התמונה מתואר אחד היהודים המציל את חייו ע"י המרה, על ידו כומר לוחץ את ידיו של יהודי אחר שכבר המיר דתו. מעל התמונה הכתובת: „חדשה נוראה (דבר שאירע בפרשבורג בשנת 1591 כאשר יהודים אחדים לקחו הוסטיות מקודשות כדי לבזות אותן — אך נענשו מן השמים ותהא זאת אזהרה לכל נוצרי אדוק)".

יש שחושבים שתמונה זו, היא פרי הדמיון, מאחר שמשום מקור איננו יודעים על ישוב יהודי ופרעות בזמן ההוא. ואולם שתיקת המקורות אינן הוכחה שמאורע התמונה קלוט מן האויר. להיפך, לפי כל נטיית רוחם של אזרחי פרשבורג, חזקה עליהם, שעשו את הדבר. מתוך חזקה זאת, ומעובדת ציון תאריך על התמונה, יש לראות את

התמונה כאוטנטית ולהסיק שבאותה שנה היה קיים ישוב יהודי על השלוסגרונד.

משנת 1591 ועד שנת 1673, היינו 82 שנה, אין שום דוקומנטציה על קיום יהודים בשלוסגרונד. ויתכן שהמאורע על התמונה הוא שגרם לכך.

בשנת 1599 עבר השלוסגרונד לידי משפחת הגראפים פאלפי, בעלת אחוזות גדולות באונגריה. בעלי האחוזות היו גם בעלי פריביליגיות מיוחדות. מהם נתנו באחוזותיהם מקלט לקהלות ישראל וגם הגנו עליהן. על אחוזות כאלה נתקיימו גם „שבע הקהלות" המפורסמות שבאונגריה. והודות לנטית חסד זו גם מצד הגראפים פאלפי נוסדה מחדש גם קהלת פרשבורג על השלוסגרונד. הידיעות הראשונות על יהודים במקום, באות אחרי גירוש וינה 1670. משפחות בודדות ממגורשי וינה באו והתיישבו שם. וכנראה לא מתוך הסכמתם ושביעת רצונם של אזרחי פרשבורג. בשנת 1673 (23 ספטמבר) מוציא עוצר אונגריה, יוהאן כספר, פקודה שעל פיה אסור ליהודי להמצא בפרשבורג מלבד בימי השוק. אך לפי הפריביליגיות של בעלי האחוזות גם פקודת עוצר המדינה אינה חלה על אחוזת הגראפים. העיר פנתה לכן ישר לגראף פאלפי, ובקשה שיגרש את היהודים מאחוזתו, אלא בגראף פאלפי שהיה גם שר המחוז, מצאה מועצת העיר יריב עקשני, אשר לא נכנע לדרישות העיר ולא התחשב בתביעותיה. לא נשארה איפוא לעיר, אלא להצטמצם בתחום שיפוטה שבתוך חומות העיר. ואמנם שם הקפידה בשבע עינים שיהודי לא יסתנן לתוך החומות. שם היא הקפידה גם על עוברי דרך יהודיים, שלא יעברו את העיר. בשנת 1691 קרה מקרה ובאי כוחו של ר' שמואל אופנהיימר, ספק החצר בוינה, וואלף אופנהיימר ושמעון מיכל העבירו סחורות לממשלה, דרך פרשבורג ונעצרו בה ע"י השוטר של ראש העיר שלא נתן להם ולמטענם לעבור. השוטר גם גרש אותם מתוך חרופים וגדופים. הם התאוננו על כך ודרשו להטיל את האחריות בעד האיחור על ראש עיר פרשבורג. בשנת 1692, מבקשים הם מספק החצר ר' שמואל אופנהיימר, אינטרוונציה נמרצת להגנתם ודורשים גם פיצוי עבור העלבונות שספגו מגובה המכס, ומאיימים שאם לא יינתן להם פיצוי זה יסתלקו מכל התפקידים. כנראה שהאיום פעל ומשרד החצר החליט להעמיד את גובה המכס לדין לפני בית הדין של חצר המלכות.

בשנת 1692 פנה דניאל משה אופנהיימר, בנו של הספק הראשי לחצר המלכות ר' שמואל אופנהיימר, למועצת העיר פרשבורג, בבקשת רשיון להתיישב בפרשבורג. העיר דחתה את בקשתו להתיישב בתוך העיר, אך הרשתה לו להתיישב בפרברה. הוא העדיף לגור על השלוסגרונד.

בשנת 1693, קוראים אנו במיסמך אחד, ניתן כבר רשיון לשמעון מיכל להתיישב בפרברה של פרשבורג בצוקרמנדל.

בשנת 1699 מודיעים השלטונות ליהודי השלוסגרונד, שהחליטו למנות את שמעון מיכל לראש היהודים של קהלת השלוסגרונד וכן לראשם של כל היהודים אשר בסביבה שמעבר לנהר לייטה. את המנוי הזה אישר המלך בעצם ידו באופן אישי, בהבלטה מיוחדת, שהמנוי בא כפרס בעד מהירות האספקה הצבאית על ידו, במלחמה נגד הקורוצים ורק הודות לכך אופשר להחזיק במבצרים של ראב וקומורן. אביו של שמעון היה תושב עיר ראב (גיור). הוא עצמו היה מקודם סוכנו של ר' שמואל אופנהיימר. סיפק נחושת לבלגראד וכסף להטבעה מטבעות. אחר כך נעשה לעצמאי והשתמש בתואר ספק מטבעות וספק לצבא.

בשנת 1712, אחרי מגפת הדבר שפרצה בעיר פרשבורג ולרגל המלחמה בקורוצים ובטורקים, כשנתרוקנה קופת העיר, היא השיגה הלואה בסך 1000 פלורין אצל שמעון מיכל. הודות לקשריו עם שרי המלוכה ושרי מחוז, עלה בידו להבטיח מעבר גם בדרכים, שהיו חסומות מאות בשנים לפני יהודים, הוא המעבר, דרך כבישי טירנוי. את החוזה על רשות מעבר ליהודים דרך הכבישים האלה, עשה כבא־כוח „הלאום היהודי" בשנת 1717. גם בית המדרש הראשון בשלוסגרונד ברחוב השלוס, נוסד ונבנה (בשנת 1700) מכספו הפרטי. בשנת 1709 יסד „הקדש" להכנסת אורחים. ואמנם לא רק בפרשבורג, אלא גם בכמה קהלות אחרות בנה מכספו בתי כנסת ובתי מדרש. היה בעל קול נעים וערב והיה רגיל בהזדמנויות שונות גם לעבור לפני התיבה וביחוד החזיק בדבר בימים נוראים.

בשנת 1703 רצה שמעון מיכל יחד עם אלעזר הירש מפזינג וחתנו של זה, הירץ לעהמאן, לייסד בנק בפרשבורג, שלפי התכנית היה בכוחו לעשות את אונגריה בלתי תלויה מבחינה פיננסית. הם רצו לייסד את הבנק דוקא בתוך העיר, כי בשלוסברג לא הרגישו את הבטחון הדרוש. את הצעתם הם נימקו בכך, שאונגריה שנשתחררה מעול הטורקים יש לה צורך מיוחד במוסד כספי כזה, כי שנים רבות היתה מנותקת מגרמניה וארצות אחרות מקשרי מסחר וחליפין. על ידי מוסד הכספי שבדעתם להקים יזרום הרבה יותר כסף למדינה ואפשר יהיה להשיג כספים באונגריה כמו בברסלאו ובפראג ובמקומות אחרים. גם מחזור הכספים יהיה קל יותר ע"י שטרות הבנק, כי עתה הריזיקו גדול במשלוחי כסף במזומנים.

ההצעה נדחתה. יאמנם שמעון מיכל פנה עוד פעם בשנת 1715 (מיום 26 ליולי) למלך קארל השלישי עצמו וביקש עתה לייסד את הבנק על שם בנו. כמובן גם עתה דרש את הקמת הבנק בתוך העיר פנימה. הוא מפנה את תשומת לבו של המלך לעובדה שבכל המדינה אין מוסד כזה ולדעתו יש בו צורך לעיר ביחוד בזמן ישיבת הפרלמנט.

המלך אישר אמנם את התכנית והעבירה לקאמרה, אך שוב ללא תועלת. הקמרה דרשה שהמוסד יהיה נוצרי.

גם בניו חוננו בכשרונות עסקניים. בנו אברהם, היה מראשי קהלת פראג. בנו יחיאל היה ספק החצר באנסבאך. בנו השלישי שמואל היה סוכן הצרית אננא. בתו שרה לאה נישאה ללצרוס ון־גלדרן, אשר פעל בראשיתו בין גדולי הפיננסיסטים בווינה ואח"כ עבר לגרמניה (בנו של זה, גוטשאלק ון־גלדרן, היה רופא בדיסלדורף ובתו של רופא זה, בעטי, היתה אמו של הייניך היינה). שני בניו של שמעון מיכל, מאיר ומיכל לעזר, נשארו בפרשבורג. מאיר היה ראש הקהל ושופט היהודים ואחרי שאביו שמעון בנה בית מדרש רכש הוא את בית הקברות הראשון לקהלת השלוסגרונד ושניהם, גם מיכל לעזר וגם מאיר, היו ממייסדי החברה קדישא בקהלה.

מספר „מעבר יבוק" ישן, קנינה של החברה קדישא בפרשבורג, יכולים אנו לקבוע גם את זמן יסודה של חברה זו. הספר „מעבר יבוק" הזה נושא את התאריך תנד לפ"ק (1694) ואז כבר היתה החברה מסודרת ופועלת. פנקס החברה נפתח רק כעבור שנים אחדות והרשימות בו מתחילות רק משנת תנז 1697.

את תקנות החברה סדר הרב ר' יום טוב ליפמן והוא גם חיבר תפלות מיוחדות לחבריה הפעילים.

והנה אחת התפלות (בהשמטות):

רבון העולמים אדון כל הנשמות — — — אתאנו לפניך — — — — אנחנו בני החבורה גומלי חסדים עם המתים — — — ומאז עסקנו במצוה אנחנו דואגים — — — אולי לא עסקנו באיזה מת מן המתים כשורה ופגמנו בכבודו או שעשינו לו זלזול ובזיון בנשיאת המטה או בהלבשת התכריכין והטהרה — — — על הכל אנחנו כולנו כתתנו רגלינו — — — לבקש מחילה את המתים הנקברים פה — — — ועתה ד' אלקינו ואלקי אבותינו נוצר חסד לאלפים ועושה חסד את החיים ואת המתים, באנו לפניך ברוב תחינה ובקשה — — — ובצום ובתענית היום, אשר קבלנו עלינו להתענות על ככה יום אחד בכל שנה — — — למחול ולסלוח ולכפר לנו כפרה גמורה על כל אלה — — — ונזכה בימינו במהרה לביאת משיח צדקנו ולבנין בית הבחירה אמן וכן יהי רצון.

לחברי החברה קדישא נקבעו זכויות מיוחדות. בשבת שלפני ל"ג בעומר היתה הזכות לכל חבר הח"ק לעלות לתורה. ביום שלפני ל"ג בעומר הוטל על כל החברים בחברה צום וביקור בצוותא בבית העלמין ושם נאמרה התפלה הנזכרת ותפילות אחרות. בית העלמין של הקהלה היה בזמן ההוא (1690) בשטח העיר והיא נתנה את הקרקע באי רצון. היא נאותה לכך רק בעד תשלום רב, שהקהלה שילמה בעדה.

אחד העסקנים החשובים בשנים אלה (1709), היה ר' הירש שפירא. הוא היה גם היהודי העשיר ביותר בגיטו שעל השלוסגרונד. הוא היה נצר ממשפחת מגורשי וינה. תואריו על מצבתו (נפטר תפז) הם: "האלוף הקציץ" ומספרת כי "שבחו מי ימנה — — — וצדקתו לפניו תאירה". על ידו פעל ליב בטלהיים, הוא אבי משפחת בטלהיים בפרשבורג.

הרשימה הראשונה שנשארה בידינו על יהודי השלוסגרונד היא משנת 1709. לפיה נמצאה בשנה ההיא בקהלה 189 משפחות. מהן 39 המצוינות כותיקים, 150 פליטים מקהלות הסמוכות שנמלטו לכאן לרגל מרד הקורוצים.

בין הפליטים נמצאים מספר משפחות מפזינג, מודרן וטעבן. כל אנשי קהלות קרלבורג ורגנדורף. 30 משפחות משטמפן ו־46 משפחות מקיצה.

ברשימה זו אנו רואים גם את משלוחי ידיהם של היהודים, הרשומים על יד שמות רבים. אפשר לקבוע שהיה אז בקהלת פרשבורג שעל השלוסגרונד רב אחד, מורה הוראה אחד, רופא אחד, 3 צורפי זהב, 3 מלמדי תשב"ר, שמש בית כנסת אחד, שני שוחטים. בין יהודי שטמפן מוצאים אנו מספר סנדלרים, 2 מנגנים בכלי זמר, טבח אחד. בין יהודי קיצה נמצאים זגג אחד, צורף וגם עוסק בעיבוד טאבק וכן מספר מנגנים בכלי זמר.

מלבד משלוחי היד שנימנו ברשימה, עסקו יהודי השלוסגרונד במסחר. מחמת מלחמת הטורקים, שכבשו את העיירות מסביב לפרשבורג ומרד הקורוצים שגדודיהם התקרבו לפרשבורג והחריבו את כל סביבתה, סבלו אנשי העיר סבל רב וקשריהם עם העולם החיצוני נתרופף. על ידי כך נתבטל מסחר הטרנזיט והאימפורט, שהיה בידי הסוחרים הנוצרים מקודם ועבר לידי היהודים. הם שסיפקו את תוצרת המטויות של

בוהמיה ומורביה לאונגריה וכן את תוצרת הטכסטיל הוינאית. לאט לאט השתלטו על מסחר זה במלוא כשרונם והעלוהו למסחר סיטונאי בעל רמה. הם סיפקו את הסחורות האלה גם לקמעונאים ולרוכלים שבערי השדה.

בשנת 1712 כאשר קארל השלישי בא לפרשבורג, הגיש לו מעמד הסוחרים בעיר תלונה, בה הם מעירים את תשומת לבו על כך שהיהודים על השלוסגרונד מתרבים מיום ליום ממש עד כדי כך שלא יספרו כבר מרוב. והם קולכים ומשתרשים ככל ענפי המסחר וביחוד במסחר הנזכר.

המסחר בערים היה כולו בידי הנוצרים. סוחרי היהודים הורשו לסחור בעיר רק בימי השווקים וברור שהסוחרים היהודים השתדלו לא לאחר את ימי השוק שעמדו לרשותם. וכדי לסתום את פי המקטרגים, שילמו לחבר הסוחרים הנוצרים, סכומים מסוימים כפצוי בעד סחרם בעיר. בשנת 1715 שילמו 15 סוחרים יהודים מהשלוס־ גרונד 75 גולדן לחבר הסוחרים שבעיר.

הסוחרים היהודים רשאים היו למכור את סחורתם רק במקומות מסוימים, רחוק מפנים העיר בצריפים שנועדו רק להם.

ולמרות הפצויים הוסיפו הסוחרים הנוצרים להתאונן ולהתלונן ולא החמיצו שום הזדמנות להגיש תלונות לשלטונות העיר, ללשכת החצר וגם למלך עצמו. בשנת 1711 נתבקשה מועצת העיר על ידי הסוחרים לאסור לגמרי את הרוכלות של היהודים. בשנת 1717 חוזרים הסוחרים הנוצרים על הבקשה להצר צעדי הרוכלים היהודים ומבקשים לאסור על האזרחים והאכסניות לתת מקום לרוכלים היהודים, „כי עד מאוחר בלילה הם יושבים ואם סר מי שהוא לשם, הם מציעים לו את סחורותיהם ומוכרים ומובן שלאחר כך אין כבר צורך לאיש הזה לכתת את רגליו לעיר כדי לקנות את צרכיו אצל הסוחרים הנוצרים". בשנה זאת, גם אוסרת העיר את המסחר ברחובות. כנראה הוו הסוחרים היהודים בכשרונותיהם, התחרות רצינית במסחר.

בין השנים 18—1716 הגיש מעמד הסוחרים בפרשבורג חוזר למעמדי הסוחרים שבערים אחרות באונגריה, כדי לעורר אותם לנקיטת צעדים משותפים נגד התחרותם של היהודים. בחוזר זה נאמר: תקיפי הארץ ואציליה, תורמים תרומה גדולה לאסון. בארץ מולדתנו אנו נדחקים ע"י ה„יודענגעזינדעל", האספסוף היהודי, הם טוענים שהיהודים הם נתיניהם ונותנים להם חסות וגם זכויות־יתר למרות שסעיף 91 משנת 1647 מכריז על היהודים כאנשים משוללי נאמנות, שאינם ראויים ליהנות מחופש וצדק הארץ.

מלבד ימי השוק, יכלו הרוכלים היהודים לעבור עם סחורותיהם בעיר, רק אם יכלו להוכיח, שהוזמנו ע"י אחד האצילים. ואמנם גם האצילים וגם ראשי המנזרים העדיפו לקנות אצל הרוכלים היהודים, כי ע"י שהרוכלים היהודים היו נאלצים לנדוד עם סחורותיהם ממקום למקום ולהתאים את סחורותיהם לטעמי המקום, היו בידיהם תמיד מבחר רב של סחורות וכדי להשביע את רצון הקונים, השתדלו לרכוש גם סחורות משובחות וברור שתנאים אלה משכו את הקונים.

גם החנויות הפתוחות בגיטו אשר על השלוסגרונד, היו לצנינים בעיני הסוחרים הנוצרים בעיר. אם הסוחרים היהודים לא יכלו לסחור בעיר וגם הרוכלים היהודים לא הוזמנו ע"י האצילים, יצאו הקונים לגיטו היהודי וסיפקו להם את צרכיהם שם. מעמד הסוחרים הנוצרים, במקום להתחרות עם היהודים בטיב הסחורה, הרבו להגיש לשלטונות

תלונות על גבי תלונות. הם מתלוננים על שהספקת החומר למטבעות נמסרה ליהודי שעל השלוסגרונד, הם מתאוננים על שהיהודים הולכים ומתרבים מיום ליום. מתלוננים על כך, שעד שנת 1728 כבר פתחו היהודים 20 חנויות על השלוסגרונד והצוקרמנדל, בהן סוחרים הם בכל סוגי הסחורות ויש מהם שגם רוכלים בסחורות אלה יומם וליל בבתי האצילים וגם בבתי האזרחים. ע"י "ההמולה הרועשת הזאת של היהודים, יורד המסחר בפרשבורג בצעדים גדולים". ומאחר שאי־אפשר היה ליהודים להכניס סחורות לעיר רק עפ"י הזמנה של אחד האצילים, דבר שהיה קשה ביחוד לרוכלים היהודים שבאו מחוץ לפרשבורג, שחסרה להם גם ההיכרות הדרושה לכך, "מצאו אלה תחבולה לעקוף את הפקודה הזאת, ע"י החסנת סחורותיהם בתוך העיר אצל אזרחים נוצרים. ואחרי שהסחורה היתה כבר בעיר, קל להם יותר להביאן ללקוחות".

כבר בשנת 1712 שולחים הסוחרים הנוצרים לחקור, באיזה מקומות מחסינים היהודים את סחורותיהם ובשנת 1717 גם הגישו תלונה למועצת העיר על כך, שהיהודים שאינם מספיקים למכור את סחורותיהם ביום השוק, מחסינים את הסחורות הנשארות בבתי אכסניות ומשם מפיצים הם אותן ברוכלות. הם חזרו על תלונותיהם אלו בשנת 1723 ובשנת 1725. מועצת העיר מחליטה אמנם לאסור את החסנת הסחורות בעיר ונותנת סמכות לחבר הסוחרים לעקל את הסחורות שהוחסנו בלי ידיעתם ולהחזירן רק לימי השוק, אך לא הצליחו להוציא לפועל את הדבר כי באותה שנה הם מוסיפים לבקש להרחיב את סמכותם גם להחרים את הסחורות היהודים. "היהודים הכו כל כך שרשים בעיר והצליחו גם לסנוור את עיני הוד מלכותו המלך ואין לקוות יותר את השמדתם הכללית. ואם אי אפשר כבר לגרש אותם מן הארץ ויש לסבול אותם, יש לדאוג לכל הפחות להמעיט את מספרם בערים ולאסור עליהם את הרוכלות. ואמנם גם סחרם בימי השוק גורם נזקים, מאחר שהיהודים משתמשים מתוך טבעם שנולד עמהם במאזני מרמה ובמשקלים מזויפים והמה בכלל רמאים".

בשנת 1737 החליטה מועצת העיר באיום הפסד זכות האזרחות ובעונשים אחרים על אזרחי העיר, שיתפסו בהחסנת סחורות של סוחרים יהודים בביתם בלי ידיעת מעמד הסוחרים. ואמנם הרוכלים היהודים שמחוץ לפרשבורג, התחרו במדה ידועה גם עם הסוחרים היהודים תושבי הגיטו בפרשבורג שעל השלוסגרונד והדבר לא היה גם לרצונם. באו איפוא בשנת 1743 הסוחרים היהודים שבגיטו בהסכם עם מעמד הסוחרים הנוצרים בעיר בענין זה. לפי הסכם זה, היה על היהודים בשלוסגרונד להקים מחסן גדול, שם יוחסנו כל הסחורות שיובאו ע"י סוחרים יהודים ממקומות אחרים לעיר. על הנהלת המחסן לדאוג לכך שכל הסחורות המובאות לפרשבורג גם יוחסנו שם. כל סטיה מהסכם זה ענשה קשה. יענש גם הסוחר וגם מי שיחסין את הסחורות בביתו. הסוחר היהודי שמחוץ לפרשבורג יהיה רשאי לסחור בסחורתו שלשה ימים בין בתוך היהודים ובין בתוך הנוצרים. אחרי שלשה ימים עליו להחסין את הסחורה או להעבירה למקומות אחרים. ואמנם הסכם זה כהסכמים שבאו אחריו לא יכלו להסדיר את הענינים. הסוחרים הנוצרים רצו להפטר מעצם קיומם של הסוחרים היהודים. במקום התחרות ישרה בטיב הסחורה, ראה מעמד הסוחרים הנוצרים כאמצעי מועיל, את הגבלת שטח הפעולה של הסוחרים היהודים בכח השלטון. בעזרתו גם השיגו חלק רב ממבוקשם. הסוחרים היהודים יכלו להציג את מרכולתם בעיר רק בימי השוק וגם אז רק במרחק מסוים ממרכז העיר. ואמנם הסוחרים היהודים התגברו על

קשיים אלה והחזיקו מעמד. חייהם היו קשים, מלאים תלאות ועמל. אך בשעה, שאצל הסוחרים הנוצרים, קבעה את המלחמה בסוחרים היהודים, מלבד השנאה ליהודים, רק נוחיות החיים, הרי היה המסחר אצל הסוחרים היהודים שאלת החיים עצמם, פרנסת ביתם ועצם קיומם.

מסחר היהודים הביא גם תועלת מרובה לסחר הארץ בכלל. כי לא רק ביבוא עסקו היהודים, כי אם גם ביצוא. הם הוציאו מהארץ תבואה ובקר וכתמורה הביאו סחורות להלבשה וכדומה. לשם כך השתתפו סוחרים גדולים בקביעות בירידים הגדולים. יריד לייפציג היה באותו זמן אחד הירידים העולמיים. הוא שימש תפקיד חשוב לא רק בעניני מסחר, אלא גם בחיי הקהלות היתה השפעתו גדולה. כאן נפגשו קרובים וידידים וכאן נועדו גם עסקני היהדות מכמה ארצות לשיחה ולמשא ומתן בעניינים יהודיים כלליים. ברשימת המשתתפים ביריד לייפציג אנו מוצאים כבר בשנת 1723 את מרכוס שמעון ארנשטיינר מפרשבורג. במשך שנים שלאחר כך, אין הוא נעדר מרשימת המשתתפים ביריד זה. אחד המשתתפים מפרשבורג הוא שמואל בית־לחם (יתכן שמשם זה התפתח שם המשפחה הפרשבורגית, בטלהיים). כמשתתף קבוע ביריד לייפציג משנת 1734 ואילך אנו מוצאים ברשימה, את אברהם מאנדל הוא ר׳ אברהם טעהבן ובשנים שלאחר כך את בנו קופל מאנדל.

הנסיעות ליריד והמגע ומשא עם עסקנים יהודיים אחרים שביריד קבעו את הקשר בין יהדות פרשבורג ובין היהדות שבארצות אחרות והשפיעו השפעה ישרה ומועילה גם על הצבוריות היהודית שבפרשבורג.

ואמנם השפעה זו שהיתה יכולה להיות לברכה על הצבוריות היהודית בפרשבורג, הוקטנה במדה רבה מאד, ע״י התנאים המיוחדים שבארץ אונגריה ובמיוחד ע״י שנאת אזרחי פרשבורג ליהודים, והם הם שקבעו וכיוונו את העסקנות הצבורית בעיר.

מאז גרושם של היהודים בשנת 1526 והתישבותם על השלוסגרונד על שטח אחוזתו של שר המחוז, לא שבעו הרבה נחת. אך מאז שמשרת שר המחוז ובעלות המבצר והשלוסגרונד עברו לידי משפחת הגראפים פאלפי, התחילו העניינים להתישב במקצת. הגראפים פאלפי נטו חסד ליהודי אחוזתם וכתמורה בעד תשלומיהם, הם גם נתנו חסות וזכויות ליהודיהם.

חסותם של הגראפים פאלפי

בשנת 1714 קבלו יהודי הגיטו בפרשבורג מכתב חסות מהגראף ניקולואוס פאלפי. מכתב חסות זה, שנחתם בוינה ב־1 לינואר 1714, אושר וקוים מחדש ביום 23 מאי 1732 ע״י הגראף יוהאן פאלפי שבמרץ של אותה שנה נעשה לאדון האחוזה. כן קוים מחדש ב־20 לאוקטובר 1752. מכתב חסות זה נעשה ליסוד היסודות, אשר עליו נתבססה וגדלה קהלת פרשבורג לאחת הקהלות הגדולות שבאונגריה.

מכתב היסטורי זה לסעיפיו הוא כדלקמן:

היום בתאריך דלמטה, החליט הוד מעלתו הנישאה, הגראף ניקולואוס פאלפי פון ערדיד, אביר נהר הזהב, יועץ אמיתי של הוד המלכות הקיסרית הרומאית, גנראל־מרשאל עולמי, ראש גדוד רגלי, שופט ארצי ראשי למלכות אונגריה, שומר הכתר של המלכות האונגרית, שר המחוז של מחוז פרשבורג, מפקד עליון של מבצר פרשבורג, ראש שר האורוות של הוד מעלתה הקיסרית הרומית, האלמנה עלענורה מגדלינה

טערעזיה, — לתת בחסדו ליהדות פרשבורג, לפי בקשתה הנכנעת המוקדמת, את הפריביליגיה הבאה לפי אופן דלקמן עם כל הסעיפים והסעיפים הקטנים:

א) יורשה ליהדות אשר בפרשבורג לגור על השלוסברג המלכותי וכן על הצוקרמנדל והשטחים השייכים להם (ומובן שגם בבתים החפשיים — גרי הבתים האלה היו בעלי זכויות מיוחדות אסור היה לעוצרם והיו חפשיים ממסים), תחת חסותו והפרוטקציה של הוד מעלתו. הרשות לגור, נתונה ל־50 יהודים עם יוצאי חלציהם, שיבואו אחריהם, מלבד אלה שיתחתנו כאן. חמשים משפחות אלה תפרטנה בשתי רשימות. רשימה אחת תהיה אצל השררה והשניה תשמר בקהלת היהודים.

ב) יהא מותר להם לסחור על השטח הזה בכל סוגי סחורות כפי שזה היה נהוג עד עתה, אשר גם סוחרים נוצרים, סוחרים בהם ויהיו שמותיהם אשר יהיו, הם יהיו רשאים לסחור בחנויותיהם בחופש ובלי הפרעה.

ג) הם יהיו רשאים להתפלל בשני בתי כנסיות. מאחר שהשלוסברג רחוק מהצוקרמנדל, יהיה בית כנסת אחד על השלוסברג והשני בצוקרמנדל. הם יוכלו לנהוג בעניני המנהגים הדתיות והצרמוניות בחגים, כפי שזה נוהג אצל כל היהודים.

ד) ידוע שלשרות בתי הכנסת וללימוד הילדים וגם לצרכים אחרים, דרושים אנשי שרות ובלעדיהם אין קהלה יהודית יכולה להתקיים, יורשה לכן לקבל להם לפי ראות עיניהם, רב אחד, שני חזנים לשני בתי הכנסת, שני שמשים ושוחט אחד. אלה לא רשמו במספר חמשים המשפחות.

ה) שופט היהודים, כמו שהדבר נוהג במקומות אחרים וארצות אחרות, הוא אינסטיטוציה ראשונה, ועד שלא הוציא שנתו במשרה זו, לא יבוא במקומו אחר בלא סבה מספקת, אלא יותר מזה אם מילא את תפקידו באמונה, יבחר ע"י בחירת הקהלה לשנה נוספת. מכאן ואילך דן סעיף זה על הכרעת השופט בדו"ד שבין יהודי ונוצרי ולבין יהודים לבין עצמם ועל אפני הערעור על פסק דינו.

ו) סעיף ו' דן על אופן בחירת השופט וניתן בו חופש גמור לבחור את השופט לפי איזה אופן שהוא שיסכימו עליו.

ז) סעיף זה קובע שמשרד השררה יתן כח ביצוע לפסק דינו של השופט.

ח) כידוע אין קהלה יהודית יכולה להתקיים בלי שתוכל להחזיק רב, חזן ושמש דופק (קורא) לבית הכנסת וכדומה וכן הוצאות שאין כאן המקום לפורטן, ולכן מיופת כח הקהלה — מבלי להזיק לשררה או לשכנים הנוצרים, להטיל מס על בשר כשר ועל יין כשר או על דבר שהיא תמצא לנכון, ודבר זה לא יופרע. אחרי שיחליטו על כך, יש להכנע לדבר ולא תשמע שום תלונה בנדון זה מיהודים בודדים.

ט) סעיף זה אוסר על שופט הנוצרים בשלוסברג להטיל איזה עונש שהוא על יהודי בלי תלונה מוקדמת אצל משרד השררה.

י) סעיף זה דן על יהודים ממקומות אחרים שבאים לפרשבורג ובחפשם אמצעים ודרכים להשאר בפרשבורג, משתמשים באינטריגות בין השררה ובין היהודים, ולכן ניתן לקהלת היהודים החסד הנישא, לא לקבל שום איש שאינו נמצא ברשימה, מלבד שמעון מיכל והשייכים לו (לשמעון מיכל היתה פריביליגיה קודמת לזו).

יא) סעיף זה דן על יהודים ממקומות אחרים הבאים עם סחורותיהם שלא בזמן השוק ועי"כ כורתים את לחמם של הנתינים. השררה מבטיחה את העזרה הדרושה לגרש את הסוחרים האלה.

יב) היות שאין ליהודים בתים משלהם ועי"כ פרצו סכסוכים בשכירות הדירות והחנויות ולכן לא יהא רשאי שום איש להשיג גבול בשכירות. ואם בכל זאת יעברו על כך יענש המציע, לא רק במאה דוקאטן קנס, אלא השררה תנקוט נגדו בכל האמצעים.

יג) סעיף זה דן על האטליז לבשר כשר והיות שיש לשררה מקומות לאטליזים, מעמידים מאלה גם לרשות הקהלה היהודית בעד שכירות זולה.

יד) סעיף זה קובע, שהיהודי העומד בחסותו של הוד מעלת השררה ודירתו היא באחד מבתי האצילים והוא נותן דירה ליהודים זרים, שאינם ברשימת החמישים, יוטל על יהודי זה קנס ע"י הקהלה בנוכחות פקיד השררה. ואם הוא לא יקיים את הדבר, יתפס הלה לפי פקודת שופט היהודים, כאשר יהיה מחוץ לחצר האצילים לא רק לתפיסה, אלא יגבה ממנו בלי רחם גם הקנס שהוטל עליו.

טו) סעיף זה אוסר על היהודים להחתים את נשותיהם על שטרי החובות שלהם כלי הסכמתן לכך מרצונן הטוב.

טז) סעיף זה נותן ליהודים את הזכות לעסוק באיזה מלאכות שהן בינם לבין עצמם ואין לבעלי המלאכה הנוצרים להפריע להם.

יז) אם יהי' צורך בהצאה לפועל של תביעות השררה או מסים אחרים איזה שהם, לא יעשה הדבר לעולם באופן אחר, מאשר שררה זאת נוהגת במקרים כאלה לגבי הנוצרים.

יח) מעלת השררה תדאג לשטח מסוים בשביל בית עלמין.

יט) כדי שתהא הפריביליגיה הזאת בעלת תוקף ושהמשטרה היהודית תוכל לפעול, — תשלם הקהלה הנזכרת מתאריך דלמטה, בכל חצי שנה בסכום אחד 500 גולדן לידי השררה. סכום זה תשלם הקהלה בלי כל אמתלאות, אם גם לא ישארו רק 20 או 15 ואפילו פחות יהודים (גם אותם היהודים שהיתה להם חסות עוד מקודם, מחויבים להכניס את דמי החסות שלהם לקופת הקהלה).

על יסוד הנ"ל נחתם מכתב זה ע"י הוד מעלתו הגראף בעצם ידו וניתנה עליו הגושפנקא שלו.

וינה 1 לינואר 1714.

ברור למדי שקהלת פרשבורג, שבעודה קטנה וצעירה נתנה מחסה ל־150 נפשות שנמלטו אליה, כפי שזה יוצא מרשימת שנת 1709, לא היא היתה היוזמת להכנסת אותם הסעיפים הדנים בנוגע לסמכות הקהלה לגרש יהודים זרים שיבואו לפרשבורג. ויתכן גם שהכוונה היתה רק בנוגע לאותו סוג אנשים, שהיו נודדים מעיר לעיר והבאישו במעשיהם את שם ישראל.

שנתים אחרי קבלת מכתב החסות (1716) ניתנה ע"י השררה ליהודי אחוזתו גם הזכות לרכוש בתים. הראשונים שהשתמשו בזכות זו וקנו בתים, היו שמעון מיכל, חתנו ברוך שלזינגר, ולצרוס הרשל. גם הקהלה רכשה לה בית. על מקום בית זה נבנה אחר זמן, בית הכנסת של הקהלה שעל השלוסברג.

החיים הרוחניים בגיטו שעל השלוסגרונד

בשנת 1726, אחרי פקודת קארל השלישי על הגבלת החיתון בבוהמיה ומוריביה, יצאו צעירים רבים שהגיעו לפרקם, לארצות הסמוכות וביחוד לאונגריה, שפקודה זו לא חלה עליה. על פי רוב נשארו אלה בקהלות הספר וכמה מהן גם גדלו גם בכמות

וגם באיכות על ידיהם. גם קהלת פרשבורג קלטה עשרות אחדות ממועמדי־חיתון אלה.

באותו זמן היתה קהלת פרשבורג מורכבת משני ישובים מרוחקים למדי זה מזה. בתיו של האחד עמדו בצלע ההר על אדמותיו של הגראף פאלפי. הבתים שעמדו ממול, מעברו השני של הרחוב, סמוך לחומת העיר, כבר היו על אדמות העיר, אך בהם אסור היה ליהודים להשתכן. הישוב השני שנקרא צוקרמנדל, עמד גם הוא על אדמות הגראף הנ"ל, הרחק מן העיר על גדות הדונאו.

הרב הראשון בנקודות ישוב אלה שבגיטו פרשבורג, שאנו יודעים עליו, הוא רבי יום טוב ליפמאן. הוא היה ממגורשי גיטו וינה. אביו היה רבי עזריאל, רב שני בוינה. כבר בשנת תנד (1695) אנו מוצאים את הסכמתו על ספר „ויקהל משה" (מאת מוה"ר משה בהר"ר מנחם מפראג, דעסוי תנ"ט), בהסכמה זו הוא חותם: יום טוב הנקרא ליפמן במהר"ר עזריאל ממגורשי וינא ומתגורר בפרעשבורג. בפנקס החברה קדישא נזכר שבשנת תפא חבר רבי יום טוב ליפמאן את תקנות החברה וגם חבר תחינות ותפלות מיוחדות שעל חברי החברה קדישא לאומרן ביום צומם, יום שלפני ל"ג בעומר לרגל בקורם בצוותא על בית העלמין. את התקנות האלה העתיקו כמה קהלות סמוכות כמו קיצה, קארלבורג (בשנת תצב), רגנדורף ועוד וגם הן מבליטות את אשורן של התקנות ע"י הרב ר' יום טוב ליפמאן האב"ד בפרשבורג.

בתוך זמן זה עצמו, היינו בתוך זמן כהונתו של ר' יום טוב ליפמאן, אנו מוצאים הסכמות על ספרים מעוד רב אחד המתואר כאב"ד בפרשבורג, הוא הרב רבי בנימין זאב יאקרלס (וואלף פולאק). בתעד (1714) אנו מוצאים את חתימתו בפס"ד ע"ד דין ודברים באייזנשטאט. בשנת תפה (1725) נמצאת הסכמתו על הספר תולדות יעקב מר' יעקב אילנברג מקראקא, שהיה אז רב בסובורטן שבמורביה. בשנת תקט זמן הדפסתו של שו"ת „השיב ר' אליעזר" מציין המחבר „שהסכמת הרב המאה"ג מהר"ר וואלף יאקרל שהיה אב"ד דק"ק פרשבורג והסכמת הרב המאה"ג מו"ה ר"מ מלבוב לע"ע אב"ד דק"ק פ"ב — לא הצגתי מפני הוצאות הדפוס".

יתכן איפוא שמספר שנים שימשו בפרשבורג שני רבנים בזמן אחד, אחד בצוקרמנדל ואחד בשלוסגרונד וכלפי השררה שהכירה רק ברב אחד, רשמו את האחד כרב ואת השני כמורה. יתכן גם שבמשך ימי חייו של רבי יום טוב ליפמאן שימש אחד כאב"ד ואחד כראב"ד.

מרבי וואלף יאקרלס נשארו כתבי יד, פירוש על הסמ"ק, שפרקים ממנו נדפסו במכתב עת התורני „נטעי בחורים" (בשנים תרסז, סח, סט) וספר תשובות גדול שעלה כאש עם הרבה כתבי יד אחרים בשרפה הגדולה שבפרשבורג בשנת 1913.

בתקופה זו מתחיל הישוב היהודי לקבל כבר צורה מאורגנת של קהלה. יש לקהלה מזכיר או כפי שהוא מכונה אז „שמש ונאמן", הוא נמצא חתום על כמה דוקומנטים וחותם ליב בן בנימין זאב. שוחט הקהלה בשנת 1709 שמו נתן גבריאל והוא גם החזן. על יד האב בי"ד ר' יום טוב ליפמאן, אנו מוצאים גם מורה דיין בשם, ר' מרדכי. שופט היהודים, היינו ראש הקהל, היה בשנת 1736 זוסמאן אופנהיימר והוא נכדו של ספק החצר ר' שמואל אופנהיימר.

אחרי פטירתו של ר' וואלף יאקרלס, נבחר לאב"ד רבי משה לבוב חתנו של רבי מרדכי מוכיח.

רבי מרדכי מוכיח בן ר' ישעיה, היה ממדינת אלזאס. הוא בא לפרשבורג בשנת 1714 לאחר חתימת מכתב החסות. הוא היה יחסן גדול, נכדו של הגאון רבי חיים שור מחבר ספר „תורת חיים" (שיטות על ט' מסכתות) ומצד אמו היה נכדו של בעל „תוספות יום טוב". והיה חתנו של בעל מהר"מ שיף. רבי מרדכי היה מטיף בעל השפעה והקהיל קהלות ברבים לעורר לתוכחה ולמוסר. השפעתו בפרשבורג היתה גדולה מאד. שנים מחתניו גם נתמנו לרבני פרשבורג. אחד מנכדיו היה רבי ישעיה ברלין—פיק, האב"ד בברסלוי, מחבר את ההפלאה שבערכין על הערוך ומזכיר שם ובספריו האחרים כמו „שאילת שלום" ועוד את סבו כמה פעמים.

זהויו של רבי מרדכי מוכיח, עם רבי מרדכי אייזנשטאט השבתאי אינה עומדת בפני הבקורת. היו שני יוסף בן שמעון בזמן אחד. כאשר בקר רבי יעקב עמדין כפרשבורג התארח שם אצל מחותנו רבי משה לבוב והוא מספר על כך בספרו מגלת ספר (עי' 88). שם הוא גם מזכיר שרבי משה היה „נשוי בתו של ר"ל מוכיח" (הכוונה על ר"מ מוכיח והטעות ניכרת). הוא מספר שם גם על השיחה שהיתה בינו ובין רבי משה, היינו רבי משה ספר לו על כתב היד של הספר „ואבוא היום אל העין". והדבר אינו מתקבל על הדעת שקנאי זה נגד השבתאות לא היה מרמז תוך כדי הזכרת רבי מרדכי מוכיח על שבתאותו של זה. ואמנם הרב יקותיאל גרינוואלד (בהצופה מארץ הגר), הוכיח כבר גם מתוך נמוקים אחרים שאין רבי מרדכי מאייזנשטאט בפרשבורג, מזדהה עם רבי מרדכי אייזנשטאט השבתאי. רבי מרדכי נפטר בשנת 1729.

חתנו רבי משה האב"ד בא לפרשבורג מלבוב, היא למברג שבגליציה ומכאן כנויו, שם־משפחתו, משה לבוב (גם ברשימות לשררה הוא נקרא: מויזעס למבערגר). מפורסם הוא ביחוד בשם רבי משה חריף לרגל חריפות שכלו ושנונו החד בלמודיו. הוא היה בלבוב ראש ישיבה ונתקבל לאב בי"ד בפרשבורג בשנת 1730 אך הוא בא לפרשבורג כחמש שנים קודם. הוא היה הרב הראשון לקהלת החסות הפאלפית.

בזמנו נתלקחה אש המחלוקת הגדולה עמדין — אייבנשיץ, מחלוקת שפילגה את גדולי ישראל ואת הקהלות לשני מחנות. גם פרשבורג לא נמלטה מתסבוכת ולמרות שהיה רבי משה מחותנו של רבי יעקב עמדין והלה, גם נתארח אצלו זמן מסוים, „מפסח עד עצרת" (מגלת ספר פח), התיצב רבי משה במלחמה זאת לצדו של רבי יונתן אייבנשיץ וביום כה אלול תקיא הכריז גם חרם על מוציאי לעז על רבי יונתן אייבנשיץ (לוחות העדות מהדורת לוין אפשטיין ע' 71).

בין תקנותיו של רבי משה בפרשבורג, ידועות התקנות והסייגים בשחיטה שתיקן בשנת תקטז. על פיהם: „אין לשוחט לשחוט לא בהמה גסה ולא דקה, כי אם אחד מחבריו השוחטים עומד על גבו. אין לסמוך על בדיקת פנים בהושטת ידים לפנים לבד, אלא בהוצאת הריאה לחוץ. וכן לא ישחוט השוחט שום עוף — מלבד ליולדת או לחולה— בשעה שעומד באטליז למכור את הבשר במשקל, כי אידי דטרידי במכירת הבשר, עלול להסיח את דעתו מהשחיטה".

סייגים נוספים אחרים נוגעים למכירת שומן בלתי מנוקר כל צרכו לישראל, ולחובה על השוחטים להראות סכיניהם לביד"צ פעם בחודש ועוד תקנות דומות.

כעבור זמן נוכחו לדעת, שהתקנה שאין לשוחט לשחוט, אלא כשחברו עומד על גבו, היתה בבחינת גזירה שאין הצבור יכול לעמוד בה, והתירו לשחוט עגלים וטלאים, אך בהגבלה, שלא בשעה שעומד באטליז.

רבי משה חריף עמד בקשר הלכתי עם מחותנו רבי מאיר אייזנשטאט בעל „פנים מאירות" ומספר תשובות בספר זה (ח"ג מז, מט, נ) מכוונות אליו. רקע התשובות הוא ענין מסירת גט שהובא מואלכיי ובו כמה לקויים בכתיב, אשר באופן רגיל היו פוסלים אותו, אלא מחמת חשש עגון פנה רבי משה לבעל „פנים מאירות" כדי להשיג את חוות דעתו. בעל „פנים מאירות" נוטה בתשובתו להקל ולהרשות את מסירת הגט. אך בפרשבורג היו כבר אז תלמידי חכמים, שהעיזו לחלוק גם על בעל „פנים מאירות", ולעמוד על דעתם נגדו. רבי משה חריף האב"ד מעביר לרבי מאיר אייזנשטאט, את סברת החולק והוא מכריע, שהביד"ץ בפרשבורג „יצטרף ויעמדו למנין ואם הרוב יכריע למסור על המיעוט להכנע ויגזרו בחרם שלא להוציא לעז על גט זה כנהוג"...

בין תלמידי החכמים שבפרשבורג בזמן ההוא אנו מוצאים מלבד הרבנים חברי הביד"ץ את רבי ליב ברלין, בנו של רבי מרדכי מוכיח וגיסו של הרב האב"ד. הוא נתחנך בבית אביו בפרשבורג. שם שקד על למודיו ונתפרסם מהר לתלמיד חכם גדול. גלה אחר כך למקום תורה להלברשטאט, ולמד אצל הגאון ר' צבי הירש חריף. נשא אשה מעיר ברסלוי ונשאר אחר כך בגרמניה. בנו ר' ישעיה ברלין האב"ד בברסלוי לאחר זמן כותב, שאת המדה להפוך בזכותם של לומדי תורה לשמה, למד מאביו ומתארו בתואר „אריה דבי עילאי וחד מחסידי קמאי" ומעיד עליו שהיה „גאון מיוחד בדורו ושהיה לו יד ושם בכל החכמות, אין דבר נעלם מאתו". נדפסו ממנו חדושים בספר שו"ת „זכרון יוסף" לחתנו רבי יוסף שטיינהארד אב"ד בפיורדה. חיבר יג חבורים אך אבדו.

רבי ליב היה נדרש כשופט ומפשר בסכסוכים שבין הקהלות ובין הקהלות ליחידים. מסמך אחד שנשאר מהזמן ההוא מודיע לנו שרבי ליב קיבל עליו בשנת 1724 את התפקיד לשפוט בין קהלת מטרסדורף ובין משה ברייער, בעל משרפות בירה. מקודם נתמנה לכך רבי משה חריף (לבוב), אבל מטעמים שונים לא קיבל את המנוי וקיבלו רבי ליב. במכתב המציעים כתוב: „רבן המופלג מהור"ר ליבוש בן המוכיח הגדול מהור"ר מרדכי".

רגיל היה רבי ליב לעורר ביחוד על אהבת ישראל ועל גמילת חסד וקיים את המידות הללו בגופו כעסקן לטובת הנצרכים. מספרים עליו שפעם, כאשר פרצה בפרש־בורג דליקה בחנותו של אחד מנכבדי הקהלה והוא יצא נקי מנכסיו, יצא ר' ליב השכם בבוקר לאחד מפרנסי הקהלה ובקשהו להצטרף אליו, כדי לדפוק ביחד על דלתי נדיבים ולאסוף תרומות, לעזרתו של הנשרף.

אבל, — אמר הפרנס — הלא עוד מעט ונאחר זמן קריאת שמע ותפלה, — נלך תחלה לבית הכנסת ואחר התפלה נתיעץ מה לעשות.

ואולם רבי ליב החזיר לו, כי עתה מבין הוא את דברי רש"י. על הפסוק „ויאבק איש עמו", הוא כותב, שהוא שרו של עשו ואילו על הפסוק הנאמר אצל יוסף „וימצאהו איש", כותב רש"י: זה גבריאל. ולכאורה הדבר תמוה. מה נשתנה איש שאצל יעקב, מאיש הנאמר ביוסף? אבל עתה הדבר מחוור. אצל יעקב מסופר, כי לאחר שנאבק האיש עמו כל הלילה, פנה אליו יעקב בבקשה קטנה שיברך אותו והוא השיב „שלחני כי עלה השחר" וצריך אני לומר שירה ולהתפלל. איש כזה הוא בודאי שרו של עשו; ואולם אצל יוסף מסופר „וימצאהו איש והנה תועה בשדה וישאלהו האיש לאמור מה תבקש?" הוא רואה אדם תועה בשדה ומציע לו עזרתו, איש זה הוא גבריאל, שלמרות שגם הוא

שירתו ותפלתו, כדי לעזור לאדם התועה בדרכו וזקוק לעזרה. וסיים: וכך אנו נוהגים משנות קדם: מתחלה אנו אומרים: צור ישראל קומה בעזרת ישראל, ואחרי כן אנו מתפללים תפלת שמונה עשרה, ללמדנו, כי עזרת ישראל קודמת לתפלה.

בין תלמידי חכמים שבעיר בזמן ההוא אנו מוצאים את רבי פרץ שליסלבורג שגם אליו מכוונת תשובה אחת ב„פנים מאירות" (ח"ג ד). כן נמצאת תשובה בספר תשובות זה (ח"ג טז) „לרבי יוסף בא"א מוהר"ר ישעי' ז"ל מקוראטשין נכד הגאון החסיד מוהר"ר אפרים רעדש, שהיה אב"ד ר"מ דק"ק לידא ומתגורר פה פרשבורג". רבי ישכר דב (בן רבי אורי שרגא פייבש דומ"ץ בליסא ואח"כ רב בשטאמפי) למד בישיבת רבי יעקב כ"ץ בעל שב יעקב וגם אצל בעל פנים מאירות. רבות נטרד בטלטולי דרך שונים, מפולין לאשכנז ומעיר לעיר וחזר לבסוף לבני משפחתו שבפרשבורג. כאן מצא חוג נכבדים שתמכו בו ולהם — ר' אליהו אפנהיים ורבי אברהם גוגנהיים — הוא מקדיש גם דברי ברכה בספרו באר טוב. על ספרו באו בהסכמה רבי מאיר א"ש רבו המפליג בשבחו ובתוך גדולי תורה אחרים גם רבי משה חריף הרב בפרשבורג באותו זמן. רבי משה חריף כותב עליו ש„לא מש מתוך האוהל" וכו'.

אחד מחברי הבי"ד בזמן ההוא ידוע בשם רבי גדליה בן מוה"ר צבי. הוא היה אמיד, כי ברשימת מס הסבלנות הוא מופיע בין אלה ששילמו לפי דרגת האמידים. על רבי גדליה זה מודיעה מצבתו, שהיה „דיינא דגמר וסבר ומדי שנה בשנה מתענה כל ימי החול לרבות הלילות". נפטר בתקיב.

דיין אמיד אחר היה רבי חיים דיין (רבי חיים שטאמפי), שהיה בנו של הרב בשטאפען רבי יחיאל מיכל. ברשימת מס הסבלנות בשנת 1748 הוטל עליו מס כאחד האמידים, כבעל הון של 6000 פלורין. ברשימה זו הוא נקרא „הקצין מו"ה חיים". נפטר בתקלא.

בבית דינו של רבי משה חריף בשנת 1750 אנו מוצאים עוד דיין בשם רבי שמעון מרקברייטר. וכן דיין בשם רבי אליעזר ליפמאן, שנפטר בתקכז (1767).

קהלת פרשבורג היתה כבר מפורסמת באותו זמן כעיר של תורה וללמדניה יצאו מוניטין במדינה. כבר בשנת 1724 פנה הגראף קארולי אלכסנדר, בעל האחוזות בסאטמאר, לקהלת פרשבורג, להציע לו רב לקהלת היהודים שבאחוזתו, ואחד מלמדני העיר גם קבל על עצמו את התפקיד הזה.

תלמיד חכם ידוע לשם הוא גם נאמן הקהלה רבי יעקב חיים בן אפרים הלוי טרעביטש. הוא חתום על הכרוז של החרם על מוציאי לעז על רבי יונתן אייבנשיץ.

אחד מיהודי פרשבורג היה בתקופה זאת פקיד הביבליותיקה הקיסרית בוינה (Officialis in Bibliotheca Caes).

אחד העסקנים החשובים אז היה רבי דניאל. רבי יעקב עמדין כותב עליו: „הוא היה שתדלן... ופעל כמה טובות לעמנו בני ישראל להציל את שלהם, כי היה לו יד ושם בערכאות שם — — — והיה מתענה בכל שבת כשהיה צריך לילך למקום הערכאות ולדפוק על פתחיהם — — — הניח כל עסקיו ולא נח ולא שקט — — והאיש כשר הזה — — — לא נהנה בעד כל טרחתו הגדולה".

בשנת 1756 כאשר מצב בריאותו של רבי משה האב"ד נתרופף, מינו לעוזרו ולממלא מקומו את רבי עקיבא איגר הראשון והוא גם חתום על תקנות השחיטה של רבי משה.

רבי משה חריף היה איש סודו של הברון עקווילאר וטרם שעזב הלה את וינה (1749) בא לפרשבורג לרבי משה וגילה לו את סודו, סבת בריחתו מוינה: שאנשי החצר בוינה לחצו עליו להתנצר.

רבי משה חריף נפטר בשנת תקיח (1758). מלבד התשובות ב„פנים מאירות" ומספר הסכמות לא נשארו ממנו כתבי יד.

במנויו של רבי עקיבא אייגר לראב"ד מילא תפקיד חשוב מנדל לייטסדורף, שהיה גיסו ובמחלוקת עמדין־אייבנשיץ תפס עמדה לצד ר"י עמדין בנגוד לרבי אברהם טעבן, שהיה אז ראש הקהלה שעמד לצד מחותנו רבי יונתן, אבי חתנו רבי מרדכי אייבנשיץ.

אחרי פטירתו של רבי משה חריף התלקחה המלחמה בין שתי המשפחות על רקע המחלוקת עמדין־אייבנשיץ וגברה השפעתה של משפחת לייטסדורף וגיסו של ראש המשפחה, רבי עקיבא אייגר גבחר לרב אב"ד. אך לא נמשכה תקופת כהונתו רק אחד עשר יום. משערים שמלחמת הבחירות שהתנהלה בחריפות יתירה, גרמה לו צער רב וקרבה את קצו.

רבי עקיבא אייגר נולד בהלברשטאט לאביו ר' שמחה בונם אייגר בשנת 1723. בגילו הרך היה תלמידו של רבי הירש חריף ביאלער ונחשב לאחד מתלמידיו המעולים. בין רבותיו נחשבים גם רבי יעקב הכהן בפראנקפורט מחבר הספר „שב יעקב". הוא נשא את בתו של זנביל לייטסדורף בוינה ועוד בחיי רבו רבי הירש חריף, תפס ישיבה בהלברשטאט. בשנת 1749 בגיל 27 נתמנה לרב בצילץ שבשלזיה ובשנת 1756 נתמנה לריש מתיבתא, לעוזרו וממלא מקומו של רבי משה חריף בפרשבורג. כאמור ארכו ימי כהונתו כאב"ד רק אחד עשר יום. נפטר בטו אלול תקיח. בין חבוריו ידועים לשם „משנת דר' עקיבא" (פירט 1781). רבי עקיבא אייגר ממרקיש פרידלנד ופוזן, היה נכדו מבתו גיטל ובעלה רבי משה גינז באייזנשטאש.

מס הסבלנות (דמי מלכה)

בימי כהונתו של רבי משה חריף הוכתרה מריה תרזיה למלכת אונגריה (1740—1780). עם עלותה למלוכה עלה גם קפוח זכויות היהודים לשיאו. ואמנם מאז מפלתם של האונגרים במוהאטש (1526), היו חיי היהודים באונגריה נטולים כל בסיס משפטי ומופקרים לשרירות לבם של המושלים והמלכים. פרדינאנד השלישי הצהיר בשנת 1647 „שליהודים אין חלק בזכויות הארץ" וברור שהצהרת המלך, הגדילה את חוסר הבטחון במצב היהודים. מתוך התנגשות מתמדת עם הטורקים כובשי הארץ, השתדלו מלכי אונגריה וביחוד ליאופולד הראשון — שהקיף עצמו יועצים מחוגי הכנסיה — להפוך את אונגריה לארץ קאטולית. יועצו הראשי היה הארכיבישוף מגראן קולוניטש. לפי עצותיו גורשו היהודים מכל הערים המלכותיות. והיו מוכרחים להתישב בכפרים בשטחי בעלי האחוזות. הקפדה מיוחדת היתה בנדון זה בערי המכרות. שם לא יכלו היהודים לגור רק במרחק של שבע פרסאות מן העיר. במלאכה לא יכלו לשלוח את ידם ורק הרוכלות, תעשית הי"ש ועסקי כספים, נשארו המקורות היחידים לפרנסת ביתם.

גם קארל השלישי עשה כל שבאפשרותו להצר לישראל. כשנודע לו בשנת 1723

שיש עוד במדינת אונגריה מקרים מסוימים שמינו יהודים לגובי מכס, הוציא פקודה „שבמקומות כאלה אין מחוייבים כלל לשלם מכס".

ולמרות מצב זה של חוסר זכויות, היה בכל זאת הבדל לטובה בינם לבין יהודי רוב ארצות אירופה בענין אחד. בשעה שברוב ארצות אירופה וביחוד בארצות הירושה של ממלכת המושלים הגרמנים הרומאיים, היינו בוהמיה ומורביה, היו היהודים רק נסבלים ושילמו מסים כבדים לאוצר המלכות ומס הסבלנות היה הגרוע ביותר בין מסים אלה, היו יהודי אונגריה פטורים ממס מעיק זה. היהודים שישבו באחוזותיהם של הגראפים בעלי האחוזות הגדולות, שילמו להם אמנם דמי חסות, אך אלה דאגו, גם שתהיה ליהודי אחוזותיהם היכולת לכך והעניקו להם גם זכויות.

הקיסרים האוסטריים מבית האבסבורג, שיחד עם היותם מושלי ארצות הירושה, היו גם מלכי אונגריה, השתדלו להנהיג את מס הסבלנות גם באונגריה, אך נתקלו בהתנגדותם של תקיפי הארץ בעלי האחוזות, שחששו בצדק שהכנסותיהם תקופחנה ע"י מס זה, והמלכים לא יכלו לבצע את זממם.

כבוש הטורקים בחלק גדול של אונגריה, המלחמות הפנימיות במדינה שאיימו על מלכי בית האבסבורג כי יאבדו שלטונם על אונגריה ועוד כמה סבות, גרמו לכך, שמלכים אלה התחשבו בדעתם של האצילים האונגרים ולא ביצעו רצונם בדרך אבסולוטית. ובענין שלא הצליחו המלכים שקדמו למריה תרזיה, השיגה צוררת ישראל זו בפקודתה, בלי התיעצות עם תקיפי המדינה.

בשנת 1744 הטילה המלכה, באיום של גרוש מן המדינה, על יהודי אונגריה את המס הזה ובשנת 1748 הוזמנו נציגי היהודים שבכל המדינה להתכנס לעיר פרשבורג בכדי לחלק ביניהם את גביית מס הסבלנות בסך 20,000 גולדן לשנה לחמש השנים הבאות.

שרי המחוזות האונגריים ובתוכם גם מחוז פרשבורג התנגדו וערערו נגד הטלת המס, אך המס היה לעובדה.

לרגל חלוקת וגביית מס הסבלנות נאספו נציגי היהודים מזמן לזמן לפרשבורג, כי בפרשבורג היה מושב המשרד הקאמרלי לאונגריה. בשנת 1755 נאספו לפרשבורג 83 נציגי יהדות אונגריה וקבלו על עצמם 25 אלף גולדן „מס־מלכה" (כך קראו את המס על שם המלכה שהטילה אותו עליהם: מלכה־געלד) לחמש שנים הבאות. בשנת 1759 עלה המס עד לסך 30 אלף גולדן. חלק גדול, 15½% מהסכום שכל יהודי הארץ שילמו נפל בחלקה של יהדות פרשבורג וסביבתה.

בשנת 1769 חילקו את היהודים לשלש שכבות, עשירים, אמידים ועניים. וכדי לבצע את החלוקה הזאת החליטו לערוך סטטיסטיקה מכל היהדות באונגריה לפי הסיוג הזה וצירפו לועדת הביצוע גם באי כח של שלש השכבות האלו „אנשים ישרי־לב ונאמנים". באי כח אלה נשבעו גם שבועת אמונים לפי נוסחא שחוברה ע"י שני רבנים בפרשבורג.

הטפול במס הסבלנות עם השלטונות, נפל בחלקם של יהודי פרשבורג. מתוך כך התרגלו לעסקנות באמת מדה ארצית ואמנם עסקני פרשבורג התרוממו גם מעל עסקי המקום המצומצמים והיו לשתדלניה של כל יהדות אונגריה.

ברשימת מס הסבלנות הראשונה בשנת 1748 נמצאים בין 136 חייבי מס (הרב והדיינים אינם בתוכה), 11 מבעלי הבתים המתוארים בתואר מו"ה (מורנו הרב), וידוע

שבאותו הזמן לא הפריזו בתוארים. ואלה היו סוחרים סיטונאים, ספקים לחצר המלכות והשרים, עומדים במגע ומשא עם האצילים הגבוהים במדינה, מכירים את נמוסיהם ואת תהלוכותיהם. שני הדברים האלה בלבד כבר הכשירו אותם לתפקידים של שתדלנים ומנהיגי יהדות אונגריה, מלבד קרבת הקהלה למרכז השלטון.

הראשון מבין ראשי קהלת פרשבורג, שנשא את התואר „ראש מדינה", היה ר' אברהם טעהבן. הוא היה בעל המונופול לתוצרת בית החרושת המלכותי לאריגים שבליבץ. על ידו מתבלטים כעסקנים חשובים, אשר פעולתם נמשכה עוד מזמן כהונתו של רבי זאב יאקרלס: מנדל, לצרוס שפירא, ליב בטלהיים ומנדל לייטסדורף.

אל קהלת פרשבורג פונים בכל הענינים מרחבי יהדות אונגריה. בעקבות הצלחתם של שתדלני פרשבורג מגיעות אליהם בקשות גם מקהלות גליציה. ואולי גרם לכך גם מוצאו של הרב האב"ד רבי משה חריף, שהיה מקודם ראש ישיבה בלבוב. אחר שנת האבל על שני הרבנים שנפטרו בשנה אחת ובחודש אחד, רבי משה חריף ורבי עקיבא אייגר נבחר לרב אב"ד

רבי יצחק סג"ל הלוי לנדוי מדוקלא

אביו רבי יקותיאל זלמן הלוי היה רב בדרוהוביטש. רבי יצחק בעודו צעיר לימים כבר נתמנה לרב אב"ד בדולקא. הוא היה למדן גדול „מגעוריו עד זקנה לא פסקה ישיבה ממנו — וזכה להרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים גדולי ישראל", ביניהם רבי יוסף תאומים בעל „פרי מגדים". כבר מדוקלא הריץ את חדושיו־שאלותיו לבעל נודע ביהודה (שם תאה"ע לג לד לה). משך שנים אחדות, אחרי שנת 1754, היה גם רב אב"ד בצילץ שבשלזיה. בהיותו רב בצילץ, נתכבד בשנת 1756 בכבוד הגדול להמנות כמועמד לרבנות בפרנקפורט, יחד עם רבי יחזקאל לנדוי, בעל „נודע ביהודה" ועם רבי אברהם מליסא. ומצילץ נלקח אחר כבוד לר"מ ואב"ד בפרשבורג בשנת 1759.

אחרי בואו לפרשבורג חלה במחלה קשה, ובעטיה של מחלה זו נשאר חלש וחולני עד פטירתו בשנת 1762 (יא בכסלו תקכב).

בזמנו נתגלו קשיים הלכתיים בקשר עם גביית מס הסבלנות, אם לגבות אותו כמס נפשות או כמס רכוש „איש כערכו לפי ממונו". רבי יצחק הכריע לראות את חציו של הסכום כמס נפשות ואת החצי השני כמס רכוש, אך קמו עוררים נגד הכרעתו זו, ופנה לכן לידידו בעל „נודע ביהודה" שהכירו עוד ממריומפול ובקשהו להעלים בתשובתו את שמו כשואל. בעל „נודע ביהודה" כותב בידידות רבה:

„כבוד אהובי ש"ב ידיד נפשי וחביבי הרב המאור ומאיר באור המזרח ונר המערבי אור נערב הגאון הגדול המפורסם לשבח.

קבלתי מכתבו הטהור ומה מאד הרווה צמאוני כי מאד נכספה נפשי לדבריו אחרי אשר נודע לי מאחורי הפרגוד, שלא היה בקו הבריאה ומתחלה כחדו מפני ולא גילו אזני שלא לצערני, רק בראותי התלמידים מתלחשים נודע לי ידיעה במקצת והייתי מצטער מאד עד ששמעתי שחזר לאיתנו וכעת בראותי מעשי אצבעותיו נהניתי „וברכתי ברכת הנהנין ובריך רחמנא דיהבי' לן ותפלתי שגורה בפי שיתחדש כנשר נעוריו אמן" (נוב"י חו"מ מה"ק כב). ואף כי אין בעל „נודע ביהודה" מסכים להעלים את שמו של השואל כי „יאמרו נדרשתי ללא שואל", אבל מכריע בכל כדעת רבי יצחק

כי, „מה שהחליט שעכ"פ יתנו חציו לפי נפשות יפה דן ויפה פסק ופשיטא שהמס הוא על שאנו שוכנים בארצותם וכמו מעות דירה והיה ראוי ליתן הכל לפי הנפשות, אך אחרי שנותנים לנו ג"כ מחיה לעסוק במו"מ ולכן ראוי ליתן גם לפי ממון".

בקשר עם מס הסבלנות פרץ גם בשנת 1761 סכסוך קשה בדבר חלוקת המס בין הקהלות שטאמפען וסערדאהלי. פרנסי פרשבורג מתאוננים, שהמס הולך וגדול וקהלת שטאמפן וסערדאהלי אינן רוצות לשלם יותר. „והנה אנשי שטאמפן הסיתו גם את אנשי סערדאהלי, להפר את ההסכמים". אחרי דין ודברים ממושך בין הקהלות האלו ובין פרשבורג באו לבסוף לידי הסכמה למסור את הסכסוך להכרעת שלשת הרבנים של שלש הקהלות. אך לרגל מחלתו של רבי יצחק האב"ד מפרשבורג, לא יכלו להיועד. קהלת פרשבורג פנתה גם לשלטונות בענין זה ובקשה שבסכסוך זה ימסר הברור וההכרעה לידי רבנים ממורביה, כי אלה יהיו נייטראליים לגבי הקהלות המתדיינות. אולם נראה שבכל זאת נתמנו רבנים מאונגריה. הברור נתקיים בעיירה יערגן ושם נתאספו ביום ח' מרחשון תקכב הרבנים רבי אהרן ברלין האב"ד דק"ק נייטרה בשם קהלת פרשבורג, האב"ד בסערדאהלי רבי שמעון דוד בשם סערדאהלי וכל האי שיט והרב משטאמפן רבי יצחק אייזיק קאליש בשם קהלת שטאמפן. כמכריעים יצאו לפי הגורל רבי משה המבורגר האב"ד בעיר־חדש והרב יוסף יעקב סטופאווא הרב בסעניץ.

רבי יצחק דוקלא בעודו בדוקלא היה במחלוקת עמדין־אייבנשיץ בצדו של ר"י אייבנשיץ, אך בפרשבורג שינה במקצת דעתו. גרם לכך גם לחצו של פרנס הקהלה בזמנו ר' מנדל לייטטסדורף שהצליח לדחוק את רגלי ר' אברהם טעהבן. ואמנם לרבי יעקב עמדין זה לא הספיק. הוא ראה בפטירתו של רבי יצחק דוקלא בגיל צעיר עונש מן השמים על שלא רדף במדה מספיקה את השבתאים. בינתיים פרצה המחלוקת בפרשבורג עצמה. רבי מרדכי אייבנשיץ שהיה חתנו של ר' אברהם טעהבן, נחשד בשבתאות. הוא הוזמן לבית הדין פעם ופעמים. התחילו חקירות ודרישות עד שביום שביעי של פסח נאסר עפ"י הוראות הפרנס לייטסדורף ע"י שוטר הגראף פאלפי.

משפחת טעהבן עשתה ככל יכלתה. היא שחררה אמנם את רבי מרדכי ממאסרו והעבירוהו לשטאמפן, אך עצם העובדה, שגם רבה של שטאמפן רבי נתן ארהולץ נחשד בשבתאות, גרמה לכך שבית טעהבן נדחק ממנהיגות הקהלה.

מחבוריו של רבי יצחק ידועים ספר „מעיני הישועה". בעל ה„גודע ביהודה" בא בהסכמה על ספר זה.

בבית דינו של רבי יצחק שימשו כדיינים: הרבנים רבי נתן נטע צאנץ ורבי אליעזר ליפמאן סג"ל, שניהם נתמנו עוד בחיי רבי משה חריף.

אחרי פטירתו של רבי יצחק דוקלא נבחר לרב הקהלה

רבי מאיר ברבי

רבי מאיר נולד לאביו רבי שאול, בערך בשנת 1729 בעיירה בארבי שע"י הלברשטאט וממנה גם משפחתו. למד בהלברשטאט ובשנת 1750, שימש כבר כדיין בבית דינו של רבו, רבי הירש חריף ביאלער. הוא למד גם אצל רבי יעקב הכהן פופר (בעל שב יעקב) בפרנקפורט דמיין. כשנה היה רב בעיר האללע וממנה הוזמן בשנת 1763 לכהן כרב אב"ד בפרשבורג.

בהיותו בהלברשטאט, נתפרסם כבר כלמדן מובהק ואחד מאמידי הלברשטאט גם דאג לו בפירות חצי עזבונו שהקדיש לצרכי צדקה. כאשר רבי מאיר עלה על כס הרבנות בפרשבורג, הפסיקה הקהלה היורשת את מחציתה השניה של פירות העזבון, לשלם לרבי מאיר את חלקו בטענה שהעזבון הוקדש לו כל זמן ישיבתו בהלברשטאט. אך רבי מאיר דרש את חלקו גם להבא והדבר בא לפני בעל „נודע ביהודה" שפסק לטובת רבי מאיר. בהיותו בהאללע, רכש לו ידיעות ברפואה. הוא ידע גם פרק בחכמת המוסיקה ובהדרכתו את תלמידיו השתמש בידיעות אלה באופן מעשי. לאחד מתלמידו ששקע במרה שחורה, הוא מיעץ טיולים למרחקים ושיפסיק למודיו למשך שנה. ולתלמיד אחר שחלה במחלה דומה, יעץ ללמוד מוסיקה.

את נשיאותו נשא ברמה והיה תקיף בדעתו. הוא נחשב לאחד מגאוני הזמן והקהלות הסמוכות פנו אליו להכרעה בכל הענינים שנחלקו בהן במקומן. קרה שבקהלה אחת פרץ סכסוך בין גבאי הצדקה ובין ועד הקהלה בדבר אי־סדרים בקופת־הצדקה. הרב המקומי הוציא פסק דין נגד הגבאי אך זה „ערער" אצל רבה של פרשבורג והציע טענותיו לפניו. רבי מאיר מצדד בזכותו של הגבאי והעביר את חות דעתו לבעל „נודע ביהודה" והלה מאשר את דעת רבי מאיר. „כל דברי הגאון מפרשבורג שרירין וקיימין ואני תמה על המורה הראשון — ובודאי שגגה היתה — ראוי לו לסתור בעצמו פסק שלו ולצדקה תחשב לו ואין בזה שום העדר כבוד וכבר מצינו לגדולי ישראל שטעו וחזרו בהם ולשבח ולתהלה נחשב להם". (נב"י תנינא קנו יו"ד).

קשריו עם בעל „נודע ביהודה" ידידותיים, אלא שאין הוא מבטל את דעתו בענין הלכה לפניו. ולא רק בעניני הלכה הוא עומד על דעתו נגד דעת ידידו בעל „נודע ביהודה", אלא עומד הוא בתקיפות גם על כך שבעל נודע ביהודה הרב מפראג לא יענה כלל לרבנים שבסביבתו. הוא רואה בזה קיפוח זכויותיו והתערבות באזור הכשעת רבנותו. במקרה אחד שרבנים מסביבת פרשבורג פנו לבעל נודע ביהודה, בהעלימם את הדבר שהרב מפרשבורג כבר הכריע ופסק את הדין ולפי הצגת השאלה, הסכים בעל נודע ביהודה לדעת השואל. הדבר נודע לרבי מאיר והוא מבקש מידידו ביאורים על כך. בעל נודע ביהודה מצטדק, שאינו בקי בגיאוגרפיה ואינו יודע שמקום זה סמוך לפרשבורג. במקרה דומה משתדל בעל נודע ביהודה לפייסו וכותב לו „ואם רצון מעלתו מסכים אכתוב אליו בגזירת עירין שיבוא במקלו ותרמילו לקהלתו ולבקש מחילה ממנו" (נודב"י תנינא יו"ד קטז).

בכלל מתחשב בעל נודע ביהודה בדעתו של הרב מפרשבורג ומשתדל למלא את מבוקשו. בשאלת היתר עגונה אחת שבאה לפני רבי מאיר, מצא הוא אפשרות להתיר את כבלי העגון. הוא הציע את נמוקיו לבעל נודע ביהודה בבקשה להצטרף „לשריותא דהך איתתא", אך בעל נודע ביהודה מפקפק ביסודות ההיתר ואינו מוכן להקל במקרה זה (נובי"ק אה"ע מח). רבי מאיר מתאמץ לתרץ את פקפוקיו כדי להשיג את הצטרפותו, אך הוא עמד בסרובו גם לאחר זה (שם מט בראשית התשובה ואולם הדבר מצער אותו שאינו יכול להיענות לבקשת הרב מפרשבורג ומעיין שוב ושוב בדבר ולבסוף כותב הוא: „אני בלילה, רעיוני על משכבי סליקו ואמרתי כיון שיצא הדבר להיתר מכב' רום מעלתו, לאו מילתא זוטרתא היא ולא יאונה לצדיק כל און ובודאי יש כאן טעם להיתר. ודקדקתי ומצאתי טעם להיתר", ואנחנו שווים לדינא רק חלוקים בטעמים". ובנוגע לנמוקיו וטעמיו של מהר"ם ברבי הוא כותב אמנם: „כי דברי

מעלתו חביבים עלי וגם אני חפץ בהצדקו, רק אם הדבר נוגע לדינא, לפני חנף לא יבוא והייתי מוכרח לומר האמת. אבל בעסק פלפול טוב לי תורת פיהו ואתן לו הנצחון" (שם ג).

את תקיפותו הטיל גם על בני קהלתו, כדי להדריכם לשלום ולאחדות. כאמור היתה בין משפחת לייטסדורף ומשפחת טעהבן מריבה, שהחריפה ביחוד אחרי שלייטסדורף כראש הקהל הטיל למאסר את רבי מרדכי אייבנשיץ. מריבה זו לא השפיעה לטובה על התפתחות הקהלה. כרגיל במצב כזה, פילגה המריבה את כל הקהלה לשני מחנות, לידידי טעהבן ולידידי לייטסדורף. רבי מאיר החליט לשים קץ לדבר ובאחד מערבי יום הכפורים לפני "כל נדרי", במקום לעלות למקומו שבבית הכנסת. "נשאר בבואו, מתעכב בפרוזדור וחכה עד אשר גם שני היריבים הגיעו ועיכב גם אותם ולא נכנס לבית הכנסת עד שהסכימו לעשות שלום ביניהם על המקום".

לתקיפות אופיו, בצטרף גם כח ביצוע. לפי משפטי הימים ההם, היה בידי הרב הכח להעניש את העבריינים כדי להעמיד את הדת על תלה ורבי מאיר השתמש בסמכותו זו בכל התוקף.

מענינות תקנותיו נגד הבקור בתיאטרון ונגד המשחקים בקלפים וקוביות. תקנות אלה חורגות מהשגחה שלא יעשו חלולי דת ברבים ובפומבי אלא חודרות גם לתוך הבית הפרטי ולחיי המשפחה.

משחק הקלפים התפשט בתקופה זו באופן מבהיל ופגע גם בבית היהודי. ולא רק בני ההמון התמסרו למשחקים אלה, אלא גם בני עליה, תלמידי חכמים ואנשים רמי מעלה היו שטופים במשחק הקלפים. כאשר הפרצה היתה גדולה באיטליה, הכריזו רבני וויניציה חרם על משחק הקלפים. רבי מאיר ברבי מעמיד כתריס בפני העבריינים במשחק הקלפים, עונשי ממון.

התקנות כוללות גם סעיף נוסף המסדיר את "המניינים" הפרטיים. התקנות נכתבו בעברית מעורבת באידיש כסגנון הדור בזמן ההוא.

ואלה הם הסעיפים העיקריים (בתרגום המלים מאידיש):

ראשון לראשונים, לא יעיזו מהיום והלאה, בין איש או אשה, בחורים או בתולות משרת או משרתת וגדולים מוזהרים על הקטנים דרך כלל, לבקר בקומדיות. מראשית השנה עד אחרית השנה לא יראה ולא ימצא שום אחד מקהלתנו בבתי קומדיות. העובר על כך ישלם קנס שלשה רייכסטאהלר על כל פעם שיעבור. השליש מסך זה מהיום לקופת הקהל, שליש לצדקה ושליש יקבל המוסר את הדבר.

וכמו כן אסור באיסור חמור כל השנה כולה לשחק במשחק הזהרוטים או ביליארד וקוביות או משחקים דומים בבתי הקפה. העובר על זה ישלם את הקנס הנ"ל.

משחק הקלפים נשאר באיסורו הראשון ועכשיו חל עליו איסור מוסיף וקנס הנ"ל. ואפילו לאנשים זרים, אשר לא המה מבני קהלתנו, אם ישחקו בבית מאן דהוא, על בעל הבית שהדבר יעשה אצלו, יחול הקנס והעונש הנ"ל. אך יוצאים מן הכלל הזה ימי חנוכה ופורים, חוהמ"פ עד ר"ח אייר וחוהמ"ס עד ר"ח חשון. גם אצל יולדות התירו בקושי רק לנשים. כהאי גוונא מי שיש לו מיחוש ראש או חולי קצת ולא יכול לצאת ולבוא יתירו לו ע"י שאלת רב. בלעדי זה אין היתר כלל לשחוק בקלפים. ומי שיש בידו למחות באנשי ביתו, ישגיח בהשגחה פרטית על כך שביתו יהיה מנוקה מכל עוון ושבביתו לא ישחקו בקלפים. אחרת הוא נכנס תחתיהם ונתפס בעוון אנשי ביתו בקנס הנ"ל. ובכל זאת, העוון עצמו אינו נמחק. באם המצא ימצא ויהיה מי שיהיה שנלכד במצודה לעבור

אפילו על אחת מכל אלה אין עונש הממון פוטרהו, אלא אם הוא „בעל בית" לא יבוא תוך הברירה (הבחירה) או לשום התמנות משך שלש שנים רצופות. לא תמכר לו „מצוות" (עליות) בביהכ"נ. אם פנוי הוא כזר יחשב ולא יוכל לרכוש לו זכויות בקהלתנו ואם איש מן החוץ הוא יגורש מקהלתנו. וידוע תדעו, שתהיה שמירה מעולה על כך ע"י שומרים תקנות ומי שיתפס אם הוא נכבד או נקלה, שעבר על אחת מהן בסתר או בגלוי אין חולקין כבוד במקום שיש חלול השם.

ואלה מוסיף על הראשונים, אשר כבר צווחו בי' קמאי דקמאי ועשו בהסכמה וגדרים בנוגע ל„מנינים" חוץ לביהכ"נ וע"י זה נתמעט כבוד שמים שרק בקושי גדול מתכנס לפעמים מנין מצומצם בבית הכנסת מקדש מעט שקבעו בו מקום לתפילה ברוב עם הדרת מלך. וכדי לגדור פרצה זו, החליטו באספה בקשר אמיץ, שמהיום והלאה כל המנינים האלה יפסקו ושאיש אינו רשאי לכנס מנין בביתו הן בחול והן בשבתות ויו"ט ואפילו בר"ה ויוכ"פ חמשה או ששה ושבעה קרואים חוץ לביהכ"נ, מלבד אצל הרב אב"ד נר"ו הותר הכל כמקדם. כמו כן לאבל תוך שבעה או לכל מי שיש לו חולה בתוך ביתו ואפילו חולה שנתרפא ועדיין תש כחו לילך על משענתו בחוץ, יורשה להם עפ"י שאלה אצל הרב והקהל.

מלבד הוראות אלה אין לשום איש ובשום אופן לכנס מנין בביתו בקנס 10 רייכסטאהלר על כל פעם שיעבור. והעובר ב' פעמים רצופות יאבד כל הזכויות מקהלתנו. מניני השכמה בשבתות ויו"ט דנהיגים לעשות, יהיו אסורים בכל העונשין והקנסות הנזכרים לעיל על כל פעם ופעם. חוץ אצל הרב אב"ד נר"ו הותר הדבר מכללו אך רק לומדים המחזיקים בתורת ד' יהיו רשאים ללכת אל הרב למנין השכמה.

תקנות אלה נתקבלו „באספת האלופים הקציגים רו"ט ועה"ק ויחידי סגולה בצירוף הרב אב"ד נר"ו וב"ד הצדק דקהלתנו כד הוו יתבי ועייגו במילי דמתא ומילי דשמיא לתקן מכשולי העיר ולגדור הפרצות אשר רבו כמו רבו. ביום הרביעי ח"י למבנ"י תקכח. מאיר ברבי אב"ד, נתן נטע מצאנץ, הירש לבוב, דוד קיצע, שמעון קרו טרעביטש וכן מטובי הקהל: זנוויל ברילין, בנימין וואלף טעבין, משה מפיורדא, ברוך ברסלוי, שמעון נ"ש, יעקב קאפל טעבין".

בשנת 1771, כשקהלת פראנקפורט דמיין חפשה רב כממלא מקום רבה רבי אבריהם מליסא, העמידו כמועמדים שלשה גדולי ישראל, שלא השתתפו במחלוקת הגט מקליווה והם רבי מאיר ברבי ושני האחים: רבי שמלקא הורוביץ (הרב מנישוויץ ואחר כך בניקולסבורג) ורבי פנחס הורוביץ (הרב בלכוויץ). נראה שקהלת פרנקפורט דמיין, שמה כבר בראשונה את עינה ברבי פנחס הורוביץ, אלא כדי להגדיל את ערך הרבנות וכבודו של הנבחר העמידו על ידו כמועמדים נגדו מהמפורסמים, שבגדולי ישראל. ומפורסם כזה היה רבי מאיר ברבי הרב בפרשבורג. שמו הטוב הלך לפניו וגם בעל החיד"א מכבדו בספרו „ברכי יוסף" כאשר יצא לאור בפתיחה נלהבת, כתובה ע"י רבי יצחק נכד החיד"א: „הרי זו מקטני „המנה" מנחה היא שלוחה לקראת מלך ישראל הרב המופלא שבסנהדרין, אב"ד לגולת אריאל שבק"ק פרשבורג" — — —. גם הצנזור מצא לנכון להוסיף לחתימתו על חלק שני של חדושי מהר"ם ברבי שיצא לאור אחרי פטירתו, שהספר הוא „ממחבר המפורסם בלמדנותו אצל הלאום היהודי" — — —.

לישיבתו נהרו מטובי הכשרונות, הידועים כגדולי תורה בדור שלאחריו. ביניהם רבי דוד דייטש בעל „אהל דוד", רבי משה פרלס הרב מקראלי, רבי קאפל אלטנ־

קונשטאט (רבי קאפל חריף) אבי זקנו של רבי קאפל רייך האב"ד בבודפשט, רבי ישראל וואהרמן, הרב הראשון של עיר פעשט, רבי דניאל פרוסטיץ ראש בית הדין בפרשבורג לאחר מיכן, רבי אליהו רוזנטאל ורבי שלמה רוזנטאל, השתדלנים הגדולים בדור שלאחריו. רבי בער מיקולאש (סנט. מיקולש), רבי גץ שווערין הרב מבאיא, וזמן קצר היה גם רבי מרדכי בנעט בישיבתו בפרשבורג.

בפרק זמן כהונתו בפרשבורג, נתרבו מאד השבתאים. כך נחשד אחד הרבנים שבסביבתו רבי נתן ארהולץ הרב משטאמפן. רבי מאיר גבה עדויות ויחד עם בעל בודע ביהודה, החרימוהו והדיחוהו מהרבנות. מאמציו ברדיפת השבתאים עוררו הכרה אצל רבי יעקב עמדין והוא מזכירו לשבח וממליץ עליו את הגמרא "אלקא דר' מאיר ענגא".

מסורת עממית היתה נמסרת ע"י זקני פרשבורג, ש"שם המפורש" שהיה כתוב בכתב אשורי ובאותיות גדולות על אחד מחלונותיה הגבוהים של כנסית הפרנציסקאנים, אשר למול השלוסגאסטע, נכתב בזמן המלחמה נגד השבתאות. וכך ספרו: סופר סת"ם שבא ממרחקים, מפולין או מאוקריינא, התישב בפרשבורג, אבל נחשד ע"י ריבים בשבתאות. ובעטיו של רינון זה גם לא קבל "חזקת קהלה" וגם לא נמסרו לו ע"י מדקדקים במצוות, עבודות סת"ם. באחד הימים התנצר הסופר ונתקבל למיסדר הפרנציסקאנים וכנקמה בקהלה היהודית, צייר את "שם המפורש" על שמשה שקבעוה בחלון הכנסיה. ואמנם חרדי פרשבורג, הקפידו ולא עברו ברחוב שע"י הכנסיה הזאת בגלל כתובת זו.

עשרים וחמש שנה, כהן רבי מאיר כאב"ד בקהלת פרשבורג. פרסומו היה גדול כאחד מגאוני זמנו ורבים מגדולי התורה היו משכימים לפתחו בבקשת הסכמה על ספריהם. בין הספרים הנושאים את הסכמתו, שו"ת "שמן רוקח", "מודעה ואונס" (עם תוספותיהם של ר' ירמיה ממטרסדורף ובנו ר' יואב), "בית אהרן" (לר' אהרן שפיץ), "בית ישכר", "אור חדש" (על מסכת פסחים לר"א קליר), "אור הגנוז" (לר"מ א"ש עפ"י בקשת בנו).

רבי מאיר ברבי נשאל גם ע"י רבים מחבריו רבני דורו שאלות הלכה והוא ענה מאות תשובות, אך לא הסכים לאספן ולהוציאן לאור. נדפסו ממנו עוד בחייו רק חדושיו בשם "הלכות מהר"ם ברבי" (דירנפורט 1785) והיה ספר זה, ספר חביב על בני דורו. חלק השני של הספר יצא אחרי פטירתו בשנת 1794 ע"י חתנו ר' זליגמאן זולצבאך. הוא נפטר ה אב תקמט (1789).

את כספו הפרטי השאיר בצוואתו לקהלה בתנאים לשמירת יום אזכרתו וכדומה.

בבית דינו שימשו כדיינים: רבי נטע צאנץ, רבי דוד משה קיצע, רבי יצחק שאכרלס, רבי שמעון טרעביטש. רבי יצחק שאכרלס בן רבי שמעון בא לפרשבורג עם גירוש פראג, הוא הרביץ תורה ברבים. על ספרו קרבן אשם שהדפיס בשנת תקלז ישנה הסכמה מרבי מאיר ברבי.

החיים היהודיים בגיטו במאה ה־18

לחצם של הסוחרים הנוצרים על הסוחרים היהודים, לא הוקל אף במעט. הם לא החמיצו שום שעת כושר והזדמנות להצר את צעדי הסוחרים היהודים. בהכתירם מלך חדש היה תזכירם נגד היהודים מוכן. בבוא המלך לביקור העירה עטו אליו

הסוחרים הנוצרים במשלחת העורכת תלונות נגד היהודים. הם דורשים להגביל את מסחרם, לצמצם את השטח בו יהיה יהודי רשאי לסחור וגם את הזמן, בו יהיו מותרים להתעסק במסחרם וכדומה מן המשאלות.

בשנת 1768 מתאוננים הסוחרים הנוצרים, שהסוחרים היהודים, סוחרים בחנויותיהם בצוקרמאנדל ובשלוסברג, גם בימי ראשון ובחגי הנוצרים וגם בשעה שהנוצרים נמצאים בכנסיות. בשנת 1770, הם מגישים תלונה למלכה מריה תרזיה נגד הרוכלים היהודים מהשלוסברג והצוקרמאנדל. הם מתלוננים גם נגד רוכלים יהודים זרים שבאים לעיר עם כל מרכולתם ואינם מסתפקים בהבאת דוגמאות לבד. על יסוד תלונות אלו אוסרים את הרוכלות ליהודים באיום החרמת הסחורה, מגבילים גם את תנועת הסוחרים היהודים של הצוקרמאנדל והשלוסברג, שאינם יכולים להכנס לעיר רק ברשיון כניסה מיוחד, הניתן רק אם יכולים להוכיח שהוזמנו ע"י אחד האצילים.

רק פעם אחת אירע, שהסוחרים הנוצרים באו במשלחת משותפת לפני השלטונות יחד עם נציגי הסוחרים היהודים. מאורע זה היה לרגל מקרה אסון. את הסחורות ליריד אופן ופעשט העבירו מפרשבורג בספינות על נהר הדונא. בשנת 1770 אירע שאניה טעונה סחורות של סוחרים נוצרים ושל יהודים טבעה בדרך בין סאמורין ודובורגאז. כדי להגן על הניזוקים קרא חבר הסוחרים להתיעצות שאליה הוזמנו והשתתפו גם נציגי הסוחרים היהודים, ביניהם יורשיו של בית המסחר אברהם מאנדל טעהבן, ברייזאך ואחרים. אולם אחרי מקרה זה, חזר מצב המתיחות והסוחרים הנוצרים לוחצים על השלטונות המרכזיים וביחוד על מועצת העיר להצר את צעדי הסוחרים היהודיים בסחרם. הם מתאימים גם את תלונותיהם לרוח הזמן. כך רואים אנו את פנייתם ליוסף השני מותאמת להלך רוחו, באשר הם מציעים לפניו שמאחר שהוא שואף להעביר את היהודים לחקלאות, הרי הדרך לכך, שיאסור עליהם את הרוכלות.

מזמן לזמן נכנעה מועצת העיר ללחצם ונענתה למבוקשם. בשנת 1778 חידשה העיר את ההוראה, שעל פיה אסור לסוחרים יהודים לבוא העירה אם לא יוכלו להוכיח שהוזמנו ע"י אחד האצילים. היהודים ערערו על הוראה זאת בטענה, שהם משלמים בפרשבורג מס סבלנות גבוה ומלבד מס זה משלמים הם גם סכומים ניכרים לבעל האחוזות השלוסברגית וסחרם בעיר מביא תועלת גם לעיר עצמה. חבר הסוחרים שבעיר טען נגד ערעורם, כי תשלום מס סבלנות גבוה, אינו יכול לשמש עילה וסבה להרשות ליהודים מסחר חפשי בעיר. לבסוף באו הסוחרים היהודים, מנדל טויטש, יעקב שמואל מנהיימר, שמעון מנהיימר ובנו לידי הסכם עם חבר הסוחרים, שבאם יתפס סוחר יהודי במכירת סחורה ממחסנו בעיר, מלבד ימי השוק השנתיים, תוחרם סחורתו וישלם קנס 10 רייכסטאהלר. בזמן ההוא היו שבעה יריידים בשנה וכל יריד נמשך 4 ימים. לסוחרים היהודים ניתן עוד שלשה ימים נוספים, כדי לתת להם שהות לאריזת סחורותיהם.

ולמרות הגבלות ונגישות אלה, הצליחו יהודים רבים במסחרם. מהם שנתעשרו וגם התחילו להתהדר בעשרם. נשי העשירים האלה הוכיחו את עשרן במלבושים ובתכשיטים יקרי ערך. הדברים גרמו לקנאה בתוך הגיטו עצמו, מצד אלה שלא יכלו לעשות כמותן, אך בעיקר נצטרף לדבר גורם מן החוץ שדרש במפגיע לנקוט בצעדים נגד הפגנת חיי המותרות בפרהסיה. הגיטו היהודי, שהשתרע ברחוב אחד, היה גם הרחוב שהוביל לארמון המבצר. הארמון היה מושב הנסיכים ושרי המלוכה ואלה עם מלוויהם היו עוברים ושבים דרך רחוב היהודים ביחוד בימי כהונתה של מריה תרזיה וקיים

היה חשש שהכסף והזהב שהוצגו לראוה, ישמש גם אמת מדה במס הסבלנות, שהעיק גם בלאו הכי כמעמסה כבדה מדי. הענין נדון באספת הקהלה והעסקנים יחד עם הרב והדיינים החליטו להזהיר את העם ולהעמידו על מדת הצנע כמדה נכונה מצד עצמו וכסייג ל„למה תתראו".

תנועת התחבורה לארמון דרך רחוב היהודים, גררה אחריה תקנה, שהיתה מבוססת כולה על שנאת חוגי המלוכה ליהודים. תקנה זאת היא הריגולציה של העניים עוברי דרך והחוזרים על הפתחים. כנראה הטרידו אלה גם את הנוצרים העולים ויורדים שם והיו צריכים לנקוט בצעד דראסטי של תקנה חמורה.

ואלו הן ההוראות:

בהתאספות ראשי עם אקרו"ט (אלופי קהלה ראשיה וטוביה) דנו והחליטו בשני עניגים. א) בנוגע ל„ארחי פרחי" שנתרבו בזמן האחרון מאד וב) בענין הנשים המתקשטות בתכשיטים והולכות בזה בדרכי האמורי. הוחלט: שמעתה ואילך „ארחי פרחי" לא יקבלו „פלטין" (פתקאות לארוחות). כן יש להפסיק את הפתקאות גם לאלה המחזרים על הפתחים בכל ערב ראש חודש, ומטילים על בני הקהלה לא לתת להם כלום. וכדי שלא יאמרו שאנו מקמצים את ידינו מצדקה וזו מדת סדום לקמץ את הידים לקפוץ את הידים מאח, מצאנו תרופה לדבר, שהם יקבלו את הצדקה כל אחד לפי כבודו ע"י גבאי הצדקה. אך ה„ארחי פרחי" לא יקבלו כלום גם מגבאי הצדקה. אך אם בא לעיר מסוג הזה בערב שבת ואין כבר אפשרות לשלחו מכאן מחשש חילול שבת, במצב שכזה הוא יקבל בצוקרמאנדל (מקום מגורי היהודים שמחוץ לעיר) מקום לינה ושם יקבל גם שלש סעודות. אולם אם אנשים מכובדים יעברו את העיר (השלוסברג), עליהם חלים תקנות הקהלה, שמותר להם להשאר בעיר שלשה ימים. אם יעבור דרך העיר רב מפורסם, מגיד או חזן יובא הוא ע"י שמש הקהלה לפני ראש הקהל.

בחורי ישיבה הנמצאים פה גם כן לא יקבלו פתקאות, אלה יסודרו לאש"ל. ה„בעלפער" (עוזר למלמד) מהתלמוד תורה, יקבל את המגיע לו מגבאי הצדקה.

אסור לנשים להראות בתכשיטים: בפרוות פולניות עם שרוולים ארוכים וכן בבגדים של אפנה וביחוד בבגדי קטיפה משובצים כסף וזהב.

הותרו דברים אלה רק ליולדות שהולכות בפעם הראשונה אחר לידתן לבית הכנסת. כן מותר הדבר לשושבינות ילקוואטערינן (מכניסות את הילדים לברית מילה) וכן לכלה ביום חופתה ושמחת לבה, אבל לא להורי החתן והכלה.

כן לא תלכנה הנשים לטייל לנהר בין בקיץ ובין בחורף.

אסור להשתמש בכלי כסף לאכילה ושתיה ורק בפורצלאן.

כל זה נעשה לתועלת עמנו וחברי קהלתנו בשני בשבת תקכו (1766).

תקנות אלו ובכלל כל המיסמכים מאותה תקופה, כתובים באידיש באותיות עבריות. גם השטרות והחוזים שבין יהודים ליהודים נכתבו כך. ואפילו מיסמכים שנכתבו גרמנית ובאותיות גרמניות, לא נדיר כלל שהחתימות עליהן באות באותיות עבריות. רק אחרי פקודות הקיסר יוסף השני בשנת 1783, שפסל את תקפם של כל הדוקומנטים שנכתבו באותיות עבריות, פסקו להשתמש בשפה זו ובאותיות עבריות כשפת השטרות, החוזים ושאר המיסמכים.

גזרותיו־פקודותיו של יוסף השני, גרמו זעזוע בבית ישראל.

סעיף הפקודה האוסר את השימוש בעברית ובאידיש בדוקומנטים והמתיר רק את

השפה הרומית (לטיין), אונגרית או גרמנית, אעפ"י שבא לשנות מנוהג מושרש בעם, היה מן המתונים. חמור יותר היה הסעיף שחייב לכונן בתי ספר עממיים על יד כל קהלה עם שפת הוראה גרמנית או אונגרית או סלאבית ולהסתפק בהוראת דת רק בשעות שבית הספר הקצה ויחד עם זה אסר ללמד את נערי בני ישראל שעות נוספות מחוץ לשעות של בית הספר. פקודה זאת קבעה גם, שבמקום שאין לקהלה בית ספר משלה, חייבים היהודים לשלוח את בניהם לבתי ספר העממיים של הנוצרים, כדי שירכשו לעצמם לכל הפחות קריאה וכתיבה וחשבון.

גזרה זאת היתה הרת סכנות לבית ישראל אשר באונגריה, אלא שלא יצאה לפועל בשלמותה וממילא נתקהה חודה.

בכלל איכזב הקיסר יוסף את יהודי הגיטו בתוחלתם, היהודים קיוו ממנו שויון מלא, ונתאכזבו. ערי המכרות נשארו גם בזמנו סגורות בפני יהודים. את מס הסבלנות לא ביטל. התיר אמנם חכירת קרקעות, אך בתנאי שיעבדו אותן במו ידיהם, כן התיר ליהודים לשאת חרב, ביטל את הכפיה לשאת סימני היכר יהודיים, אבל יחד עם זה, גזר, שאף היהודים יבטלו את סימני ההיכר שלהם ויגזזו את פאותיהם וזקנם.

ברור אמנם, שהגזירות והפקודות האלה השפיעו במדת מה על רוחו של הגיטו, אולם יותר מהפקודות, השפיעה על תושבי הגיטו, התקופה, רוח הזמן. היהודים היו אמנם מבודדים, פרנסתם היתה בכל זאת גם על התושבים הנוצרים. היה איפוא צורך לדעת את שפתם ולהכיר את חייהם ואת הלך רוחם. היהודים שהצליחו ונתעשרו, מהם שבאו לירידים ושווקים גדולים וראו נמוסים, וארחות חיים, אופקם התרחב והנהיגו כמה מארחות־חיים אלה גם בביתם. שכרו מורים פרטיים ללמד את בניהם ואת בנותיהם שפות וידיעות כלליות. המגע עם העולם, החדיר גם לבתי הגיטו בפרשבורג תרבות מערבית. לסינג ושילר נעשו לאלילים בגיטו היהודי. סוג זה של יהודי הגיטו, קידם בברכה את פקודותיו של הקיסר יוסף השני. שלמה מאנדל, הכניס את בנו לגימנסיה האונגלית. אחריו נמשכו גם אחרים שהכניסו את בניהם לבית ספר זה וביניהם גם שופט היהודים בזמן הזה משה לבוב.

צבור היהודים הרחב, לא היה יכול להסכים להפקיר את הבנים לחנוך מעורב עם הנוצרים. לא השפיעו עליו גם השבחים והתהלות של העתון המקומי „פרעסבורגער צייטונג" (מיום 24 במאי 1786), המעלה על נס שיחידים הכניסו את בניהם לגימנסיה האונגלית ודבר זה הוא „הוכחה מופתית עד כמה שהקהלה היהודית צמאה לרכישת ידיעות ועד כמה שורר בקרבה הלך רוח נעלה, ובהתגברה על משפטים קדומים ואדיקות דתית" שלחה בניה לבית חנוך נוצרי.

אך הפקודה היתה פקודה ואי אפשר היה להתחמק ממנה. בחרו איפוא את „הרע" במיעוטו וביום 23 במרץ שנת 1783 נעשו הצעדים לפתיחת בית הספר העממי ע"י הקהלה, בשפת הוראה גרמנית. שכרו דירה מתאימה והקהלה התחייבה לרהטה כפי הצורך ולקבל שני מורים להוראת לשון ולמודים כלליים, אשר משכורתם תקבע ע"י השלטונות על חשבון הקהלה. את החוזה עם השלטונות בנדון זה חתמו בשם הקהלה, וואלף הירש מאנדל כשופט היהודים, משה קרייליסהיים, גבריאל דוקס וישראל צאפערט. ואולם אחרי פתיחת בית הספר והחזקתו שנים אחדות, נוכחה הקהלה, שהעול גדול יותר מדי, משהקהלה תוכל בכחות עצמה לשאת בו. החזקת בית הספר עלה ל700 גולדן לשנה והקהלה רצתה להשתחרר מעול כבד זה. היא פנתה בשנת 1786 לשלטונות

בבקשת אלטרנאטיבה, או לתת לקהלה סובוונציה מתאימה להחזקת בית הספר או להרשות לה להסתפק במורה אחד. אך הבקשה נדחתה לשתי ברירותיה. בפניה שניה אחרי מות הקיסר יוסף (1791), הודיעה הקהלה לשלטונות, שאין ביכלתה להחזיק את בית הספר ולכן היא חוזרת על בקשתה להרשות לה לפטר מורה אחד והמורה השני (שלמה אופנבאך) ישאר רק כמורה בשביל הילדים בני העניים לשעה אחת ביום, ובעד עבודתו זאת תשלם לו הקהלה 50 גולדן לשנה ואילו האמידים יקחו לבניהם מורים פרטיים לביתם וישלמו בעצמם. גם פניה זו נדחתה. הנמוק לדחייה היה: בית הספר הוא מוסד צבורי, בו צריכים ללמוד כל הילדים בלי הבדל בין בני עשירים לבני עניים והוא צריך להיות מוחזק ע"י הקהלה. אך לרגל חלופי גברא במלוכה, עם עליתו של המלך ליאופולד על כס המלוכה, הוסחה הדעת מעניני היהודים ובית הספר נסגר לגמרי.

הקהלה החזיקה על חשבונה גם בית חולים יהודי. בית החולים נוסד עוד בשנת 1710 בראשית התארגנותה של הקהלה מחדש בשלוסברג והצוקרמנדל. בית חולים זה הורחב בשנת 1767 ובצורה זאת נשאר עד שנשרף בשריפה הגדולה בשנת 1811. על הרופא היהודי מרדכי מנצל, שנפטר בשנת 1736 מודיעה מצבתו שהיה רופא נכבד והיו לו מהלכים בחצרות מלכים. בשנים שלאחר כך יודעים אנו על מרדכי רופא בנו של הרב אב"ד רבי משה חריף. עליו מודיעה מצבתו, שהיה תלמיד חכם גדול, רופא מצוין, מכובד בחצר המלכות, מלומד במתימטיקה, הנדסה ואסטרונומיה. כנראה היה ר' מרדכי רופא זה בחיי אביו רופא בלי דיפלומה, אך נדד אחרי פטירת אביו לגרמניה והיה תלמיד האוניברסיטה לרפואה בעיר ביטצו, שבמדינת מקלנבורג ושם קבל את הדיפלומה.

הקהלה היהודית היתה אוטונומית בעניניה הפנימיים. ומכיון שבשטח הגיטו גרו רק יהודים ושטח זה לא היה שייך לאדמיניסטרציה של העיר, ממילא הוטלו על הקהלה היהודית גם תפקידים מוניציפאליים עצמאיים כמו סניטציה, משטרה, וגם סדורים לכבוי אש וכדומה. הנהלת העניינים האלה דרשו כחות בעלי כושר פעולה וכאלה נמצאו בין תושבי גיטו פרשבורג.

בזמן כהונתו של המהר"ם ברבי (תקמט—1789) מנתה הקהלה 1800 נפש. פרנסי הקהלה היו: ר' יעקב מאנדל הוא ר' קאפל טעהבן, זנויל ברילין, ואנפריד, אופנהיימר, פרסבורגר, שכרלס, לייטסדורף, בטלהיים, קריליסהיים.

בחירת הפרנסים ושופט היהודים היתה דימוקראטית, ונבחרה כל שנה בחול המועד פסח. כל חברי הקהלה הגברים נכתבו על פתקאות שוות והוכנסו לקלפי. אחרי שערבבו את הפתקאות יפה, הוצאו מן הקלפי חמש פתקאות. אלה הוו את ועדת הבחירות. בעל השם שעלה לראשונה מן הקלפי היה זכאי להכריז על מועמד לשופט היהודים. הוא הכריז את מועמדו בקול רם וקהל הבוחרים שקבל על ידו נאמני הקהלה שתי פתקאות על אחת כתוב „הן" ועל אחת „לאו" הצביע באחת הפתקאות האלה על הצעת המועמד. אם השיג המועמד רוב פתקאות „הן" הוכרז לנבחר. אם לא השיג רוב, הציע האיש שעלה השני בגורל את המועמד שלו והבחירה התנהלה על מועמד זה כמו על המועמד הראשון עד שנבחרו כל הפרנסים.

מלבד התפקידים המקומיים, עמדו לפני פרנסי קהלת פרשבורג תפקידים גדולים יותר: תפקידים ארציים. הפקודות והגזירות מטעם המלך והמלכות חלו על יהודי כל

המדינה. ליהודי פרשבורג נגעו הדברים רק כחוליה בתוך יהדות זו. אלא שבשל משרדי המלכות שהיו בפרשבורג ולרגל המגע והמשא בין יהודי פרשבורג ומנהלי המשרדים האלה, נפלה בחלקם של פרנסי פרשבורג, השתדלנות בשביל כל יהדות אונגריה כדבר המובן מעצמו.

ענין ארצי שכזה, היה בימי הקיסרית מריה תרזיה עלילת הדם שב„עפריעש" אשר במזרח סלובקיה. בשנת 1764 נמצאה גופת ילד סמוך לכפר אורהיטו אשר במחוז שארוש על יד העיר עפריעש. הגופה היתה מנוקבת ע"י קוצים וביחוד ע"י נקירת צפרים. ההמון הנוצרי שראה את הגופה ראה משום מה בנקירת הצפרים אותיות עבריות והתחילה תעמולה ארסית נגד היהודים בהעלילם, שהיהודים רצחו את הילד לצרכים דתיים. קרה שבעיירה סעדיקרט, כאשר היהודים התאספו בחג השבועות לבית הכנסת התנפל עליהם המון רב של נוצרים וסחבו מהם שבעים איש לבירת המחוז עפריעש. סחבו אתם גם ילד יהודי בשם לדיסלאוס בורנעמאיסטא במטרה לנצר אותו. בחקירת בית המשפט, מאחר שלא היתה כל אסמכתא להאשים את היהודים שנעצרו, בחרו מהם שלשה מהחשובים שבהם לחקירה בענויים. האחד, שמואל שאפטא, התנצר ושוהרר. השני אשר שמו לא נשאר בדוקומנטים לא החזיק מעמד ונשמתו יצאה בשלב השלישי של הענויים. השלישי יוסף בן יצחק עבר על כל שלבי הענויים אך מת ימים אחדים אחר כך. בבתי הכנסת אשר בפרשבורג, הזכירו בהזכרת נשמות שבחגים, גם את נשמת הקדוש הזה.

אחרי אינטרוונציה מצד שתדלני פרשבורג אצל הקיסרית, דרשה היא להעביר אליה את החומר הדוקומנטרי ועל יסוד זה ביטלה את המשפט, שחררה את הנעצרים וציותה גם להחזיר את הילד להוריו.

אחד מיוחד בין שתדלני פרשבורג, שהשיג גם פרסום רב ושם עולמי מפאת התמסרות לענין היהודי היה ר' יעקב מאנדל הידוע בשם

ר' קאפל טעהבן

הוא נולד בשנת 1732 בפרשבורג לאביו ר' אברהם. מוצא המשפחה היה מאוסטריה, והיא יצאה משם לרגל רדיפות היהודים. כנראה שמקודם התיישבו בקהלת טעהבן שעל גבול אוסטריה־אונגריה מאחורי הנהר לייטה ומשם באה לפרשבורג ועל עיירה זאת נקראו גם טעהבן. ר' קאפל למד בישיבה, אך גילה ביחוד כשרונות למסחר והיה לאיש המעשה. עוד בחיי אביו צורף כשותפו למסחר האריגים שלו, שהיה בעל המונופול היחידי לבית החרושת המלכותי לאריגים אשר בלינץ. לרגל מסחר זה בא במגע עם אצילי המדינה והשכבות הגבוהות של החברה האונגרית והאוסטרית. הוא סיגל לעצמו הליכות אציליות ונוהג זה עזר לו אחר כך בהשתדלויותיו והופעותיו בחצר המלכות. הוא היה בעל אופי חזק, ישר במסחרו ועל ידי זה גם רכש את אמונם של המאגנאטים, שמסרו לו גם את עניני מסחרם הם.

כבר בילדותו כשהיה בן 12, ניתנה לו האפשרות להתבונן במצב בית ישראל ובגורל אחיו. בשנת 1744 היה גירוש פראג ומקומות אחרים בבוהמיה ולא מעטים מן הפליטים באו לפרשבורג. אביו כפרנס הקהלה טיפל בפליטים אלה והדבר עשה רושם על קאפל הקטן. באותו זמן, נאסרה הישיבה ליהודים באופן ואעפ"י שרובם התיישבו

באופן הישנה, היו משפחות אחדות שבאו לפרשבורג וסדורם הראשון בגיטו היה שוב דרך בית טעהבן. כל המאורעות האלה עיצבו את דמותו וחישלו את רצונו וכשהגיע לגיל הבגרות כבר נעשה עסקן ומלבד שמעשה אבותיו היו בידיו, הוסיף גוון מיוחד לעסקנותו. הוא לא היה עוד השתדלן, המתנפל לרגלי השליט ומעורר תחנונים בבכי. בקומה זקופה מתייצב הוא לפני המלכות, דורש את דרישת היהדות בעוז. הוא כמובן אינו עובר על הגימוסין המקובלים בחצרות המלכים, אבל הוא מביע את דעותיו מתוך חופש ויכול לדבר גם רתת.

בהיותו בן 40, נבחר לפרנס הקהלה בפרשבורג, שהתפתחה בהנהלתו לקהלה גדולה ומסודרת. ויחד עם הקהלה גדל גם הוא והיה למנהיגה „מדברנא דאומתי״ של יהדות אונגריה, ושתדלנה של יהדות כל הממלכה האוסטרית אונגרית.

בין סעיפי פקודותיו ליהודים של הקיסר יוסף, עורר התרגשות עזה ביחוד סעיף 13. בו נאמר: „כדי שכל הסימנים המבדילים בין יהודים לאחרים יחוסלו — הואיל הוד מעלת הקיסר לצוות, שהם — היהודים — יבטלו את נשיאת הזקן ואת יתר סימני הדת החיצוניים״ (הפיאות).

פרנסי קהלת פרשבורג, בקשו ראיון מהקיסר, כדי לבטל את הגזירה הזאת והוא ניתן להם בשביעי של פסח של שנת 1783 (הגזירה ניתנה במרץ). ראש המדברים היה ר׳ קאפל טעהבן. הקיסר קיבל את המשלחת בסבר פנים יפות וביטל את הגזירה.

זכר ביטול הגזירה נשתמר לנו בכתב ידו של ר׳ קאפל טעהבן עצמו. מענין הוא זכרון דברים זה, מאחר שהוא מרשה לנו להכיר את השתדלן הזה לא רק לפי מעשיו לבד, אלא לפי המניעים הנפשיים שלו. וכך כותב ר׳ קאפל: „בכל יום ויום נווכח לדעת, אמיתת היעוד האלקי״: „ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ד׳ אלקיהם״. כן ראינו עתה בנס שעשה הקב״ה לנו ברחמיו וברוב חסדיו, כי נתן בלב הקיסר לבטל את הגזירה אשר גזר. כי הנה בחודש העבר יצא דבר מלכות מלפניו לכל בתי הפקידות, אשר בנפות ארץ הגר להודיע לכל העמים, לכל עם ועם ככתבו וכלשונו, כי כל היהודים הגרים במחוזות האלה מחויבים לגלח את שער זקנם לא יאוחר מיום הראשון לחודש מאי הבא. ומני אז לא יראה ולא ימצא אף זקן אחד בכל מושבות בני ישראל. כאשר קבלו שרי המחוזות את הפקודה הלזו והודיעו פתשגן כתב הדת בריש גלי, היתה אורה ושמחה בבתי מנדינו וכולם חיכו בכליון עינים ליום הכסא לשלוח ספרים נוצרים לכל עיר וכפר ששם יהודים נחתים ולגלח בחזקת היד את שער זקני היהודים שנואי נפשם. ואחרי אשר נודע לנו כי הקיסר עומד הכן לשים ביום אחרון של פסח לדרך פעמיו ולנסוע ארצה איטליה ולהותר שמה ימים רבים, יגורתי פן יעבור המועד הנגבל (מאי) ובכן בתור „ראש הקהל״ קראתי לרעי הפרנסים להאסף בחדר הקהל וחרצנו כי אין לחכות אף יום אחד ובכן עלה במוסכם כי אקח אתי שלשת רעי ואסע אתם תיכף לעיר ווין לחלות ולחנן לפני הקיסר להשיב את רע הגזירה אשר גזר. וכן עשינו. בצהרים ישבנו עלי מרכבות מרקדות (עקסטרא פוסט) רתומות לסוסים קלי המרוץ וניסע ווינה. ועוד בליל התקדש חג ערכנו בעזרת סוכננו מכתב בקשה וספר זכרון (דענקשריפט) למסור אותם ליד הקיסר. וביום השביעי של פסח שבו עברו אבותינו את הים לחרבה, בשעה השמינית בבוקר הלכנו ומכתבי בקשה בידינו אל הקיסר בבכי ומספד... וימלא רחמים עלינו ויאמר לנו: „הלא עשיתי זאת להיות לכם לכבוד ולתפארת... כאשר הסירותי בפראג

את בתי היד הצהובים (געלבע) ויכחדו מן הארץ". ובאחרונה אמר: "אצלי אין שום נפקא מינא. האיש אשר יחפוץ להיות בעל זקן, יהיה כרצונו ואשר יאבה לגלחו הרשות בידו למלאות חפצו". ובכן יצאנו מלפני הקיסר שמחים וטובי לב. אבל יען כי היה הזמן קצר, על כן הלכנו להאדון הקאנצלר ולסגנו והרבינו לפניהם תחינה ובקשה למהר לכתוב את הדת בשם המלך בטרם יצא הקיסר לדרכו ועוד ביום ההוא יצאה הפקודה להשיב את הגזירה אשר נגזרה עלינו, — כתובה בשם הקיסר ונחתמה בחתימת ידו.

מודה אני לפניך ד' אלקי שזכיתי במצוה הגדולה הלזו זכרה אלקי זאת לטובה".

בשנת 1787 (תקמז) באה פקודת הקיסר יוסף השני בדבר חובת השרות בצבא ליהודים, חובה שלא חלה עליהם עד אז. מנהיגי היהדות באונגריה ראו בגזירה זו את הגזירה הקשה ביותר. מלבד הזלזולים והעלבונות שהיו מנת חלקו של היהודי בצבא מצד חבריו והקצינים שחונכו על שנאת ישראל, היה קשור השרות בצבא, באכילת נבילות וטריפות, בחילולי שבת ויום טוב, וכו'. בגליציה שסופחה אחרי חלוקת פולין (תקמז— 1787) לאוסטריה, פגעה פקודה זו גם מצד אחר. במדינה זו היו נהוגים בין היהודים נשואי צעירים וע"י הגיוס לצבא לשרות של שנים, הפרידו בין איש לאשתו ובין אבות לבניהם.

בן הדור ר' חיים טרעביטש בספרו "קורות העתים" (קפוסט תקסח) מתאר את גזירת הגיוס לצבא בדברים אופיניים אלה: "קצה נפשנו, מאשר שמענו באזנינו שמועות, על בני עמנו ליקח יהודים לבעלי מלחמות, — באו ממדינת פולין מגילות קינות — ללמד בני יהודה קשת וכבר נעשה מעשה וניתן רשות. ואינו מבחין בין טובים לרעים נלקחו נערים ובחורים המסולאים כפרים עם נרדים, אילני סרק עם פרי מגדים, גם פרחי כהנים עם לויים ואהרונים. חתן מחדרו יצאו נדודים ונטולים מדת היהודים. וכמה בעלי בתים אחר נשואיהם, מגורשים מבתי תענוגיהם ונשיהם יותר מהם נשארו בצעריהן על בעל נעוריהן ואוי לאבות שגלו מעל בניהם... נפשם בהם תתעטף שלא להתגעל בפת בגם להטעימה, מהם אכלו טריפות וגדולה לגימה... אכלו חמץ בפסח ושותים יין נסך. שמירת שבת מדיחים, מהם ספר תפילה עמהם מוליכים. הספר והסייף ירדו כרוכים וכלאים בציצית סמוכים".

פנו איפוא גם מגליציה וגם מבוהמיה ומורביה, שגזירה זו הוצאה בהן לפועל בשנת 1788 לר' קאפל טעהבן.

טעהבן עשה מאמצים גדולים לביטול הגזירה, אך הקיסר לא זז מעמדתו.

בשנת 1789 בערב שבת משנכנס אדר בראש חודש, התייצב שוב ר' קאפל בראש משלחת לפני הקיסר. במשלחת השתתפו: רבי יוסף דייטש הרב מרויסניץ, אהרן לבוב (למברגר) מניקולסבורג, ונפתלי רוזנטאל מאהר שבאונגריה. בניקולסבורג שממנה יצאה המשלחת, תוקן שיאמרו מזמורי תהלים עד התייצבות המשלחת לפני הקיסר. עד ראיה מספר: "אותו יום לא פסקה תפילה מפינו. מחצות ליל ה' לא ישננו. כל ספר תהלים גמרנו. אם גמרו, שנו — שהשעה צריכה לרחמים וחנינה לחזק ידי שלוחא דידן ודרחמנא"

אך אף עתה לא השיגה ההשתדלות את ביטולה הגמור של הגזירה. היא השיגה רק הנחה בצורת אפשרות של שליחת ממלא מקום — דבר שהקיסר חזר בו אחר כך. אולם תוך השתדלות רצופה בענין זה גברה מחלת הקיסר ולא עמד על הוצאתן לפועל של פקודותיו.

אחריו עלה על כסא המלוכה אחיו, ליאופולד השני. מלך זה שאף לבטל את פקודות אחיו שגרמו רוגז אצל האונגרים ומה שאחיו לא ביצע, עשה הוא והכתיר את עצמו כמלך אונגריה. ההכתרה נתקיימה בפרשבורג. ר' קאפל טעהבן השתתף בה בראש נציגי קהלת פרשבורג וכאות חסד מיוחד קיבל מהקיסר לרגל המאורע את מטבע־ההכתרה.

עם עלות ליאופולד השני על כס המלוכה, נתעוררה סכנה חדשה ליהדות באונגריה. ליאופולד לא רצה להיות שליט רודן. אחרי שנים של ביטול הפרלמנט באונגריה, קרא הוא את נציגי העם לאספת הפרלמנט, שיקבעו הם עצמם את עניני מדינתם. בישיבות הפרלמנט, עלתה גם שאלת היהודים במדינה ויחס הממשלה אליהם. טעהבן הבין ששיטת השתדלנות בה היה נוהג אצל המלכים הרודנים, צריכה להשתנות ולקבל גם היא צורה המתאימה לממלכה חוקתית. הוא התקשר לכן עם קרובו ר' נפתלי רוזנטאל ועם בנו ר' אליהו רוזנטאל וביחד קראו את נציגי יהדות אונגריה לאספה לעיר אופן, כדי לטכס עצה ולהחליט על הצעדים שעל יהדות אונגריה לנקוט כדי לשמור על קיומה.

באספה זו שנתקיימה בשנת תקן, השתתפו 104 צירים באי כח 52 מחוזות והיא עוררה תשומת לב מרובה. האספה החליטה להגיש תזכיר מפורט לפרלמנט האונגרי, בו ידרש ביטולם של החוקים המפלים את היהודים לרעה. האספה בחרה גם בנציגות קבועה ליהדות אונגריה. נציגות זו הועמדה על עשרה חברים „טובי המדינה" וביניהם כמובן ר' קאפל טעהבן.

נציגות זו התכנסה בשנת תקנא בעיר רכניץ כדי להחליט על הצעדים שיש לנקוט בהן. ר' נפתלי רוזנטאל ממאהר, חשב שאין להתחמק יותר מעבודת הצבא ולכן יש לקבלה מרצון. ר' קאפל טעהבן יצא כנגד דעה זו. לדעתו כל זמן שאין שויון מלא ליהודים בארץ זו, יש להסתפק בקרבנות כסף. נתקבלה דעתו של ר' קאפל טעהבן ור' אהרן ראש קהלת רכניץ, שהיו לו מהלכים בבית הקארדינל — פרימוס באטהאני, קיבל על עצמו להשפיע עליו, שיעביר בין שרי המלוכה את ההחלטה, שלא יקבלו יהודים לצבא. ואמנם הצליח ההגמון הזה לעורר התנגדות לגיוס יהודים לצבא בטענה, שאין היהודים ראויים להכבד ולשרת בצבא.

ואחרי שהחלטת הפרלמנט האונגרי חייבה רק את מדינת אונגריה ושאלת גיוס היהודים הרי היתה שאלת יהדות כל הממלכה התייצב טעהבן עוד בשנה החיא (1791) יחד עם רבי מרדכי באנעט, רבה של ניקולסבורג ורב המדינה במורביה, בראש המשלחת לפני המלך החדש והצליח הפעם להשיג ממנו את ביטול הגיוס של יהודים באופן רשמי לכל הממלכה.

בשנת 1793 פרצה מלחמה בין אוסטריה וצרפת ובעקבותיה הוציא גם ליאופולד פקודה על גיוס יהודים לצבא. ר' קאפל עשה שוב מאמצים רבים אצל הקיסר והצליח גם הפעם להעביר את רוע הגזירה, המלך הסכים לקחת כופר נפש במקום גיוס אנשים.

כאמור, היה מושב היהודים בגיטו פרשבורג מחולק לשתי רשויות. צד אחד של הרחוב, היה שייך לשפוטו של שר המבצר והצד השני לאדמיניסטרציה של העיר, שטענה שהבתים שנבנו על שטח העיר, הם רק בתי מגורים ואין להשתמש בהם לחנויות מסחר. בעלי החנויות שבצד זה, שילמו סכומים מסוימים „והסתדרו" עם מועצת העיר. ומכיון שמועצת העיר ראתה בכך מקור לסחיטת כספים, חידשה מזמן לזמן את טענותיה ופקדה לסגור את חנויות היהודים שעל שטח של האדמיניסטרציה שלה. ב־24 לאוקטובר

1791 ציותה לסגור את החנויות ונשארו סגורות במשך ארבעה שבועות. היהודים ערערו וטענו שזה עשרים—שלשים שנה שהורשה להם לפתוח חנויות שם; שהחנויות נבנו בכספים שהיהודים נתנו לבעלי הבתים ועי"כ הם תרמו גם לשפור העיר. הם הסתמכו גם על הצהרת השויון של הקיסר יוסף, אך העיר דחתה את טענותיהם. לדעתה השויון הוא רק במובן פוליטי ואינו יכול לפגוע בפריביליגיה של העיר. סוף סוף נתן ר' קאפל טעהבן את דעתו גם על ענין זה והצליח לשחרר את בעלי החנויות לחלוטין ממועקה קבועה זו. וכך היה מעשה:

בשנת 1794 בשבוע בו הגיע רבי משולם איגרא לפרשבורג למלא את מקומו של רבי מאיר ברבי המנוח, פקדה שוב מועצת העיר לסגור את החנויות אשר בשטח שיפוטה. ר' קאפל טעהבן שהיה מנהל את המו"מ בענינים אלה, היה באותו זמן בפעשט לרגל מסחרו. אך בבוא אליו רץ מיוחד מטעם הקהלה לבשרהו על בוא הרב החדש, מיהר לשוב לפרשבורג. הוא הגיע לפרשבורג ביום השלישי לשבוע ונודע לו על הסחיטה החדשה של מועצת העיר, היינו על הפקודה לסגירת החנויות. ואף על פי שהיה עייף מטרדות הדרך ותלאותיה ולמרות הקור הגדול וסופת שלגים שהשתוללה, ציוה תיכף לרתום את עגלת החורף ונסע לוינה. הוא הצליח בוינה להפטר לגמרי מנגישות מועצת העיר ולשחרר את בעלי החנויות מפחד תמיד של גזירת הסגירה. עם פקודת השחרור בתיקו, מיהר הביתה והצליח להגיע העירה בערב שבת, אחרי סגירת החנויות עם הדלקת הנרות לכבוד שבת. מבלי שיסור הביתה, מיהר ישר לבית הכנסת אשר שם כבר נקבצו ובאו כל אנשי העיר לקבלת שבת ולקבלת פני רבם החדש ויבוא עד הרב ובקשה בפיו לרב החדש: כדי לתת תוקף לפקודת השחרור מעול מועצת העיר, ידחו הפעם משום „עת לעשות" את קבלת השבת ויותר לחנונים לפתוח את חנויותיהם ולו לרגעים מספר. בינתים יתראה הוא עם ראשי העיר ויגיש להם את פקודת החצר. הרב נתן את הסכמתו לכך וכעבור זמן מה בא ר' קאפל יחד עם ראשי העיר לרחוב היהודים כאשר החנויות פתוחות, כדי לאשר ולקיים את הרשיון לפתיחתן.

מועצת העיר ניסתה אמנם את כחה בשנת 1797 ופנתה בתזכיר למלך פראנץ הראשון בקשר עם חנויות אלה, הם מסתמכים על הדיקרט משנת 1790 המרשה ליהודים רק לגור בשטחים מסוימים של העיר אשר מחוץ לחומת העיר, אך המלך לא שעה יותר לתלונותיהם.

בדרך מקורית פתר ר' קאפל גם את ההפליה לרעת היהודים מטעם מועצת העיר בקשר עם גביית המכס. העיר החכירה את מכס הגשר שעל הנהר דונא בקבעה את גובה המכס לנוצרים ונתנה רשות למוכס לגבות מהיהודים כפלים ממחיר המכס לנוצרים. מלבד סחיטת כספים שהיתה בהפליה זו, היתה בה משום השפעה לרעה לגבי היהודים. הרבה ר' קאפל במחיר החכירה יותר מכל המתחרים וחכירת המכס קמה בידיו. הוא לא גבה יותר מיהודים מאשר מאחרים וכך בוטלה ההשפלה מאליה.

עם עלותו של פראנץ הראשון למלוכה, לא הוטב המצב הכללי במדינה. המלחמה נמשכה ודרשה צבא גדול וכסף רב. ובהתרוקן הקופה, הופנתה תמיד תשומת הלב אל היהודים ושוב נגזרה גזירת גיוס עליהם. בשנת 1796 בא המלך פראנץ לפרשבורג לבקש את עזרת האונגרים במלחמתו. הממשלה האונגרית וגם יחידים נענו לבקשתו. הבטיחו לו להעמיד צבא גדול. תרמו כסף ושוה כסף: בהמות ותבואה לטובת המלחמה. גם טעהבן הופיע בראש משלחת מטעם יהודי פרשבורג והביא את מנחתם: קערת כסף

מלאה מטבעות זהב בשווי 20.000 גולדן ולסך זה הוסיף טעהבן משלו עוד 1200 גולדן. אם הפעם כמו בשנת תקנג, הצליח טעהבן להפוך את גזירת הגיוס לכופר נפש, אלא שהשער עלה מאז. בתקנג, שלם בעד כל נפש 50 גולדן ואילו עתה 140 גולדן.

כך נדחה דבר גיוסם של יהודים מזמן לזמן אך לפתרון חוקי לא הגיע הדבר.

בשנת תקנט שוב נתחדשה הגזירה ושוב היה צורך במאבק. טעהבן ביקש מידידו ר' נפתלי רוזנטאל להלוות אליו בראיון, אבל מצב בריאותו של ר' נפתלי עכבהו ויצא טעהבן לבדו לווינה. משם כתב לר' נפתלי את המכתב הבא:

יום כב טבת תקנט.

נפתלי אהובי. פליאה דעת ממני והבין לא אוכל, מדוע לא ענית לי עד כה על מכתב שערכתי אליך אשר בו קראתיך לבוא הנה. במשך הימים אשר הנני יושב פה, השגתי אגרת מר' יוסף דייטש מרויסניטץ ומר' אליהו מפראג. קוה אקוה כי ביום ראשון לשבוע הבא יהיה בידי ברצון ד' הדבר הנחוץ הידוע לך למען אוכל ביום השני או ביום השלישי לראות את פני הוד מלכותו. ובצפיתי אצפה, כי צור ישראל יצליחני בדרכי אשר אנכי הולך... אם עוד לא שמת בדרך פעמיך, אחלה פניך להכבד ולשבת בביתך כי למה תענה בחנם בדרך כחך ותוציא את כספך. אך התפלל בעדי וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו וגם אני וביתי אצום כן ובזה אבוא אל המלך וקדוש ישראל יחנני וירצני ויתנני לחן ולחסד בעיני מלכנו.

בעניני עמי שמתי כל מעייני, זמני ואוני על כן דברי מעטים. והנני שארך הנאמן, קאפל טעהבן".

רבי נפתלי כבר לא הספיק לקרוא את המכתב הזה, כי יום אחרי כתיבתו ביום כג לחודש שבט תקנט שבק חיים לכל חי.

גם ראיון זה לא נתן כל תוצאות משביעות רצון. מצאו פשרה שהיהודים יעמידו צבא על חשבונם ולפי מכסה קבוע, מאנשים אשר יבחרו הם עצמם.

קרוב לשבעים היה כבר ר' קאפל בשנת תקנט, בכל זאת צעיר היה האיש ברוחו. בכל יום קם בשעה ארבע לפנות בוקר. עד שש למד את שעורו ואז הלך לבית הכנסת לתפלה. אחר התפלה פנה לעסקיו, לכתיבת מכתביו המסחריים ורק לאחר שנתפנה מזה ישב לאכול פת שחרית. שאר היום היה קודש לעניינים צבוריים.

לפני שלשה מלכים ושליטים הופיע ר' קאפל. התחיל את פעולתו־שתדלנותו בימי הקיסר יוסף השני, המשיך בעבודתו מתוך מסירות, בימי ליאופולד השני ובלי לאות ובכחות רעננים למרות זקנותו מילא את תפקידו זה בימי המלך פראנץ הראשון.

בכל הופעותיו לפני המלכים, לבש מתחת בגדי הגאלא שחייבו נמוסי החצר, את התכריכין, כסמל על נכונותו לשלם בחייו בעד עניני עמו ועל קדוש שם ישראל.

מעמד מסוכן כזה אירע לו בראיון האחרון בחייו עם המלך פראנץ בשנת תקנט והוא אז בן סז. ענין הראיון היה שוב גיוס החובה של יהודים לצבא. הוא התכונן למאבק קשה ורצה לשתף בו את קרובו ר' נפתלי רוזנטאל. ואמנם כאמור לא היה יכול כבר ר' נפתלי להשתתף אתו בראיון והוא התייצב לבדו לפני המלך. הראיון לא התקיים בווינה אלא בפרשבורג בארמון פרימאציאל, במעמד שרי המלוכה הגראף קארל זיטשי, הגראף קארל פאלפי כקנצלר המדינה, ההגמון הראשי (קארדינל־פרימוס) באטהאני. הפרנסים שבאו מערי המדינה נקבצו בביתו של ר' קאפל וחיכו לצאתו לשלום. המלך קיבלו בסבר פנים יפות והוא התחיל להציע לפניו את משאלות עמו. שוב הציע לפני המלך כופר

נפש במקום גיוס, אך המלך שסעהו: „אין אני מוכר את הנתינים שלי". טעהבן בהרגישו את כשלון שליחותו בתשובת המלך, התרגש התרגשות עצומה ובפנים חוורות כמת, צעד צעד קדימה ואמר: „הוד מלכותו, אם עלינו לשאת בחובות שוות, עלינו גם לקבל זכויות שוות!". מלה חפשית זו שהיתה בה משום פגיעה מנמוסי הצרמוניה של החצר, הפכה את מצב רוחו של המלך לאינדיגנציה. „מה? תנאים הוא רוצה להעמיד לפני מלכו!" קרא המלך. „נתין לויאלי, מקבל את דברי המלך בלי התנגדות!".

הוד מלכותו — הגיב טעהבן מתוך יציאה מכליו — סופם של המציקים לישראל לא היה טוב. ראיה לכך פרעה, המן וטיטוס... יותר לא היה יכול להוציא מפיו, המלים נחנקו בגרונו. שווי משקלו התמוטט ונפל מתוך התעלפות לתוך זרועותיו של שר החצר שנזדרז לעזרתו.

בחדר השני בו התאמץ הגראף זיטשי להשיב את רוחו, הודיעו לו, שהוד מעלת המלך יעיין עוד במשאלתו ויודיע לו על התוצאות לביתו.

שבור ורצוץ הגיע טעהבן הביתה, כדי למסור לחבריו המחכים לו על תוצאות הראיון. אך לא יכול היה לדבר וסר בבואו הביתה לנוח קצת מהתרגשותו, באמרו שעליהם עוד לחכות לשליח מיוחד מטעם המלך. כעבור שעה קלה הגיע גם השליח, אחד משרי החצר. הוא נכנס עם טעהבן לחדר מיוחד ואחרי שיחתו אתו רגעים מספר יצא והלך. טעהבן נשאר עוד בחדרו. אך כאשר התמהמה ולא יצא, נכנסו אליו ומצאוהו שוב בלי הכרה ובידו פקודת המלך המשחררת את היהודים משרות צבאי.

גם הפעם התאושש ורוחו שבה אליו אך ההתרגשות הרעה את מצב בריאותו. כוחותיו אפסו. הוא נענה לפיכך לעצת רופאיו ונסע לקרלסבאד. אולם בדרך הורע מצבו והיה מוברח להטות דרכו לפראג. אך לשם הובא כבר בלי רוח חיים.

הרגיש ר' קאפל בקצו המתקרב והוראותיו האחרונות היו: „רק לא לפרשבורג! בעודני בחיים לא מצאתי שם מנוח, חוששני שגם אחרי מותי, לא אמצא שם מנוחה".

ביום כה אב תקנט שבק חיים לכל חי ונקבר בפראג על יד רבה הגדול בעל נודע ביהודה.

אחרי פטירתו נבדק וסוכם, שכל ההוצאות בקשר עם נסיעות השתדלויותיו, עשה על חשבונו הפרטי.

רבי משולם איגרא מטיסמניץ

עם פטירתו של רבי מאיר ברבי בשנת תקמט אבדה ליהדות פרשבורג גם הסמכות של „כח בית דין". בין חוקי יוסף השני, היה גם ביטול כח השיפוט והעונשין ע"י בית דין יהודי ובלשון מליצת הזמן: „העמיד יוסטיץ (בתי משפט) בכל עיר ומדינה / דינא דמלכותא דינא / הדת תתמעט ותרד מכבודה".

ליאופולד השני ביטל אמנם את חוקי יוסף, אך את שלילת חוק השיפוט הרבני לא ביטל.

שלש שנים עמד כס הרבנות פנוי וקהלת פרשבורג עשתה מאמצים גדולים להשיג רב גדול בתורה. שמו פרנסי הקהלה את עינם ברבי שמואל ליב קעלין בבוסקוביץ בעל „מחצית השקל". לפי מסורת שבפי זקני פרשבורג סרב לקבל עליו את רבנות פרשבורג באמרו, שאינו ראוי לאיצטלא זו, ולכל היותר ראוי הוא להיות בפרשבורג „דופק

שערים" (שוהל קלופפער — מזרז לבית הכנסת). פנו איפוא פרנסי פרשבורג שוב למזרח, לגליציה ובחרו לרב את רבי שמואל בר' משה מפשבורסק, בעל "בית שמואל". הוא גם קבל את הרבנות ובשנת 1792 בהסכמתו לספר "שערי בינה" לרבי יואב מסאנטוב, הוא חותם: "כעת נתקבל לאב"ד ור"מ בפרשבורג", אולם אין לנו ידיעות על הסבות שמנעו אותו בכל זאת מלבוא לפרשבורג. פרנסי פרשבורג הציעו איפוא את משרת הרבנות לרבי יצחק חריף הרב בסאמבור, אך מכתב־ההצעה נפל לידי ראש הקהל בסאמבור והוא מתוך חרדה שרבו יעזוב את סאמבור, העלים את דבר קבלת המכתב מהרב ומחבריו בקהלה. כן קרה גם למכתב השני שנשלח ע"י קהלת פרשבורג ותשובה מסאמבור לא נתקבלה. שמו פרנסי פרשבורג את עיניהם ברבה של טיסמניץ, ברבי משולם איגרא.

רבי משולם נולד בשנת תקיב בבוטשאטש לאביו רבי שמשון. עוד בהיותו עלם, נער קטן, ניכר בו שלגדולות נוצר. שכלו החד, מוחו החריף והשנון העלוהו חיש מהר על בני גילו עד שנתפרסם כעלוי. בהיותו בן ט' כבר ידע ראשונים ואחרונים וכל ספרי "פני יהושע", היו שגורים על פיו. בגיל זה דרש כבר ברבים בבית הכנסת בבראד, עיר חכמים ולמדנים. בהיותו בן יג נשא את בת הגביר ר' שמואל ביק בבראד, אך פרישותו וחסידותו לא היו לרצון לפני אשתו בת הגביר, והדבר הגיע לגט פטורין. בשדוך שני נשא את בת הרב אב"ד בבראד רבי יצחק הלוי. בן שבע עשרה נתקבל לרב אב"ד בעיר טיסמניץ. כאן התחיל גם להעמיד תלמידים ורבים מגדולי הדור עוד בזמנו נמנים על תלמידיו, ביניהם, רבי נפתלי צבי מרופשיץ, רבי יעקב ליסא בעל "חוות דעת", רבי משה מינץ האב"ד באופן, רבי ברוך פרנקל בעל "ברוך טעם" האב"ד בלייפניק ועוד. בשנת תקנד קיבל את ההזמנה לרבנות מקהלת פרשבורג. נודע לו אמנם שפרנסי פרשבורג הציעו את הרבנות מקודם לרבה של סאמבור וכדי לדעת את טעם סרובו, נסע לסאמבור.

תוך כדי שיחה בדברי תורה עם הרב מסאמבור, שאלו רבי משולם על סבת סרובו לקבל את רבנות פרשבורג, אך מה מאד השתומם כאשר ראה שהרב מסאמבור, לא ידע כלל על הענין. ראש הקהל שהיה באותו מעמד, נבהל והודה לפני רבו על העלימו ממנו את המכתבים. בין שני הרבנים התלקח ווכוח ער למי משניהם מגיעה עתה רבנות פרשבורג. נצח הרב מסאמבור, בטענו שהוא לא קיבל את המכתבים ורבי משולם כן קבל, הרי הרבנות שייכת לרבי משולם כמפורש בגמרא (תענית דף כא) בעובדה דאילפא ורבי יוחנן — — — שמדלא שמע אילפא ושמע רבי יוחנן שמע מינה שלרבי יוחנן קיימא לי' שעתא וכך קיבל רבה של טיסמניץ את הרבנות בפרשבורג, אחרי שימשו בטיסמניץ כה שנה.

בראשית החורף תקנד בא רבי משולם לפרשבורג ומיד נתלקטו אליו תלמידים מבני אונגריה להקשיב לקח מפיו. בין גדולי אונגריה נחשבים לתלמידיו: רבי יצחק משה פרלס הרב בבוניהאד, רבי אברהם הרב בקאמארן, רבי מאיר לנדסבערג, שבא אתו מגליציה ולמד אצלו בפרשבורג, ואח"כ הרב בפעזינג ועוד רבים.

רבי משולם היה מתנגד לחסידות, שהתחילה בימים ההם להתפשט. ויש שמשערים, שזו היתה אחת הסבות, שעזב את גליציה ואת רבנותו בטיסמניץ. היה סגפן ועינה את עצמו בתעניות ומלבד שבתות וימים טובים לא בא אוכל לפיו. היה מתרחק מהמחלוקת. בענין החרם על רבי שאול לוין בעל "מצפה יקותיאל" ביקשו שני הצדדים את התערבותו, אך הוא נשאר נאמן לשיטתו ולא התערב במחלוקת. גם כאשר קם הרעש בענין דג שטירל שחורין התיר והרב מפאקש בעל "מקל נועם" אסר והזעיק את הרבנים להצטרף לאיסורו,

לא כתב את האיסור בעצמו, רק ציוה על רבי אברהם פרישטאט לכתוב בשמו.

הוא גם תקן כמה תקנות בפרשבורג והמפורסמת ביותר הוא ענין הנשואין בימי הספירה, לאסור את הנשואין מר"ח ניסן עד לאחר חג השבועות, מאחר שבפרשבורג נתפשט המנהג לסדר נשואין בכל חודש ניסן. תקנתו באה, כי היכי דלא להוי כתרי קולא דסתרי אהדדי. הוא דקדק בכל תג ותג של מנהג. החתם־סופר, שכיהן ברבנות אחרין מספר עליו, שבשנת תקנה בנסעו מדרזניץ לשבת על כסא הרבנות במאטרסדורף, נכנס לפרשבורג לקבל „את פני הגאון מוה"ר משולם טיסמניץ, ובאותו פרק הביאו לפניו ספרא דדיינא הרשאה לשלוח גט — — ודקדק הגאון על קוצו של יוד". ואמר לו החת"ס „הלא כל הני דקדוקים בהרשאה הוא מטעם שכתב הריב"ש שיש לחוש כיון שלא דקדקו המסדרים בהרשאה, שמא גם בגט לא דקדקו בכמה דברים, וזה הרי לא שייך גבי רבנו, דרב גובריה ומי יהרהר?" והשיב רבי משולם: „זה היה בדורות הראשונים שהיו השליחים בחזקת צדיקים והיו מהימנים שבפניהם בכתב ובפניהם נחתם וההרשאה היא רק ליתר שאת ואין לדקדק כל כך, אבל בזמננו אלה בעוה"ר, אין חזקת שליחים כשרים ועיקר הקיום היא ההרשאה". ועד כמה החשיבוהו גדולי הרבנים בני דורו מוכיחים הספורים הנמסרים מזקני הרבנים באונגריה, ששמעוה עוד מקודמיהם. והנה שני ספורים קטנים על יראת הכבוד לרבי משולם מצד החתם סופר.

כאשר נתקבל בעל החת"ס לרבה של מטרסדורף, עבר בדרכו דרך פרשבורג וסר לביתו של הרב כדי להתראות אתו. עם שנכנס לביתו נסתפק בברכה, ברכת „שחלק מחכמתו ליריאיו" מאחר שהרמב"ם השמיט דין זה. תוך כדי הרהור הכריע בדעתו, ולפני שפתח את הדלת לחדר הרב, פתח בפרקו: תנו רבנן הרואה חכם מחכמי ישראל אומר... פתח את הדלת והמשיך: „בא"י אמ"ה שחלק מחכמתו ליראיו", רבי למה לא הביא הרמב"ם דין זה? רבי משולם נכנס תכף בפירוקה של הקושיא וכך התפתחה ביניהם השיחה, זה מותיב וזה מפרק, כדרך תלמידי חכמים המחדדים זה את זה בהלכה.

וכן מסופר על החת"ס: כשהקשה לבני הישיבה קושיא בשם רבי משולם התבטא: ולא קשיא מידי. אלא אם שואלים „לפולאק" היכן אזנך הימנית — — — ורק נעתקו מלים אלו מפיו, התחרט על פליטת הפה זו ולא נחה דעתו עד שפייסו ברבים לפני הישיבה וקיבל על עצמו להיות זהיר בכבודו.

רבי משולם נפטר בסוכות תקסב.

חיבוריו שהשאיר הם: „איגרא רמה" חידושים על כמה מסכתות (לבוב תרלג), „שו"ת רבנו משולם איגרא" (ורשה תרמה). נשאר ממנו עוד כתב יד חיבור על הרמב"ם.

הדיינים שישבו בבית דינו היו: רבי מרדכי טאסק כראב"ד ורבי דניאל פרוסניץ.

פרנסי הקהלה בזמנו היו: ר' קאפל טעהבן, שפירא, גומפרץ, בטלהיים, ובריל. באותו הזמן נצטרף למנהיגות הקהלה גם למברגר שבא ממורביה והתישב בפרשבורג.

רבי מרדכי טאסק היה מעיר טוסקא, אשר באיטליה. 50 שנה היה דיין וראש בית דין בקהלת פרשבורג. בשעת הפגזת תותחי נפוליון את העיר היה יחד עם בעל החת"ס והוא מזכירו כמה פעמים בספרו על הפגזה זו „ספר הזכרון". הגיע לשיבה ונפטר בשנת תקצז.

רבי דניאל פרוסניץ נולד בשנת 1759 בעיירה טיביטשאו שעל יד פרוסניץ העיר ועל שם עיר זו הוא נקרא (פרוסניץ־פרוסטיץ). שם משפחתו היה שטיינשנייידר. ראשית למודיו היתה במורביה, אבל כבר בגיל צעיר נמשך לישיבתו של רבי מאיר ברבי

ונשאר בעיר זו. נתפרסם כלמדן בעל שם וגם נתמנה לדיין בפרשבורג. היה בעל שכל חד ושנון, אבל יחד עם זה בעל דעה מיושבת ויצאו לו מוניטין כחכימא דיהודאי ורבים דרשו בעצותיו. לאחר פטירת הראב"ד רבי מרדכי טאסק נתמנה הוא לראב"ד ומילא את מקומו גם כמרצה בחברה ש"ס. גם הוא שימש כחמשים שנה בביד"צ שבפרשבורג והיה מכובד על בני הקהלה. בראשית פעולותיו היתה פרנסתו דחוקה ורצה להחליף את משרתו בפרשבורג, אך משום מה נשאר בכל זאת בעיר זו. למרות ששימש רק כדיין ולפני גדולי ישראל כרבי משולם והחת"ס, הם לא האפילו על גדלותו ורבים ביקשו וגם קיבלו את הסכמותיו וחוות דעתו. נמצאת הסכמתו על ספר „חזון למועד" מרבי ישראל דוד יפה וכן גם הסכמתו על איסור הדג שטירל בספר „מקל נועם". רבי דניאל עמד בקשרי מכתבים וידידות עם רבי משה סופר עוד כאשר היה הוא רבה של קהלת דרזניץ ואמנם בהמלצותיו נתקבל רבי משה סופר לרבה של פרשבורג. רבי דניאל האריך ימים ונפטר בשנת תר"ו (1846).

בין גדולי תלמידי חכמים שהיו בזמן ההוא נימנים:

רבי זליגמן זולצבאך חתנו של רבי מאיר ברבי המזכירו גם בספרו חדושי מהר"ם ברבי ח"א. שיחד עמו „לקט באמרים בש"ס ופוסקים, ראשונים ואחרונים לעמקה של הלכה".

רבי מנחם מנדל שוסברג שהיה גדול בתורה ומפרוסם כצדיק. עד שאמרו עליו שהוא מל"ו הצדיקים. נפטר תקסו.

פרק רביעי

תקופתו של רבי משה סופר

התמנותו לרבה של פרשבורג

אחרי פטירת רבי משולם מטיסמניץ היו פרנסי הקהלה במבוכה. מזמנו של רבי מאיר ברבי התקיימה ישיבה בפרשבורג והיא גדלה והתפתחה בימי כהונתו של רבי משולם מטיסמניץ ורבים מבעלי הבתים הסוחרים וראשי הקהלה היו תלמידיהם. מהם היו רבים למדנים מובהקים וגם גדולי תורה ממש. וברור שבבחירת רב אב"ד מנהיג העדה, היתה שאיפה, שהוא יעלה עליהם בידיעותיו ובלמדנותו. התחילו איפוא לחפש רב ולנקוב בשם רבנים גדולי הדור והקהלה נתפלגה לחוגים חוגים לפי מצדדי רב זה או אחר. חוג רחב תמך במועמדותו של רבי זלמן ליב גרינספלד הראב"ד של קהלת קיצע, למדן מופלג ובן יוחסין המתיחס למשפחת בעל נודע ביהודה. בפרשבורג עמדו רבים לצידו, כי היה חתנו של ר' וואלף טעהבן, אחי מנהיג המדינה ר' קאפל. גם חותנו היה תלמיד חכם גדול ויחד עם זה עשיר ונדבן שתמך ביד פתוחה בלומדי תורה שבעיר. הוא וחוג המקורבים לו תמכו ברבי זלמן ליב. חוג אחר העמיד את רבי מרדכי טאסק הראב"ד כמועמד לרבנות. תומכים רבים היו לרב המדינה במוריביה ורבה של ניקולסבורג רבי מרדכי באנעט. הדור היה דור של גדולי ישראל ותלמידי חכמים שבפרשבורג ידעו עליהם והציעו את מועמדותם. נקבו בשם כמועמדים: רבי עקיבא אייגר רבה הגאון של מרקיש-פרידלנד ואח"כ פוזן, רבי ברוך פרנקל בעל „ברוך טעם", רבה של לייפניק ורבי שלמה זלמן אולמאן, רבה של פרוינקירכן. בשעת ישיבת הועד לקביעת המועמדים עלתה בין השאר גם מועמדותו של רבי משה סופר רבה של מטרסדורף, כראוי לאצטלא של רבנות פרשבורג. מאחר שכל המועמדים היו גדולי תורה והבחירה מבחינה זו היתה קשה מאד ומצד שני היה קשה יותר להכריע בין התומכים, שאי-אפשר היה להביא אותם לידי וויתור על מועמדם ותוך כדי משיכה לכאן ולכאן עברו חמש שנים ומשרת הרבנות נשארה פנויה, החליט הועד לסמוך על הכרעת הגורל. בגורל עלה רבי משה סופר.

ואולם עוד לפני שהעלה הגורל טרח רבי דניאל פרוסניץ לעשות תעמולה לבחירתו של רבי משה סופר לרב הקהלה. הוא הכיר את רבי משה עוד מזמן שבתו בפרוסניץ. כששימש רבי משה כרבה של דרזניץ, הוא מסתמך כבר במכתבו לרבי דניאל (בשנת תקנז) על „האהבה הישנה". מתוך „אהבה ישנה" זאת הכיר רבי דניאל גם את מדותיו התרומיות, את נכונותו לעזור לחבריו הרבנים, להשתדל בעדם בהשגת רבנות. מבשרו חזה את הדבר כי כבר בשנת תקס כאשר באחד ממכתביו התאונן לפני רבי משה סופר, ענהו רבי משה: „ראיתי מתוכו כי דחיקא לי' מקומו ושעתו ובו בפרק בא לכאן אחד מגבירי ק"ק ברודא... ודברתי עמו עבור פר"מ נ"י אודות הרבנות דק"ק הנ"ל... ועתה אודיעהו כי הקהלה ההיא, היא מפוארה מאד במדינת מעהרן..." והנה

בשנת תקסה, נתהפכו היוצרות, ומקומו ושעתו של רבי משה סופר היו דוחקים ורבי דניאל התחיל בהשתדלות. הוא ביקש מרבי משה סופר שיכתוב לו חדושי תורה, על מנת להראותם ללמדני העיר. אך רבי משה ענה בעניוות: „אם לסרב כל כך הרבה אינו מן הראוי ואם למלאות את רצונו לגמרי נמי אינו מן הראוי, שאשב לעסוק מעיקרא בסוגיא על שם כך למצוא חן בעיני אדם ומה יאמר נותן התורה ית״ש?״ ובכל זאת שלח רבי משה סופר מחדושי תורה שלו. הוא שלח לו את ההעתק מחדושיו על הסוגיא שעסק בה בשבת תשובה, כששה חדשים לפני זה, ממנו הרי יוכלו לראות „היכן דרך למודי נוטה״. והנה הכריע הגורל.

רבי משה סופר רצה עוד מקודם לעזוב את מקום רבנותו את מטרסדורף ולהחליפה באחרת. פרנסתו שם לעומת מקומו הקודם בדרזניץ היתה דחוקה מאד. כך נכנס במשא ומתן בשנת תקנט על הרבנות בקהלת טריטש ובשנת תקסא שקל בדעתו אם להענות לבקשת קהלת דרזניץ ולחזור אליה. בשנת תקסב כבר נתרצה לקבל את הרבנות בעיר חדשה (נובומעסטה) וכבר דרש דרשת פרידה, בה נפרד ברבים מאנשי קהלת מטרסדורף. אך מקרה השריפה ביום יח אדר שני תקסב ש„יצאה אש ומצאה קוצים בבית אינו יהודי ונאכל גדיש וקמה בבתי ישראל רובא דמינכר מרחוב היהודים״ (חת״ס יו״ד רלט), שינה את החלטתו ולמרות השלימו כבר את הכנותיו לעזוב את מטרסדורף, חזר בו ונשאר שם כדי לא להשאיר את הקהלה במצב גרוע כזה לרגל האסון. מיד הכריז על מגביות עזרה לטובת ניזוקי השריפה ובכל קהלות הסביבה וגם במקומות רחוקים שקולו הקורא הגיע, החישו עזרה ובמהרה גם נבנו הבתים מחדש.

עזרה גדולה וחשובה הושטה על ידו ובאמצעותו לקהלה, אבל במצבו הפרטי לא רק שלא חל שנוי לטובה, אלא פרנסתו נעשתה דחוקה עוד יותר. רבים מבעלי הבתים האמידים, מחזיקי הקהלה ומוסדותיה, נדלדלו וירדו מנכסיהם בעטיה של השריפה. אחרים נפגעו קשה ממנה והכנסותיו של הרב ירדו והצטמצמו עד שבפרק זמן זה לא סיפקו לו הכנסותיו לקניית נייר בשביל רשימותיו. ובכל זאת הבליג על קשיי מצבו ודחה כמה הצעות לרבנות. הוא דחה את הצעת קהלת נייטרה וכן הצעת קהלת יארמוט מחמת שלא היה יכול להשאיר את בני קהלתו בזמן שהם שרויים בצער.

חמש שנים נשאר עוד במטרסדורף אחר השריפה וכאשר קיבל בשנת תקסז את הזמנת קהלת פרשבורג, החליט להיענות לה ולקבל את המנוי המכובד.

במכתב שהובא ע״י משלחת מורכבת משלשה נכבדי פרשבורג, מודיעה לו הקהלה: יום ב׳ צום גדליה (ג׳ תשרי תקסז) ריש כל אתוון חובה עלינו להקדים ברכת מזל טוב לראש משביר ולקדקוד נזיר אחיו... עטרת תפארת ראשינו, אשר עלה עליו הגורל לד׳ ולחבל נחלתו. אנחנו עמו וצאן מרעיתו יחד הסכמנו רוב מנין ורוב בנין כי משה יעלה מעלה לפאר לשם ולתהלה ובאים אנחנו כמבשר ואומר לגלות את אזניו ומודים על בשורה טובה ומברכים הטוב לדידי׳ ומטיב לנו אשר עלה מעכת״ה נ״י לקבלו לאב״ד ור״מ בנו... והננו שולחים בזה הנהו גברי יקירא הקצין התורני מו״ה משה לבוב נ״י והקצין המרומם כ״ה קלמן וואנפרידן טה״ק (טוב הקהל) והקצין כ״ה הירש שפירא נ״י ובידם כח והרשאה מספקת לעשות רצונו ולהודיע למעכת״ה את כל ונוכחת בענין שכירות הקיצוב מקופת הקהל ושארי חוק ומשפט הכנסות הרבנות וכמו כן בענין הספקת בחורי חמד כדי להגדיל תורה ולהאדירה... הכ״ד אלופים וקציגים ראשים וטובים היושבים על הפקודים פה קהלתנו הבעה״ח: הק׳ זלמן בהר״ר שלמה

מברנוי, הק' קלמן ב"ה אהרן וואנפרידן ז"ל מפ"ב, הק' יעקב בכ"ה מנדל שאכרלס מפ"ב, הק' יחיאל מיכל בכ"ה שמואל מקיצע, הק' מנדל טעהבן מפ"ב.

מצדדי המועמדים האחרים לרבנות פרשבורג, לא נכנעו על נקלה. בעצם לא היו אלה מתנגדי רבי משה סופר, באופן אישי, היו אלה מעריצי המועמדים שלהם. אחדים מהם לא נרתעו מלנקוט באמצעים קיצוניים בכדי לגרום שיחזור רבי משה מדעתו וימנע מלקבל את הרבנות בפרשבורג. ואפילו ברגע האחרון ממש ניסו עוד את כחם לשבור את רוחו ולהניעו לחזור בו. בדרכו לפרשבורג הומצא לו מכתב ע"י שליח, שגדולי התורה בעיר מתנגדים למנויו. כנראה היה מכתב זה מעשי ידי משכילי העיר שעוד טרם עזבו את מטרסדורף, השתדלו להכביד עליו את החלטתו לבוא לפרשבורג. המשכילים לא היו מרוצים ביותר מבחירת רבי משה סופר. הם חששו לקנאותו, החליטו ביניהם לכן להעמיד את הרב החדש על תנאיהם אליו: שלא יכביד את אכפו עליהם בעניני דת ושיתן להם להתנהג כחפצם. משכילים אלה שרוח ההשכלה הברלינית כבר חדרה לבתיהם, מזלם חזה שרבי משה סופר הוא האיש שיעצור בעד רעל ההשכלה להתפשט והשתדלו למנוע את הדבר. שלחו לו מכתב למטרסדורף ובו הם מתארים את מנהגי חייהם, תיאור המשקף כנראה את המציאות שבבתי המשכילים בפרשבורג. הם כתבו: „אנחנו שלומי אמוני ישראל בתוך אחינו יושבי עיר ואם בישראל אנחנו יושבים, אצים להעלות זכרוננו לפניך ולהקריב אליך מנחתנו שלום. ברכנו את ד' אשר הפליא חסדו לנו לתת לנו שם בקרב עמו, שמחנו כי זה משה האיש עלה לאיש שר ושופט עלינו ותרב שמחתנו כי שמענו את שמעך כי איש חכם אתה, היה אתה לנו מול האלקים ואנחנו נקיים ואת כל אשר תצוינו נעשה, אבל במקל נועם תרעה את העם הזה והיינו לך לעבדים. אך אם מקל חובלים תשים בידך אנחנו נחלץ חושים נעמוד בפרץ ולא יוכלו אנשי בריתך עמוד בקצפינו. ומדאגה מדבר, הרצנו אגרתנו זו אליך, כי בהתאספו יחד ראשי קהל עדתנו, כדי לשלוח את האנשים הידועים כמשלחת לאדוננו, ניתן להם לעיני כל המשימה המפורשת למסור לאדמו"ר את התנאים של קהלתנו ולאמור: שכאן בפרשבורג רוב המו"מ שלנו הוא עם סוחרים אשר לא מבני ישראל המה ועם שרי וגדולי המדינה. מחמת זה כמה וכמה מאתנו נאלצים ללבוש במלבושים מכובדים כיתר העמים, לגלח שער הראש וזקן אף בימי מועד והספירה. נשינו ובנותינו נותנים בפוך עיניהן, פאה נכרית בראשיהן. תלכנה אנה ואנה, אלו להנהיג הזמן ואלה לפרנסת אנשי ביתם והדברים והמנהגות האלה אם כי דבר זה בעיני מו"ר לא יראה לגמרי כהוגן, הרי אין לשנות את הדבר כאן בעיר גדולה כזאת. אלה הן כאן תקנות קהלתנו: שהרב מרא דאתרא אינו רשאי להזמין אליו מהב"ב ולהוכיח לו בדברים קשים מחמת עבירות הן קלות או חמורות. וק"ו שאין להעניש את האיש הזה באיסור וחרם או שמתא. הקהלה צריכה להשאר במצב כפי שהיתה עד עתה. אין להנהיג סייגים וחומרות חדשים ואין לדרוש אותם. בקיצור, אין למרא דאתרא שלנו אלא להרביץ תורה וללמד לעם את דרך ד' בדברי מוסר השכל ולהורות בדין איסור והיתר. בתנאי ובאופן זה הסכימו רוב בני הקהלה לבחור באדמו"ר למרא דאתרא ובאו על החתום. האנשים האלה הבטיחו שהם מסרו את דברינו הנ"ל לאדונינו וקיבלו את הסכמתו הרמה עליהם. אך מדברים אשר נעשו זה פעמים ושלש זה ימים לא כבירים פה בעירנו יש להסיק שהא' המשולחים לא עשו שליחותם וכנראה לא מסרו את כל הנ"ל לאדמו"ר, החלטנו על כן למען האמת והשלום להציע לפני אדמו"ר את הדברים האלה ויחד עם זה להודיע שיש כאן בעלי

בתים רבים צעירים, שרי אלפים ושרי מאות אנשים חכמים וידועים העומדים בחצר המלך ושרי המדינה נושאי עול וטורח הצבור. האדונים האלה התנהגו עד כה בדרך טובה ובלתי שום ספק שגם תחת ממשלת אדוננו יתנהגו כשורה וכהוגן, אך ורק כאשר אדמו"ר יקיים את הנ"ל בדיוק. לא יבזה ברבים או ביחיד הן איש או אשה מגדולים ועד קטנים ויהיו מי שיהיו. לא להוסיף עול מצוות כחומרת המקום שיצא משם וכדומה מסייג לסייג ואדרבה, אז ישב אדמו"ר בכבוד גדול ופרנסתו ופרנסת אנשי ביתו תתברך, לא תחסר כל בו. אמת ומשפט ושלום ישפטו לשערינו והיה ד' עמנו. אך אם תפנה לבבך ותשמע לקול מלחשים אנשים חסרי מדע ובני בליעל הלובשים אדרת שער למען כחש, לייסר אותנו בעקרבים או להכביד את עולנו בדברים אשר לא נהי' או אז אהפוך לבינו ואש המחלוקת תיקוד בעם ד' אלה ונגש העם איש ברעהו ואיש באחיו אלה לחרפות ואלה לדראון עולם ויגדל עוון בת עמנו מחטאת סדום ואשר יש להם כח לעמוד בחצר המלך והשרים צרור הכסף יקחו בידם וישימו על העיר ואתה תעמוד מנגד ותכלה והכסף יענה את הכל ובפרט במדינתנו, במקום שהמחלוקת בין עמנו יכול להוות סכנה גדולה. ואנחנו בשם ד' אלקינו בטחנו ונשתמרה מעווינו. קהל עדת ישרון" (על חותם השעוה חתום: ישראל וואלף)

בערב יום הכפורים תקסז שלחה הקהלה את אגרת הרבנות הרשמית. בו התנאים שהקהלה מעמידה לרבה וכן ההתחייבויות כלפי הרב מצד הקהלה. בין תפקידי הרב נימנים: "בהיות קהלתנו מובחרה גדלה והצליחה, עשתה פרי למעלה בבעלי בתים שונים מיניהו מלכי רבנן לומדים ומופלגי התורה וזה פרים תולדותיהם כיוצא בהם, גדיים נעשו תיישים, בחורי חמד אשר נפשם אוותה לרוות צמאונם במימי חדים וקלים לפום חורפי' מחליי לי' לשבח ומימי קדם הכי נהיגי ללמוד בהתחלת הזמן חו"ת. כמו כן מדי שבת בשבתו פסקא דגמרא קטן הכמות ורב האיכות לחדודי. וכאשר לא כולי עלמא הלכתא גמירי ורוב אנשי קהלתנו ב"ב יצ"ו נפשם חשקה דברי תוכחת מוסר ואגדה המושכים לבו של אדם בעה"י — והכל צריכים למרי חטי להוראות או"ה, שיהיו דברי ההוראה נחתכין עפ"י התורה המורה לצדקה וכו' — ——" הקהלה מתחייבת: "חכמים עשו קצבה לדבריהם ונקבו את שכרו משכורתו תהיה שלמה מקופת הקהל קהלתנו, סך חמשה עשר זהובים לשבוע ולהכין לו דירה נאה להרבות כבוד ביתו מלבד שארי הכנסות רח"ש וכדומיהן הקצובין מקדם קדמתא להרב אב"ד. ממנו אין לגרוע וככל חוקותיו וככל משפטיו נעשה אותו בל יפול דבר ארצה. לא זו אף זו קבלנו עלינו להחזיק בקהלתנו שמנה בחורי חמד המחזיקים בתורת ד' להסתפח בצלו צל החכמה ולרוות צמאונם וישתו מי בארו באר מים חיים הם למוצאיהם לא נאמר אלא ללומדיהם ודבר שבחובה הוא להספיק להם לחם ומזון כל ימות השבוע. ועוד טו בחורים הנקראים אינם מנויים שינתן להם הספקתם בשבת מקופת הצדקה".

כאשר נשלחו נציגי קהלת פרשבורג למטרסדורף למסור באופן רשמי את המנוי, לרבי משה סופר, הזדרז גם רבי דניאל פרוסניץ להודיע לרבי משה סופר את תנאי הקהלה וגם ביקש ממנו לא להתנגד כלל לאי אלה סעיפים שיוצעו לו. במכתב מיום ערב סוכות תקסז עונה רבי משה על מכתבו של רבי דניאל: "מפי מעלתו נ"י נצטוויתי שלא לפקפק על שום תנאי שהתנו עמי אקרו"ט — ומוצא שפתיו שמרתי". ואעפ"י שאין הדבר מוצא חן בעיניו "פן יאמרו שאני להוט ח"ו כ"כ עד שאאחוז פלך השתיקה ועל כל מה שיאמרו ארכין ראשי, על כן אמרתי אגלה אוזן מעלתו ולבבו יבין אם תהיה עת

לחשות או לדבר או אולי כך מנהגם ונהרא נהרא ופשטי' ויעשה כחכמתו".

ביום ג' פרשת לך תקסז הגיע רבי משה סופר לפרשבורג ותאריך זה הוא, גם תאריך היסטורי לא רק לקהלת פרשבורג אלא לכל יהדות אונגריה. יהדות זו שלא היתה חטיבה רוחנית אחידה, אשר מלבד מעמסת המסים המשותפת, לא היה שום דבר שאיחדה וקשרה אותה זו לזו, נתגבשה ע"י השפעתו הגדולה של אישיותו הנישאה ליהדות אחידה, אשר תורה והרבצת תורה מאויה, מסורת ישראל ושאיפת דורות משגבה.

תולדותיו

רבי משה סופר נולד בפרנקפורט דמיין ז' תשרי תקכג לאביו רבי שמואל. למד תורה אצל אביו ואח"כ אצל רבי נתן אדלר. בגיל צעיר מאד העז לסתור את אחד מחדושיו של סבו מהרשש"ך ועל זה נענש ע"י אביו. מאחר שרבי נתן אדלר חשש שעונשין כאלה יכולים לכלוא את כח בקרתו, השתדל שהבחור הקטן יעזוב את בית אביו וכך עבר בשנת תקלו הבחור הצעיר לישיבת רבי מיכל שייער במגנצא. אחרי פטירת אביו, חזר לפרנקפורט והמשיך ללמוד אצל הגרנ"א ויחד עם זה למד גם אצל הרב דמתא רבי פנחס הורוביץ בעל ה"הפלאה". את שני רבותיו אלה, את הכהן ואת הלוי, הוא גם מזכיר תמיד ביראת כבוד מיוחדת. כאשר הגרנ"א נבחר לרבה של בוסקוביץ, נלוה הוא אל רבו ועבר גם הוא לשם. רבי נתן אדלר חזר אמנם כעבור שנים אחדות לפרנקפורט ועפ"י עצתו נשאר רבי משה סופר במורביה והתיישב בפרוסניץ. שם נשא את יתומת הרב המנוח רבי משה ירביץ. לפי ההסכם צריך היה גיסו ר' הירש ירביץ לדאוג לפרנסתו כדי שיוכל בלי דאגת פרנסה להתמסר ללמודיו. אך גיסו זה התרושש ומצב הפרנסה נעשה דחוק מאד. מתחילה רצה ללמוד מלאכת חייטות, אך מן השמים גזרו שיהיה רב וכאשר באה הצעת קהלת דרזניץ (תקנד) לקבל עליו את הרבנות אצלה, נענה להצעה. בדרזניץ ישב שלוש שנים. אחרי שרבי ירמיה, רבה של מטרסדורף, עבר לעיר סנטוב נבחר רבי משה סופר לממלא מקומו. משם בא אחר כבוד לפרשבורג. בהיותו כבר רב בפרשבורג (בשנת תקעב) מתה עליו אשתו והתחתן שנית בשנת תקעג עם בתו של רבי עקיבא אייגר.

כבר בפרוסניץ התמסר להפצת התורה. המשיך בדבר בלי ליאות בדרזניץ ובמטרסדורף וכבר בראשית בואו לפרשבורג נגש במרץ ל"מלאכת התרביצא" היינו ארגון הישיבה, אשר על ביסוסה קבעו גם תנאי ההתחיבות של אגרת הרבנות.

השטפונות בתקס"ט והרעשת נפוליאון את העיר

אחרי עבודת ההתחלה של שנתיים הופרעה קצת פעולת הישיבה מפאת מאורעות הימים ימי מלחמת נפוליון וכבוש העיר על ידו. ואמנם עוד זמן מה לפני מלחמה זו קרה מקרה שבעטיה הופרע סדר הלמודים בישיבה בהרגלה הקבוע. מקרה זה היה השטפון הגדול בחורף תקס"ט.

השטפונות בפרשבורג היו תופעות רגילות. בסוף החורף עם הפשרת השלגים, היו פני המים שבנהר דונא עולים ומאחר שסכרים עדיין לא נבנו והעיר שכנה בעמק, הציפו המים את שטחה של העיר, חדרו למקומות הנמוכים וגושי הקרח ששטו בנהר

בכח כביר, גרמו נזקים רבים בהתקלם בבתים. אחד השטפונות הגדולים ביותר היה בחורף תקסט (1809). את המאורע הזה וכן את הפגזת תותחי נפוליון שבאה אחר השטפון תיאר רבי משה סופר ברשימות יומניות שהופיעו בשם „ספר הזכרון". וכך מתאר רבי משה סופר את המאורעות האלה: „בחורף תקסט היה קור גדול עד למאד ונקרשו מי הנהר דונה ועמדו כן איזה חדשים ויהי למופת. ויהי בבוקר יום א' יב שבט בפתע פתאום עבר כל הקרח והמים זחלו בנחת — — כמאז כדרכם בנהר דונה. אך לא מעט עמדו ככה — — כי בא כשטף הקרח מעיר לינץ ומעיר וויען בבת אחת ובשצף קצף ויסתמו מוצא המים והקרח עמד כפים על כפים ויצב כמו נד. — — והמים שטפו אל תוך עירנו — — — ועברו עד תוך העיר... והשטף הזיק בתים למאות ועלה גבוה מעל גבוה ושטף גם נפשות בני אדם ובהמות לרוב. וביותר היה ההיזק ע"י שהביא השטף עמו הרבה ספינות גדולות וגשרים וקורות ממקומות אחרים ובפגשם בחומה, נהרסו יסודם והפסידו כמה אוצרות וסחורות והיה הפסד גם ליהודים בכמה אופנים והעולה על גביהן כי בעוה"ר בחטאינו היתה יד ד' בנו ובאבותינו זה חטוטי שכבי כי מחמת השטף נהרסה חומת בית הקברות ונשתברו המצבות — — — והמים שטפו עברו וגם שט הקרח הנורא ימים רבים.

התחילה עבודת הצלה. הספנים יצאו בספינות להציל מה שניתן להציל. כך הצילו כפר שלם שהשטפון הציף אותו והביאו רבים מאנשי הכפר שבורים ורצוצים לתוך שכונת היהודים, שנבנתה על ההר ואספום — היהודים — אל ביתם והאכילום והשקום ויצא להם שם טוב בין העמים והשרים. גם שלחו מפרשבורג — ספינה מלאה לחם וכל טוב לק"ק קיצע, אבל תלי"ת לא ניזוקו כ"כ, שבח לד' אשר הפליא חסדו עמנו בכל זאת.

והנה ימי הסתו עברו. הגשם חלף הלך — — — ופרצה מלחמת אוסטריה עם קיסר הצרפתים". — — הכובש הגדול, שהלך וכבש את אירופה, התקרב בקיץ תקסט (1809) גם לשערי פרשבורג. „ולא ארכו הימים וכבר נשמע כי הצרפתים קרבו למו ויאתיו לבוא לעיר וויען — — בר"ח סיון ירחא תליתאי נראה חיל הצרפתים מעבר לנהר דונה וקראו לתוך העיר ליתן להם המעבורת לעבור עליה, ואם לא, יביאו קני השריפה עם אבני בליסטראות" אך לפתע הסתלקו הצרפתים וחזרו לוויען. — — — „אך אחר יו"ט — שבועות — בא חיל הקיסר האוסטרי ועברו את המים ובנו שם מצודות גדולות לבלתי תת עוד מקום לצרפתים לבוא הנה. וכמעט קט באו גם הצרפתים מעיר וויען עד קיצע — — ובנו גם הם מצודות למו — — וקני השריפה עמדו הכן על מצודות ויחנו אלה מול אלה. — — לעת ערב נגהי ליום ו' חי סיון רעשה הארץ מקולי קולות ותהום כל העיר ותהיה לחרדת אלקים והעם נסו לקול ענות — — וביום ש"ק יט סיון נשמע קול רעם בגלגל וינועו אמות הספים — — ואש מתלקחת בתוך העיר ותהיה חרדה גדולה בתוך העיר. ועם ירדו לתחתיות הבתים למען לא ינזקו בנקל כבעליה. וכן ירדתי אני לדיוטא תחתונה שבדירתי ואכלתי סעודה שלישית עם קבוץ מתלמידים — — — והיה כן עד צאת הכוכבים, אז נחתו שקטו והתפללנו ערבית במוש"ק נגהי ליום א' כ' בסיון. — — בבוקר — — קראתי לאיש יקר אחד בשמו, התורני הקציץ הגביר הר"ר מנדל לבוב נ"י ועשיתיו שלוחי דרחמנא ללילך אל הקציץ ראש הקהל אשר היה כלוא בבית אז, לומר לו לשלוח סך מאתים זהובים לעשות פדיון נפש ואקרו"ט יחלקו המעות לעניי העיר. — — — ויהי אך יצא יצא האיש הנ"ל

והנה קולות וברקים כבד מאד, חצים ואבני בליסטראות חלפו עברו למאות הכל אל תוך העיר וגם אל מקום שכונת היהודים בחוצות עברו עלי ראשי האנשים כמו סגלגלים קטנים ונהרגו נפשות אינם נימולים. ועם כל זאת הזיקו בתים רבים נימולים ואינם נימולים והיה פחד ובהלה גדולה וסכנה עצומה והעם בוכה למשפחותיו אנשים נשים וטף וקולי קולות לא יחדלון — — ואנחנו היינו יושבים בחדר התחתון שבביתי לומד שעורי דיומא עם התלמידים. — — ואחר חצות היום הכבידו עלינו והיו ההיזקות רבים יותר — — והקולות יותר מבהילים".

כאשר שקטה ההפגנה לקחו אנשי יערגן את רבי משה סופר לקהלתם ליערגן. „ורוב אנשי הקהלה הבריחו נשיהם וטפם אל הקהלות הסמוכות פה ופה". — — — „והנה כל ימי הגולה, לא נתבטל ביהמ"ד שלי כי גם עתה גלו עמי איזה תלמידים, גם כי רובם נשארו בק"ק. מכל מקום למדנו תהלי"ת בכל יום שעורין כסדרן לכהפ"ח בקבוץ עשרה תלמידים".

ביום ג' ו תמוז שב רבי משה סופר לפרשבורג, אך לא חזר לביתו, כי שם „אין מקום מחסה — — — אך הכינותי לי מקום מושב להתגורר בבית הקצין התורני מוה"ר מנדל לבוב כי הבית בנוי כפה של אבנים ושכנתי בחדרו של איש צדיק ר' קאשמן אויפענבאך מאור עינים. — — — והיה לי שם טוב בהיות סמוך לזה כפות גדולות עם דלתי ברזל ותריסי ברזל בעד החלונות. גם באותו בית בית המדרש הגדול אשר שמה ספרים וכשאצטרך דבר לעיין בהם והיו מצויים וקרובים אלי — — — ואלי יאספו העדרים בני הישיבה ללמוד שעורים כסדרן בכל יום כמנהגנו.

ויהי אינו אלא צרה. בליל ב' השייך ליום ג' וג' תמוז בשעה חמישית דהיינו 11 אוהר (שעה) קול רעש גדול אשר לא נשמע כמוהו. קול חצים וברקים נראים בעד החלונות. — — — ועוד זה סואן ורועש וזה בא אחריו קול גדול ולא יסף וירעשו אמות הספים ונשתברו החלונות וירעשו הבתים וכל העם נאספו מקצה אל קצה איש והבילתו על כתיפו ואשתו ובניו נאספו אל הבתים אשר שם כפות אבנים ודלתי ברזל — — — ובתוך הדברים והנה רעש וקול צעקה בעיר כי הדליקו החצים את העיר ופניתי החוצה וראיתי כל הקהלה כמדורת אש. — — ולהב העיר עלתה שמים וב"ב בכו וצעקו להוציאם החוצה ואנשים אחרים אומרים אל יזוז מר ממקומו פן ימצאהו חץ ברחובות ח"ו. מחוץ שכלו חצים ומחדרים אימת אש והיו אלה מושכים אותי לכאן ואלו לכאן טפחו של זה בצד טפחו של זה. וקול המולה ובכי רב כי פגע חץ באיש יהודי — —. והנה האב הזקן בא ומטפח בידיו בכה בכה רב אל הרופא אשר היה עמנו, עומד ומבקש שיבוא להציל את בנו — — — עוד זה מדבר וזה בא לקרוא אשת הרופא שהיתה מיילדת כי אשה אחת באה עד משבר וכח אין לה ללדת — — — והיורים מורים בקשת ואין מכבה כלל מפני יראת החצים. — — — כשהאיר המזרח אמרתי למהר ולהתפלל בעוד יש לאל ידינו כי מי יודע מה יולד יום. — — — ובתוך זמן התפלה חדלו הקולות ופסקו לגמרי ואז נפנו האנשים לכבות — — ומצאו אבני בליסטראות משקלם מאה וחמישים ליטראות. ורובם בבואם אל מחוז חפצם נפרדו לחתיכות וכל חתיכה וחתיכה היה בה כדי להמית ולהרוס בנינים ולהחריב מעונות. — — במשך הימים האלו לא נשאר בית בבתי העיר שלא הוזק שום היזק. — — גם כשהיתה הרוחה איזה שעה והיו יכולים לכבות — — לא היו בני אדם מצויים — — ויותר מאשר אכלה האש, שללו וחמסו השמחים במפלתנו גם גנבו וגם חמסו גם שמו

בכליהם. והפליא לעשות התורני ר' גומפרך שוחט, אשר על כתיפיו ישא את הזקן הצדיק ר' קאשמאן אויפנבאך סגי נהור והוציאו חוץ לעיר — — — וביצאו סבבוהו גחלי אש והבעירו כובע שבראשו ואבני בליסטראות נפלו מלפניו ומלאחריו. — — — בעת ההיא לא הפנו אבות אל בנים להחליף בגדיהם והלכו ג' שבתות בחלוק אחד ולא היה מפני חסרון ממון ודלות, אך מפני דלדול".

כאשר כרתו שביתת נשק בא אחד מעיקרי הקהל "כ"ה הירש שפירא נס ברגליו להקדים להיות המבשר הראשון להגיד לי" "וביום א' ג' אב חזרנו לביתינו".

לפי הסכם שביתת הנשק, בראשית שנת תקעז, נשארה העיר כבושה בידי הצרפתים והמחנה הגדול של הצרפתים חנה מעבר לנהר דונה. בין חיילותיו של נפוליון היו יהודים רבים וכנראה על פי בקשתם נשלח ונתקבל ע"י נפוליון שליח מיוחד מטעם קהלת פרשבורג, כדי להשיג את חופשת החיילים היהודים ליום הכפורים. לפי מסורת יהודי פרשבורג היה השליח ר' יהודה מלמד. ר' יהודה זה היה מלמד, ומלבד ידיעותיו בתלמוד, ידע גם לשונות. אומרים, שידע 12 לשונות על בורין וביניהן צרפתית. נפוליון נענה לבקשת ר' יהודה ומספר החיילים, שבאו לבית הכנסת ביום הכפור, היה גדול ולמעלה מן המשוער. הקהלה דאגה לאכסונם בהקימה כמה צריפים בשבילם. ר' יהודה חיבר את הספר "אומר מיהודה" על הלכות מלמדים ופרק בהלכות תלמוד תורה (ברינו תקן, 1790). חתנו היה שוחט דמתא בפרשבורג שנזכר לטובה בספר הזכרון של החת"ס, ר' גומפרכט א"ש (אייזנשטעטר), שיחד עם רבי בער פרענק הוציא לאור את ההלכות הגדולות עפ"י הוראת החת"ס. ר' גומפרכט נתעשר על ידי זכיה בגורל ואחרי השריפה בשנת 1811 בה נשרף גם בית החולים היהודי, היה הוא מן התורמים הגדולים בהבנותו מחדש.

אחרי כבוש העיר ע"י נפוליון הטיל הוא על העיר קונטריבוציה גדולה. שלטונות העיר הטילו מהסכום שהוטל עליהם את הסך 52500 פלורין על היהודים. מאחר שר' הירש שפירא ראש הקהל לא היה בעיר פנו השלטונות לר' עזריאל בריל וממנו דרשו את בצוע הקונטריבוציה שהוטל על היהודים. ר' עזריאל הודיע בתשובתו שהוא אינו ראש הקהל והיהודים היושבים על שטח העיר אינם מהוים קהלה מיוחדת וכן גם שהסכום שהוטל עליהם הוא למעלה מכוח יכולתם. הוא הצליח אחר כך להוריד את הסכום הזה על 30000 פלורין ששולם בשני שעורים. רבי משה סופר מציין בספר זכרונו, ש"ביום ה' מר"ח קול התור נשמע כי עשו שלום זע"ז אין קול ענות מלחמה כי אם קול ששון ושמחה".

בעקבות המלחמה והפצצת העיר נתעוררו כמה שאלות להלכה. באחת מתשובותיו מברר רבי משה סופר את האפשרות להמשכת בנין ההריסות בבתים היהודיים ע"י גויים גם בשבתות. האיסור שיהודים יגורו בעיר היה עדיין בתקפו. מטעמים הומניים הרשתה מועצת העיר שנפגעי הפצצות יוכלו לשכור דירה בתוך העיר לזמן מוגבל. והנה התקרב היום המוגבל והחשש היה גדול שמועצת העיר יכולה להיות גם בלתי הומנית. היה איפוא צורך רב לגמור את הבנינים לפני בוא המועד הזה, כדי שלא יוצאו שוכרי הדירות היהודים לרחוב בלי קורת גג. ומענינת היא תשובה זאת גם מבחינת הנמוקים וגם מבחינת הרקע כפי שראה אותו רמ"ס.

"ארץ רעשה והתגעשה במלחמות אשר נתהוו סביבות גבולנו פור התפוררה הארץ מוט התמוטטה ע"י ירית חצים ואבני בליסטראות אשר יורו המורים מעבר לנהר

דונאיי אל תוך עירנו ק"ק פרשבורג ופגעו בבתים ונהרסו יסודי החומות והשתות כמה מאות. וגם יקוד יקד והציתו אש ונשרפו קרוב למאתים בתים ואחרי האש והרעש רוח סערה ומי גשמים שוטפים כמה פעמים דשכיחי האי שעתא הכא. על ידי זה נפלו כשבר נבל יוצרים שארית פליטת החומות בעמדם בלי מחסה וכסוי גג על גבם. — — והאחרון הכביד: אחינו בני ישראל סחופים ומדולדלים מבלי מצוא מנוח, דירת מנוחה אשר ייטיב להם ולנשיהם ובניהם וטפם — — — ולהיות כי רבו כמו רבו עתה הבונים חרבות למו — — ע"כ יקר מאד למצוא פועלים ושארי צרכי בנין — — ואם יאוחר הבנין זמן מה הנה ימי הסתו יקרבו ויאתיון וירבה ההפסד וגם יכפול צערא דגופא וטלטולי דהני גברי" (התשובה נכתבה בז' אב תקסט והיא בחאו"ח ס).

נשאלו גם שאלות בנוגע למלמדים, "מה לעשות זמן זמנים שבטלו מלמודם, אם יתחייבו שכרם משלם או לא?". ורמ"ס משיב: "ואני בעניי אמרתי: דין תורה לא ידעתי ואני משלם לשכירים שלי שכרם משלם בלי נכוי ואתם תבצעו הדין ע"ד הפשר לשלם חציו ויפסיד המלמד חציו, כי מזל שניהם גרם ויהיה ההפסד של שניהם" (בסוף ספר הזכרון). המלחמה גררה אחריה גם שנוי מטבע והפחתת ערכה והשאלה נשאלה בפרעון חובות, אם לשלם כפי המטבע הרשומה בשטר או לפי ערכה בשעת פרעון (חת"ס ח"מ נח).

שאלה אחת בעסק של שותפים גררה אחריה תוצאות בלתי נעימות וכמעט שקיפחה את חייו של אחד השותפים וגרמה סכנת נפשות גם לרבי משה סופר. וכך היה מעשה: איש בשם מרדכי אוברברייט ושותפו נכנסו בעסק של קניית כלי זין שנשאר בשדה הקרב מאחורי הצרפתים, העבירום ומכרום לאוסטרים יריבי הצרפתים. נתגלע ריב בין השותפים בחלוקת הריוח ובאו לדין לפני כס־משפטו של רבי משה סופר (חת"ס חו"מ קנו). הדבר נודע לשלטונות הצרפתים שפטו את אוברברייט למות, ממנו ניצל אחר כך והעמידו לפני משפט צבאי גם את הרב על ידעו מן העסק והעלימו מן השלטונות. אולם מלבד הפחד שמלפני המשפט ובמשפט עצמו לא קרה לרבי משה שום דבר והוא יצא זכאי בדינו. והביוגראף של רבי משה סופר, הרב רבי שלמה סופר, מספר את הספור הזה בקשר עם הזכוי: רבי משה סופר בהיותו בחור צעיר, למד במאינץ שהיתה אז שייכת לצרפת. במקום דירתו החרים הצבא חדר גם בשביל קצין צבא, אשר הבחור הקטן מצא חן בעיניו והתקרב אליו. קצין זה שנתעלה במשך הזמן לדרגת גנראל היה עתה יושב הראש של המשפט הצבאי. בהודע לו על זהותו של הנאשם עם אותו בחור שהכירו במאינץ נזכר בימים שעברו ועשה ככל יכלתו לזכויו.

השפעת חוקי הקיסר יוסף השני להצלת היהודים

והימים ההם ימי תסיסה ביהדות אונגריה. חוקי יוסף השני פתחו אשנבים בחומת היהדות אל העולם הגדול. ותלמידי מנדלזון, משכילי ברלין החרו החזיקו בתורת מוריהם אלה והרחיבו אותם לפרצות מפולשות. רבים נפתו להאמין שגאולת ישראל תלויה רק בדרגת השכלת היהודים. יוסיפו השכלה והרי הם בני חורין.

החוגים המתקדמים שעד שלטון יוסף היו נחבאים אל הכלים ולא העיזו לעשות את עניני ההשכלה לדבר שבכלל, התחילו עם חוקי יוסף לזקוף את ראשם לצאת ממחבואם ולהתארגן בגלוי.

בשנת 1791, עם מותו של יוסף השני, התחילו לזלזל בבית הספר שנוסד עפ"י פקודתו. בשנת 1793 פנו המשכילים לשלטונות שיצוו על היהודים ועל הקהלה לשנות את יחס הזלזול כלפי בית הספר הלאומי. אך השלטונות לא שעו לפניותיהם ובית הספר הלך ונדלדל עד שנסגר לגמרי.

בשנת 1805 שוב נפתח בית הספר ובמקום המורה הקודם שלמה אויפנבאך מינו את משה בנדינר, שבא לפרשבורג מפראג. היה תלמידו של בעל נודע ביהודה, דתי, משכיל ופדגוג טוב (הוא היה סבו של זיגמונד שטיינר בעל בית מסחר הספרים. ד"ר שלמה שטיינר מראשי המזרחי בפרשבורג היה נכדו של זיגמונד שטיינר). רבים מבני פרשבורג החרדים הביטו אמנם על עצם בית הספר בעין רעה, חשבו אותו למזיק ושעות הלמוד בו כהסחה מלמודי קודש ומתוך כך גם הקהלה לא יכלה לתת את דעתה לתקונו של בית הספר.

בשנת 1811 יצא קול קורא אנונימי ליסוד בתי ספר בשביל ילדי היהודים. קול הקורא פונה במיוחד ליהודי פרשבורג. קול הקורא בשלח גם לעומדים בראש שלטונות החינוך וביניהם הגראף סאפארי שהיה מעין מפקח על החינוך במחוז פרשבורג. קול הקורא הזה יצא מחוג משכילי הקהלה בפרשבורג.

המשכילים המתקדמים היו ברובם יהודים עשירים שהחזיקו מורים פרטיים לחנוך בניהם. מורה אחד בשם פרייער היה מקובל ביחוד עליהם. שיטת ההוראה בבתים הפרטיים היתה רצופת קשיים, וכדי להשתחרר מהם פתחו ב1 לאפריל 1820 בית ספר מודרני, ה"פרימער שולה" והמורה פרייער בראשו.

חוג משכילים אלה היו מראשי הקהלה בזמן ההוא. וביניהם גם למדנים מובהקים וידועי שם. הם גם לא שעו להתנגדותו של הרב ובפעם הראשונה בתולדות גיטו פרשבורג גם מרו בדעתו. מייסדי בית הספר היו ר' בער אופנהיים (מחבר שו"ת מי באר), וואלף בריזאך, אברהם קעניג, ליאופולד בטלהיים, שמואל הויזער, שמעון זוננעפעלד, קופל מאנדל, שוואבאכער כהן.

בזמן הראשון, היינו בחצי השנה הראשונה, ביקרו בבית הספר 10 תלמידים, מהם שנים בלא תשלום. האחד מן השנים היה אלברעכט כהן, שהיה לאחר כך מזכיר הכי"ח. במחצית השניה של השנה הוכפל מספר התלמידים.

מבחינת הרמה החינוכית היה בית הספר הזה מופתי. הוא נתפרסם גם מהר בחוגי התרבות של הנוצרים, שבבואם לפרשבורג, ראו חובה לעצמם, לבקר בבית הספר הזה. בשנת 1832 ביקר בו באופן בלתי צפוי ההגמון הראשי (פירסט פרימוס) האונגרי, הפרעלאט רודנאי שהפנה עליו את תשומת לבו של המלך פרדינאנד החמישי. גם המלך ביקר בבית הספר, ולרגל ביקורו העניק לו זכויות פומביות.

ואולם, יהדות פרשבורג, התיחסה לבית הספר בהתנגדות וגם בשנאה גלויה. ר' אברהם הירש לבוב (למברגר), ראש הקהל באותו זמן, קרע קריעה וישב "שבעה" לרגל פתיחת בית הספר, והוא לא היה היחידי שנהג ככה.

המורה פרייער בעברו את רחוב היהודים, היה נאלץ ללכת עם מלווים מבין תלמידיו מחשש שהיהודים לא ירגמוהו באבנים. הוא מתאונן: "עברתי דרך רחוב היהודים קראו לי "גוי", ובעברי בעיר בין הנוצרים, צעקו אחרי בבוז "יהודי".

עצם קיומו של בית הספר הביא אמנם גם טובת מה בשטח החינוך הכללי. הוא עורר גם את המתנגדים לו, לחשוב על חינוך יותר אינטנזיבי של למודים כלליים ובשנת

1825 נוסד ע"י שני פדגוגים א. ה. שיק וזיגמונד וועלי בית ספר שני בשפת הוראה גרמנית. גם בית ספר זה רכש לו אמון ושני בתי ספר אלה ביחד גרמו נזק לא מעט לבית הספר של הקהלה ומתוך כך נאלצה גם הקהלה להרים את רמת בית ספרה. בשנת 1832 נסגר בהשתדלות הקהלה בית הספר הפרטי של שיק־וועלי והקהלה ניגשה ברציונות להרחיב ולהגדיל את בית הספר של הקהלה. על יד המורה הותיק משה בנדינר, הוסיפה עוד שלשה מורים את ה. פלעס, ל. דימאנט ושלמה בנדינר. צירפו לבית הספר תלמוד תורה ובאופן זה הבטיחו גם חנוך דתי ותורני. כדי לבסס את קיומו של בית הספר והתלמוד תורה יחד, הטילה הקהלה את מס־הבשר (פלייש קרייצר), וע"י מס עקיפין זה הובטח תקציב המוסד הזה מבלי שיטיל עול מיוחד על בני הקהלה. בבית הספר הזה ביקרו רק ילדים. ילדות הוסיפו ללמוד אצל מורי בית פרטיים.

בשנים אלה (תקפא) נוסד גם בית הספר למלאכה ולאומנות בפרשבורג. והוא נושא את הגושפנקא של הרב ובית דינו. בית ספר זה היה גם בית הספר הראשון מטפוס זה בכל אונגריה.

את הגורמים ליסודו של בית הספר הזה מונים המייסדים בהקדמה לתקנות המוסד והוא גם תיאור נאמן למצב הכלכלי של הזמן ההוא: „הפרנסה, הולכת ומתמעטת ואנשים אמידים שהתפרנסו עד כה ביושר, נתרוששו" ואחרי שהמייסדים מוצאים גם סבה לכך, כי הדבר הזה נובע מתוך „שעד עתה היינו מוגבלים רק בענף המסחר ושבעטיו של המשבר המתמיד זה שנים בענף הזה, הגיעו אנשים רבים לעברי פי פחת והדבר עלול להסב תוצאות גרועות עוד יותר לבנינו, אם לא יוסר הרע הזה", הם מוצאים, „שדבר זה אפשרי רק, אם נפתח צנורות אחרים לענפי מחיה מעשיים לנוער ע"י שנקנה לו מלאכות ואומניות מועילות".

המייסדים מוצאים גם נמוקים פנימיים ליסוד המוסד. הרי אמרו חז"ל: „חייב אדם ללמד את בנו אומנות וכל שאינו מלמדו אומנות, כאילו מלמדו לסטות" וכן „כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה" וכהנה רבות במשנה ותלמוד. ועוד דבר: „מתוך חוסר התעסקותו של הנוער המתבגר, הוא נופל לזרועות הבטלה ונפתה בשל כך גם למעשים אסורים כאמרם: הבטלה מביאה לידי זימה ומביאה לידי שעמום" הם גם אינם שוכחים להסתייע בפקודת השלטון משנת 1805, בה נאמר „שיורשה ליהודי בין לבדו וגם בעזרת אחרים לעסוק במלאכה אצל בני עמו וגם לקבל חניכים" „וגם יהיה מותר ליהודים להסתדר לחבר בני אומנות משלהם".

התקנות מסדירות גם את אופן הנהלת המוסד וכן קובעות את סוג התלמידים הבאים בחשבון להתקבל למוסד. לפיהן מתקבלים למוסד בני נוער שאינו מוכשר ללמוד בישיבה ויקפידו ככל האפשר שכל ילד יותאם לאותה מלאכה, אשר לפי כחותיו הגופניים מסוגל לה. התקנות קובעות גם למי מהחניכים ירכוש המוסד את כלי העבודה הדרושים וכן גם על המפרעות להשגת חומר גלם שיעובד על ידי החניכים. התקנות קובעות גם פרסים לחניכים שיצטיינו בעבודה ובלמוד תורה בשעות הפנאי ולאלה שישכימו ויעריבו לתפלה. סעיפים מיוחדים קובעים את המלאכות ואת האומנויות שיש להעביר אליהן את החניכים, או שיש להעדיף אותן על אחרות משום שתוצרתן תוכל להמכר לא רק בשוק המקומי אלא שתוצא גם לשווקים אחרים. בין המלאכות והאומנויות הנימנות נמצאות: תעשית פשתן, צמר גפן, נגרות, מסגרות וכריכת ספרים, התקנות דאגו גם לכך שחלק מהחניכים יועבר לחקלאות למקצוע הכרמים וגדול ירקות. הנהלת המוסד תרכוש חוות

לימוד לשם כך וכן כלי עבודה חקלאיים. התאריך של התקנות הוא: אור ליום ב' ח' שבט תקפא, וחתומים עליהן: משה סופר מפפ"ד אב"ד, מרדכי טאסק, משה שלום פרנקל, דניאל פרוסטיץ (דיינים), וואלף ברייזאך ראש הקהל, אברהם הירש לבוב, ליפמאן שטרן, אברהם קעניג, אהרן דוד איריץ (טובי הקהל).

ואמנם מלבד מוסדות חנוכיים אלה, עמדו חיי התרבות של היהודים בפרשבורג על רמה גבוהה. וגולת הכותרת לחיי התרבות ויצירת האוירה לכך היתה.

הישיבה

ברור שגם רבני פרשבורג שקדמו לרבי משה סופר, הרביצו תורה לתלמידים. רבי משה חריף שהיה מקודם ראש ישיבה בלבוב, ודאי המשיך בהפצת תורה גם בפרשבורג. גם על רבי מאיר ברבי יודעים "שכל ימיו למד תורה עם תלמידים הגונים בחריפות ובקיאות". רבנים חריפים גאוני תורה יצאו גם מבית מדרשו של רבי משולם איגרא, אך ישיבה שהזכירה את המתיבתות שבבבל, בסורא ונהרדעא קמה על ידי רבי משה סופר בעל החתם סופר. הוא יצרה בארצות המערב ורוחו הגאונית ואישיותו המזהירה הם שהרימוה לאותה רמה, שמשכה תלמידים ממקומות קרובים וגם רחוקים. מאות תלמידים מאונגריה וגרמניה וגם מפולין וליטא, מהם מופלגי תורה, חריפים ובקיאים ראויים להוראה בישראל, ישבו בישיבה זו ושמעו ברטט של קדושה את לקחו של מורם הגדול.

שיטתו בלמודים היתה: גמרא על הסדר דף על דף בלי השמטות. ועל אלה שלמדו בהשמטות אמר: "שמדלגין כעין פסחים ועורים, מקפצים על ההרים מבלים זמן זמנים טובא בלי לימוד מסכתא כלל, כי אם מעט במסכת זו ומעט בזו" (חדושיו לשבת על דף קמ ע"ב) ובמסכת עצמה השתדל להציע קושיא בסברה ישרה "ולא על דרך הפלפול הנהוג" "המלבל דעות ישרות, מקלקל אורח ונתיב יושר" כי רק "הדברים הבנויים על אדני השכל קרובים לאמתתה של תורה" ורק "מאן דתני הכי לא משתבש" (חת"ס חו"מ כו בהסכמתו לארצות החיים ולכסף נבחר).

להרצאת שעוריו בישיבה, שנתקיימו יום יום, התכונן בהקפדה. מיד אחרי פת שחרית, התחיל לסדר את השעור שעמד להציע לפני הישיבה והמשיך בהכנתו עד כשעתים לפני חצות היום ורק אז נכנס לבית המדרש. כרבע שעה קרא לפני התלמידים מספר "חובות הלבבות", שהעדיף אותו על ספרי מוסר אחרים. דקדק ודייק בגמרא והשתדל להסביר בבחינת "שימה בפיהם". אם חידש איזה סברה או הציע איזה ישוב קושיא, הנהיג שהתלמידים חזרו על דבריו ולמדו אותם על פה. המופלגים שבהם גם פלפלו בדבריו מי בראיה ומי בשאלה וככה נתבררו הדברים והוסקה שמעתתא אליבא דהלכתא. וכדי להסמיך את השמעתתא להלכתא, הרצה מלבד השעורים הקבועים לפני הצהרים, חמש פעמים בשבוע בגמרא, שעור נוסף ביום א, ב, וג, בין מנחה למעריב טור יורה דעה והשולחן ערוך עם הש"ך. בימי ד וה. באותן השעות, לימד פרשת השבוע עם פרוש רש"י ורמב"ן. ביום ה' היתה בחינה על הנלמד במשך השבוע.

היו בישיבה גם שעורים קבועים שנתיים. בין פסח לעצרת למדו דף ליום ממסכת שבועות ומר"ח אדר עד ר"ח ניסן למדו מסכת מגילה. לימוד הישיבה לא פסק גם ביום

הכפורים. אחרי גמר התפלה בליל כפורים חיכו התלמידים לרבם בביתו ולמדו סדר העבודה. המשיכו בסוגיא שלמדו בשבת שובה עד אחר חצות.

לעתים קבועות הרצה החתם סופר לפני הישיבה גם סוגיות. על פי רוב לאותם הזמנים שנקבעו לגירסא בשביל תלמידי חכמים שבעיר. תלמיד החת"ס רבי חזקיה פייבל פלאוט (בעל לקוטי חבר בן חיים) מזכיר, שהיה על התלמידים ללמוד את הסוגיות שנלמדו בקהל ליום שמיני עצרת בין מנחה למעריב וכן לפרשת שקלים ועוד. גם בלמוד הסוגיות היה דרכו להכניס שיטתיות בדרך הלימוד. הקיף בעיון רב את כל השייך לסוגיא מכל הש"ס כדברי עצמו: „דרכי לברר כל המדבר בסוגיא מבלי להניח שום דבר גדול וקטן שם".

הסוגיא נלמדה עם כל הראשונים. הגמרא כמוצא הרמב"ם; הרי"ף והרא"ש כהמשך וברור הלכה למעשה; הטור, השולחן ערוך ונושאי כליהם כסיום. תקופות שונות וארוכות נעשו סמוכות זו לזו במעוף עיונם. חמש מאות שנות יצירתיהם של הגאונים אשר בבבל וא"י, בחדושיהם, קושיותיהם ופירוקיהם של בעלי התוספות שנמשכו דורות בצרפת, תקופת הפוסקים, מהרי"ף אשר במרוקו, הרמב"ם שבמצרים, בעל הטורים אשר באשכנז עד בעל השולחן ערוך אשר בביריה ע"י צפת, ובעל המפה אשר בקראקא — כל התקופות הארוכות האלה, נמצאה להן הרציפות בשעה קלה. בקפיצת דרך ממש נתקרבו המרחקים שבזמן ושבמקום ונתקפלו בד' אמות ההלכה שבבית המדרש בפרשבורג.

שיטת הלמודים איננה אמנם הגורם המשפיע, אישיותו של המורה היא היא המהוה את המניע העיקרי בהשפעה. שיטת הלמוד מציינת רק את כיוון הלימוד, אך אישיותו של המורה, מדותיו, התנהגותו בין אדם לחברו ובינו לבין קונו הן הן המשמשות מופת, סמל ודוגמא בשביל התלמידים. ורבי משה סופר המורה הגדול היה גם אישיות כבירה נפלאה, אדם שאיחד בקרבו אצילות וטוהר רוח, מוסריות עילאית וידיעת צורך החיים. מרחיק את עצמו ממחלוקת כשהדבר נוגע אליו, אך יוצא חוצץ למלחמה כאשר המדובר הוא בקיצוץ בנטיעות היהדות, בהפרת תורה ומצוות.

הוא הצטיין ביחס אבהי כלפי תלמידיו, דאג לסדורם בישיבה ולעתידם בחיים עם גמר הישיבה. ואמנם התלמידים גמלו לו באותו יחס עצמו שהתיחס אליהם. הישיבה היתה בראש דאגותיו. כאשר מצב פרנסת הישיבה נתערער קצת בפרשבורג היה מוכן להחליף את פרשבורג בעיר אחרת, כדי לאפשר לתלמידיו המשכת למודיהם, והלא כה דבריו הערוכים אל קהלת פיורדא בשנת תקפא: „והנה כל מגמת חפצי מעודי ללמוד עם אחרים המעט אשר חנני השי"ת, אשר עד כה ברכני ד' אשר אלי יאספו כל חרד לדבר ד' כשתילי זיתים לשולחני כמו ר"נ תלמידים, שומעים ממני שעורים תמידין כסדרן הא לן לאוקמי גירסא והא להו לחדודי — — אך המקום דחוק מאד לתלמידי כי פרנסתם דחוקה מאד בעוני ורעבון, אשר צר לי ונכמרו רחמי עליהם, אשר רק על כן אמרתי ד' חפץ למען צדקו להגדיל תורה ולהאדירה, כמפורסם מאנשי קהלתם אלופים מסובלים על שכמם עול הישיבה. — — ויפרוש לי היטב הספקת והחזקת התלמידים ואדע מה אשיב לאצילי בני ישראל וכו'".

הלימוד בצוותא בבית מדרש אחד, לא היה נהוג בישיבת פרשבורג. כנוסם של התלמידים ביחד לבית המדרש, היה רק בשעת הרצאת השעורים, משעה 11 לפניה"צ עד שעה 12 וחצי, והשעות הקבועות לשעורים אחה"צ. מלבד שעות אלו, שקד כל אחד על למודיו בחדר ששכר יחד עם חבר, שהיה בדרגה אחת אתו, שהיה גדול ממנו והיה

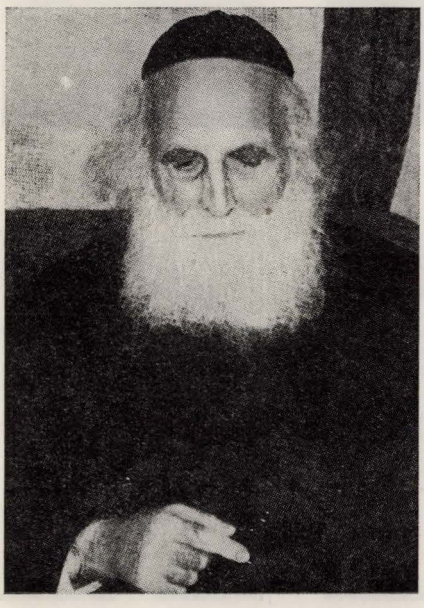
רבי משה סופר בעל שו"ת „חת"ם סופר"

רבי שמואל בנימין סופר בעל שו"ת „כתב סופר

רבי שמחה בונם סופר בעל שו"ת „שבט סופר"

רבי עקיבא סופר

רבי בר פרנק

דניאל פרוסניץ

רבי יחיאל שלזינגר

אברהם הירש לבוב־למברגר

קלמן פפנהיים

קלמן בטלהיים

רבי לייב גרוס

רבי דוד לקנבך

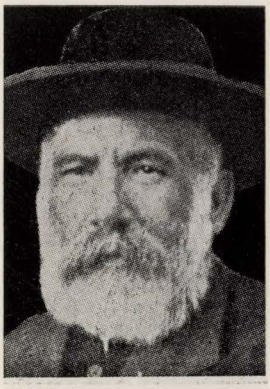
רבי זעליג ליב שיק

רבי משה שמואל שיל

רבי ליב פרידמן

רבי שמואל דונט

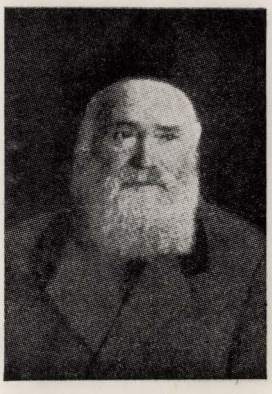
רבי ישעי׳ קאליש

רבי דוד וסלי

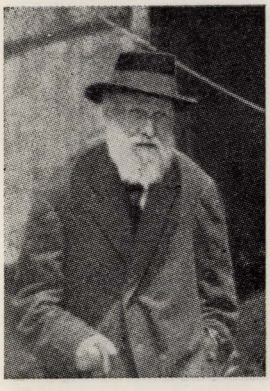
רבי שמעון הירשלר

רבי אבא הרצל

רבי זלמן אונסדורפר

רבי אליעזר כ״ץ

ר׳ זלמן ליכטנפלד

דוד קרויס

עזריאל מאיר אנגל

שמואל בטלהיים

ד״ר ישכר דב בער

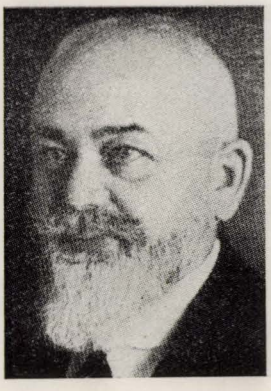
ד״ר שלמה שטיינר

ד״ר ויקטור שטיין

ד״ר שמואל פונק
רב קהילת הניאולוגים

איזידור קנפפלמאכר

מדריכו בשכר. בדרך כלל גרו שני תלמידים בחדר אחד וכמאתים וחמשים וגם שלש מאות תלמידים למדו באופן קבוע בישיבה. הם למדו בכל שעות היום ולאור הבוקר היו הם המעוררים את יהדות פרשבורג ע"י קולות התורה שבקעו מתוך מאות בתי הגיטו.

עבודת האדמיניסטרציה בישיבה, התאמתם של התלמידים, והרכבת הזוגות לשיכון, היתה נעשית ע"י אחד מתלמידי הישיבה הקשישים, שרכש את אמונו של הרב והטיל את מרותו על התלמידים. הוא לא נבחר לתפקיד זה וגם לא נתמנה לכך, כי אם הוא קם מעין דיקטאטור, מולך מעצמו. הראשון הידוע לנו בתפקיד זה, הוא רבי חזקיה פייבל פלאוט רבה של קהלת שוראני לאחר מיכן.

תלמיד הישיבה לא היה רשאי לעזוב את העיר אפילו לביקור בבית הוריו בלי נטילת רשות מרבו. לפי הנוהג לא קיבל תלמיד אף סמיכת „מורנו", רק אם המשיך בישיבה משך שנים גם אחרי חתונתו. סמיכה לרבנות קיבלו בזמן החתם סופר, רק אלה שנבחרו לרבנים ע"י אחת הקהלות.

בשנת 1830 ביקר בישיבה יורש העצר פרדינאנד. הוא היה נוכח 45 רגעים בבחינה של התלמידים.

בין תלמידיה הגדולים של הישיבה בזמן החתם סופר, שהשיגו פרסום רב בעולם הרבני, נימנים: רבי מאיר אייזנשטעטער (מחבר שו"ת אמרי אש), רבי משה שיק (מחבר שו"ת מהר"ם שיק), רבי חיים סופר (מחבר שו"ת מחנה חיים ופלס חיים), רבי אריה הכהן שווארץ (מחבר קול אריה), רבי חזקיה פייבל פלאוט (בעל לקוטי חבר בן חיים), רבי הלל ליכטנשטיין — לי"ש (שהיה אב"ד בקולומיא).

הריפורמה

למעשה לא היתה בפרשבורג ריפורמה. היו אמנם מתקדמים משכילים הנוטים ומוכנים אף ליותר מריפורמה וכמה משפחות גם נפגעו ע"י מעשה שמד של אחד מבניהן, אך מספרם היה מועט והרוב הגדול של האוכלוסיה היהודית, היה נאמן לתורה ולמצוות. המתקדמים היו עשירי העיר ומתוך המציאות של „הכסף יענה הכל", היו אלה מקורבים לשרי הקומידאט ומתוך כך גם בעלי הדעה במוסדות הקהלה.

באותם הימים הגיש אחד מבעלי הבתים מסוג המתקדמים, תלונה לשרי הקומידאט: „הנה הרב בעירנו מושך סביבו יותר ממאתים נערי בני ישראל בלימוד התלמוד, ואלה אחרי שיתבגרו יהיו נבערי דעת מכל וכל". על יסוד מלשינות זאת, באה פקודה מטעם שלטון הקומידאט שבמשך 14 יום לא ימצא אף תלמיד אחד בפרשבורג. הרב שלח אחרי המלשין והלה סירב לבוא לפניו. הלך הרב אליו ודבר אתו תחנונים ובקשהו, מאחר שהוא חשוב בעיני שרי הקומידאט ישתדל הוא לבטל את הגזירה. ואמנם הוא סירב לכך. תשועה לישיבה באה ע"י השתדלותו של רבי משה בטלהיים שהיה ראש הקהל באותו זמן וזכה לבטל את רוע הגזירה. רבי משה בטלהיים נפטר בשנת תקצ"ה והחתם סופר בהספדו עליו הזכיר זכות זו ואמר: כי לולא זה משה האיש לא היה כבר תלמיד בישיבת פרשבורג.

השפעתו של ר' משה בטלהיים היתה גדולה גם בין היהודים עצמם בפנים הקהלה וגם מחוצה לה, אצל שרי המחוז (הקומידאט). מלבד שהיה תלמיד חכם ירא שמים וגם משכיל, היה עשיר מופלג והוא יחד עם שני גיסיו, שעשרם נבע ממקור אחד, השתמשו

בתרומות כספיהם לחזק את מוסדות התורה בעיר ולבסוף, וממילא נתחזק על ידיהם האגף החרדי בקהלה, דבר שהיו לו תוצאות לעצוב דמותה של הקהלה ולחיסונה בפני השפעות זרות למשך דורות שאחריהם.

עשרם בא אליהם בהיסח הדעת וממקור לא טהור ביותר. כאמור נפגעו משפחות מספר ע"י שמד של אחד או שנים מבני המשפחה. מומר כזה היה גם גיסם של שלשת מנהיגי היהדות החרדית בפרשבורג ר' משה בטלהיים, ר' וואלף פאפנהיים ור' שמואל גוטמאן. המומר גר בווינה והיה נשוי לנוצריה מהאצילות הגבוהה. במותו בשנת 1822 השאיר את כל הונו שעלה למיליונים לשלשת אחיותיו אשר בפרשבורג, שהיו נשואות לשלשת מנהיגי היהדות החרדית הנזכרים.

הודות להשפעתם הם וביחוד לאחד הדגולים בין עסקני היהדות החרדית ר' אברהם צבי לבוב, שהעמיד את עצמו עם כל כשרונו לימין הרב בעל החתם סופר במלחמתו נגד הריפורמה, לא העיזו נגועי הריפורמה בפרשבורג לעשות כמעשי חבריהם בגרמניה. כל נסיון מצדם נתקל בחומת הברזל, האוירה התורנית שנוצרה ע"י הרב ופרנסי הקהלה החרדים.

הרב חייב את כל בני פרשבורג הבחורים ללמוד בישיבה ובני פרשבורג נשמעו לו. בזמן קצר נעשו כל צעירי פרשבורג לתלמידיו שהעריצו את רבם הערצה עזה. מלבד הלימוד בישיבה, דאג הרב להרבצת תורה בין הסוחרים ובעלי המלאכה, שבמשך היום היו עסוקים וטרודים בעסקי פרנסתם. סדר חבורות שעורי תורה מדי ערב בערב ע"י מגידי שעורים לפרשת השבוע עם רש"י, משניות ושולחן ערוך, והקהל ביקר בשעורים, למד והוסיף דעת תורה. נוצרה אוירה, שיהודי היה מתבייש שלא להימנות על אחת החבורות ללימוד תורה, ואוירה זאת עמדה לה ליהדות פרשבורג, שאנשי הריפורמה המעטים הסתפקו בעל כרחם בבית הספר שיסדו וסביבו התרכזו כל פעולותיהם.

בפרשבורג עצמה נעצרה איפוא מגפת הריפורמה והועמדה על מספר מצומצם מאד של אנשים שכל שאיפתם לא היתה אלא להידמות לגויים וללכת בדרכיהם. קומץ זה של אנשים לא היה מעור אחד. ביניהם התבלט ר' בער אופנהיים, שהיה תלמיד חכם מובהק ועדיין שקוע ראשו ורובו בהויות אביי ורבא. רבי אריה ליב צינץ מפלוצק, שביקר בפרשבורג בימים ההם, נשא ונתן אתו בהלכה ומזכירו פעמים אחדות בספרו „משיבת נפש" (סימנים נה, נז ועוד). גם בעל ה„כתב סופר" מתארו בכבוד בתשובתו אליו (בשנת תר): „לכבוד עטרת זקנים הרבני המופלג, זקן שקנה חכמה, דולה מי באר אשר חפרוה שרים שרי התורה בחריפות וסברה ישרה וכו'" (כתב סופר או"ח). את חידושי התורה שלו פרסם בצורת שו"ת בשם „מי באר". ואמנם לרגל הצטרפותו לחוג המתקדמים בפרשבורג, קרא החתם סופר על ספר זה בשנינות: מי באר לא נשתה. ר' בער אופנהיים, חיבר גם שירי־תהלה לפי רוח הזמן. לרגל מנויו של הגראף ליאופולד פאלפי למושל מחוז פרשבורג (בשנת 1822) חיבר שיר שנדפס ב„ביכורי העתים". כן חיבר שיר לרגל הכתרת קארולינה אשת המלך פראנץ למלכת אונגריה בפרשבורג. הקהלה הדפיסה את השיר בצורה נאה ומהודרת והוא הוגש שי על ידה למלכה.

חבריו מחוג המתקדמים, כגון ברייזאך ושוואבאכר לא הצטיינו בשום דבר, לא בתורה ולא בהשכלה. שנים אלה שעמד בראש המתקדמים בפרשבורג, לא היו מותיקיה. והתיישבו בפרשבורג, מפני שלא הורשה להם לגור בווינה. ואף גם לגביהם

אופייני עד כמה השפיעו עליהם החיים היהודיים אשר בפרשבורג. וואלף ברייזאך חתום כמה פעמים כאחד מטובי הקהל יחד עם החתם סופר והתנהג בחייו הפרטיים כיהודי כשר. בשנת 1825 קבל מאת המלך אות הצטיינות, מטבע של זהב כהכרה עבור נאמנותו הפטריוטית. גם שוואבאכר הקפיד בביתו על מטבח כשר, ועל בתו שנתגלגלה מפרשבורג לוינה ומשם לפריז, מספרת אחת מנכדותיה, הסופרת האנגלית גודווין ב. שטערנהולדווארט ברומאן שלה „מטריארך", שגם כעבור עשרות שנים אחרי שעזבה את פרשבורג וחיתה במשפחה ובסביבה בלתי דתית, עדיין הקפידה על כשרות ונוהג דתי בביתה.

ואמנם, במידה שפעולת חוג המתקדמים האלה, הצטמצמה בהפצת השכלה בלבד, מצאה פעולה זו הד גם בין החרדים עצמם. גם החתם סופר „שכר לבניו ובנותיו מורה ללמדם שפה ודקדוקה ומלאכת החשבון" וכו'. לפי עדותו של אחד מתלמידיו, לא הרחיק בעלי ידיעות ולשונות „עבור לשונם, כי אם עבור זדונם ולא עבור חכמתם, כי אם עבור רעתם". כך מצאו מהלכים בביתו ר' מנדל בר"י שטרן בעל „כוכבי יצחק" כמורה לדקדוק וכמורה ללימודים כלליים ר' גבריאל זידפלד אביו של מאכס נורדוי.

ר' מנדל בר"י שטרן נולד בפרשבורג לאביו ר' יצחק שהיה מורה בפרימער שוהלע. יצחק, כיתר חבריו למד גם בישיבה. בהיותו נער בן 14 נתעוור אביו ונאלץ הנער להפסיק את למודיו ולהעמיס על שכמו את עול פרנסת כל המשפחה. הוא נתקבל כמלא מקום אביו בהוראה בבית הספר לשעות אחדות וסודרו לו גם שעורי הוראה פרטיים, גם בבית הרב, רבו. שם לימד את בניו דקדוק שפת עבר. כעבור שנים נתמנה כמגיה בבית הדפוס של שמיד בוינה. משנת 1844 עד 1869 ערך והוציא לאור 36 חוברות המאסף „כוכבי יצחק". כנראה, שנשאר רווק כל ימי חייו. מתוך כך ומתוך היותו שקוע ראשו ורובו בעניני ספרות לא שם לב לחיצוניותו והיה מלובש ברשלנות, דבר שעורר את בני דורו להתלוצץ עליו. כבן בית בבית החתם סופר השתדל אצלו עבור ידידו דוקס וגם קיבל את הסכמת החתם סופר על תרגום רש"י של דוקס לגרמנית. אנשי פרשבורג וביחוד רבו היו קרובים ללבו ובמות ר' אברהם לבוב, פרסם עליו הספד. דברי הספד, נשא גם על פטירת החתם סופר בשם „אבל משה" (וינה 1840).

גם ר' גבריאל זידפלד, היה תלמיד חכם. לפי תיאור בנו היה רב, היינו בעל השכלה רבנית. ויחד עם זה היה בעל ידיעות כלליות והוא לימד את בן החתם סופר ר' יוזפא את הלמודים הכלליים. הוא חיבר שיר קינה על פטירת „אדוננו מורנו ורבנו הרב הגאון החסיד האמיתי, נשיא בארעא דישראל איש האלקים קדוש יאמר עליו הרב מו"ה משה הסופר ב"ר שמואל זצ"ל אב"ד דק"ק פרשבורג". השיר כתוב כמתכונת השיר „בר יוחאי" ומיוסד על עשר הספירות.

בהשכלה לא נלחם איפוא החתם סופר כי אם בריפורמה וגם מלחמתו זו לא היתה מכוונת לפרשבורג עצמה. הוא אסר מלחמה נגד הריפורמה בגרמניה ונגד חורין הרב הרשמי היחידי באונגריה של אז, שנתן הסכמה על הספר „נוגה צדק", המנסה לבסס את הריפורמה על ההלכה, כך שהמלחמה אף שיצאה מפרשבורג לא היתה מכוונת כלפיה.

חבורת פרנסים נתארגנה בפרשבורג והתרכזה סביב הרב כדי להדוף כל התקפה על היהדות המסורתית מצד הריפורמה. אחד מיוחד גבוה משכמו ולמעלה על חבריו היה

ר' אברהם הירש לבוב

שעם בחירתו לראש קהלת פרשבורג ופרנס המדינה, הפך גם ליד ימינו של

הרב רבי משה סופר. יותר משהיה שתדלן, היה הוא מדינאי. הוא היה מרואי פני המלך פראנץ ואחריו המלך פרדינאנד, ובהנה בחצר המלכות מאמון רב, והיה מכובד ומקובל על כל שרי המלוכה. אביו ר' מנדל ליב היה בנו של ר' הירש לבוב דיין בפרשבורג בבית דינו של רבי יצחק דוקלא וגם בבית דינו של רבי מאיר ברבי, מצאצאי רבי יוסף לבוב הרב בטרעביטש. ר' אברהם הירש היה בעל ידיעות כלליות בהתאם להשכלת הדור ויחד עם זה תלמיד חכם למדן בעל מדות תרומיות. בזה עלה גם על פרנסי קהלת פרשבורג קודמיו ובתוכם חותנו ר' קאפל טעהבן. גם הוא כחותנו השכים בכל יום בשעה ארבע, כדי שיספיק ללמוד בשעות הבוקר בלי הפרעה ואת נוהגו זה, קיים עד סוף ימיו.

לזכות שתדלנותו יש לזקוף את הרחבתו של תחום המושב ליהודים בגיטו פרשבורג (בשנת 1830) על שני רחובות נוספים, על הנונענבאהן והגייזגאסע. הוא היה אחד המייסדים של בית הספר למלאכה, אך פעולתו העיקרית היתה המלחמה ללא רתיעה נגד הריפורמה לכל גלוייה. יריבו בהנהלת הקהלה היה וואלף ברייזאך מייסד הפרימער שוהלע. לבוב נלחם כארי נגד בית ספר זה, אך ללא הצלחה. ולא לחינם קרע ר' אברהם הירש קריעה, כאשר בית ספר זה נפתח, כי אף שבאותו זמן לא הרגישו בהשפעתו, הרי אחרי עשרות שנים היה בית ספר זה אחד הגורמים לקרע שהיה בקהלת פרשבורג.

כאשר בשנת 1830 (תקצא) קבעו את הכתרתו של המלך פרדינאנד בפרשבורג ליום הכפורים, היתה הקהלה במבוכה. מפני כבוד המלכות החליטו להפסיק את התפילה ולהשתתף בהכתרה, אך מן השמים ריחמו עליהם ומטר עז ניתך ארצה במשך כל יום הכפורים וההכתרה עם כל החגיגות נדחו למחרתו.

ר' אברהם הירש לבוב היה גם פרנס המדינה. לרגל פתיחת הפרלמנט בפרשבורג בשנת 1825 קרא נציגי היהדות באונגריה לאספה, כדי לבחור מחדש במוסד שייצג את יהדות אונגריה לפני הפרלמנט ושאר השלטונות המרכזיים. לנציגות זו נבחרו גם הפעם ר' אברהם הירש לבוב, וואלף ברייזאך מפרשבורג ועל ידם נציגי העיר פעשט, עפעריעש ועוד. נציגות זאת הגישה בשנת 1825 פטיציה בשפה הרומית והאונגרית לפרלמנט, בה דרשו היהודים את הסרת ההגבלות ברכישת נכסי דלא ניידי על ידי יהודים, הקלות במסחר ובמשלח יד ועוד. למעשה, דרשו שווין זכויות מבלי להשתמש בשם זה. הם הסתמכו גם על דוגמאות של מדינות ונסיכויות, שנתנו זכויות ליהודים כמ באדן בשנת 1809, מקלנבורג בשנת 1812, פרוסיה בשנת 1813 ודניה בשנת 1814. הם לא קראו בדרישתם בשם האמנציפציה במפורש, כי אילו היו עושים כך היה הדבר מעמיד אותם במצב קשה, כי את האמנציפציה דרשו המתקדמים בין יהודי אונגריה, כאמצעי לשאיפותיהם הריפורמיות, וברור שההצטרפות לדרישת האמנציפציה בפה מלא היה מעמידה בראש היהדות את שואפי הריפורמה. אך לעומת זה אי אפשר היה להתעלם מן העובדה, שרוב יהדות אונגריה, יהודים סתם, שסבלו מן ההגבלות על כל צעד ושעל, דרשו את ביטול ההגבלות המעיקים עליהם בתנועתם ובמסחרם. כאשר בשנת 1834 שוב נעשה צורך לקרוא לאספה את נציגי היהדות באונגריה, עשה ר' אברהם הירש מאמץ יוצא מן הכלל שהאספה תתאסף בפרשבורג. הוא חשב שמקום האספה ישפיע ויכריע לטובה. אך יהודי פעשט השתלטו עליו והאספה נקראה לפעשט, במקום שהאוירה היתה חפשית יותר. ר' אברהם הירש נסע לועידת פעשט, אך שם נשברה רוחו. הוא ראה שעולמו, העולם הישן הולך ומתמוטט. הדור הצעיר, זה שאינו מכיר בפרימאט של

התורה, הולך וכובש את ההנהגה ביהדות. הוא חזר מפעשט שבור ורצוץ וגם חולה בגופו ועוד בשנה ההיא, נפטר והלך לעולמו. הוא היה האחרון בין ראשי קהלת פרשבורג שנשא עוד את התואר פרנס ומנהיג המדינה.

החתם סופר בהספדו עליו אמר: נער הייתי וגם זקנתי עברתי ארצות ומדינות ולא ראיתי מנהיג בעל מדות וצדיק כמוהו. והיו בדברים אלה משום שבח מיוחד. כי היה הדור, דור דעה ורבים היו בפרשבורג תלמידי חכמים ולמדנים, משכילים ומלומדים, אנשי מעשה ובעלי כשרונות בשטחים שונים של היהדות ומחוצה לה.

תלמידי חכמים בזמן החתם סופר

אחד מבני העליה בפרשבורג היה ר' מיכל קיצע. שם משפחתו היה פיגדור ועל מקום מושבו קיצע, עיירה קטנה על יד פרשבורג, היה נקרא. הוא עסק במסחר הטקסטיל ובמתן הלוואות לבלתי יהודים. היה עשיר גדול וסכום רב מהונו החזיק בשביל הלוואות גמ"ח בלי רבית, ליהודים. היה תלמיד חכם גדול, מחבר את הספר "שלמי נדבה" (פרשבורג תקצח) ובמידה שעסקנותו ומסחרו לא הפריע בעדו, היה קובע עתים לתורה. הוא נשאר מן השרידים שבמאה ה־19 שעוד התלבש בתלבושת היהודית של המאה ה־18: כובע בעל שלשה חודים, מכנסים קצרים עד הברכים, פוזמקאות גבוהים עם נעלי אבזמים. היה מן החשובים בקהלתו וגם מחוצה לה היו רבני דורו דורשים לשכנו.

תלמיד חכם מרביץ תורה מתלמידי רבי מאיר ברבי ורבי מרדכי באנעט, גביר נדבן רב פעלים, היה ר' עזריאל בריל. ביתו שהיה בנוי־שטיפט, היינו בצד הרחוב היהודי אשר בשטח העיר, היה מן הגדולים, בעל שתי קומות, והיחידי שלא ניזוק בהפגזת העיר בשנת 1809 מתותחי נפוליון. גם בשריפה שפרצה בשנת 1811 ואכלה את בתי הגיטו היהודיים, נשאר בית זה על תלו. כאות תודה על כך, הקדיש ר' עזריאל חלק מביתו, לבית כנסת. ציידו בכל הנחוץ ומסרו לרשות הציבור. גם את הפרוכת המפוארה שעשה סבו לזכר אביו ר' יצחק ברילין, הרב ממנהיים, נדב לבית כנסת זה, שהיה במשך הזמן לאחד מבתי הכנסת החשובים ביותר שבעיר והיה ידוע כבית הכנסת של בריל. כמעט כל ימיו ישב בתענית כדי שלא יתגאה בעשרו. כאשר נפטר, העלה החתם סופר בהספדו "שהיה חרוץ ושנון בלימודו ובימי חרפו הרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים למדנים". כאשר נתעשר דאג לאלמנות. והיה אבי יתומים, החזיק ידים רפות וברכים כושלות אימץ, התרחק מהתמנויות ושררה בקהלה. מעולם לא הגדיל את שכר הדירה לדיירי ביתו וכמה אלפים זהובים חילק הלוואות גמ"ח.

אישיות בולטת בצבוריות הקהלה וגם מחוצה לה היה ר' בער פרענק. אביו היגר לפרשבורג מטורקיה, מכאן שם המשפחה פרענק, והתיישב בצוקרמאנדל. בבואו לפרשבורג הביא אתו הון. אך לא הצליח במסחרו, אבד את הונו והעני. בנו, ר' בער, שהיה תלמיד חכם ומשכיל, בעל כשרונות ספרותיים ואומן יד, נעשה משום כך פקיד הקהלה, שו"ב ונאמן — מזכיר־הקהלה. הוא היה מסור בלב ונפש לרבו רבי משה סופר וגם הוא התיחס אליו באמון רב וסמך עליו בכל העניינים. הוא נסע בפקודתו לפרנקפורט כאשר אמו של רבי משה סופר ביקשה ממנו שיבקרה והוא פיקפק בדבר אם מותר לו לבטל תורה משום כך ובית הדין בפרנקפורט פסק שאינו צריך לבקרה. ר' בער היה גם מחבר ספרים. כאשר הוציא את ספרו "מחנה ישראל" על דיני נדה והדלקת הנר

(ווין 1816—תקעו) בשפה הגרמנית, קיבל גם את הסכמתו של החתם סופר עליו. היה מצייר תמונות מיניאטוריות באומנות רבה, והתמונה — שריפת בית החולים, בית עולה באש, — על לוח המנדבים לבניית בית החולים החדש, היתה מעשה ידיו. אחת מתמונותיו של החתם סופר צוירה גם כן על ידו. על חשבון ציור זה סופרה בפרשבורג, אנקדוטה זו: ר' בער צייר והדפיס את תמונתו של החתם סופר בלי ידיעתו. את אחת התמונות שלח גם לרבי עקיבא אייגר לפוזן. הלה מודיע במכתבו לחתנו, שקיבל מר' בער את ה„פאטרע" וכך נודע לחתם־סופר על ציור התמונה. כאשר ר' בער נשאל בנזיפה: איך זה עשה את הדבר בלי ידיעתו? הצטדק הוא, שמכיון שהבטיח לבתו נדוניה ולא היה לו לכסף מוצא אחר, עשה מה שעשה ומכר את התמונה וכך נאסף לו הכסף הדרוש. אחרת — התנצל — היה מתבייש להראות את פניו. ענה החתם סופר: את פניך התביישת להראות, ומשום כך הראית את פני?!

ר' בער חבר כמה חיבורים אשר בשעתו היו להם מהלכים כדבר בעתו. ביניהם: מדריך לנסיעות בשם „מודע עלי דרך" (גרמנית באותיות עבריות 1838). ר' בער נפטר בשנת 1845.

רבי מרדכי שהנלענק (שלאנק), היה תלמיד רבי עקיבא אייגר וישב בבית החתם סופר טז שנה. היה תלמיד חכם גדול והצטיין ביחוד בזכרונו הנפלא. הוא זכר אפילו דברים ששמע בעל פה מלה במלה. במשך שהותו בפרשבורג הדפיס את הר"י מיגש וצרף אליו מספר תשובות שהעתיק מתשובות כתב יד של החתם סופר. הוא היה אביו של רבי יוחנן שלאנק מעסקני התורה בירושלים.

ר' יוסף לעצאטע היה תלמיד רבי מאיר ברבי. היה קורא בתורה בימים נוראים לפני בעל החתם סופר. קריאתו היתה בדקדוק גדול ומהדגשת קריאתו היתה גם משמעות לכתובים על דרשת חז"ל עליהם. ולמרות שהיה תלמיד חכם גדול ידע להסתיר את ידיעותיו מעיני העולם. בסוף ימיו נודע לחתם סופר הדבר לרגל ביקור חולים אצלו. אחרי פטירתו (תקפב) ביקש החתם סופר מחילה ממנו וכיבדו בתואר „מורנו".

ר' ברוך בייא היה דרשן מגיד מישרים בחברת „תפארת בחורים". ביום פטירתו אסף סביבו קהל רב, אמר לפניהם כל סדר הודוי בנגון של יום הכפורים וככלות הודוי עלתה נשמתו השמימה בשנת תקצב.

ר' יוסף דוכס, היה תלמיד ר' מרדכי באנעט בניקולסבורג. חי בצמצום גדול והיה שם לילות כימים בהתמדה רבה בלמוד תורה. רוב השבוע ישב בתענית ועינה בצום נפשו. מרגלא בפומי': שהאוכל יותר מכדי להחיות את נפשו, איבו בבחינת אדם. החתם־סופר המליץ עליו את המקרא: בית יוסף להבה. אחרי פטירת ר' ברוך בייא מינו את ר' יוסף דוכס לרב ודרשן בחברת „תפארת בחורים" וכן לחברת „תמימי דרך" ולרגל זאת התמזגו שתי החברות והיו לאחת. לא היה ישן בלילה יותר משתי שעות רצופות. הוא למד גם ספרי ח"ן. נפטר בשנת תרז.

ר' דוד לביאס, היה חתנו של רבי יצחק דוקלא. הוא היה תלמיד חכם גדול. החתם סופר מכנהו באחד ממכתביו בתואר „צדיק", השאיר צוואה שעל מצבתו לא יחרתו רק יב אותיות. ומאחר ששמו לבד תפס תשע אותיות נתקשו אם לחרות את האותיות זצ"ל להשלמת יב אותיות או בר"ה (ר"ת בן ר' הירש).

רבי יעקב קאפל שאכרלס, היה בנו של רבי יצחק שאכרלס. הוא עצמו תלמיד חכם וחכם. חיבר הגהות על ספר הישר לר"ת בשם בני יעקב. כן חיבר ספר על

חכמת המדידה בשם פרפראות לחכמה ועל ספר זה קיבל את הסכמתו של החתם סופר.

ר' אשר וואכטעליץ היה חתנו של ר' בער פרענק. היה מתלמידיו המובהקים של החתם סופר ושימש כרב בשוטלסדורף. משום מה הסתלק מרבנות ושב לפרשבורג. היה מגיד מישרים בחברת „תפארת בחורים". לא האריך ימים, נפטר בשנת תקפז.

רבי משה טריטש, היה תלמיד חכם מובהק ושימש כדיין שלא עמלק"פ וכדי להבטיח את פרנסתו עסק במשא ומתן. נפטר בשנת תקצא.

רבי יהודה ליטש רוזנבוים. היה בקי בש"ס ומופלג בתורה. נדר שלא לקבל עליו עול רבנות ושלח ידו במסחר ורק לעת זקנתו כאשר לרגל מקרה של תאונה לא היה יכול כבר ללכת אחרי עסקיו נאות לקבל קצבת מעמדות באמצעות רבי מיכל קיצע שהחזיק בו לפי כבודו. נפטר בשנת תרו.

רבי יהודה לאשברין עסק בתורה בפרשבורג. בניו וחתניו היו מגדולי הרבנים באונגריה. נפטר בשנת תקעט.

רבי יואל בריסקר היה תלמיד הנודע ביהודה ונתקיימה בו ברכת רבו ולא נזדקק למשרת רבנות. נפטר בשנת תקצה.

ואמנם היו בפרשבורג בתקופה זו מספר גדול של תלמידי חכמים גדולי תורה, מחברי ספרים בהלכה ויחד עם זה סוחרים ואנשי מעשה, בקיאים בהויות העולם ותהלוכותיו. מספר יותר גדול בין אנשי המעשה היו תלמידי חכמים בינונים, מבינים דבר הלכה, מוקירי תורה ולומדיה.

על אהבת תורה והשקידה בלימודה בפרשבורג, מספר עובדה מענינת רבי שלמה סופר הביוגראף של סבו החתם סופר: „אלוף נעורי הרב הגדול החו"ב מו"ה אברהם הירש וויגדען ז"ל, היה רוכל והיה מחזר בעיירות למכור את סחורתו שהיתה טמונה בשקו וכלי מדה שאדם מודד, בידו. ובשעת הליכה בשווקים וברחובות היה חוזר על פה מסכתא אחת מהש"ס".

מתוך אהבת תורה זו נוצרה אוירה רווית תורה ורקע רוחני לקנאת סופרים, לחדש חידושים ולחבר ספרים, ללמוד וללמד לשמור ולעשות.

נקודת המוקד, שהציתה את אש הקודש, היתה בישיבה. רבה הגדול ותלמידיו, שהיו ביניהם גדולי תורה מפורסמים, ואשר שהו בישיבה משך שנים ומהם שאחר כך התחתנו במשפחות שבפרשבורג נשארו כחברי הקהלה, הם הם שתרמו את התרומה הגדולה ביותר להתעוררות התורנית במקום. אולם גם רבני הקהלה הקבועים, חברי בי דינא רבא של החתם סופר, מגידי השעורים בחברות, חלקם גדול ביצירת אוירה זו.

חברי בית דינו של החתם סופר היו: רבי מרדכי טאסק, ורבי דניאל פרוסטיץ ורבי משה שלום פרנקל. שנים הראשונים שימשו בכהונתם עוד מימי רבי משולם איגרא מטיסמניץ.

המצב הפוליטי והכלכלי בסוף המאה ה־18 והמחצית הראשונה של המאה ה־19

תקופת הקיסר יוסף השני (1741—1790) השאירה את מעמד היהדות האונגרית במצב בלתי קבוע. הקיסר הזה עשה אמנם נסיונות להסדיר באופן אחיד את מצבם המשפטי של היהודים בכל המדינה, אך הדור, דורו של הקיסר, עדיין לא היה מוכשר לכך. יותר מדי היה הקיסר מתקדם ביחס לנתיניו. גם בעלי דעות הומניות שביניהם

יצאו מתוך הנחה, שיש להסתפק בכך, שיאשרו ליהודים באמת מדה ארצית את אותן הזכויות שהם נהנו מהן עד אז מצד בעלי האחוזות. מצב זה נשאר עד שנת המהפכה 49—1848. ואם נמצאו יחידי סגולה, אנשי מעלה, שחוו את דעתם בפרלמנט בעד מתן זכויות שוות ליהודים, הרי היו אלה מעטים והשפעתם על דעת הציבור האונגרי הנוצרי, היתה אפסית. הציבור הגויי בכללו, התיחס יחס עוין ליהודים. בהצרת צעדי היהודים ראה הוא אחת מזכויותיו וממילא הרגיש עצמו מקופח, בהשתמט ממנו האפשרות לדכא את היהודים כאות נפשו.

גם הקיסר יוסף עצמו, למרות השקפותיו החפשיות, במקום שהיתה דררא דממונא, כשנשקף הפסד לאוצר המלוכה, לא הכניס שום ריפורמות והשאיר את ההיטלים כמות שהיו. את מס הסבלנות לא ביטל, מסים משפילים אחרים, כמו מסי גשר יהודיים, נשארו בתקפם. הגבלות אחרות, כמו האיסור לרכוש נכסי דלא ניידי לא הוסרו על פי חוק. התישבותם של היהודים בעיר המכרות וגם בערים אחרות ובתוכן גם בשטח העיר פרשבורג, נשארה באיסורה.

יהודי פרשבורג נאלצו גם בזמן הקיסר הזה וגם אחריו להשאר סגורים בשטחם המסוים והמוגבל, דבר שגרר אחריו תוצאות קשות. עם גדולן של המשפחות נעשה המקום צר והצפיפות גדלה מיום ליום. והרי סטטיסטיקה מאלפת בנדון זה:

	בשנת	נפש
לפי רשימה אחת היו בפרשבורג:	1709	200
בשנת 1714 ניתנה פריביליגיה ל־50 משפחות לגור בפרשבורג, שלפי חשבון ממוצע יגיע מספר הנפשות:	1714	300
לפי מפקד מטעם שר המחוז היו:	1736	772
בחמישים השנים הבאות נתגדל הישוב היהודי בפרשבורג והיו:		
בצוקרמאנדל	115	
בשטח העיר	316	
בשלוסברג	1562	1993
	1785	
זמן קצר אחר כך היו יהודים:		
בשטח העיר	622	
בשלוסברג וצוקרמאנדל	1649	2271
	1791	
סמוך לשנות המהפכה הוו היהודים:	1842	3700

ומאחר שלא היתה אפשרות להרבות מקומות מגורים בשטח, העלו היהודים קומות על הבתים הקיימים ככל אשר יכלו. ודבר זה התבלט ביחוד בעיני התייר הזר. כך מציינת במכתביה, אשת נפוליון הראשון, מריה לויזא, שבשנת 1802, כאשר ביקרה בפרשבורג, סיירה גם בגיטו היהודי וראתה „שהיהודים מלובשים כעניים ויש להם בתים בעלי שתי קומות" (המכתבים מיום 14 ו 20 למאי). יהודי פרשבורג השתדלו אמנם להרחיב את תחום מושבם גם בשטח ובלי הרף דפקו על דלתות השלטונות, להתיר

את שכונם גם ברחובות נוספים, אשר נמצאים מחוץ לעיר, אך שייכים לשטחה.

את הצפיפות, החריפה הדליקה, שפרצה בשנת 1807 ויהודים רבים נשארו בלי קורת גג. מציאות זאת אילצה את מועצת העיר למצוא מוצא והתירה באופן זמני להשכיר דירות ליהודים אלה בתוך שטח העיר, בתנאי מפורש אמנם, שעם התחלת החורף (בחודש ספטמבר) עליהם לעזוב את הדירות בתוך העיר ולחזור לשטח שלטונו של בעלי האחוזות. וכדי שלא יתגנב חלילה יהודי שלא מבני פרשבורג בין שוכרי הדירות, מפנה מועצת העיר את תשומת לבם של בעלי הבתים הנוצרים בעיר שאסור להם להשכיר דירה ליהודי, אשר מקודם לא היה גר בגיטו פרשבורג באזהרת עונשין של קנס בסכום 32 גולדן.

היהודים לא הספיקו עוד לתקן את ההיזקים של השריפה, ובשנת 1810 לרגל הפגזת העיר ע"י נפוליון שוב פקדה את הגיטו תבערה. גם הפעם התירה מועצת העיר להשכיר דירות ליהודים בתוך העיר וכמובן שוב רק לזמן מוגבל, שאמנם הוארך אחר כך עד להתחלת החורף. רציפותם של מקרי אסון אלה, הכבידה כמובן על הדיור. כי לא כל היהודים שנעשו מחוסרי דירה, היו בעלי יכולת לשכור לעצמם דירה בתוך העיר אצל בעלי הבתים הנוצרים וברור שאלה נהנו ממדת הכנסת אורחים של בעלי הבתים היהודים אשר דירותיהם לא עלו באש ולא ביזוקו. הצפיפות גדלה מתוך כך עוד יותר ושכר הדירה בגיטו עלה ונתיקר למעלה מיכלתם של בעלי אמצעים קטנים. היה צורך איפוא לאחוז באמצעים נאותים כדי להסדיר את העניינים. עוד בשנת 1714 הכריזו חרם על מי שירבה בשכר דירה על דייר קבוע ויגרום על ידי כך לנישולו. הסתמכו איפוא על חרם ראשון זה וחייבו את כל יהודי פרשבורג ששום איש לא יקח דירה או חנות אשר חוכרה הקודם היה מוכרח לעזבה בגלל העלאת שכר דירה.

בתנאי דיור אלה, לא החמיצו, בהתיצבם לפני השלטונות, שום הזדמנות מלבקש ולדרוש את היתר שכונם ברחובות אחדים הקרובים לרחוב היהודים. הדגש הועמד במיוחד על הוידריץ, רחוב על שטח עירוני, שהפסיק בין שכונת היהודים בצוקרמאנדל ורחוב היהודים בשלוסברג.

השלטונות הגבוהים היו נוטים להרחיב את תחום מושבם של היהודים וגם עשו כמה נסיונות לשם כך, אך מועצת העיר, דחתה תמיד את הבקשה. בקשה מעין זו שהוגשה בשנת 1828 לשלטונות הגבוהים הועברה בהמלצה מצדם למועצת העיר ובאה לדיון לפניה בשנת 1829, מקודם דנה בבקשה ועדה בת 100 אזרחים. היא מסרה את הענין לועדת חקירה מיוחדת, שתחקור כמה נפשות גרות בממוצע בחדר אחד. זו החזירה את הבקשה לועדת המאה וכך נמשכו הדיונים שנה אחרי שנה בלי תוצאות כל שהן.

בשנת 1830 מבקש הרופא היהודי דר. ליאופולד קו, להרשות לו באופן אישי לשכור דירה בעיר. מועצת העיר דחתה את בקשתו כי „אין להרשות ליהודי לגור מחוץ למקום שנועד לבני דתו". בשנה הנ"ל נותנת ה„שטאטהאלטעריראט" (מועצה מרכזית לעיריות) זכות ישיבה ליהודי עדוארד מנהיימר בפרשבורג העיר. מועצת העיר קובעת את מקום מושבו בשטח העירוני אשר ברחוב היהודים.

בשנת 1836 פנה הגראף פונגראץ כקומיסאר מלכותי למועצת העיר ומציע להרשות ליהודים לגור עוד בשלשה רחובות, מלבד רחוב היהודים, היינו בגייסגאסע, נונענבאהן ו־וואידזגאסע. מועצת העיר משהה את סדור הענין עד שנת 1839. בשנה זאת פנה דר. עדוארד פונק, חירורג ורופא, ומבקש זכות ישיבה בעיר ורשות לפרסם את הדיפלומה

בתוכה. מועצת העיר עונה הפעם בחיוב למחצה. היא נותנת אפשרות לפרסום הדיפלומה ועל יסוד זה לפרקטיקה בחירורגיה ורפואה בעיר, אך משתמטת מלהענות בנוגע לזכות ישיבה. היא טוענת שאין הדבר בסמכותה. אמנם בשנה זאת כבר מורגש היה החוק של שנת 1840, שהרשה ליהודים לגור בכל הערים ולכן נכנעה גם מועצת העיר פרשבורג לחוק הארצי, אף על פי שמצד כמה מוסדות של העיר עוד הוסיפו להגיש מחאות נגד היתר הישיבה של יהודים בתוך העיר.

בצד רחוב היהודים שבשטח בעל האחוזות, יכלו היהודים לרכוש נכסי דלא ניידי, אך לא מעברו השני של הרחוב, שבשטח העירוני. בעיר עצמה אם קרה, שבמכירה פומבית, הצעתו של יהודי היתה גדולה יותר, לא אישרו השלטונות את המכירה. לפי דעתם אין ליהודים, לפי חוק הארץ, זכות לרכוש נכסי דלא ניידי, וגם אסור להם לגור בתוך העיר. איסור זה חל כמובן גם על הצד של רחוב היהודים שהיה בשטח העירוני. אלא, שכאן השתמשו היהודים בהערמה. הם קנו את הבתים ע"י מכירים גויים וע"י משכנתאות הבטיחו לעצמם את שעבודם ובעלותם עליהם. ברור שהשמוש בהערמה זו, היה הגיוני, רק במקום שהיה מותר ליהודים לגור בו וממילא לא היה כדאי להשתמש בו בעיר עצמה.

ביתו של ר' עזריאל בריל נרכש על ידו בשנת 1830 על יסוד הערמה כזאת.

האיסור לרכישת נכסי דלא ניידי ליהודים גרם לתקלות גם בשטחים אחרים. בשנת 1822 פנתה הקהלה למועצת העיר וביקשה שתרשה לה לקנות כרם אחד בגייסגאסע לצורך בית עלמין. מועצת העיר דחתה את הבקשה בנימוק הישן נושן שאסור ליהודים לרכוש נכסי דלא ניידי. מועצת העיר נאותה אמנם לתת מגרש אחר למטרה זאת בתנאי שאחר כל קבורה ישולם לקופת מועצת העיר תשלום מסוים ושליהודים לא תהיה כל בעלות על הקרקע.

גם יתר ההגבלות נמשכו במשך כל הזמן בלי מפנה לטובה. אדרבה, יש וגם החמירו באחדות יותר מאשר מקודם. אם מקודם פירשו את האיסור לגור בתוך העיר, היינו דירת קבע, אבל הרשו ליהודים לשהות בתוכה וללון בה באופן ארעי, שונתה הוראה זו בשנת 1824 וצמצמה, שיהודים יכולים לקבל איכסון בפונדק שבעיר רק אם מצוידים הם, „בפתקת־שינה" מטעם הקומיסאר של קהלת היהודים.

מועצת העיר השתדלה בכל האמצעים שברשותה לשים סכר להתפשטות היהודים. גם שאיפות להשכלה לא זכו בעיניה. כאשר יהודים מתקדמים פנו בשנת 1822 בבקשה להרשות להם להקים בית ספר בנסטר־הויז שהיה סמוך לרחוב היהודים אך כבר בשטח העיר, דחתה מועצת העיר את הבקשה בנימוק, שהבית הזה סמוך הוא לאקדמיה המלכותית, לגימנסיה ולמנזר הקפוציני.

כדוגמא אופיינית לשנאת היהודים וליצר הגוים להקניטם תשמש העובדה הבאה: יהודי עני הלך עם בתו לשוק. הוא נתפס ע"י שוטרים שקבעו כי לבתו אין צורה יהודית. בבית העיר התחילו לענות אותו בענויים שונים, כדי שיודה שהילדה אינה יהודיה ורק עם בואו של ראש הקהל ר' אברהם הירש לבוב להוכיח בעדותו, שהיא ילדה יהודית, שוחררו האב והבת.

פרשה מיוחדת קובע לעצמו ענין העירובין. פעמים אין ספור, עלתה פרשת הערובין על שולחן מועצת העיר, שאינה תופסת את הענין של קורה ולחי. היא מיעצת להשתמש בסימנים אחרים בבית או באבן. בשנת 1831 מצוה הממונה על העיר לפרק

את כל הערובין אשר בתחום שטח העיר, אך נראה, שהיהודים מצאו „דרך" להסתדר בענין זה.

נגישות רבות מונו ליהודי פרשבורג בשטח המסחר, משלח יד ומלאכה. הרוכלים לשעבר נעשו לסוחרים ומהם עלו גם לסיטונאים. בלט בפרשבורג במיוחד המסחר בטקסטיל. בשנת 1811 היו בה כשלושים סיטונאים בטקסטיל, משי ובדים שונים. בחנויות שמשני צדי רחוב היהודים, היו סחורות מרובות ובימים שהפרלמנט התכנס בפרשבורג, היתה תנועת המסחר בהן גדולה מאד.

בירידים מותר היה לסוחרים היהודים להציע את סחורותיהם גם בתוך העיר. כדי שלא יצטרכו לטלטל את הסחורות ממקום למקום, היה מותר להם להחזיק מחסנים בתוך העיר להחסנתן.

מועצת העיר התנגדה אמנם להשכרת מחסנים לסוחרים יהודים אך למעשה החזיקו היהודים מחסנים ברשיון השלטונות המרכזיים למרות תעצומותיה של מועצת העיר. בשנת 1823 באה הענין לדיון לפני מועצת המחוז ושוב הוחלט לטובת היהודים. הפעם ניתנה אמנם למועצת העיר הזכות לפקח על התנועה במחסני היהודים ולשמור, שלא ייגרם נזק לסוחרים ובעלי מלאכה תושבי העיר הנוצרים. טענת הנזק באה, מתוך חשד שהמחסנים אינם משמשים להחסנת הסחורות לבד, אלא שהסחורות נמכרות בהם, וגם מחוץ לירידים. הטענה של גרם נזק, לא היתה הסבה העיקרית. היא היתה נעוצה יותר בשנאת ישראל עזה, בשאיפה לצמצם את זכויותיהם ולהגביל את התרחבותם.

בשנת 1821 פנה אחד מבעלי הבתים הנוצרים תושב העיר וביקש להרשות גם לו להשכיר מחסן ליהודים. מועצת העיר מתנגדת לכך ואינה נותנת את הרשיון. היא מתנגדת גם במקרים, שהמחסן אינו צריך לשמש להחסנת סחורות אלא לאורוות סוסים. בשנים ההן דחתה מועצת העיר בקשת קצין צבא בפנסיה, שביקש להרשות לו להשכיר לבעל עגלה יהודי את מחסנו הריק לאורוה. שלטונות הצבא המליצו על הדבר לפני מועצה העיר וביקשו טיפול חיובי אך ללא הועיל. יותר מזה: מועצת העיר החליטה להטיל עונש על כל בעל בית שע"י השכרת מחסנים יעזרו להעברת היהודים לתוך העיר.

צרת העין של מועצת העיר לא הסתפקה גם בכך. מסחר היהודים גם בירידים ובימי השווקים הקבועים, הדריך את מנוחתם. היא מצאה איפוא עילה ונאחזה בה. פירשה את החוק המתיר ליהודים לסחור בערים אשר התישבותם בה אסורה ליהודים, רק אם הסחורות לשווקים ולירידים מובאות ממקום אחר ולא מהמחסנים אשר בעיר. הסוחרים היהודים ערערו לפני השלטונות המרכזיים נגד פירוש מסולף זה, הצביעו על העובדה שעל ידי כך מונעים מהם את זכות המסחר גם בימי השווקים והם הכריעו נגד פירושה של מועצת העיר. בשנת 1829 גם ניתנה פקודה מטעם המלך פראנץ הראשון, שיהודי פרשבורג יכולים למכור בסיטונות את התבואה, אשר במחסניהם בשוק השבועי. מועצת העיר ערערה כמובן. לדעתם פקודה זו פוגעת בזכויות העיר ומאפשרת ליהודים להשתכן בעיר עצמה. היא טוענת גם על חוסר ההגדרה שבמונחים: „סיטונאות" ו„קמעונות". הם מתאוננים שיהודים פותחים את חנויותיהם במשך כל ימי השבוע ומוכרים גם בקמעונות, והשלטונות המרכזיים הוצרכו לקבוע את מדת הסיטונאות והקמעונאות שבכל עסק. אמנם גם אחרי זה התערבה מועצת העיר במסחר הסיטונאי, היא סגרה את מחסנו של בריל לטבאק ולפוטאש, כי לדעתה, אין זה מחסן אלא משרד,

שבו עובדים כל השבוע בסחר מכר. היהודים היו גם נקנסים על פתיחת מחסניהם ביום ראשון.

מספר בעלי מלאכה יהודים היה קטן מאד. סוגי המלאכה שהיהודים עסקו בהם גם כן לא היו רבים. היו ביניהם חייטים אחדים, כובענים, פרוונים, כיירים, רפדים, סנדלרים, תפרים, צורפי זהב ומפתחי חותמות. כדי שלא יהיו כפופים לשיפוטה של מועצת העיר, גרו כל בעלי המלאכה בצד רחוב היהודים, שהיה שייך לבעל האחוזות. ולמרות זה סבלו תלאות רבות מצד חבר האומנים (אגודים מקצועיים של בעלי המלאכה) אשר בתוך העיר. מאחר שהיהודים לא נתקבלו לחבר זה, יצא דינם כאילו כולם הם שוליות ובתור שכאלה היה אסור להם להחזיק מתלמדים. ואם בכל זאת קרה שילד יהודי למד מלאכה אצל בעל מלאכה יהודי ואפילו אצל בעל מלאכה נוצרי, לא קיבל הילד את התעודה על גמר חוק לימודיו ולא היה יכול להיות לאומן, לבעל מלאכה עצמי.

בימי מלכותו של הקיסר יוסף השני, ניתנה אמנם פקודה שעל בעלי האומנויות הנוצרים לקבל מתלמדים יהודים וללמד אותם מלאכה ועל יסוד זה גם הצליחו באמצעות יה"ס למלאכה לסדר אצל בעלי מלאכה נוצרים 9 חייטים, 3 תופרות בגדי נשים ובכלל 321 ילדים, שחדרו למקצועות שונים, אך ברובם מחוץ לפרשבורג. בעלי המלאכה בפרשבורג לא נשמעו לפקודת הקיסר. ובכל זאת נתרבו ביחוד חייטים יהודים. והואיל שלא היו חברים בחבר האומנויות, היה המצב המקצועי פרוע וכל הרוצה ליטול את השם אומן נוטל. סבלו ביחוד החייטים היהודים בפרשבורג מהתחרותם הפרועה של החייטים שבאו מחוץ לפרשבורג. בשנת 1834 פנו איפוא חייטי פרשבורג לקהלה על מנת שתסדיר את עניני המקצוע ותגן על חייטי פרשבורג הותיקים. הקהלה נענתה לבקשתם וקיבלה תקנה שרק לחייטים הנשואים מותר לעבוד עם עוזרים. הרווקים רשאים אמנם לעבוד אך בלי עוזרים. על חייטים שמחוץ לפרשבורג הבאים לעיר לשם עבודה, להירשם תכף לבואם אצל המשטרה היהודית, שם תילקח מהם תעודת העבודה, וינתן להם זמן של שלשה ימים לחיפוש עבודה בעיר וכעבור שלושת הימים עליהם לעזוב את פרשבורג. כמובן היה תפקיד זה למעמסה על הקהלה, אך מתוך טיפולה בענין צמח הרעיון — וגם הוצא לפועל — לארגן חבר אומנים יהודי עצמאי, למקצוע החייטות. בשנת 1837 נוסד חבר עצמאי זה ומצד בעל האחוזות הוא קיבל את כל הזכויות שהיו לחבר האומנים הנוצרי בעיר.

כאמור, היה הישוב היהודי בפרשבורג מחולק במצבו המשפטי. החלק שבצד העירוני היה נתון לשיפוט האדמיניסטרציה העירונית והחלק השני שבצד בעל האחוזות היה נתון לשיפוטו של האדמיניסטראטור של בעל האחוזות. אלה שילמו את מסיהם: מס הצבא (פורציון) לקופת מועצת העיר ואלה לבעל האחוזות, אלה שילמו את מסי העיר לפי הערכת שמאי העיר ואלה שילמו דמי חסות לבעל האחוזות. מסים אלה היו כלליים והנוצרים שילמו אותו באותו גובה. כובד המסים שהעיקו וגם השפילו, היה מס הסבלנות, ששילמוהו לאוצר המלכות. נוסף על כל המסים האלה, היה על היהודים לשלם עוד מס הקהלה, מס עבור השימוש בבאר, אשר בגייסגאסע בסך 40 גולדן לשנה, ומס עבור בית העלמין בסך 60 גולדן לשנה. כל המסים האלה בצרוף מס הסבלנות עלה לסכום גדול הרבה יותר מאשר גובה המסים שהאזרחים הנוצרים שילמו.

המצב המשפטי השונה של הישוב היהודי כלפי חוץ, לא השפיע כלל על אחידותה של הקהלה כלפי פנים. בפנים, בתוך הגיטו היה הישוב מאוחד והיווה חטיבה אחת. שערי

הגיטו שנגעלו ערב ערב ע"י ממונה מטעם העיר, נגעלו גם בפני הגרים בשטח העירוני. נוהג זה של נעילת שערי הגיטו ערב ערב, נשאר קיים עד סוף המאה ה־19 כסמל שיש רשות למועצת העיר לסגור את היהודים ולא לתת להם תנועה חפשית.

אך למרות כל ההשפלות הללו, היו החיים היהודיים בתוך הגיטו פנימה עצמאיים, מה ששמר גם על עצמאותם הרוחנית. והיו בין גדולי הדור ובראשם רבה של פרשבורג בעל החתם סופר, שהעדיפו את החיים העצמאיים בתוך הגיטו הסגור, את „העם לבדד ישכון", על השוויון, שלפי טבע מהותו, הוציא את היהודי מרשות היהדות ותקע אותו למערבולת של התרבות הזרה.

מתנגדי השוויון מבין הנוצרים נימקו את התנגדותם בזה, שהיהודים שואפים לחזור לציון וכל זמן שהשאיפה הזאת קיימת, אין היהודים יכולים להיות מסורים למולדת האונגרית. צמאי השוויון מבין היהודים, היו איפוא נכונים להתכחש לעיקר האמונה במשיח ובשיבה לציון. מחקו מסידוריהם את התפילה לציון ולצמיחת מלכות בית דוד, כדי לזכות בשוויון. רבי משה סופר וגדולי ישראל אחרים ואתם כל בית ישראל שנשמע להם. וויתרו איפוא על שוויון הדורש התכחשות ליעודי הנביאים ומצאו לתועלת היהדות ולעתידה, דוקא את החיים העצמאיים בגיטו היהודי. החיים המיוחדים בגיטו, התבטאו לא רק בחופש הדתי, הם הקיפו הרבה יותר. בגיטו היהודי היתה משטרה יהודית וגם דואר יהודי מיוחד. הדוור היהודי היה עולה כל יום לדואר המרכזי שבעיר, מקבל את המכתבים שנועדו ליהודים ומחלקם. מוסד זה נשאר קיים גם לאחר נפילת חומות הגיטו בפרשבורג (1848).

מפותח היה בגיטו היהודי רגש הצדקה. היתה קופה מיוחדת „קופת הצדקה", שדאגה לעניי העיר, לעוברי אורח עניים ולמקרים סוציאליים אחרים.

בשנת 1831 פרצה מגיפת החולירע בעיר. ומיד אחזו בכל האמצעים שהיו בידיהם לעצור בעד התפשטותה של המגפה. רבים היו חללי המגפה בגיטו והמצב דרש דאגה מיוחדת ליתומים שנשארו. בשנת 1834 גם נתארגנה האגודה לטיפול ביתומים. מדמי החבר לאגודה ומתרומות, סידרו את היתומים אצל משפחות שהסכימו לקבל יתומים לביתם. בראש האגודה עמד ר' שמואל גוטמאן מעסקני ציבור החשובים שבעיר, גיסם של ראשי הקהלה ר' משה בטלהיים ור' וואלף פאפנהיים. באשר היה חשוך בנים נעשה לאבי היתומים בעיר ועמד בראש פעולה זו עד יומו האחרון. את היתומים הלבישו בתלבושת אחידה, משום מה במעילים ארוכים ובצילינדרים לראשיהם.

כאשר בשנת 1838 נפגעו יהודי פעשט על ידי שטפון, היו יהודי פרשבורג הראשונים ששלחו שתי אניות מלאות צרכי מזון כדי לחלקם בין הנפגעים.

בית החולים היהודי עמד על דרגה גבוהה. הטיפול בחולים היה קפדני, הבית היה מרווח וגן לידו והאוכל היה טוב.

גם מכבי אש יהודים היה בגיטו. קראו להם „די יודען־שפריצע". הבחורים שהתגייסו למכבי אש, היו זריזים ועזרו בכבוי דליקות גם בעיר. על פי רוב, כשפרצה דליקה בתוך העיר הגיעו מכבי האש היהודים יותר מהר מאשר מכבי האש של העיר וכדי להוכיח את הדבר, הורידו תכף לבואם את שלט המספר של הבית, כאות על הקדימם את מכבי האש של העיר.

מחלקה מיוחדת מטעם ועד הקהלה, דאגה לתקון הכבישים, לעבודת סניטציה ובכלל לעבודות צבוריות בגיטו. מחלקה זו דאגה גם לצדו של הרחוב שהיה שייך לשיפוטה

של העיר. היא אמנם לא סדרה את העבודות על חשבון עצמה בצד זה אלא זרזה את העיר לבצע את העבודות הנחוצות. בשנת 1815 דרשה מחלקה זאת ממועצת העיר להעמיד בצד השטח העירוני 10 פנסי רחוב וכן לתקן את המדרכה אשר בין בית המרזח „השמש" (המקום אשר אחר כך נבנה עליו בית הכנסת של הניאולוגים) ובין בית המרזח „הצלב" (קרייץ ווירטהויז) בפינת רחוב הקפוצינים. מועצת העיר גם אישרה את האבנים והחול לריצוף המדרכה אך חייבה את הקהלה בהובלה. לדרישת פנסים התנגדו גם יהודים. הם טענו שבשביל מאחרי בנשף, מפאת בואם מהתיאטרון, אין מחוייבים לדאוג. הילדים שיצאו מבית ספריהם בשעה שש בלילה, צוידו בפנסי יד.

למחלקה זו היה שייך גם הטיפול והפיקוח על נקיון שתי הבארות, שהיו מספקות את המים לתושבי הגיטו.

מנהגי הגיטו בפרשבורג לא נבדלו ממנהגי הקהלות האחרות. דפיקות השערים לקריאת היהודים לתפילה וביחוד בערבי שבתות, היתה קיימת ונמשכת בגיטו פרשבורג עד לחיסולה של הקהלה ע"י הנאצים. השמש של בית הכנסת שבמושב הזקנים, אשר היה בסוף שכונת היהודים בצוקרמאנדל, יצא משם ובדרך הילוכו בוידריץ ורחוב היהודים שעל השלוסברג, עד לבית הכנסת הגדול, הקיש בפטיש עץ על כל שער חצר וקרא בקול: לבית הכנסת! (אין די שוהל!). אותו נוהג היה כמובן גם לסליחות.

השבת נשמרה בגיטו פרשבורג כהלכה. ועל השאלה בכתב ממקום אחר אם נמצאים בפרשבורג מחללי שבת, עונה החתם סופר (חו"מ קצה): „אם נמצא בקהלתנו פרשבורג, מי שמקל ראש בכיוצא בזה (בשמירת שבת), תמהתי על שאלה זו, איך יעלה על הדעת בקהל ישראל ימצאו מחללי שבת בפרהסיה? חלילה וחלילה, אל תהא כזאת בישראל. ולא זו בלבד שמנהיגי ישראל עומדים בפרץ תלי"ת, אלא גם שרי הקומידאט ושרי העיר אין מניחים לעבור על דת". יש להניח איפוא שפניתו של החתם סופר ב־11 לדצמבר שנת 1832 והזרזתו ב־19 פברואר 1833, שתנתן לו זכות להעניש עברייניים על דת לא היתה מתוך מציאות פרשבורג. היתה בה הרבה יותר, הדאגה לעתיד, מתוך ראית הנולד בהתפתחות העניינים.

דבר שהיה מוזר בעיני זרים שבאו לפרשבורג, היה נשיאת המטריות בשבתות בימי גשמים. בנגוד לדעתו של בעל נודע ביהודה מתאמץ החתם סופר להתיר את הדבר, כי כך מצא את המנהג בפרשבורג „דהשתא הכא רובא דהמונים נושאים אותן" (חת"ס או"ח עב). ודבר זה נשאר גם בשנים שלאחר כך שבימות גשמים בשבתות, היה בפרוזדור בית הכנסת מעין גרדרובה למטריות והגוי שהיה ממונה על הגרדרובה היה הפותח והסוגר את המטריות.

ענין ספיציפי פרשבורגי, היה ענין „אווזות־מרטיני". היה בדבר זה מעין פריביליגיה מיוחדת לקהלת פרשבורג שביום מרטיני, היא הגישה למלך ולפמליה שלו אווזות.

משלחת מיוחדת מקהלת פרשבורג, התייצבה מדי שנה בשנה לפני המלך עם האווזות האלה. והיה כאלה מראשי קהלת פרשבורג, אשר מתוך המשיכם בתפקיד ראשי הקהלה משך שנים היו באים שנה שנה לפני המלך, עד שהמלך כבר הכירם באופן אישי בשמם. על פי רוב היה משוחח המלך עם המשלחת על עניני הקהלה ובכלל על היהודים במדינה, ולפי התנאים בימים ההם, היה במאורע זה משום חשיבות רבה.

נראה שנוהג זה מקורו באיזה מס כפיה להגיש למלך ולפמליה שלו אווזות

מפוטמות ביום מרטיני. ואם המס בטל, המשיכו יהודי פרשבורג את המתן הזה מתוך רצון, עד שהוא נעשה לפריביליגיה, לזכות מיוחדת.

תלבושתם של יהודי פרשבורג, היה במשך זמן רב התלבושת שהכריחו אותם ללבוש מתוך כפיה. גם אחרי שהכפיה פסקה, היו שרידים שהמשיכו בכובעים המחודדים ובמכנסים הקצרים מרצון. אבל באופן כללי התרגלו לאט לאט לתלבושת של הימים ההם באירופה. בשבתות ובימים טובים וכן לרגל מאורעות חגיגיים, חבשו צילינדרים. תלמידי הישיבה חבשו צילינדרים גם בהרצאות השעורים בישיבה.

הקשר עם ארץ ישראל בזמנו של החתם סופר, היה אמיץ. הכספים שנועדו לארץ ישראל, נשלחו מפרשבורג, דרך אמסטרדאם. לרגל יסוד כולל הפרושים, היה רבי ישראל משקלאוו, גם בפרשבורג ולפי רשימותיו נעשה »הגאון הצדיק הרב המפורסם כבוד מו"ה רבי משה סופר לי ולכוללנו אוהב נאמן".

מזמן ההוא מתחילה עליה קבועה מפרשבורג לארץ ישראל. ואמנם גם מקודם פוגשים אנו יחס חם לעולים מפרשבורג לארץ ישראל. בשנת 1785 בזמנו של רבי משה חריף השתתפה קהלת פרשבורג בסך 30 גולדן לטובת עליתו של ר' שמעון וואן גלדרן, נכדו של שמעון מיכל מייסדה מחדש של קהלת פרשבורג, לארץ ישראל.

בין תלמידיו של החתם סופר שעלו לארץ ישראל בעידודו, היו ר' משה זאכס, מראשוני ההוגים להעביר את הישוב לחקלאות. הוא גם עשה הרבה בשביל בנין בתי מחסה. רבי יוחנן שלאנק שהיה אחד מהעומדים בראש הישוב התורני בירושלים, ממיסדי הישיבות וגבאיהן. רבי משה המבורגר־נובומסטא, ר' יצחק פראג־אופלאטקא, ר' משה קרעמזיר, ר' שמעון דייטש ועוד אחרים, אישים מתבלטים בישוב התורני והעסקני בירושלים.

בזמנו של החתם סופר, מסודר כבר אוסף הכספים לכולל האשכנזים בכל המדינה. השד"רים יוצאים ובאים ומביאים טענותיהם להכרעתו של החתם־סופר.

מצד אחד המגע עם שליחי ארץ ישראל, אוסף כספים בשביל ארץ ישראל ודרשותיו של הרב על אהבת ארץ ישראל ומצד שני הישיבה עם מאות תלמידיה, ביניהם גדולי תורה מובהקים, השפיעו על בני פרשבורג השפעה רבה, עיצבו את דמותם וחיסנו אותם בפני זרמי התרבות הזרה וההתבוללות, אשר בימי החתם סופר התחילו מפכים מימיהם, אך הגיעו לעצמה רבה ולשטף חזק אחרי פטירתו, בשנת תר (1839).

מתוך המציאות בעולם כולו, התחיל גם גיטו פרשבורג להתאים את עצמו לחיים המפכים שמחוצה לו. גם הקנאים הקיצוניים מוכרחים היו להתחשב בזרמי תרבות אלה, כי אלה לא היו עוד דברים ערטילאים כי אם דרישת החיים והיום־יום.

פרק חמישי

המרד האונגרי בשנת 1848 והשפעתו על יהודי פרשבורג

המתקדמים מרימים ראש

עם פטירתו של רבי משה סופר הרימו המתקדמים ראש. סימני הפרצים נראו עוד בחייו ועל כן הניח בצוואתו כמה סעיפים שיש בהם משום סכר ושסתום למניעת התפרצות.

בין השאר ציוה לבני קהלתו: שכסא הרבנות לא יהיה פנוי יותר משתי שנים; שלא ישב עליו כי אם תלמיד חכם מפורסם ביראת ד' וצדקתו וכו'; שלא יהיה לו יד בספרי מינות ולא ידרוש בלשון לאומים; שיהיה מרביץ תורה ברבים והתלמוד תורה וסדר הלמוד בו לא ישתנו; עמוד התפילה וסדרי בית הכנסת, כאשר היו עד היום הזה, כה יהיו וכה יקומו לנצח וחלילה לשום אדם לשנות הן בבנין הן בסידור התפילה וכו' וכו'.

אך האוירה הכללית בין הליברלים האונגרים נתנה גם למתקדמים היהודים חופש פעולה והם השתמשו בחופש זה והעמידו את הדרישה לאמנציפציה ביתר חריפות משהיא נדרשה קודם לכן. ואמנם באספה הלאומית שנתקימה בפרשבורג בשנת 1840, כמעט שהשיגו את מבוקשם. אספה זו החליטה על מתן זכויות נרחבות ליהודים; מסחר חפשי בלי הגבלות, הזכות לרכישת נכסי דלא ניידי, וכן זכות להעתקת דירה מעיר לעיר באופן חפשי. היא פתחה ליהודים גם את האפשרות להשגת השכלה גבוהה בבתי הספר הגבוהים האונגריים. ואמנם נחשב גם להישג רב, חיובן של הקהלות היהודיות לנהל את משרד מירשם הלידות היהודיות בשפה הרשמית, על ידי רבני הקהלות.

החוגים המתקדמים, קיוו אמנם להשיג הרבה יותר מאספה לאומית זו, הם קיוו להשיג את השוויון המלא וגדולי האונגרים גם נלחמו על כך באספה, אך רוב משתתפי האספה נרתע מצעד מהפכני כזה והעדיף להתקדם במתן זכויות ליהודים שלבים שלבים. הזכויות המצומצמות שניתנו, הקטינו אמנם בחוליות אחדות את השרשרת הגדולה של הגבלות והשפלות, אלא, שעד לשוויון מלא נשאר עוד מרחק רב.

ובכל זאת גם שלב ראשון זה של מתן זכויות, נתן דחיפה גדולה לרכישת ידיעות, ללימוד שפות, ובכלל לרכישת השכלה אירופית. הנהלת המסחר דרשה ידיעת השפה המדוברת, ניהול ספרי הלידות, שמתן שכרו היה בצדו, דרש מהרב שליטה בשפת המדינה. החוק שנתקבל באספה לאומית זו, לפיו לא יוכר שום חוזה או מיסמך אחר, שאינו כתוב בשפה חיה, גם הוא הצטרף לגורם מניע ליציאה מד' אמותיו של הגיטו למרחבי החיים.

הכרח החיים נתן איפוא חיזוק רב לשאיפות המתקדמים. הם, המתקדמים עצמם, הרחיקו לכת יותר. רבים מבין אצילי האונגרים הביעו את דעתם ששוויון גמור יכול להנתן ליהודים רק אם יסירו מתוך דתם את היסודות המבדילים ביניהם לבין הנוצרים. הם דרשו שהיהודים יקצצו את „סרח העודף" מעיקרי הדת שלהם. לשם כך הציע קושוט, האיש שנעשה האישיות הפופולארית ביותר בין האונגרים בתקופה זו, שיתכונן סנהדרין

הנשיא בן-צבי (במרכז) בין ראש הממשלה לוי אשכול (משמאל) ושר החוץ גולדה מאיר (מימין).
מימין לשמאל: ד"ר ל. קנין (הנהלת הסוכנות), מר ש. דוסא (מנכ"ל משרד ראש הממשלה), מר ח. ברנשטוק (מנכ"ל משרד החוץ), מר ש. הראל (יועץ ראש הממשלה לענייני ערבות), מר ש. אבידר (מנכ"ל משרד ראש הממשלה), מר ש. שלו (מנכ"ל משרד החוץ), מר ש. רוזן (מנכ"ל משרד הדתות), מר ש. אבידן (מנכ"ל משרד העבודה), מר ש. אבידן (מנכ"ל משרד הדתות), מר ש. אבידן (מנכ"ל משרד העבודה).

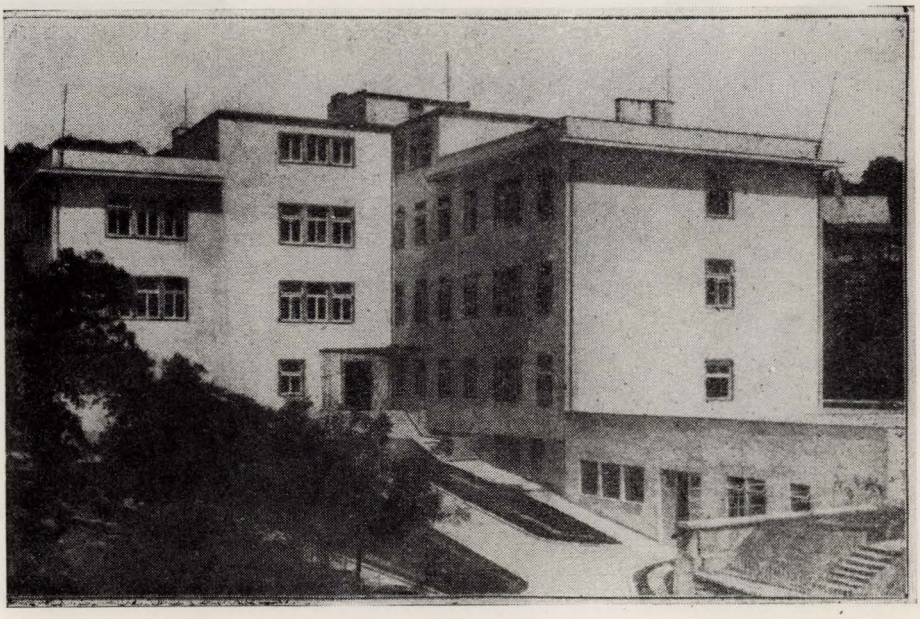
בית הכנסת החרדי הגדול

בית הכנסת הניאולוגי

בית החולים היהודי הישן

בית החולים היהודי החדש

ביה"ס „יסודי התורה"

הישיבה הרמה

רחוב היהודים

כדי שיעביר את דת ישראל בכור הריפורמה. המתקדמים בתוך היהדות באונגריה היו מוכנים לכל ואפילו להתבוללות שלמה בתוך העם האונגרי והיו מוכנים להקריב את כל הקדוש והיקר בישראל, רק כדי להיות „ראוי" לאמנציפציה.

בפרשבורג עמד בראש אגף המתקדמים אדולף נוישטאט, עורך ה„פרעסבורגער צייטונג". הוא ואחוזת מרעיו התארגנו מסביב ל„קאסינו", ששימש מועדון לסוחרים היהודים ומשם שלחו את חצי התעמולה למרוד בישן.

עם התחלת תסיסה רוחנית זו הועמד רבי אברהם שמואל בנימין סופר על כסא הרבנות של אביו הגדול רבי משה סופר.

רבי אברהם שמואל בנימין סופר

רבי אברהם שמואל בנימין סופר, שעל ספרו נקרא „הכתב סופר" נולד א' אדר תקעה (1815). מילדותו הצטיין בשקידה עצומה. בילדותו חלה במחלה קשה ובגבור מחלתו חשבו כבר לראות בו סימני גסיסה ואנשי החברה קדישא נתאספו ליציאת נשמה והדליקו נרות, אך ברגעים אלה שבה רוחו אליו ולאט לאט חזר לאיתנו. בימי מחלתו זו הוסיפו לו את השם אברהם. בן שמונה עשרה התחתן בבת סוחר עשיר ר' יצחק ווייס מגורליץ, שהבטיח לו את פרנסתו לשש שנים בעיר מולדתו על יד אביו הגאון. ואמנם ניצל הוא את הזמן הזה, שנתן לו את האפשרות להתמסר ללימודיו בלי דאגת פרנסה. למד בהתמדה גדולה ונעשה לתלמיד חכם מובהק.

עוד בסוף שנותיו של אביו, כאשר חליו התגבר עליו, מילא את מקומו בישיבה, אבל היה אז רק בבחינת „מתורגמן". את דברי אביו הגאון מסר הוא ברבים. אך אחרי פטירת אביו כשעול הרבנות הועמס על שכמו והיה צריך לחוות דעת תורה בפני גדולי ההוראה חברי בית הדין בפרשבורג, ששימשו עוד בימי אביו; כשהיה צריך להרצות את שעוריו בישיבה בפני התלמידים שיצקו מים על ידי אביו, מהם גדולי תורה מובהקים, ורבים מהם בני גילו, הכפיל את שקידתו והתמדתו. ואמנם הדבר הצליח בידו. חיש מהר נעשה הוא, למרות היותו צעיר לימים, לאישיות התורנית המרכזית ביותר בעיר. החזיק במעוז במשרת אביו ושלוחות השפעתו הגיעו לכל קצוי המדינה כולה.

גם בעניינים יהודיים כלליים שמחוץ למדינה, נעשה הוא הכתובת המרכזית למדינת אונגריה וגם למדינות הסמוכות. באיסוף מחאותיהם של הרבנים החרדים נגד אספת הריפורמים בברונשוויג, פנו אל הרב מפרשבורג והוא נעשה המעורר לחתימת הרבנים המפורסמים באונגריה, הוא הוא גם המעביר את בקשת הרב מאלטונה, גם להרב מוינה וגם „לדייני קרתא ניקולשבורג והמדינה מעהרין".

גם העסקנים שעמדו על ידו, הרמאן פאפנהיים, ופיליפ (רפאל) בטלהיים שהחליפו לתקופות איש את רעהו בראשות הקהלה, גם הם היו יורשים נאמנים לאבותיהם ראשי הקהלה בזמן החתם סופר. הם היו מסורים בלב ונפש למסורת הקהלה. מיזגו בנפשם השכלה עם דתיות נאמנה והדפו אחור את כל ההתקפות שבאו מצד החוגים המתקדמים.

בשנת תרב נוסד בפרשבורג מוסד בית מחסה לילדים קטנים ועל פי יזמת נוישטאט נדב הבנקיר הוינאי הרמאן טודסקו, איש גיטו פרשבורג לשעבר, בית גדול בשביל המוסד ובו סודר גם בית הספר העממי הפרימער שוהלע. בית זה חונך ב7 למאי 1844.

הבית הזה עמד מחוץ לגיטו בגייסגאסע ושימש פעם ספריה מיסוד הגראף אפוני. החינוך היה ברוב פאר. בפתיחה החגיגית השתתפו רבים מהמקורבים למלכות כמו הנסיכה מריה דורותיה, שידעה גם עברית, והגראפין פערראי. את נאום החגיגה נשא המטיף הוינאי מנהיימר והחזן זולצער, הנעים זמירות. לרגל סדורי חגיגה זו, התחדדו ביותר היחסים בין הקהלה ואגף המתקדמים בה והדבר הגיע לידי כך שהמתקדמים החליטו להפרד מן הקהלה. הם נתמכו בדבר הזה ע"י המטיף מנהיימר וליבוש לעוו ששימש אז כרב בקאניזשא. אך ראשי הקהלה הצליחו ע"י תזכירים לשלטונות למנוע את הדבר. גם הסטודנטים היהודיים התחילו להתארגן לשם ריפורמה וגם הם לא מצאו כבר סיפוק בצורת התפלה המסורתית, סידרו תפילה חגיגית במועדון עם מקהלה. החזן שניהל המקהלה היה שליחו של לעוו, החזן השני של קהלתו.

אחד היסודות הרוחניים החשובים ביותר שפילג בין ראשי היהדות החרדית לבין המתקדמים, היה היחס לאמנציפציה. ביחוד התנאי להשגתה, שהמתקדמים היו מוכנים לקבלה, היינו ההתכחשות לארץ ישראל ולאמונה בגאולה. בשנה ההיא, שנת 1844, יצאה חוברת (חתומה בכנוי דר. י. ג.) נגד האמנציפציה. הנימוקים בה היו: כי היהודים הם עם לבדד ישכון; אינו מתערב עם אחרים ואינו יכול להטמע בשום עם. מבטם נתון לארץ ישראל וגם אמונתם היא משיחית וקשורה בשיבה לארץ הקדושה. התגובות נגד חוברת זו היו כמובן שונות. בשעה שלעוו ראש המתקדמים במדינה, יצא לסתור את דעת החוברת, וכתב: מאז צאתם של היהודים לגולה, פסקו להיות עם ורק כחטיבה דתית הם חיים בין העמים; שאין לאמונת המשיח הקשורה בארץ ישראל רק אופי דתי ולא פוליטי ואין בה יותר מאשר האורינטציה המזרחית של הכנסיה הקאטולית, ולכן אין שום עיכוב משום דברים אלה למתן האמנציפציה — באותה שעה עצמה יצאו הרבנים בפרשבורג ואישרו את דברי החוברת במלואם, בשוללם מתוך כך את האמנציפציה. לדעתם של רבני פרשבורג: היהודים רואים רק את ארץ ישראל כמולדתם ולפיכך אין הם יכולים להתבולל בשום אופן בבני מדינות אחרות.

רבני פרשבורג הלכו בזה בעקבות מורם הגדול רבי משה סופר שהורה „שמאז החרבן חושבים היהודים את עצמם לשבויי־מלחמה", הם חושבים לחזור לארצם, לארץ ישראל ולא להתאזרח בארצות זרות.

בנימוקים אלה השתמשו גם יהודי מחוז אוגוטשא. גם הרב נטונק קיפח את רבנותו ביאסבערעני בגלל נאומו נגד האמנציפציה מתוך נאמנות לארץ ישראל.

האנטישמיים ניצלו את הנימוקים האלה והשתמשו בהם בפרלמנט האונגרי בשנת 1848 נגד מתן האמנציפציה. בישוף אחד טען באחת האספות של הפרלמנט, שהיהודים מתפללים למשיח שיבוא, מבטם מכוון לפלשתינא וממילא אינם יכולים להיות אזרחים טובים למולדת האונגרית. הליברלים שבין צירי הפרלמנט האונגרי וברשם פראנץ דיאק עזרו ליהודים המתקדמים בשימם ללעג את אמונת המשיח. דיאק ענה לבישוף: „אני מאמין ונדמה לי שגם הבישוף הנכבד יסכים עמדי, שנוכל להיות שבעי רצון אם היהודים יהיו אונגרים טובים ואזרחים נאמנים עד שהמשיח שלהם יבוא".

מנהיגי היהודים שומרי משמרת היהדות לא שעו כמובן לדברי הלעג והלהג. החזיקו במעוז במסורת ישראל ולא הסכימו למכור את בכורת היהדות בעד נזיד האמנציפציה.

ולא רק כלפי חוץ בגלוי דעת אל השלטונות התבטאה השקפתם הלאומית של

הרב ובית דינו בפרשבורג. בהשקפה זו דגלו רבני פרשבורג ובראשם הרב אב"ד בעל הכתב סופר גם כלפי פנים, כלפי רבנים חרדים, בעמדם על משמר השפה העברית. במכתב לרבי יעקב אטלינגר רבה של אלטונה, בדבר הקונטרס נגד אספת הרבנים הריפורמים בברוינשוייג (תרה), שנכתב בשפה הגרמנית, כותב רבה של פרשבורג בשמו ובשם בית דינו „שאף על פי שהשעה צריכה לכך, מכל מקום לא נכון — — שיבואו רבנים יושבים על מדין יראי ד' וחושבי שמו — שיתנו מודעה ויבואו על החתום — — בלשון דייטש, כי נראה ח"ו שממאסים בלשון הקודש ומודים בלשון עמים — — ומי ומי יהדר ללמד בנו לה"ק אם יראה את הרבנים היראים משתמשים בלשון שלהם". והוא ובית דינו מציעים לכן, „שהקונטרס יחובר בלשון הקודש — — ויודפסו שניהם יחד, לשה"ק ודייטש ויהא נראה כי הדייטש רק העתק מלשה"ק זה לעומת זה כדי להבין להמון העם".

בשנה ההיא ביקר בפרשבורג הבאנקיר הוינאי ר' זלמן רוטשילד. הוא בא לפי הזמנת השלטונות בשאיפתם לענין אותו בבנית רכבת מרכזית אונגרית. הוא בא מוינה באניה שעגנה לכבודו לא בנמל, אלא, לפני ככר המלך. אופייני הוא לגבי הלכי הרוח האזרחים הנוצרים בפרשבורג, שהשלטונות מנעו מהיהודים לערוך לרוטשילד קבלת פנים מתוך חשש להתפרצויות מצד אזרחי העיר הנוצרים. רוטשילד ביקר יחד עם הבאנקיר טודסקו שגם הוא שותף לשיחות הפיננסיות, בכמה מוסדות שבעיר ובתוכם בפרימער שוהלע, בית הספר של המתקדמים. הוא שבת בפרשבורג ובא לבית הכנסת ובעלותו לתורה נדב סכומים שונים לצדקות שונות. ביקר גם אצל הרב האב"ד ואנשי הקהלה כבדוהו במתנה יפה בנתנם לו את גביע הכסף שבא להם מהבארון אגילה. במסיבת סעודה שנערכה לכבודו ע"י השלטונות, השתתפו סגן עוצר המדינה, הגראפים אסתרהאזי ואנדראשי, ציר הפרלמנט לוניאי ועוד. על בקשת המסובים שיפנה את תשומת לבו בהשקעותיו גם על אונגריה, ענה: שאמנם הוא רוצה להענות לכך, אך גם התנאים של הארץ קובעים בדבר, וסיים: פרופיסור אחד כאשר יצא את אולם ההוראה אמר לתלמידיו: אני אמנם יוצא לזמן מה, אך משאיר אני כאן את מעילי. הוא ימסור לי בדיוק איך התנהגתם בזמן העדרי.

והתנהגותם של אזרחי פרשבורג, לא היתה טובה. מדי פעם בפעם, כשהפרלמנט האונגרי התכנס, גרם הדבר למתיחות בעיר. ביחוד כאשר כמה מן הצירים הליברלים, מושפעים מן המהפכה הצרפתית ומסיסמאות החופש שלה, התחילו גם בפרלמנט האונגרי להשמיע דרישות לשוויון היהודים. גם היהודים המתקדמים בפרשבורג ראו את השעה כשרה להשמיע בקול רם יותר את דרישת האמנציפציה והעורך נוישטאט יחד עם סטודנטים סדרו בלי רשות מן הקהלה כמובן אספה בבית הכנסת. נוישטאט נשא נאום נלהב בעד החופש והאמנציפציה ואחריו התחיל גם אחד הסטודנטים לדבר מעל הבימה. תוך כדי דבורו נכנס ראש הקהל הרמאן פאפנהיים לבית הכנסת, תפס את הצעיר בגרונו והשליכו מעל הבימה. ובזה גם נגמרה אספת המהפכה בין היהודים בפרשבורג. אזרחי פרשבורג לא היו שבעי רצון מדבורים אלו חששו שתעמולת הליברלים יכולה להצליח והתחילו גם הם בתעמולה נגדית. ביום 7 לאוגוסט פנתה מועצת עיר פרשבורג לשלטון מחוז טעמעשוואר — וכנראה גם למחוזות אחרים — שיתמוך בפטיצית מועצת עיר פרשבורג נגד האמנציפציה של היהודים.

בסוף פברואר 1848 הובא לדיון לפני הפרלמנט חוק הבחירות לערים, שהבטיח

„זכות בחירה לכל אזרח בעירו בלי הבדל דת". הוכוח בפרלמנט היה חריף, בעד וגם נגד היהודים. הוכוח נסתנן אל הרחוב ובלילה שבין ה19 וה20 לפברואר נתנו אזרחי פרשבורג בטוי מוחשי מאד לרגשותיהם והתחילו במהומות נגד היהודים. אחרי שמשלחת מטעם הפרלמנט הגישה למלך את דרישות העם האונגרי לחופש והוא מינה את המיניסטריון האונגרי העצמאי, נשתלהבו היצרים והמהומות התחדשו. הפרלמנט גם נרתע מן הרחוב ונסוג אחור. שינה את החלטתו ואמנם הפרעות והמהומות נגד היהודים נמשכו לעיני הפרלמנט בלי התערבות כלל מצדו. הופיע אמנם כרוז בחתימת י. שרעער ב־19 למרץ בפרסבורגער צייטונג, בו פנה הוא „לכל בן חורין ומשכיל וביקש לתרום את חלקו ולהשפיע ששום איש לא יצנן את התלהבותו ע"י פרעות ביהודים" אך הפרעות נמשכו ביום 20 למרץ ביתר שאת. בימים 23 ו24 באפריל 1848 בשביעי של פסח הגיעו המהומות נגד היהודים לשיאן. האספסוף השתתף באספה המונית בה הוחלט לדרוש את הרחקת היהודים מהמשמר הלאומי וגירוש היהודים מכל המדינה. ואחריה התלקט האספסוף הפרוע בכנופיות, חדרו לרחוב היהודים, בזזו ושדדו שם 25 חנויות ושני מחסנים גדולים. בצוקרמאנדל שדדו 35 חנויות, חדרו גם לדירות, החריבו רהיטים, היכו ופצעו יהודים למאות ורק כאשר בא הצבא הצליח להשתלט ולהפסיק את הפרעות.

לזכרו של פסח עגום זה קבעו שביעי של פסח אחר התפילה, הוסיפו עוד אמירת כמה מזמורי תהלים בצבור בבית הכנסת הגדול ובחברה ש"ס סדרו משמרות ללימוד גמרא במשך כל היום.

נזק גדול סבל בית הספר פרימער שעמד מחוץ לגיטו. ההמון הפרוע הציתו והוא נשרף ונחרב כולו יחד עם הספריה שהכילה אלפי ספרים.

ביום 24 לאפריל פנה שלטון העיר בכרוז אל היהודים שגרו בשטח אשר מחוץ לגיטו, שעליהם לחזור ולהתכנס לגיטו תוך 24 שעות והחנויות אשר מחוץ לגיטו תסגרנה תכף. הכרוז מודיע כמו כן שהוראות אלה ניתנו לפי דרישת תושבי העיר. רק יהודי אחד שגר מחוץ לגיטו לא נשמע להוראות, הוא הרמאן הירשל, חוכר בית מבשל השכר של העיר. הוא השיג נשק וחילק לבני ביתו, וכן ביצר את דירתו ונשאר במקום ואמנם האספסוף פחד להתקרב אל ביתו, המבוצר.

לדרישת האזרחים הוצאו מהמשמר הלאומי מעט המתבוללים שהתנדבו לו. הם דרשו גם את סילוקו של נוישטאט ממערכת ה„פרעסבורגר צייטונג". גם היהודים האשימו את נוישטאט בדרך כתיבה בלתי אהודה להם. וכך עזב מתוך אכזבה את העתון וגם את פרשבורג ללא שוב אליה.

זיגמונד מאיר, כבן פרשבורג ששהה בימי הפרעות בגיטו, מתאר בספרו את המהומות כעד ראיה. הוא כותב: באספה ההמונית, בה השתמשו בסיסמאות החירות, הסיתו את האספסוף ביהודים. אחד האזרחים קרא: „איזה חירות היא זאת, שאיננו יכולים לגרש את היהודים מתוכנו?". היהודים הסתגרו בבתיהם. האספסוף המשוסה התחיל להתפרץ לחנויות שהיו מחוץ לשער הגיטו, — כי השערים לא היו בדיוק בתוך הגיטו, — התנפל עליהן ושדדון. השלטונות פנו למפקד הצבא ואמנם בא המפקד והעמיד את פלוגות הצבא על גבולות הגיטו והצהיר שישמור רק על היהודים הנמצאים בתוך הגיטו, אבל לא על אלה שמחוצה לו. בדבריו אלה היה מעין אות לאספסוף, שהתנפל על הבתים היהודים אשר מחוץ לגיטו. ואעפ"י שהצבא עמד הכן מזוין ברובים רק במרחק מה ממקום המהומות, הוא עמד ולא התערב. האספסוף הסיר את הגג מעל בית

הספר ושוטרי המחוז שעמדו ליד בית הספר, הביטו בשויון נפש על הנעשה.

שבועות עברו עד שהיהודים העיזו לחדש ולהמשיך את חייהם הרגילים. פורקן מה מן המצב הפרוע הזה בא רק אחרי יציאת הצבא האונגרי מן העיר וכניסת הצבא הנאמן לקיסר לתוכה, ביום השני ליוני 1849. גם מחנות צבא רוסיים שבאו לעזרת אוסטריה, חנו בעיר ומסביב לה. במחנות הרוסים פרצה מגפת החולירע והיא התפשטה גם לעיר והסבל היה רב, ביחוד בשטח הגיטו שהצפיפות בה היתה גדולה.

מס הסבלנות בוטל אמנם עוד בשנת 1846 (27 ביולי) על ידי המלך פרדיננאנד. אך בעקב כניעת האונגרים מצא הגנראל הייניאו, מצביא צבאות הקיסר האוסטרי, שהיהודים תושבי אונגריה עזרו לצבאות האונגרים בימי המרידה וכעונש הטיל על יהודי אונגריה קונטריבוציה כבדה קרוב לשני מיליון וחצי פלורין. יהודי פרשבורג לא הוכרחו להשתתף בקונטריבוציה זו, כי פרשבורג העיר היתה הראשונה שנכבשה על ידי האוסטרים וכך לא השתתפו יהודיה השתתפות פעילה במרד האונגרי.

הקיסר פראנץ יוסף הפך אמנם בשנת 1850 את סכומי הקונטריבוציה לקרן שתעמוד לשרות השכלת היהודים. נעשה איפוא שנוי והחלפה במטרת השקעת הכספים, אבל בסחיטתם מהיהודים, ששעת החירום דלדלה אותם מבחינה כלכלית, המשיכו עד שנת 1855. בגבית הקונטריבוציה, השתמשו השלטונות בחלוקה לפי מחוזות לפי חלוקת הגביה של מס הסבלנות.

גנראל הייניאו לא ידע רחם. את המשתתפים במרד האונגרי העניש קשה ובאופן אכזרי מאד. בפרשבורג נורו וניתלו רבים מאד והדבר גרם לסערת רוחות קשה בעיר. גם הישוב היהודי בפרשבורג לא ניצל מבלשי הגנראל הייניאו. היהודי דוד גליצנשטיין בכדו של השו"ב ר' גומפרעכט א"ש נאשם בריגול לטובת האונגרים ונפסק דינו לתליה. הוא כבר הוצא למקום הגרדום ועלה אפילו עליו, כאשר קצין בא ברכיבה והביא את ביטול פסק הדין ואת שחרורו.

בשנות המהפכה 49\1848 נתקבלה בהשפעת פראנץ דיאק, הצעת השוויון כלפי החוק וחומות הגיטו ירדו סוף סוף. ביום 20 לדצמבר שנה זו גם רשמו בספרי האחוזה את ההעברה הראשונה של נכסי דלא ניידי על שמו של יהודי. אך המצב היה בכל זאת רחוק מלהניח את הדעת. החוק נשאר רק על גבי הנייר. תקפו בחיים לא ניכר כלל. במקומות שלא היו יהודים משכבר הימים, לא ניתן להם גם אחר קבלת החוק להתישב ובמקומות שהיהודים גרו בגיטאות מנעו את תפיסת רגלם מחוץ לשטח הגיטו. בפרשבורג הביטו אזרחי העיר בעין צרה על השתכנותם של יהודים בשטח העיר אשר מחוץ לגיטו. הראשונים שיצאו את הגיטו היו המשפחות העשירות וגם העשירים מהקהלות הקטנות נהרו לעיר. כך ניתוספו לקהלת פרשבורג יהודים אמידים אחדים, שבאו להתיישב בה. בעניינים כלליים הצליחו עוד היהודים בחלונות הגבוהים, אך בין הפקידים המבצעים, היתה השנאה גדולה וסלוף משפט היה מן הדברים הרגילים. כל שוטר וביחוד קצין משטרה עשה דין לעצמו והיה הכרח לציית להם בלי כל טענות ומענות. קרה מקרה שאחד התקיפים מבעלי האחוזות הזמין אליו את נאמנו היהודי בשם בוניצר, ובחשדו שגילה איזה סוד מביתו, ירה בו והרגו בלי כל חקירות ודרישות. תקיף זה היה כומר, וכדי שהדבר לא יעורר תמהון, קיבל עליו אחיו של הכומר את הרצח והלה יצא בקנס של זהובים אחדים כפצוי לאלמנת הנרצח.

מבחינה יהודית היה אמנם הגיטו מסגרת מסוימה לאוטונומיה פנימית ומתוך כך

גם לחיי רוח לאומיים עצמאיים. אך ההגבלות השונות וההשפלות במגע עם הגויים, ההתנפלויות לעתים קרובות מאד מצד האספסוף, השרישו בתוך הלבבות עמוק עמוק את הרגשת הגלות. הם השרו על תושבי הגיטו פחד מתמיד. יש הזוקפים על פחד מתמיד זה את האחוז הגדול של חולי הרוח אצל היהודים בגיטו. אמרת כנף התהלכה בגיטו פרשבורג: היהודי אינו יוצא את הפחד. בילדותו הוא מפחד מן הרבי (מלמד), בגיל הבגרות הוא מפחד מן הגיוס, אחר כך מפשיטת רגל וכל חייו מן הגוי. והגוי בפרשבורג השנאה ליהודים היתה מפעפעת בו תדיר. גם את מאבקו לחופש, לשוויון ואחוה, זיהם בטומאת צמיאתו לדם יהודי. התנהגותם הפרועה של אזרחי פרשבורג „שוחרי החופש", הדהימה את משכילי היהודים בעיר ומתוך אכזבה והתמרמרות אירגנו תנועה להגירת יהודים לאמריקה הצפונית. הם פתחו משרד להגירה ובראשו התיצבו פיליפ קורן כמנהל, זעליג ליב שיק, גזבר ומוריץ שטרויס, מזכיר.

אישיות מעניינת בין אלה ובכלל בין משכילי העיר בתקופה זו, היה ר' זעליג ליב (אביעזר יהודה) שיק. הוא נולד בשנת 1816. אביו היה סוחר ואחר כך מלמד גפ"ת. זעליג ליב נתחנך בבית אביו וראה ברכה בלימודיו. המשיך ללמוד בישיבה בפרשבורג והצטיין בשקידתו ובמהירות תפיסתו. אגב לימודיו בישיבה, למד גם שפות והשכלה כללית, ועל כך הוזמן גם פעם לשיחה אל רבו בעל החתם סופר, שבקשהו לא לעשות פומבי לדבר. בהיותו בן 23 נתקבל לרב במקום חותנו רבי יעקב פולאק בעיר סערעד. כרב בסערעד התפרסם מהר ע"י מאמריו ומחקריו בלשון גרמנית מובהקת. בשיקולי קהלת פראג לבחירת רב מתאים עלתה גם מועמדותו של שיק, אך הרב בפרשבורג, בעל הכתב סופר, לא המליץ עליו ביותר. הדבר השפיע לרע גם במקומו בסערעד. כשהתקרבו ימי המהפכה האונגרית, הוא נתפס כולו לרוח הזמן ונעשה למעריצו של קושוט, הסתלק מרבנותו, חזר לפרשבורג ושלח ידו במסחר. בגלל דעותיו המהפכניות והערצתו את קושוט, בילשה אחריו זמן ידוע משטרת פרשבורג, אך לא יכלה לתפוס אותו בשום עבירה ממשית, והרפתה ממנו.

בבית הספר פרימער, נתן שיק את שעורי הדת שלא על מנת לקבל פרס.

עד שנת 1850 ביקרו בבתי הספר, הן בפרימער שוהלע והן בבית הספר של הקהלה, רק בנים. ואילו הבנות למדו בבתי ספר פרטיים. בית ספר כזה התקיים בהנהלתו של אלעזר הורוביץ, שהיה נחשב גם לתלמיד הישיבה בימי החתם סופר. הוא חיבר ספר לימוד דת לבנות בשפה הגרמנית ועליו קיבל הסכמה עוד מהחתם סופר. בהסכמה זאת שנכתבה לכתחילה עברית, ותורגמה לגרמנית ע"י המורה פרויער, נאמר: הקריאו לפני את החיבור הזה מרישא ועד סיפא ולא רק שמצאתי אותו לטוב בלי פקפוק, אלא הוא גם מוצלח ביותר. ובשמחה אני נותן את הסכמתי להדפסת החיבור הנ"ל לשם הפצת יסודות הדת בין בנות ישראל. ההסכמה נושאת את התאריך: 24 יגואר 1831. המחבר היה גם מורה לעברית של הנסיכה מריה דורותיה, שלרגל שקידתה בלימוד לשוננו, כינוה „הנסיכה היהודית".

בשנת 1854 ניגש חוג המשכילים לבנות מחדש את בית הספר שנחרב במהומות המהפכה. הם השיגו תרומה חשובה בסך 4000 פלורין מבנו של המנוח טודסקו ועוד הלוואה בסך הנ"ל ובאפריל של אותה שנה נפתח בית הספר מחדש. בחרו בועד מנהל חדש, שכל אחד מחבריו התחייב בתרומה שנתית גבוהה וכפרוטקטור, בחרו באלברט כהן, שגם הוא התחייב ל־50 פלורין לשנה לטובת בית הספר.

אלברט כהן נולד בפרשבורג במוצאי יום הכפורים שנת 1814. הוא היה מראשוני התלמידים של בית הספר הזה וכאשר בא כבחור בן 12 בהמלצת בית הספר לוינה המשיך בה את לימודיו. אצל הרב הוינאי ר' אליעזר הורביץ המשיך בלימודי גפ"ת ואצל מורים אחרים למד וגמר את לימודי הגימנסיה. אחר כך השתלם בשפות אורינט־אליות: ערבית, פרסית וסאנסקריט. עוד בהיותו בוינה השתדל למען בית ספרו. השפיע על כמה נדיבים שהיה מבאי ביתם כמחנך בניהם לתמוך בבית הספר.

מוינה עבר כהן לפאריז כמחנך בבית רוטשילד. כעבור זמן נתמנה למעין גבאי צדקה של בית רוטשילד ובתפקיד זה נתפרסם בכל העולם היהודי.

כהן ביקר פעמים בארץ ישראל. בראשונה בשנת 1854 ובשניה בשנת 1856, והיה רגיל לאמור: את אהבתי לארץ ישראל, רכשתי לי בבית הורי בפרשבורג. תוך עסקנותו הרבה והמעונפת לא שכח את בית ספרו הראשון וניאות לפרוס עליו את חסותו, כאשר נתבקש לכך.

מאז יסודו של בית הספר לא פסק להיאבק על קיומו. כאשר בשנת 1857 דרשה הממשלה, להקים קרן פנסיה למורים בסך 3000 פלורין, אחרת יסגר בית הספר, לא מצאה הנהלת בית הספר על כל חוג המצנטים את האפשרות לכך בפרשבורג עצמה וכמעט שנסגר. עד שנמצאו לו גואלים בוינה, בהשתדלויות מרובות ובמגבית מאומצת הצליחו סוף סוף להשיג את הסכום הדרוש, אך המאמץ התנקם בתקציבו הרגיל של המוסד. מתוך המצוקה הכספית המתמדת, עלה הרעיון לאחד את בית הספר הזה עם בית ספרה של הקהלה. התחילו במו"מ אך הקהלה, שהתיחסה בשלילה לבית הספר הזה מיום הוסדו ובמשך כל קיומו, לא הראתה גם במו"מ רצון רב והוא נגמר ללא תוצאות. בית הספר המשיך איפוא כבית ספר עצמאי, ולמרות שמבחינה פדגוגית חינוכית עמד על הגובה, הרי הגרעונות בתקציבו לא נתנו לו את האפשרות להתפתח, עד שבשנת 1872, כאשר בא קרע בקהלת פרשבורג, נאסף בית הספר הזה על ידי מקורביו לקהלה הניאולוגית.

מנהיגי האגף החרדי והוא הרוב הגדול בקהלה, לא היו כלל וכלל ממתנגדי ההשכלה. גם הם למדו וידעו כבר גרמנית צחה וגם הם השתדלו להקנות לבניהם ולבנותיהם ידיעות כלליות ובתקופה זו כבר דיברו רובם של יהודי פרשבורג רק גרמנית. ויותר מזה: לפי דין וחשבון של בית הספר הריאלי הכללי משנת 1853 היו בין 427 תלמידים, שביקרו בבית ספר תיכוני זה 101 תלמידים יהודים. ולא היו אלה בניהם של המתקדמים לבד. היו בין החרדים גם חובבי אמנות. בין הלקוחות הקבועים של הצייר האמן בארון ליטגענדורף, נמצאו בין השאר גם הבנות של משפחת הרב. ההבדל בין מנהיגי החרדים לבין "שוחרי ההשכלה" לא היה בהשכלה עצמה, אלא בגישתם אליה. שניהם ראו בה גורם המוציא את היהודים מחטיביותם המיוחדת להם ומקרבם לעם השליט ולסביבה הגויית. אלא, בעוד ש"שוחרי ההשכלה" חייבו את ההתקרבות הזאת וראו בה אידיאל, אליו שאפו בכליון עינים ורצו שהמחיצות בין היהדות והסביבה הגויית תפולנה, ראו מנהיגי החרדים בהשכלה, הכרח חיים, שיש להשלים אתה. בתקופה זו נוסף לכך גם טעם עמוק יותר, הם ראו בה גם צנור השפעה להגיע על ידה להמון העם ולשכבות שהגרמנית נעשתה לשפתם היחידה ומושגי ההשכלה הדרו להלך מחשבתם.

המאבק התנהל איפוא בתקופה זו בין שתי התנועות היריבות, לא על הצורך ברכישת השכלה, אלא, על עיקרי האמונה, על חינוך למסורת ועל שמירת מורשת אבות. המאבק

הזה החריף ביותר, מאז שהמלך פראנץ יוסף הפך את הקונטריבוציה לקרן תרבות וחינוך ליהודים. „שוחרי ההשכלה" שבמדינה, שבהשפעת הזמן הפכו לריפורמים גמורים או למחצה, רצו להשתלט על קרן זו ולהעמיד בתי חינוך ללא תורה וללא יהדות והחרדים נבוכו.

בתוך מאבק זה קרה שתושב פרשבורג יעקב קיצעער, הדפיס חוברת בקורת על התלמוד, בשפה הגרמנית בשם: אינהאלטס דעס תלמוד'ס אונד דיסססען אויטארעז — אונפארטייאיש בהאנדעלט, פאן יעקב קיצעער (פרעסבורג תריז). המחבר פרסם על הופעתה של החוברת בקולי קולות גם ע"י מודעות בבתי המרזח. הוא שיבח את מקחו, שהספר הוא „נחוץ ומועיל לכל בן ישראל". וגם חילק ספרים רבים חנם בין תושבי הגיטו.

נגד חוברת זאת יצא ר' זעליג ליב שיק בחוברת תגובה בשם „קורצע אבפערטיגונג" (תגובה קצרה, — פרשבורג 5 ביולי 1857 תריז). שיק משתמש כמוטו לחוברתו: שוט לסוס מתג לחמור ושבט לגו כסילים (משלי כו, ג). הוא מותח בקורת קשה על החיבור. קודם לכל הוא מעביר עליו את שבט בקרתו על שפתו הגרמנית הגרועה, ועל סגנונו הקלוקל. על תוכן החיבור עצמו הוא כותב: שהוא בורות ועם הארצות ההולכות יד ביד עם חוצפה ברוטלית ועזות יהירה. כל הנאמר בחיבור זה — כותב הוא — „איגו רק גובל עם טפשות אלא הוא הטפשות עצמה".

מעטים, מעטים מאד היו בין המתקדמים מסוגו של שיק. רוב רובם, היו מטיפוס של הקיצעערים. וכדי להציל את המון העם מהשפעתם המזיקה, נראה כבר צורך גם בפרשבורג, למנות מגיד־דרשן תלמיד חכם, המדבר גרמנית צחה לפי טעם הדור. ראשי הקהלה נכנסו בעובי הקורה של הבעיה הזאת, קיבלו על עצמם את הסיכון למעמדם כלפי הקיצוניים שבקהלה ובמקומות אחרים שלא רצו להכיר בצורך הזה והתיחסו באי אמון לכל שנוי מהנהוג עד כה. ואחרי שקיבלו גם את הסכמת רבם הרב דמתא על כך, מינו בשנת תרכג את הרב רבי פייש פישמאן למגיד הקהלה.

רבי פייש נולד לאביו רבי יחזקאל מישקולצער בכח ניסן תקפה בבוסקוביץ. את ראשית חינוכו קיבל אצל אביו. למד אחר כך בישיבת רבי חיים פולאק בטרעביטש. אחרי שאביו עבר מקודם לשאפפא ואחר כך למישקולץ עבר גם בנו אתו והמשיך את לימודיו בוואג־נוישטאט. למד בשקידה רבה ושמו הלך לפניו כתלמיד חכם ולמדן. נתקבל לרב בקהלת סיקסוי וחיש מהר נתפרסם כנואם ממדרגה ראשונה. משם נתקבל לרב בקלויזנבורג. מאחר ששם לו לחוק לא לקבל מתנות, גם לא מסוג אותן המתנות, שועדי הקהלות היו רגילים לחשבן כחלק מהכנסותיו של הרב והכניסו אותן בחישובן בקביעת המשכורת הישירה של הרב, סבל ממחסור ודוחק במקומות כהונתו והיתה זו אחת הסבות שניאות להחליף את הרבנות במשרת מגיד מישרים. הוא היה בעל אופי חזק, ירא שמים, מהמתקדשים והמטהרים, שגם מתנגדיו לא יכלו למצוא פסול בהליכותיו. אך דרשותיו בגרמנית הקימו סערה בחוגים הקיצוניים אשר בראשם עמדו רבי הלל לי"ש (ליכטנשטיין) תלמיד החתם סופר ואז הרב בקולומייא וחתנו רבי עקיבא יוסף שלזינגער יליד פרשבורג. שניהם ראו בהטפה בשפה הגרמנית בעיר פרשבורג, במקום שרבה הגדול החתם סופר ציוה בצוואתו שהרב „לא ידרוש בלשון לאומים", חילול הקודש. ממקום מושבם שלחו את חציהם לפרשבורג. הריצו מכתבים לראשי הקהלה ולעסקניה, לידידים וקרובים ועוררו גם בחוברות נדפסות („אל העדרים") להמוני העם אשר בפרשבורג. הם הרעישו עולמות נגד מנויו של רבי פייש פישמאן.

רבי הלל לי"ש טען: „וכהיום הזה תאמרנה, אם בפרשבורג מקבלים עליהם פרעדיגער הדורש בלשון לאומים במקום קדוש אשר דרש בו מלאך אלקים — — — מה נעשה אנחנו?" וגם רבי עקיבא יוסף החרה והחזיק בידו ושפך אש וגפרית על קהלת פרשבורג והמגיד. שני הרבנים האלה חתן וחותנו, מצאו עוד פסול בקהלת פרשבורג: המגדל על בית הכנסת שנבנה ונגמר בראשית שנת תרכג (נובמבר 1862). ועדת הבנין מטעם הקהלה, שאישרה את תכנית הבנין לא ראתה כל עוול במגדל זה, שלא היה בסגנון ובצורה של מגדלי הכנסיות. אך לא כן רבי הלל ורבי עקיבא יוסף. הם התקיפו בחריפות את הקהלה על זאת. ובעוד שבנוגע למגדל עוד הם חסים על כבוד הרב אב"ד, בעל הכתב סופר, הרי בנוגע למגיד, מכוונות התקפותיהם נגד הרב עצמו. רבי הלל מטיח נגדו דברים קשים: „ואם אמור יאמר ההכרח לא יגונה, ידע נא אהובי, אם היו נשארים אצלו עשיריה ותשעה חלקים קיבלו אותו, לא היה חילול השם בדבר, שיהיו אחרים למדין שיאמרו מה נעשה לדור אחרון, שלא ברצון הרב נעשה זאת והראיה שהרי יש לו כת בפני עצמו, מה שאין כן עתה". וגם רבי עקיבא יוסף למרות שהיה תלמידו של בעל הכתב סופר, גם הוא פונה נגד רבו ומאשים אותו: „כי הוא פקפק לצאת נגדם בגלוי מחשש מחלוקת בקהלה".

כדי להסיר חרפה זאת מעל רבו, הזעיק רבי עקיבא יוסף רבנים אחדים ובשמם בא לפרשבורג, אל רבו בבקשה, שיעמוד בכל תוקף נגד חפצם של משכילי עירו „ובשום אופן לא יתן להם להפיק זממם". ואם חושש הוא לפרנסתו, הוא מודיע לו בשם קהלת מונקאטש, כי „כסא הרבנות שבמונקאטש נכון לפניו. הקהלה שבמונקאטש מתחייבת להספיק לו את כל ההכנסה שפרשבורג מכניסה לו, — ומוטב לו לעזוב את מקום אביו ולא יניח לעבור על צוואת אביו".

גם את המגדל על בית הכנסת מייחס רבי עקיבא יוסף לתוצאה ישירה של ההטפה בשפה הגרמנית, באמרו: „אחר שבא הלועז הנה נעשו מגדלים על בית הכנסת" בבחינת עבירה גוררת עבירה.

הקהלה מצאה צורך לענות על דברים חריפים אלה, במגלה עפה בשם: „כתב יושר דברי אמת" שחוברה ע"י ר' ליב כהן בנו של ר' מנדל כהן נאמן (מזכיר) הקהלה באותו זמן. גם דברי התשובה מלאים בטויים חריפים ומעליבים. „על מה שכתב: כי אחר שבא הלועז הנה נעשו מגדלים על בית הכנסת, פה מפליא לכזב עד למעלה ראש המגדל, — כי ידוע לכל הוא, שכאשר בא החכם הנה לראשונה, הוא הרב המאור הגדול מגיד מישרים דפה, כבר היו המגדלים על מכונם. ואשר אמר, שבנין בית הכנסת החדש היה נגד רצון אדוננו מ"ו נ"י ועל אפו ועל חמתו גבנה ושלא רצה ליכנס בו, גם זה מן השקרים שבדה הנע"ר (רבי עקיבא יוסף חתם על חוברותיו „נער עיברי" — עיברי ר"ת: עקיבא יוסף בן רבי יחיאל) מלבו ושמו בלב העיברי. האמת יורה דרכו, האנשים אשר היו ממונים על הבנין כולם אנשי שם ובתוכם צדיקים ולא ישימו אבן נגד דעת רבנו ובית דינו הצדק נ"י. — — — והיתה רק שגגה, כי ראש הבונים אמר שאין זה מגדל והאמת שאינו דומה למגדלים הנראים בבתי העמים כי יש לו תמונת כיפה — — — ואחר שהושלם המלאכה לא דבר קל הוא להרסו ולהורידו. אבל עם כל זאת לא עלה על דעת רבנו נ"י שלא ליכנס בבית הזה, הבנוי לתלפיות והשתוקל בגאות קודש. — — — ובעת החינוך בא אמ"ו נ"י ברצון טוב ובשמחה ובירך שהחיינו — — ומאז והלאה מתפלל שם תפילותיו תמידין כסדרן ודורש דרשותיו כהלכתו וכו'". וגם

בנוגע למגיד לא רק שהסכים לכך אלא „הוא ציוה להעמיד איש אצלו אשר יגיד דבריו ליעקב".

מגילה עפה זו היתה מכוונת לא רק כלפי העולם הגדול מעין התנצלות על התקפותיהם של הרבנים רבי הלל ורבי עקיבא יוסף, אלא, ביחוד כלפי פנים, כלפי יהודי פרשבורג, אשר רבים מהם היו ממשפחתם של שני הרבנים האלה ומלבדם גם מעריצים רבים.

ואמנם לפי ידיעות מהזמן ההוא עצמו, נראה, שלא היה הענין כל כך קל. בעל הכתב סופר לא בא כל כך ברצון טוב לבית הכנסת עם המגדל. הוא דרש בתוקף את הורדתו. וכך מודיע ה„אללג. צייטונג דעס יודענטומס": ב־10 לספטמבר 1863 חובר בית הכנסת הגדול. הרב סירב לבוא לחינוך בגלל המגדל, אך בא כאשר הבטיחו לו שהוא יוסר.

גם רבי הלל לי"ש התיחס למנהיגי הקהלה בזמן ההוא בכבוד. רבים מהם היו ידוע־ עים לו עוד מזמן היותו בפרשבורג תלמיד הישיבה. ובענין המגיד והמגדלים הוא פונה גם אליהם במכתבים אישיים. במכתבו לר' קלמן בטלהיים הוא פונה בתוארים אלה: „לאיש חמודות — — עמית בתורה הרב המאה"ג צדיק כביר וכו' " והוא היה באמת תלמיד חכם ולמדן, איש אשכולות, תורה וגדולה במקום אחד. בדומה לו היה גם ר' קלמן פאפנהיים. ולמנהיגי קהלה אלה היה איפוא ללחום בשתי חזיתות. מצד אחד נגד המתבוללים והמתקדמים ולא באחרונה נגד ר' זעליג ליב שיק שארגן ועדה ליברלית „לפקח על עניני הקהלה וסדריה" והתקיף בחריפות בעל פה ובכתב את שלטון פאפנהיים בקהלה. הוא גם הגיש בשם סיעתו תלונה נגדם לשלטונות, אך אלה נטו בתקופה זו — זו תקופת באך — לצד הדתיים והנצחון היה לצד פאפנהיים. ומצד שני היו לראשי הקהלה ולאלה שהיו תמימי דעה אתם, ללחום נגד הקנאים הקיצוניים שבעיר מעריצי רבי הלל ורבי עקיבא יוסף.

ואם נטו השלטונות חסד למנהיגי הקהלה, נענו גם הם לדרישות השלטונות. ויצוין כקוריוז, שגם בזמן הזה קרו עוד מקרים שהשלטון דרש להטיל על היהודים מנהיג. בשנת 1867, הזמן ראש הקהל ר' קלמן פאפנהיים לשלטון במקום ונתבקש לצרף להנהלת הקהלה את התעשין פיליפ שאי. הנימוק לכך היה, כי תעשין זה מרובות זכויותיו בשטח התעשיה והוא הביע את רצונו להיות מצורף להנהלת הקהלה. הקהלה נתאספה לישיבה והחליטה להיענות לבקשת השלטון. בכל זאת היה מתנגד אחד. הוא היה מזכיר הקהלה ר' גרשון פרענק, בנו של רבי בער פרענק.

בנוגע למגיד נתחסלה ההתנגדות חיש מהר. כבר בראשית פעולתו נתחבב על הקהל. ענותנותו וקבלת מרותו של הרב אב"ד ברבים ובגלוי, עטרוהו הערצה מיוחדת והמונים בהרו לדרשותיו וביניהם תלמידי חכמים של העיר וגם הם מצאו „שמי שלא שמע את דרשותיו של רבי פייש, לא שמע דרשה מעולם". אמרותיו השנונות וניצוצי מחשבותיו נעשו לאמרות כנף בגיטו פרשבורג ורבות למדו ממנו גם תלמידי הישיבה שהיו מן המקשיבים הקבועים לדרשותיו. אחת מאמרותיו שרבות בשנים חזרו עליה בפרשבורג היתה, שבשעה שדרש פעם בנוכחות הרב דמתא ורצה להוכיח קבל עם ועדה על הכנעותו לו. השווה את הרב לרמב"ם ועל עצמו אמר שהוא רק „הרב המגיד". והוסיף כלאחר יד ולשם כך כמובן צריכים גם ל„כסף משנה".

נגד ה„כתב יושר דברי אמת" יצאה תשובה בשם „תשובה מאהבה" מאת הרב

יהושע ברוך רייניטץ רב בבאלקאני וגאלסעטש וגם רבי הלל וחתנו רבי עקיבא יוסף לא טמנו ידיהם בצלחת.

בשנת תרכו נתכנסה ביזמתם אספת רבנים גדולי תורה, אך קנאים קיצוניים ביחוד מהגליל התחתון בעיר מהאלעוויטץ ופרסמו פסק דין, על פיו: אסור לדרוש בלשון לאומים; אסור להכנס להתפלל בבית כנסת אשר אין שם בימה באמצע; אסור לעשות בית כנסת במגדל ועוד איסורים מסוג אלה.

לשבחו של רבי פייש יאמר, שכאשר נתפרסמו איסורים אלה הפסיק את דרשותיו ולא ניגש לבימה, עד שהרב בעל הכתב סופר דרש זאת ממנו במפורש.

פעולתו של רבי פייש פעלה כמעצור גדול לשאיפות המתקדמים בפרשבורג. את הכמיהה לדרשה בגרמנית בשפה מהוקצעת שהנאורים הנהיגוה, כאחד מעמודי היסוד של בית הכנסת המודרני, סיפק רבי פייש בכשרון רב. ההבדל העצום שהיה בכל זאת בינו לבין המטיפים הנאורים היה, בזה שהטיף לתורה ולמצוות, ליהדות שלמה וליראת שמים. הוא גם הלהיב את לב שומעיו לחבת ארץ ישראל וגם בכך היה משום שינוי וסימן היכר כדי להוציא מלבם של המתקדמים שהתכחשו לציון וירושלים. בנשק שהשתמשו המתקדמים לשאיפות טמיעה, היכה הוא את אויבי היהדות שוק על ירך. וכך הוכשרה הקרקע בפרשבורג לאותה סערה גדולה, שהסעירה את כל יהדות אונגריה, הקריאה לקונגרס הכל יהודי במדינה.

ההכנות לקונגרס

בסכסוכים שבין המתקדמים ושומרי המסורת הפך מצב הקהלות באונגריה להיות פרוע. כדי להכניס בהן סדר, החליטה הממשלה לכנס קונגרס של כל יהדות המדינה שנציגיה יבחרו ע"י כל חברי הקהלה. החרדים התחילו להתארגן ויסדו את "אגודת שומרי הדת". רבנים חרדים עברו בקהלות הארץ ועשו תעמולה לאגודה זו. רבה של פרשבורג בעל הכתב סופר, שהיה אחד המייסדים של האגודה, תרם מכספו את התרומה הראשונה לטובתה והוא גם אסף מגבירים אחדים סכום נכבד של 3000 פלורין להחזקת הצירים החרדים העניים במשך ימי האסיפה בפעשט, מקום הקונגרס.

הבחירות היו אישיות ובפרשבורג נבחרו:

רבי פייש פישמאן	ב	304 קול
ר' קלמן פאפנהיים	ב	304 "
ור' קלמן בטלהיים	"	287 "

המועמד מצד המתקדמים השיג 67 קול. גם ר' זעליג ליב שיק הציג את מועמדותו וכנראה מצד עצמו שלא היו לו תומכים כלל.

מעניין, שהמתקדמים העלו בתעמולתם גם את בעית ארץ ישראל וב"פרעסבורגער צייטונג" (בגליון 64 משנת 1868) כתבו: "העקשנות של הראבאניזמוס, אינה סרה כמלוא נימה מהנהוג לפני עשרות שנים, למרות שמסקנת הזמן הוכיחה את האבסורדיות של הנוהג הזה. עדיין לא פסקה התקוה אצלם למלכות ישראל ואפילו הברה קלה לא נמחקה עוד מהסידור מהאנחות הרבות של המחכים מן השמים לשיבתם לירושלים".

עם העברתם של השלטונות המרכזיים הארציים של המדינה מפרשבורג לפעשט,

עבר גם מרכז הכובד של הנהלת עניני היהודים מפרשבורג לשם. ואולם ההנהלה הרוחנית של היהדות החרדית, נשארה בפרשבורג כמקודם. מלבד רבי עזריאל הילדסהיימר, שהיה אחד מראשי המדברים בשם היהדות בקונגרס וגם הוא קיבל את מרותה של רוח פרשבורג, היו מנהיגי פרשבורג כצירי הקונגרס המדברים בשם 88 הצירים של היהדות החרדית שם והם היו המכוונים את דרכי פעולתם.

ר' קלמן פאפנהיים השתתף גם בהתיעצות המוקדמת שנקראה ע"י מיניסטר ההשכלה בארון עטוועש בנוגע לאופן השימוש בקרן החנוך ליהודים, שעלתה עם הרבית לשני מיליון פלורין. בקונגרס עצמו היה רבי פייש פישמאן שהרעים נגד הכנסתה של הפילוסופיה כלימוד חובה לרבנים.

גם נשיא הקונגרס איגאנץ הירשלר היה יליד פרשבורג (נולד בשנת 1823), שאמנם התרחק כבר גם בדעותיו וגם בהליכותיו מרחק רב מפרשבורג הרוחנית.

עד כמה שגם החרדים קיוו מן הקונגרס, שהוא ישליט שלום ואחדות בתוך קהלות ישראל במדינה, תעיד התפילה שחוברה ע"י רבה של פרשבורג, "שיאמרוה תלמידינו ביני עמודי היכי דגרסינן בימים האלה הבאים עלינו לטובה", ולהלן נוסח התפילה:

יהי רצון מלפניך ד' אלקינו ואלקי אבותינו נותן התורה יתברך שמך לעד. החונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה, מלך השלום שהשלום שלו והפורס סוכת שלומו על עמו בית ישראל האל הטוב ומטיב לרעים ולטובים שומע תפלת כל פה, שמע נא אל הרינה ואל התפלה אשר אנחנו מתפללים לפניך בבית הגדול והקדוש אשר נקרא שמך עליו, זה השער לד' המצוין בהלכה. יהיו אזניך קשובות לקול שועתנו בעד הכנסיה הגדולה בעיר פעסט הנבחרים מעם ישראל שבמדינתנו מדינת אונגארן המהוללה. רבות מחשבות בלב איש ועצת ד' היא תקום. נא חוננם מאתך דעה בינה והשכל. הורם דרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון. יעשו הטוב בעיני ד' והישר בעיני בני אדם. הערה נא רוח קדשך על קרואי מועד אנשי השם אשר בשם דעפוטירטען יכונו ויאתיו אלה מפה ואלה מפה ליום הכסא כאיש אחד לטובת הכלל ובלב אחד לאביהם שבשמים ויענו כל העם יחדיו כל אשר דיבר ד' נעשה וישמע. יתקרבו הרחוקים ויתאחדו הלבבות וישימו התורה והעבודה והחכמה המשולבת ביראת ד' טהורה לראש מגמת פניהם ולמטרת חפצם ואמת והשלום יאהבו כדכתיב: שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול וכתיב: כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים וכתיב: אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך ואתם הדבקים בד' אלקיכם חיים כולכם היום. אמן אמן.

אך במקום שלום ואחדות, העמיק הקונגרס והרחיב את הפילוג והפירוד. הוא החריף עוד יותר את היחסים בין שני האגפים והכניס קרע גמור ביהדות אשר במדינת אונגריה. צירי החרדים עזבו את הקונגרס, אחרי שברוב דעות נדחתה דרישתם להכיר בשולחן ערוך כבסיס לארגון הקהלות. הם הצהירו, שאינם מכירים בהחלטותיו של הקונגרס. אחרי התיעצויות רבות הקימו נציגי היהדות החרדית ארגון חרדי מקביל

לארגון שנוצר על ידי הקונגרס וקהלת פרשבורג היתה מן הראשונות שהצטרפה מיד בקום הארגון החרדי לארגון זה.

רבי אברהם שמואל בנימין, רבה של פרשבורג, אעפ"י שלא הסכים להיות ציר, ישב בכל זאת במשך ימי הקונגרס בפעשט. דירתו הפכה למרכז הצירים החרדים. אצלו התיעצו על דרכי הפעולה ולפיו קבעו את תכסיסי הקונגרס. דעתו היתה מכרעת בעניינים שנדונו ומתוך כך חלקו רב גם בקביעת דמותה של היהדות החרדית באונגריה גם בדורות שלאחריו. במשלחות של החרדים אל המלך השתתף הוא בראשן ופעמים אחדות נתקבל לראיון אצל המלכים פרדינאנד ופראנץ יוסף הראשון והופעותיו הוכתרו תמיד בהצלחה רבה.

עם כל כשרונותיו להיות „מדברנא דאומתיה", של יהדות אונגריה השאיר את העסקנות בידי אחרים, בידי ראשי הקהלה. הוא עצמו התסמר כולו לישיבה, להפצת תורה. היה חושך שינה מעיניו וקם באשמורת הבוקר, כדי להשיב הלכה לשואליו ורבות הן התשובות המציינות בחתימה את שעות כתיבתן: „כאור הבוקר", „נגהי ליום" „חצות ליל" וכד'.

מספר התלמידים בישיבה לא רק שלא פחת בזמן כהונתו, אלא היו זמנים שגם עלה בהרבה על מספר התלמידים אשר בימי אביו. סדר הלימודים לא נשתנה במאומה וגם רוח הישיבה נשארה כמו שהיתה מקודם. גם ל„רוח הזמן" לא היתה כל השפעה מזיקה על השיבה. בזמנו של רבי אש"ב קם לישיבה תומך ומגן בעל השפעה רבה בדמותו של הבנקאי הוינאי יצחק (איגנאץ) דויטש. הוא היה נינו של רבי יצחק דוקלא ובעצמו תלמיד החתם סופר. בכל נימי נפשו היה קשור לישיבת פרשבורג ורבות השתדל לטובתה.

בשנת תריט (1859) השיגה הישיבה מאת הממשלה, אישור רשמי והמיניסטר להשכלה העניק לה את התואר והזכויות של בית מדרש גבוה לרבנות. רבי אש"ב דרש לרגל מאורע חשוב זה דרשת הודאה בשבת שקלים ער"ח אד"ש תריט. בשנת 1865 קיבלה הישיבה גם זכות שחרור תלמידיה מעול הגיוס לצבא.

בשנה זאת תרם הנדבן יליד פרשבורג צבי בערגר תרומה חשובה בשביל הישיבה. הוא בנה אולם גדול להרצאת השעורים בקומה השניה של בנין הישיבה מקודם. חנוכת בית המדרש זה היתה בר"ח שבט ורבי אש"ב דרש דרשה בהלכה ובאגדה לכבוד המאורע. דרשת החנוכה היא התשובה בכתב סופר חלק או"ח סימן יח.

הרחבת בנין הישיבה והזכויות מצד הממשלה העמידו את הישיבה בדרגה גבוהה יותר מישיבות אחרות שבמדינה. עד עתה היתה המשיכה לישיבת פרשבורג נובעת מלבד מאהבת תורה גם מהרצון להסתופף בצל הגאון ממשיך מסורת אביו הגדול. מעתה נצטרף גם האינטרס להשגת תעודה רבנית מוכרת ע"י הממשלה והשחרור מן הצבא.

עובדה זו פיתחה את הישיבה לא רק בכמות, אלא בעיקר באיכות. טובי התלמידים מכל הישיבות במדינה התחילו נוהרים לפרשבורג והישיבה הפכה למרכז הרוחני והתורני הגדול ביותר שבמדינת אונגריה. היא נעשתה ל„ישיבה הרמה" לא רק בשמה הרשמי, אלא בתוכנה הממשי.

מאחר שמתוך מעמדה הרשמי של הישיבה, היתה היא נאלצת להוציא תעודת רבנות לכל מי שסיים את חוק לימודו בה וכדי שלא להיכשל בהענקת התעודה לתלמידים, שלא שימשו כל צרכם, וביחוד לאלה שהיה חשש לגביהם שעלולים להקדיח את תבשילם,

ניתנה תעודת הרבנות רק בלשון הרשמית ובסעיף מגביל מפורש, שבעל התעודה יכול להתקבל לרב רק כאשר נוסף לתעודה זו תהא ברשותו גם סמיכה להוראה משלשה רבנים חרדים מפורסמים.

בתקופה זו של הישיבה בימי כהונתו של רבי אש"ב, היה עוד נהוג שבשעת הרצאת השעורים חבשו בחורי הישיבה צילינדרים.

מבין תלמידי הישיבה מתקופה זו ידועים לשם: רבי יצחק קונשטאט בעל „לוח ארז" האב"ד ברדויץ אשר בבוקבינה, רבי דוד לקנבאך (נוימאן) ראב"ד בפרשבורג, רבי יעקב קאפל רייך הרב הראשי בבודפעשט, רבי משה הרש פוקס האב"ד בגרוס־וארדיין מחבר „יד רמ"ה", רבי משה בן עמרם גרינוואלד האב"ד בהוסט מחבר „ערוגת הבושם", רבי משה נחום וואלנשטיין הראב"ד בירושלים, רבי עקיבא יוסף שלזינגר בירושלים, רבי שמואל רוזנברג ראש הישיבה המפורסמת בהונסדורף, רבי שלמה זלמן ברויער הרב בפרנקפורט דמיין, רבי דוד הופמאן ראש בית המדרש לרבנים החרדי בברלין, רבי יעקב אריה סאלפנדי בדיקרהיים וכן גם המחנך הגדול רבי יעקב יחיאל גאבעל מנהל בתי הספר בגרוס־וואַרדיין, עדוארד באנעט מורה לתלמוד בביהמ"ד למדעים בברלין ור' בנימין סאלד בניו־יורק.

כולל אונגארן

כאביו הגדול בעל החתם סופר היה גם הבן רבי אש"ב מסור בלב ונפש לארץ ישראל ולישובה. גם הוא נעטר בעטרת הנשיאות של כולל האשכנזים ועמד בקשר קבוע עם אישי הישוב בארץ ישראל. מאחר, שלא היה לאוסף כספים ולהעברתם לארץ „הורמנא דמלכא" היו נאלצים לארגן את המגביות בהסתר ולהבריח את הכסף לארץ ישראל. הרב השתדל להשיג לגליזציה לפעולות אלה והדבר גם עלה בידו בעזרת הבנקאי הוינאי יצחק דויטש. בשנת תרי"ב הצליחו לקבל את האישור המבוקש כתוצאה מהופעת משלחת בהנהלת רבי אש"ב לפני המלך פראנץ יוסף הראשון. מאז נעשה אוסף הכספים בשביל ארץ ישראל בהיתר רשמי ובגלוי וממילא היו גם התוצאות טובות יותר. גם העליה לארץ ישראל קיבלה על ידי כך עידוד וחיזוק.

תנועת הפילוג בכולל האשכנזים התחילה עוד בשנת תקפב עם התפרדות חסידי חב"ד מכולל החסידים, אך משנת תר ואילך התחילו להפרד ולהבדל יתר יוצאי מחוזות וארצות ולייסד לעצמם כוללים מיוחדים. הסיבות לפילוגים ולהתבדלויות, היו נעוצות בצרות עין ובטענות קיפוח. היו אנשים שדימו ומצאו שהכסף הנשלח לארץ ישראל ממדינת מוצאם אם יחולק רק בין יוצאי מדינתם לבד תפול בחלקם „חלוקה" גדולה יותר והם רצו איפוא להבנות מהפילוג. לחנם טרחו גדולי הרבנים לעצור בעד תנועת פילוג זו, האינטרס הכלכלי גבר והפילוג הפך עובדה. בשנת תקצז, נשאל גם החתם סופר אם מותר להתאחד לכולל בני מוצא מדינה אחת ולהבדל מהכולל המאוחד והוא גם ענה „שאין דין קדימה להנולדים במדינה או בעיר שלו, דכיון שיצאו מן העיר ונתיישבו במדינה אחרת, יהיה ארץ ישראל או חוץ לארץ שוב אין להם שום קדימה דלא בלידה תלי', אלא, בתושב העיר והמדינה".

כנראה לא ידעו בני אונגריה שבארץ ישראל על תשובה זו. היא נגנזה ע"י מקבלה וגם לא נדפסה בקובץ התשובות של החתם סופר ובשנת תרכ—כב התארגנו יוצאי אונגריה

לכולל מיוחד. בראש המארגנים את כולל אונגרן בשם „כולל שומרי החומות" עמדו תלמידי החתם סופר שהתישבו בארץ והם: רבי יצחק פראג־אופלאטקא, רבי משה נובומסטא־המבורגר, רבי משה קרמזיר־בוימגרטן ורבי שמעיה גינצלר. הם החליטו להכתיר את רבה של פרשבורג, את רבי אש"ב סופר כנשיא הכולל החדש. אך הוא כשקיבל את תעודת־נזר הנשיאות, סרב לקבלה. כנראה רחפה לפניו תשובת אביו הגאון, שאין דין קדימה ליוצאי אונגריה בכספים הבאים מאונגריה ולא הסכים לפילוג. אנשי אונגריה בארץ ישראל העמידוהו לפני עובדה קיימת.

לפי דברי רבי חיים המבורגר בספרו שלשה עולמות, נשלח אל רבה של פרשבורג גם שליח מיוחד להפציר בו שיקבל את הנשיאות. שליח זה היה רבי יעקב ליב לוי הראב"ד בירושלים, שנאות לבקשת הרבנים המארגנים לסור לפרשבורג בנסיעתו לחוץ לארץ ולהשפיע על רבה של פרשבורג שיקבל עליו את נשיאות הכולל. כאשר רבי אש"ב נוכח שאין לשנות את המצב, קיבל את הנשיאות והתחיל לפעול מעתה למען כולל אונגארן במרץ רב. אמנם הוסכם: „שהכסף הנשלח מאונגריה לארץ ישראל לא לאנשי אונגארן לבדם הוא, אך יהיה חוק, כי הכסף יחולק לחמש ידות. האחת יתנו לכוללים אשר גם עד עתה לקחו חלק במעות אונגארן וארבע ידות יהיה לאנשי כולל אונגארן".

במגביות לטובת בנין בתי מחסה בעיר העתיקה עזר גם רבי אש"ב וכבר בתקנות „בתי מחסה" שנערכו ונדפסו בשנת תרכה נקבע: ששליש הבתים (דירות) ינתן לחברי הו"ד (הולאנד־דויטשלאנד) ושליש ליוצאי אונגארן, ארצות האלפים והסודטים (היינו יוצאי אוסטריה ובוהמיה) ושליש לכוללים זולתם. בשנת תרלב פרסם רבי אש"ב קול קורא מיוחד לטובת בתי מחסה „שיצאו לעזרת אחינו בני ישראל שבעיר הקודש למגן ומחסה איש איש אשר כברכתו יברך ד' אותו ויזכה לראות בבנין ציון וירושלים לחזות בנועם ד' וכו'".

רבי אש"ב, היה רגיל, מפני חולשתו, לבקר שנה שנה במקומות מרפא ובופש. אך שמר על לימודיו גם שם וכמה מתשובותיו מציינות את מקום כתיבתן: סליאטש, מידלינג, מרינבאד, פראנצסבאד ועוד.

מלבד ביקורי מרפא, ערך גם בקורים משפחתיים מחוץ למדינת אונגריה. הוא ביקר בשנת תריז בפוזן ובשנת תרכה בפרנקפורט דמיין, כדי להשתטח על קברי אבותיו. בביקורו בפרנקפורט דמיין, נתקשרה ידידות אמת בינו ובין הבארון ר' שמעון וואלף רוטשילד. הבארון נתקשר מאד אל רבה של פרשבורג וגם הוא דיבר על הבארון בהתפעלות רבה. כאשר נזדמנו שניהם לפראנצסבאד, לא התרועע הבארון כי אם אתו.

ביקור משפחתי אחד, שנהנה ממנו ביותר ועל ידו הכיר את יהודי קראקא, היה לרגל שדוכו של בנו רבי יצחק ליב עם בתו של רבי דוד לינדנבוים מדרוהביטש. מקום הפגישה נקבע באחת העיירות שבגליציה הסמוכה לקראקא, בה כיהן אחיו כרבה של העיר. לא ידע רבי אש"ב כי קרובה עיירה זאת לקראקא ולא היה כלל בתכניתו לבקר בה ולהתעכב שם. אך בבואו לעיירה מקום הפגישה עם מחותנו, כבר קדמו את פניו שם אחיו רבי שמעון סופר יחד עם בית דינו והפצירו בו לבקר בקראקא. שתי שבתות נשאר רבי אש"ב בקראקא. בשבת ראשונה דרש בבית הכנסת הישן (אלטשוהל) לפני המונים רבים שבאו לשמוע ולכבד את רבה של פרשבורג. בשבת שניה דרש בבית הכנסת של בעל מגלה עמוקות. אלפי אנשים עברו לפניו וליוותו בכל אשר הלך. גם

במסיבות „שלש סעודות" בשתי השבתות, היה נאלץ לדרוש לפני מאות חסידים. ואמנם זרים היו לו נימוסי החסידים שהתיחסו אליו כאל אדמו"ר וכנראה היתה גם התנהגותו של רבי אש"ב זרה להם ורבי שמעון רבה של קראקא גם מרמז על כך במכתבו אליו, המלא מלתא דבדיחותא כעין: „תהילתו בקהל חסידים: כי אלמלא הותיר בקערה, היו חוטפים בשתי ידים — — וגבירי העיר שבחוהו וברכוהו על שמזלזל בנטילת ידים (לקיחת פדיונות) ואינו תובע בפה, מנה אחת אפים".

חלש היה רבי אש"ב כל ימי חייו והתמדתו ושקידתו בלימודיו וביחוד המתיחות והתרגזויות שהיו כרוכות בקונגרס והקרע, הגבירו את חולשתו. לבקשת בניו ומקורביו התחיל לסדר לדפוס את תשובותיו לשלחן ערוך או"ח. בחלקן כבר נמסרו גם לדפוס, אך נטרפה השעה ונפל למשכב וביום יט טבת תרלב עלתה נשמתו למרום.

שלשים ושלש שנה ניהל את עדתו בתבונה רבה והרביץ תורה לאלפי תלמידים שנתפרסמו לגדולי תורה גם הם, והיו מעמודי התווך של הרבנות באונגריה ובגרמניה.

הספידוהו: בנו רבי יעקב עקיבא, שגם ויתר על כס הרבנות לטובת אחיו הצעיר רבי שמחה בונם, רבי פייש פישמאן וגיסו רבי זלמן שפיצר מוינה, רבי עזריאל הילדסהיימר מברלין והרב דר. גוגנהיימר מקאלין.

רבי אש"ב השאיר ששה בנים וארבע בנות. ר' יעקב עקיבא היה סוחר, רבי שמחה בונם מילא את מקומו ברבנות פרשבורג, רבי יצחק ליב היה גם הוא סוחר, רבי שמעון היה רב בערלוי, הגיעה לשיבה וכוס התרעלה של ימי היטלר עבר גם עליו. רבי שלמה, היה רב בבערגסאס. הוא חיבר את הביוגרפיות של בית סופר (חות־המשולש).

נחלתו הרוחנית הן תשובותיו על כל חלקי השולחן ערוך בשם: „שו"ת כתב סופר" וכן חידושים על מסכת גטין בשם הנ"ל ופרושים על התורה בשם זה.

חברי בית דינו היו מלבד רבי דניאל פרוסטיץ, רבי זלמן בונהארד ורבי שמעון אופנהיים, ששימשו כדיינים עוד בימי אביו והם שסמכוהו בסמיכת היתר הוראה, גם רבי נטע וואלף הלוי ליבר, רבי משה אריה ליב ליטש־רוזנבוים ורבי משה קוטנדורף־ברגר.

רבי זלמן בונהארד היה תלמיד החתם סופר עוד במטרסדורף. מקודם היה ראב"ד בקהלת קיצע ובשנת תקץ אחרי פטירת הדיין רבי משה טריטש, נתמנה לדיין בפרשבורג. אחרי פטירת רבי דניאל פרוסניץ נתמנה גם לראב"ד במקומו. הוא חיבר את הספר „מנחה טהורה".

רבי שמעון אופנהיים היה חריף ובקי גדול. חיבר ספר על מסכת חולין בשם „שם משמעון".

רבי נטע וואלף ליבר (שם־הקודש שלו היה: נתן בנימין) נתמנה לדיין כממלא מקום רבי שמעון אופנהיים. הוא היה יליד פיורדא אשר בבייערן. נסמך להוראה על ידי חכמי פיורדא ומלבדם הסמיכו גם החתם סופר. הוא כותב עליו, ש„הוא חכם מחוכם, מילא כרסו בש"ס ופוסקים, העמיד ומעמיד תלמידים הרבה". עם בקיאותו הגדולה בש"ס ופוסקים, היה גם בעל השכלה כללית. היה בעל ספריה גדולה וחיבר ספר „שארית נתן בנימין". הוא היה גם מיודעי ח"ן ובמקצוע זה היה מורו של רבי שמעון סופר הרב בקראקא.

רבי משה אריה ליב סג"ל ליטש־רוזנבוים היה מתלמידי החתם סופר. חיבר כמה ספרים, מהם הספר „מתא דירושלם" על הירושלמי סדר מועד, „תואר משה" על הלכות

סת"ם, מגילה ושחיטה. משך שנים שימש כרב, מגיד שעורים בחברת מחזיקי תורה. האריך ימים ובמותו בשנת תרל"ז היה בן עז שנה.

רבי משה קוטנדורף־ברגר נתמנה לדיין אחרי פטירתו של רבי משה ליב ליטש. הוא היה חתנו של רבי דניאל פרוסניץ ואחרי פטירת הראב"ד רבי נטע וואלף שימש הוא במקומו כראב"ד.

תלמידי חכמים ידועי שם באותה תקופה היו:

רבי יחיאל שלזינגר אביו של רבי עקיבא יוסף. הוא היה חובב ארץ ישראל וכבר בשנת תריז החליף מכתבים עם רבי משה נובומסטא על דבר עליה לארץ יחד עם בנו עקיבא יוסף שהיה אז רק בן שבע עשרה. היה מגיד מישרים בחברת „מחזיקי הדת" וחיבר את הספר „תורת יחיאל". נפטר תרנא.

רבי אברהם ליטש סג"ל רוזנבוים נולד לאביו רבי יהודה בשנת תקסב. היה מקודם ראב"ד בקהלת נייטרא. ד' חננו בעושר ומתוך כך הסתלק מרבנות וקבע דירתו בעיר מולדתו בפרשבורג. היה ממשפחת המהר"ל. כעומד ברשות עצמו ובלתי תלוי באחרים, ישב ועסק בתורה והשיב תשובות לשואליו. חיבר שו"ת „בן יהודה", ספר „שושנת אברהם" וספר „מאור עינים" על התורה. נפטר תרלז.

רבי דוד צבי עהרנפלד, היה תלמיד החתם סופר ואחר כך גם חתנו. היה אחד מגדולי התורה בעיר ולמרות זה לא רצה לקבל עליו עול רבנות. בנו רבי שמואל היה רב במטרסדורף. נפטר בשנת תרכב.

רבי ישראל איסר פרוסניץ היה בנו של רבי דניאל. היה תלמידו של החתם סופר ובקי בתורת הקבלה. חיבר ספר „מקוה ישראל" על מסכת אבות ושימש כמגיד מישרים בחברת „תמימי דרך ותפארת בחורים" כא שנה. נפטר תרלז.

הקרע בקהלת פרשבורג

סיסמאות חופש ומהומות נגד יהודים

עם עלותו של רבי שמחה בונם על כסא אביו, ראו המתקדמים בפרשבורג הזדמנות נוחה להפרד מן הקהלה. פחות ממאה איש יצאו את הקהלה ויסדו את הקהלה הניאולוגית. מנהיגם הרוחני היה ר' זעליג ליב שיק. בזמן הקונגרס נבחר שיק לראש המחוז של הקהלות הניאולוגיות במחוז פרשבורג, השתדל איפוא ליצור גם בפרשבורג קהלה המכירה בארגון הקונגרס. ואמנם עד כמה שלא היה מרוצה מההנהגת הקהלה הישנה שבפרשבורג שלא קיבלו את האידיאלים שלו, עוד פחות מזה מצא תלמידים מקשיבים לקולו בחבורה החדשה. תהום היתה פעורה בינו ובין חבריו בקהלה החדשה והמרחק בינו לבין הקהלה שעזבה היה קטן הרבה יותר. לשוא נלחם הוא בקהלתו החדשה נגד הקמת בית עלמין מיוחד. הוא גם נלחם לשוא נגד הזמנת המטיף דר. באק לרב הקהלה. חבריו לא הבינוהו ולא שמעו לו. נכזב מפועל ידיו עזב לאחר זמן את הקהלה החדשה וחזר לחיק הקהלה הישנה. מאמריו ומחקריו הופיעו בשומר ציון הנאמן תחת הכנוי אי"ש (ר"ת אביעזר יהודה שיק). בנקרולוג עליו באללג. ייד. צייטונג, מסופר שמשך שנים רבות החזיק על חשבונו הפרטי 18 תלמידי ישיבת פרשבורג שבועות מספר בשנה.

מלבד המתיחות כתוצאה מהקרע שבקהלה, היתה האוירה בפרשבורג דחוסה גם לרגל האנטישמיות, שפרצה מדי פעם בפעם בצורת מהומות ופגיעות ביהודים וברכושם.

למראית עין נהגה השכבה העליונה של האוכלוסיה הגויית בליברליות ואחרי שבשנת 1872 נבחרו למועצת עיר פרשבורג גם יהודים אחדים, ברכו את „האזרחים בני דת משה, שהופיעו בפעם הראשונה בישיבת מועצת העיר כחברים לה", אך בתוך תוכם היו מנהיגי האוכלוסיה הגויית של העיר ככל אוכלוסייתה, שונאי ישראל מובהקים. בשנים אלה נכנס לעסקנות ציבורית בפרשבורג איוואן פון שימוני. הוא חדר קודם לכך לכמה חוגים קטוליים והיה נציגם. היה אונגרי לאומי קיצוני. ויחד עם זה היה הוא גם מייסדה של האגודה המתקדמת הליברלית בפרשבורג. אגודה זו גם עזרה לו להבחר כציר הפרלמנט האונגרי. מהר מאד הוא סר מדרך זו ופנה בחריפות נגד הליברליות. כעורך העתון היומי „וועסט אונגרישע גרענצבוטע" גרם בדבריו בעל פה ובמאמריו בעתונו למהומות תמידיות נגד היהודים בפרשבורג.

לרגל דיון בפרלמנט האונגרי בשנת 1875 בקרן לחינוך והשכלה ליהודים, העלה הציר אישטוצי שאילתא לממשלה על ההשפעה הגדולה של היהודים במדינה ושאל, האם אין בדעת הממשלה לשים מעצור להגירת יהודים מארצות אחרות לאונגריה. דבריו אלה מצאו הד רחב בעתונות פרשבורג ומעריציו רבו בה וגרמו למהומות ופרעות ביהודים.

בשנת 1878 (24 ביוני) הציע אישטוצי לממשלת אונגריה, לעשות כל שביכלתה, שפלשתינה תעשה שוב למדינה יהודית. הוא גימק את הצעתו בכך, שאופן פתרון שאלת היהודים כפי שזה היה נהוג בימי הבינים, היינו השמדתם באופן המוני, אינו יכול להיעשות עתה, יותר פשוט איפוא לעשות את פלשתינה למדינה יהודית ויפטרו באופן זה מהיהודים. השם אישטוצי הפך לסיסמא בין שונאי ישראל. מספיק היה שמי שהוא יקרא בקול, „אישטוצי" וכבר התנפל האספסוף על היהודים. כדבר הזה קרה בימי משפט עלילת הדם בטיסא־עסלאר, לרגל חגיגה ליסוד מוסד לעזרת חולים בפרשבורג על ידי אגודות נשים נוצריות. בליל התקדש חג הסכות שנת 1882 הצטעק מי שהוא לתוך ההמון שבא לחגיגה בככר בנין המחוז (קומידאט הויזפלאץ): „יחי אישטוצי!" והאספסוף נמצא מוכן ומזומן לפעולה. הוא התחיל לזרוק אבנים לחלונות היהודים אשר ממול הככר, שהיתה סמוכה לרחוב היהודים. המשטרה הצליחה אמנם לפזר התחלה קטנה זו, אך למחרתו בערב נתחדשו המהומות במימדים גדולים יותר. האספסוף הצטייד באבנים ובאלות והתחיל לחדור לרחוב היהודים, בקריאות: יחי אישטוצי! אמנם הופיעו שוטרים אחדים, אך האספסוף לא שעה להם והמשיך לפרוץ לרחוב היהודים. ולנפץ בו את כל השמשות של החלונות עד למעלה בקומה השניה. היהודים ביקשו את עזרת הצבא, אבל עד שהצבא בא חדר כבר האספסוף לבית הכנסת הגדול אשר בשלוס־שטראסע והתחיל להרוס ולהחריב. הצבא פיזר אמנם את הפורעים, אלא שבחצות הלילה התלקטו שוב וחזרו לרחוב היהודים להמשיך בפרעות. לא חסו כמובן גם על בית הספר פרימער, בו היה גם בית התפלה הארעי של קהלת הניאולוגים. חדרו גם לפרבר בלומנטל, פרצו לחנויות ושדדון. חדרו גם לבית חרושת לספירט, פתחו את כל הברזים של החביות המלאות ספירט והוא נשפך לרחוב. מהחנויות הוציאו את מלאי הקפה, הסוכר ופיזרוהו לרחובות. הסדר הוחזר על כנו רק אחרי שהכריזו מצב מצור בעיר ובמחוז פרשבורג כולו.

כזה היה איפוא המצב בעשר שנים הראשונות להכרזת האמנציפציה: אי בטחון לחיים ולרכוש מבחוץ ומריבות וקטטות, פילוג ופירוד מבפנים.

רבי שמחה בונים סופר (בעל שבט סופר)

סערת רוחות זאת ליוותה את רבי שמחה בונם סופר כבר מראשית כהונתו. הוא נולד בשנת תרג והיה הבן השלישי לאביו. היה מהיר תפיסה ובעל שכל חריף. היה חתנו של ר' פרץ נוימאן בעל בית מסחר למשי, ששיתף את חתנו שהיה שקוד על תלמודו במסחר זה. לאחרי שנתמנה לרב כממלא מקום אביו, הלך בעקבותיו. כאביו חי גם הוא את חיי הישיבה. בהרבצת תורה ראה את עיקר תפקידו ובמשך שלש עשרות השנים שעמד בראש הישיבה גם הגדיל לעשות והעמיד תלמידים לאלפים, שנהרו אל הישיבה מכל קצוי ארץ אונגריה וגם מהמדינות הקרובות.

רבי שמחה בונם היה בעל אופי עדין. החסידות שהתחילה להתפשט בתקופה זו גם לגלילות אשר מסביב לפרשבורג, מצאה סכר טבעי בעצם אישיותו ומבלי שיצטרך ללחום נגדה.

מקימי הקהלה הניאולוגית, השתמשו בשנים הראשונות להקמת קהלתם, בכל מיני השמצות נגד היהדות החרדית ואמנם גרמו לו ההשמצות ובכלל הקרע בקהלה עגמת נפש לא מעטה. עוד משעה שנבחר התחילו המחדשים שאז היו עוד בקהלה ללחום נגד בחירתו. מנהיגי הקהלה שהיו נאמנים לבית סופר חשבו שאם יעלו את רבי פייש פישמאן לרב־משנה ישכך הרוגז ויתפייסו המתנגדים, אך הדבר הוכח כבלתי מועיל והקרע היה לעובדה.

קהילת הניאולוגים

קהלת המחדשים אחרי הוסדה ניגשה בזריזות לארגון ולפעולה. היא ארגנה חברא קדישא מיוחדת וגם הזמינה רב־מטיף לקהלה, את הד"ר איגאנץ וילהלם באק.

דר. באק נולד בשנת 1822 בנובומסטא (וואג־נוישטאט). אביו היה מטיף בסעגדין. בילדותו הצטיין בשקידה עצומה ובחריפות. בן שתים עשרה בא לישיבת פרשבורג ולמד אצל החתם־סופר. מטבעו היה פקפקן בקורתי, ואכול ספיקות. עד גיל שבע עשרה היה כל לימודו רק בתלמוד ומפרשיו.

למרות ספיקותיו בדת ואמונה החליט לקבל על עצמו את הרבנות שהיתה בסתירה מתמדת להשקפותיו. הוא היה חברו ובן עירו של עדוארד הורן (אינהורן), זה שפרק מעל עצמו ללא היסוסים וזעזועים פנימיים את עול התלמוד והיהדות, אך באק לא יכול היה להשתחרר מן המעמס הזה. בשנת התשע עשרה לחייו נשא את נאומו הראשון בגרמנית בסעגדין. בזמן המהפכה האונגרית היה אחד מן הנלהבים ביותר לפטריוטיות האונגרית, עבד ביחד עם הורן־איינהורן בתנועת החופש וכתב מאמרים פטריוטיים בעתונות הגרמנית באונגריה. כאשר גברה ידי אוסטריה, ברח הוא יחד עם איינהורן מפעסט לסעגדין ויסדו את העתון „טיסא", אך כאשר ידי אוסטריה הגיעו גם לשם, הסתתר באק אצל קרובים בשנוי שם.

אחרי עבר מהפכני כזה, אחרי שהתרגל להרים קולו נגד השליטים, החליט לקבל עליו רבנות, שהיתה כרוכה לעתים גם בכפיפת קומה לפני ראשי הקהלה.

משרתו הראשונה היתה בבעקעש דיולה (יתכן ששימש כרב זמן קצר מקודם גם במאקו וגרוס־וואַרדיין). משם גורש ביום ראש השנה מבית הכנסת על ידי המתפללים.

הקהלה פנתה בתלונות נגדו לרבי יהודה אסאד והוא פסק שה„פרעדיגער באק" הוא „הדיוט שקפץ בראש להיות רב החובל" וכן ש„מפורש יוצא דינא דהאי גברא עפ"י דין תוה"ק להעביר אדרתו מעליו שלא יקרא עוד בשם רב או דיין ממונה. הסר המצנפת והרם העטרה כי אסור לקבל הוראותיו ושיבושי דעותיו בשום ענין מעניני הדת" (שו"ת מהרי"א לז ושלד בחיו"ד). אחרי פסק דין זה לא יכול היה להישאר בקהלתו וגם לא באונגריה. עבר לבוהמיה וקיבל שם כנראה רבנות בעיר אמשלברג.

הוא פירסם בספר נאומים לעת מצוא אשר נשא בטקסי נשואין נאום על עשרת הדברות. תרגם לגרמנית חלקים מסוימים מהשולחן ערוך וכן תרגם לעברית שירים גרמניים. דברים אלו שהיו לפי טעמם של משכילי הדור, עשו לו פרסום רב. אדולף יולינק השתדל בעדו והשיג בשבילו רבנות בווינר־מרגארטן. שמו נתפרסם ם באמריקה. מטעם הקוליג' בסינסינאטי ניהלו אתו מו"מ שיבוא לכהן שם כפרופסור, אך אסון משפחתי שבא עליו במגפת החולירע שפרצה בשנת 1873, בה אבד את אשתו ושלשת בניו, מנע אותו מלהפליג לעבר לאוקינוס והעדיף להיענות להזמנת הקהלה הניאולוגית החדשה בפרשבורג. הוא שעשע את עצמו בתקוה שיוכל לרכוש לצדו ולקהלתו את רוב בני הקהלה הישנה בפרשבורג. מנותק היה כבר ממקור החיים של היהדות החרדית וזלזל בכחה. בבואו לפרשבורג, ונכנס לעול רבנותו, התחיל גם להוציא עתון שיסד בשנת 1874, בשם „דער בעאבאכטער פיר יידישע אינטערעסענ". סגנונו היה עוקצני ולמרות השכלתו הגבוהה התקיף את אישי הקהלה הישנה בגסות. הוא פנה נגד הרב של הקהלה, בנו של רבו. לעג והיתל ברבי פייש פישמאן, ליגלג על רבי הלל לי"ש וכתב בחריפות גם נגד רבי עזריאל הילדסהיימר. גם ר' זעליג ליב שיק מייסד הקהלה הניאולוגית לא ניצל משנינות עטו. ואמנם במקום לרכוש את מי שהוא לקהלה החדשה רכש לעצמו שונאים בכל המחנות. דוקא בזמן ההוא הופיע הספר שו"ת „יהודה יעלה" מרבי יהודה אסאד ובו התשובות הפוסלות אותו מהיות רב. הוא איים על המו"לים במשפטים אך כל האיומים הורידו את קרנו. גם חברי קהלתו התקוממו נגדו ואחרי שהתפשרו אתו בפצויים מסוימים, עזב את פרשבורג ועבר לבודפסט. שם יסד את העתון „דער אונגארישע איזראעליט". ואמנם כאשר דיבר על פרשבורג ואנשיה לא ידע רסן גם בעתון זה. כ־20 שנה ערך את העתון הזה וכשנפטר בשנת 1893, ניהלו אחריו את העתון בתו ואשתו עוד כעשר שנים.

בשנת 1875 נבחר למטיף ורב הקהלה הניאולוגית ד"ר יוליוס דוד, הוא נולד בדונא־סערדהעלי ע"י פרשבורג. גם הוא היה מתלמידי ישיבת פרשבורג בתקופת בעל הכתב סופר. למד אחר כך באוניברסיטת וינה ושם השיג את התואר האקדמי. בוינה היה גם משומעי לקחו של יולינק. פירסם כמה מחקרים ונאומי אזכרה, ביניהם על ליבוש לעוו, כרמיה, אלברט כהן. השתתף בכתבי עת תיאולוגיים וביחוד בכתב העת „המחקר" (1878\79), שיצא לאור ע"י שטערן־סטערעני בבודפסט. כדי לפייס את אותם בני הקהלה שעדיין שאלו שאלה ונזקקו לרב מורה איסור והיתר, מינו על ידו לדיין בשנת תרלג את רבי זלמן מאהלר, שהיה מקודם רב בציפר שעל יד פרשבורג. מאהלר היה גיסו של רבי יהודה אסאד.

לא היה לה מזל לקהלת הניאולוגים בבחירת מטיפיה־רבניה; היא לא הפיקה נחת גם מהד"ר דוד. בשנת 1889 שם קץ לחייו באופן טראגי ביותר; הפיל את עצמו מקומת דירתו ולאור הבוקר נמצא על רצפת המדרכה מרוסק אברים.

קהלת האם, היינו הקהלה הישנה החרדית, ניסתה כמה פעמים לאחות את הקרע. בשנת 1883 הזמינה את נציגי הקהלה החדשה כדי לישא וליתן עמם. שתי הקהלות בחרו גם בועדות, שישבו מספר ישיבות. חיפשו דרך לאיחוד אך ללא תוצאות ממשיות. יותר מדי התחדדו הניגודים ולא נמצאה דרך לפשרה.

קהלת הניאולוגים פרשה את כנפיה גם על בית הספר פרימער ואחד מחדריו שימש לה גם בית כנסת. ואמנם קטן היה החדר הזה ולא סיפק את טעמם של בני הקהלה. החליטו איפוא בשנת 1883 על בניית בית כנסת גדול מודרני. למעשה התחילו בבנין בית הכנסת רק כעבור עשר שנים בשנת 1893. המגרש שעליו נבנה בית הכנסת הגדול בפינת רחוב היהודים — ולאנגע־גאסע, היה קרוב לכנסיה והקאטולים גם הגישו התנגדות לשלטונות על בניית בית כנסת בקרבת מקום לכנסיה, כי לדעתם דבר זה יפגע בהרגשתם הדתית. בשנת 1892 לרגל הריסת בנין בית הספר שהיה בגייס גאסע שכרה הקהלה אולם לבית הכנסת בהתחלת רחוב היהודים וכשהתקרבו הימים הנוראים ואולם זה לא הכיל את כל המתפללים, שכרו לימים אלה בלבד את האולם הגדול של בנין הגראף פאלפי. כך נדד בית הכנסת של הקהלה החדשה ממקום למקום עד שביום 18 לאוגוסט שנת 1895 נחנך סוף סוף בית הכנסת הגדול של הקהלה. בית כנסת זה נבנה לפי נימוסי המחדשים, הבימה על יד ארון הקודש וגם עוגב הכניסו בו. בפרוזדור בית הכנסת התנוססה טבלא מכילה את תקנות בית הכנסת וביניהן: ביום הכיפורים אסור להכנס לביהכ"נ בגלימה לבנה. גם ביום הכיפורים וגם בתשעה באב אסור להכנס בלי נעלים, וגם בימות כל השנה אסור להתעטף בטלית משורבבת ורק בטלית מקופלת על הצוואר. רבים היו אמנם גם בקהלה זו שהתנגדו לחידוש זה של עוגב ונימקו את התנגדותם בנזק שהוא יגרום לתעמולת הקהלה לרכישת חברים. הם טענו שרבים מבין בני הקהלה הישנה, שאינם מרוצים מהנהגת מנהיגיה והיו מצטרפים לקהלה החדשה, ירתעו עתה מלהצטרף מפני העוגב. אך הרוב של הקהלה החליט על הכנסת העוגב.

אחרי מותו של הד"ר דוד, נבחר לרב ראשי של הקהלה ד"ר שמואל פונק.

הוא היה מתלמידי בית המדרש לרבנים החרדי בברלין. מקודם שימש כרב קהלת סראיבו אשר בבוסניה ומשם בא לפרשבורג. היה מטיף ונואם מצויין גם בשפה הגרמנית וגם בשפה האונגרית. למעשה היה הוא איש דתי והאטמוספירה בפרשבורג עוד הגבירה בו את דתיותו. בשנות המלחמה העולמית הראשונה, התגייס לצבא ושימש כרב צבאי. משך כל ימי כהונתו עמד בריב עם הנהלת קהלתו. בדרשותיו בבית הכנסת דרש את הוצאת העוגב וחזרה למסורת, אך הנהלת קהלתו שכבר מזמן לא עמדה על הפרינציפ של העוגב התעקשה בכל זאת ולא רצתה לוותר. אנשי הקהלה חשבו להפטר מהרב אם יחזיקו בעוגב. הם הבטיחו נאמנה, שאם יעזוב הד"ר פונק את משרתו, יוציאו את העוגב, אך הוא לא עזב והעוגב נשאר על כנו. הסכסוכים בינו ובין הקהלה על רקע ענינים פוליטים שונים, נמשכו לפעמים גם מעל דפי העתונות. בתקופה הצ'יכוסלובקית נדלדלה הקהלה הניאולוגית לגמרי. היו כמה נסיונות להחיות אותה ולהפיח בה חיוניות. בשנת 1927 גם הפסיקו לנגן בעוגב בשעת התפלה עד שלבסוף גם הוציאו אותו לגמרי.

ד"ר פונק נשאר רווק כל ימיו. האוירה הפרשבורגית ספוגת דתיות הטביעה על רוחו רגש נחיתות על היותו רב בקהלה לא חרדית. הוא חזר להתידד בחשאי עם תלמידי הישיבה. כל אפשרות של פעולה נשללה ממנו. בני קהלתו לא שמעו לו, התנגדו לו, מחנה החרדים התרחק ממנו וכך התהלך בחוצות פרשבורג בדד גלמוד ועזוב מכל הצדדים.

פירסם כמה מאמרים בעתונות היהודית בפרשבורג על תולדות יהודי ספרד.

המוסדות שהקהלה הניאולוגית יסדה בהתארגנותה נשארו בעינם ולא הוסיפו להתפתח. הרקע האידיאולוגי שהביא את הקרע נמחק במשך הזמן. בני פרשבורג, אף אלה שלא שמרו מסורת, שמרו אמונים לקהלת האם: לקהלה החרדית. מתוך כך לא נתרחב שדה פעולתה של קהלה זו. היא טיפלה בבית הספר שעבר לחסותה בהוסד הקהלה. מוסד השחיטה שלה גם הוא הצטמצם לעשרות אנשים לבד. חברי הקהלה שהקפידו על כשרות, השתמשו בשחיטה של הקהלה החרדית. אם יש צורך בכשרות, אמרו, תהא זאת כשרות שלמה. ואופינית לגבי קהלה ניאולוגית העובדה הבאה: בשנת 1907 קנתה קהלה זו חלקת קרקע גובלת עם בית העלמין שלה, כדי לספק רצון חברי הקהלה הכהנים לסדר שזרת קברי כהנים, כדי שהקרובים יוכלו להשתטח סמוך לקברי אבותיהם מבלי שיטמאו.

בעניבי קהלה אחרים: בית חולים, מושב זקנים ומוסדות צדקה וחסד, השאירה קהלה זו את היזמה בידי הקהלה הישנה החרדית. חבריה השתתפו אמנם במפעלים אלה, כבודדים, — כנתבעים ונותנים. נשיאה הראשון של הקהלה היה וילהלם פרנקל.

קהילת החרדים

אחרי שהקרע היה לעובדה, חזרה הקהלה הישנה לתפקידיה היום יומיים. היא היתה קהלת האם וממילא נפל בחלקה הטיפול בכל העניבים שהשעה הטילה עליה. יסדה מוסדות, אירגנה חברות לתורה ולצדקה ופעלה בכל שטחי החיים היהודיים.

אחד התפקידים החשובים שהקהלה הטילה על עצמה ועסקה בו בפעילות רבה, היה החינוך. נוצרו תנאים חדשים שדרשו במפגיע שנוי גישה לשאלת החינוך הכללי. עם חוק השויון בא גם חוק חינוך חובה עד גיל מסויים. שערי בתי ספר הכלליים נפתחו לפני היהודים בכל המדינה והיהודים גם חדרו לתוכם במלוא מרצם. בבתי הספר הכלליים למדו יהודים ונוצרים יחד ומלבד המגע כשהוא לעצמו לא היה בו משום השפעה טובה על הנוער שרק עתה היה מבודד בגיטו, הרי למרות העובדה שבתי ספר אלה היו כלליים, הורגשה בהם בכל זאת הנימה הנוצרית. יום המנוחה בהם היה יום המנוחה של המדינה, היינו יום הראשון בשבוע. בשבתות וימים טובים היה חובת ביקור גם על התלמידים היהודים. בבתי ספר התיכוניים היה המצב גרוע יותר, כי לא שיחררו את התלמידים היהודים מכתיבה בשבתות. ורק אותם התלמידים, שיכלו להוכיח בהוכחות מתקבלות על הדעת, שהם מתכוננים להיות רבנים קיבלו שיחרור מכתיבה. כל אלה השפיעו השפעה מזיקה על יהדותם של תלמידי בתי הספר האלה והרחיקו את הנוער המתלמד מתורת ישראל וממסורת אבות. האמצעי הטוב ביותר במלחמתה נגד ההשפעה המזיקה הזאת היה להקים בתי ספר מקבילים לבתי הספר הכלליים מטעם הקהלה ובפיקוחה. בבתי הספר הקהלתיים לא היו לימודים בשבתות וימי חגים יהודיים. ממילא יכול היה הנוער ללכת עם הוריו לתפילה בבית הכנסת. ונוסף לכך עם הצלחתם למצוא גם מורים נאמנים נתן בית הספר של הקהלה גם ערכים חיוביים ליהדות שלמה. לחינוך כזה שאפה קהלת פרשבורג החרדית ובמובנים ידועים גם השיגה אותו.

בית הספר העממי של הקהלה היה בשנת 1870 של שש כתות. לימדו בו את כל הלימודים שבתכנית בית ספר עממי של הממשלה, אך הקהלה לא הסתפקה בכך. היא

צירפה לבית הספר גם תלמוד תורה והתלמידים שגמרו את בית הספר העממי, היו מוכשרים להתקבל לא רק לבית ספר תיכוני, אלא גם למוסד „יסודי התורה" שהיה מעין חדר לגפ"ת ומכינה לישיבה. בשנת 1881 יסד המורה מקס עסטרייכער בית ספר תיכוני בעל מגמה ריאלית. המוסד התחיל להתפתח יפה, אך כבית ספר פרטי לא היה יכול להתקיים. בשנת החינוך 86\1885, קיבלה הקהלה את בית הספר הזה לרשותה. בזמן הזה היה לבית הספר 12 תלמידים. אך מהר מאד התפתח ועלה לדרגה גבוהה מכל הבחינות. זמן קצר החזיק במגמה מסחרית, והפך אחר כך ונעשה לבית ספר תיכוני אזרחי (מעין גימנסיה ריאלית).

לימוד הדת בבית הספר הזה, היה כמובן אינטנזיבי יותר מאשר בבתי הספר הממשלתיים, שלימוד הדת בהם היה גם כן לימוד חובה. בבית הספר של הקהלה היו יכולים להקדיש יותר שעות כמובן ללימודים יהדותיים וכן גם עשתה הקהלה, אך לא יותר, כי סוג התלמידים שביקר בבית הספר הסתפק בכך ולא שאף ליותר מזה.

לעומת זאת עשתה הקהלה צעד אחר שהיה בו ברכה מבחינת הקניית לימודים כלליים לנוער החרדי. היא חיברה את מוסד „יסודי התורה" עם בית ספר תיכוני זה. ב„יסודי התורה" לימדו כל היום רק לימודי גפ"ת. והקשר עם בית הספר התיכון היו שעורי ערב שלא היו אמנם חובה, אך רוב רובם של התלמידים למדו בהם. בשעורי ערב אלה גמרו תלמידי „יסודי התורה" במשך ארבע שנים גם את ארבע הכתות של בית הספר התיכון. אותם המורים שהורו את המקצועות בבית הספר התיכון, לימדו גם בשעורי הערב והם היו גם הבוחנים ונתני התעודות, כמו בבית הספר. ההבדל היה רק בכך שתלמידי „יסודי התורה" נבחנו כאכסטרניסטים.

לקשר זה בין מוסד „יסודי התורה" ובין בית הספר התיכון גרמה פקודה ממשלתית, שהיה בה משום מהפכה בחיי היהודים במדינה. לפי פקודה ממשלתית זו שהוצאה בשנת 1880 הוכרו על ידי הממשלה רק אותם הרבנים שמדת השכלתם הכללית לא היתה פחותה מארבע הכתות הנמוכות של בית ספר תיכוני, גימנסיה או בית ספר אזרחי תיכוני מאותה רמה. אמנם הרבנים מיחו נגד פקודה זאת. משלחת של רבנים חרדים ובראשה רבי שמחה בונם רבה של פרשבורג ורבי קאפל רייך הרב הראשי של הקהלה החרדית בבודפעשט התיצבה לפני הממשלה וביקשה את ביטולה של הפקודה. הרבנים נימקו את התנגדותם בכך, שיש בפקודה זו משום התערבות בעניניה הפנימיים של היהדות וכופה עליה דבר שהוא נגד מצפונה, אך לא הצליחו לבטל את הפקודה והיא נשארה בתקפה.

הנהלת ישיבת פרשבורג שהוכרה כבית מדרש גבוה לרבנות, נאלצה להתחשב עם הוראות ממשלתיות אלה והיתה צריכה לדאוג לסידורים מתאימים לכך. רבים מבני הישיבה באותו זמן מיהרו ונרשמו כאכסטרניסטים בבתי הספר התיכוניים אשר בסביבת פרשבורג וגמרו את חוק ה„ארבע כיתות בית ספר תיכון" בזמן קצר. הנהלת הישיבה החליטה על יסוד התנאים האלה, לא לקבל מהזמן ההוא והלאה תלמיד לישיבה רק מי שגמר מקודם את חוק לימודיו זה. היא הקפידה על כך בהקפדה יתירה, כדי להבטיח שבמשך השהות בישיבה יוכלו להתמסר אך ורק ללימודי הישיבה.

בצירופו של מוסד „יסודי התורה" עם שעורי הערב בבית הספר התיכוני, היה איפוא משום התחשבות בכניסת תלמידי „יסודי התורה" לישיבה.

בין מורי בית הספר העממי יהתלמוד תורה שהיו מצוינים גם במומחיותם

כמורים כלליים וגם בדתיותם ראויים להזכיר: מנהל בית הספר מר וילהלם כהן וסגנו (אדמין) צבי בוכסבוים. ב. גרינוולד ומאיר ווינר. בין המורים ללמודי קודש היו: ר' ישכר דב גולדשטיין, ר' ארי' ליב שוואַרץ, ר' ישראל איינהורן, רבי יוסף גרינברג הי"ד, רבי יהודה פליישמאן הי"ד, שהיה בארץ ישראל אך חזר לפרשבורג והובא לאושביץ, רבי משה אשר עקשטיין, שבשנת תרפ"א, נבחר לרב הקהלה בעיר סערעד. כאשר קהלתו נלקחה לגיטו והוא היה יכול לפי התנאים אז עוד להשאר, סירב להשאר והצטרף לעדתו. אתה יחד הובא ללובלין והנאצים הרגוהו שם בהטביעם אותו בבור שופכין.

המייסד של המוסד „יסודי התורה" בשנת 1885, היה ר' חיים וואלף גרינהוט שהשקיע כחות רבים במוסד זה. בהמלצות הרב דמתא ורבי פייבל פלאוט חזר ממש על הפתחים, עד שאסף סכום של 2000 פלורין, פתח את המוסד וניגש לעבודה. בין המלמדים הראשונים היו תלמידי חכמים גדולים כמו רבי זלמן ליכטנפלד, רבי משה טוביה פישר, רבי אליעזר כץ, רבי גבריאל הוהנוואלד. במשך הזמן נוספו: רבי שאול מילר, רבי גבריאל ניישלוס, ורבי הלל אונסדורפער, רבי דוד ליב גרוס ורבי זלמן אונסדורפער. לבחינת התלמידים נקבעו בוחנים מתלמידי החכמים שבעיר, ביניהם: רבי לייב רובינשטיין, רבי מרדכי ווינר, רבי מיכאל קונשטאט, ור' שוואַרץ.

רבי זלמן ליכטנפלד היה תלמיד חכם מובהק, פיקח וממולח, עזב את המלמדות ופנה למסחר והצליח. יסד בפרשבורג בית דפוס עברי ובית מסחר לספרים עבריים. בבית דפוסו נדפסו שנה שנה לוחות השנה שמלבד עניני הלוח הכילו גם מנהגי בית הכנסת לפי נוסח הפרושים, תפילת מנחה יום כפור קטן ועוד. בשבתות דרש באגדה בחברת מענגי שבת.

רבי משה טוביה פישר, היה גם הוא תלמיד חכם ומכיון שהתנהג בפרישות ובסגפנות החזיקוהו גם לצדיק. כאשר נוסדה בפרשבורג האגודה הציונית הראשונה בשם „יגדיל תורה" היה הוא מרצה באגודה זו והיה נוהה אחרי הציונות ואמנם ציוניותו נבעה מעומק השרשים של תורה ויהדות שלמה. הצטרפותו לתנועה הציונית, פתחה דרך גם לתלמידי חכמים אחרים מסוגו.

רבי אליעזר כ"ץ היה ראש חברת ש"ס, משך שנים רבות. היה מפורסם כאיש אמת מקיים תדיר את הצו: „לא תגורו מפני איש". היה פשטן ודבריו היו שקולים ומדודים ותמיד משולבים בדברי תורה. הלימוד החביב עליו ביותר היה טור ובית יוסף. האריך ימים והגיע לשיבה, אנשי פרשבורג מכל המחנות העריצוהו וכאשר נפטר בשאוהו למנוחת עולמים על הכתפיים.

רבי שאול מילר היה שקדן, בעל מדות תרומיות, וצנוע בהליכותיו. הצטיין באומנות יד בחריטת עצי חיים וידיות לספרי תורה.

רבי מיכאל קונשטאט שמש משך ארבעים שנה שו"ב וש"ץ בבית הכנסת הגדול. היה תלמיד חכם מובהק ומנעים זמירות. עליו ועל רבי פייש פישמאן שישב משמאל החזן המליצו „רבי מיכאל מימין מהלל ורבי פייש משמאל ממלל".

קושי רב גרם להוראה בבתי הספר, שנויי שפת ההוראה שבאה בעטין של חליפות פוליטיות. מראשית הוסד המוסד, היתה שפת ההוראה, שפת אזרחי פרשבורג, השפה הגרמנית. כבר בשנת 1860 הוצאה פקודה על חובת לימודה של הלשון האונגרית. בבית הספר פרימער, שתקציבו באותו זמן היה דל ולא יכלו להעסיק מורה מיוחד לשפה האונגרית ואף אחד מן המורים של בית הספר לא ידע את השפה, נעזרו בכך על ידי

סטודנטים יהודים שלמדו באותו זמן בפרשבורג. בית הספר של הקהלה התחמק מלימוד השפה האונגרית והיא נכנסה כלימוד חובה רק בשנת 1878, ואמנם משנת 1899 היא הפכה בבתי הספר של הקהלה לדרישת הממשלה לשפת ההוראה.

לרגל בדק בית ותיקונים בבית הכנסת הגדול, עלתה בשנת 1876 שוב על הפרק בעיית המגדל שעל בית הכנסת. תיקון המגדל שהיה עשוי נחושת, היה צריך לעלות בהוצאות גדולות ולכן הציע ר' שמואל פאפנהיים, ראש הקהלה בזמן ההוא, להסיר לגמרי את מגדל המריבה ולמצוא במקומו קישוט מתאים אחר. הקהלה גם החליטה על כך, אך מאיזו סבה לא בוצעה ההחלטה הזאת והמגדל נשאר על מקומו.

בשנת 1886 נגשה הקהלה לבנין מקוה־טהרה מרווח יותר שיתאים יותר לתנאי ההיגיניה. שנתיים נמשכו עבודות הבנין ובשנת 1888 נמסר המוסד לתעודתו.

נכסי הקהלה היו רשומים בספרי האחוזה על שם „הקהלה היהודית" סתם. ומאחר שנתארגנה קהלת המתקדמים, הגישה זו טענות ותביעות על חלק מנכסי הקהלה שנרכשו גם על ידי מסיהם הם בעוד היו חברי הקהלה. הדברים הגיעו למשפטים, שנמשכו שנים ובשנת 1890 הוציא בית המשפט פסק דין שהרכוש הנרשם בספרי האחוזה בפרשבורג על שם הקהלה היהודית בפרשבורג, שייך כולו לקהלת האם, הקהלה החרדית. היוצאים ממנה אין להם כל זכות עליהם.

מוסדות הקהלה התפתחו במשך השנים ושיכונם דרש בנינים נוספים על אלו שהיו ברשות הקהלה עד אז, והקהלה גם נענתה לדרישה זו ובשנת 1899 רכשה מגרש גדול ברחוב טורבער ושיכנה בו את בית הספר העממי שהיה עד אז ברחוב היהודים. את הבנין ברחוב היהודים מסרה הקהלה למוסד „יסודי התורה".

בשנה זאת נפתחה הכתה הראשונה של בית הספר אזרחי של הקהלה לבנות. בית ספר זה נוסד ביזמתו של המורה יעקב פישר והוא גם נעשה למנהלו. לשון ההוראה בו היתה כבר מפתיחתו הלשון האונגרית. בשנת 1925 עבר בית הספר להורות בלשון הגרמנית.

העבודה למען הכולל

רבי שמחה בונם ירש עם כס הרבנות גם את עטרת הנשיאות של הכולל האונגרי בארץ ישראל. בתקופת כהונתו התחילה תנועת הבניה מחוץ לחומה וכאשר בשנת תרנא סייר בארץ ישראל ר' צבי רצסדורפער בעל בית חרושת לליטוש יהלומים באנטוורפן, קנה הוא כברת ארץ מול בתי החברה „מאה שערים". השטח שקנה היה כ־12000 אמות מרובעות. את הקרקע חילקו ל־52 חלקים ועל עשרה מהם בנה הוא עצמו ועל הוצאותיו את עשרת הבתים הראשונים ובית כנסת. כיליד פרשבורג נתן את כל עשרת הבתים לכולל אונגארן שיגורו בהם עניי הכולל לשלש שנים עפ"י גורל. על יסוד קניה זו התחילה במדינת אונגריה תעמולה רחבה לבנין בתים בשביל עניי הכולל. נתבעו עשירי העם ונענו ובשנת תרסו כבר הודיעו על בנין 113 דירות. בית הכנסת לפרושים על אדמת הכולל נבנה על ידי יליד פרשבורג ר' שמואל סופר בשנת תרנא.

על שם קונה המגרש ובונה את עשרת הבתים הראשונים רבי צבי רצסדורפער, קראו את השכונה החדשה הזאת בשם „נחלת צבי" אך שם זה נשכח מהרה ובמקומו בא הציון של אנשי ירושלים „בתי אונגארן".

נאמן לשיטת אביו הגאון, נשיאו הראשון של הכולל, המיוסד על הוראת החתם־סופר שאין זכות קדימה לילידי אונגארן בארץ ישראל, כרך רבי שמחה בונם יחד עם התעמולה לבנין בתים בשביל כולל אונגארן, תעמולה לאוסף כספים למטרת בנין בתים גם לעניים יוצאי שאר ארצות. ובשנת תרנב הוקמו גם בירושלים מהכספים שנאספו על ידו בתים בשביל פליטי רוסיה ופולין. עד היום מתנוססת אבן מזכרת על בנין פליטי רוסיה אשר במקור ברוך, שביתים נבנה מחדש בהוספת קומה שניה על ידי ראש כולל אונגארן רבי זנוויל שפיצר ז"ל, המודיעה על מקור הכספים לבנין זה.

על האבן חקוקים הדברים הבאים:

לזכרון עולם. הבתים שערי שמחה האלה נבנו עבור אחינו פליטי רוסיה ופולין מהכסף המקובץ מנדיבי לב במדינת אונגארן הי' על ידי נשיא כולל אונגארן הרב הגאון הגה"צ המפורסם מו"ה שמחה בונם סופר נ"י אב"ד ור"מ בעי' פרשבורג על כן בשם שערי שמחה יקראו לזכרון נצח, על שם המייסדים צדקתם תהיה גנוזה בגנזי מרומים בשנת תרנ"ב לפרט „שערי שמחה" לפ"ק.

בכל עניני הקהלה והרבנות וגם בעבודת ארץ ישראל עזרו על יד רבי שמחה בונם, גם דייני הקהלה: הרב המגיד רבי פייש פישמאן, רבי נטע וואלף הראב"ד, רבי משה ברגר־קוטנדורף. בשנת תרמא נתמנה לדיין רבי דוד נוימאן־לאקנבאך ובשנת 1893 רבי ליב פרידמאן חתן רבי פייש פישמאן. כמורה צדק שימש עוד בזמן ההוא רבי עזריאל אברנברייט, תלמיד רבי מרדכי באנעט וחתנו של רבי ברוך בייא.

רבי דוד נוימאן־לאקנבאך, היה תלמיד חכם, בקי בש"ס ופוסקים. נולד בלאקנבאך בשנת 1820 במקום שאבי־זקנו רבי משה קוניץ (לא מאופן) היה דיין. רבי דוד היה תלמיד ישיבת פרשבורג. אשתו היתה נכדת רבי יצחק וורטהיימר רב בווערטהיים. במשך השנים הוא נתמנה לראב"ד הקהלה. הוא היה אוהב ציון ורוצה בבנינה. גם בפילוג היהדות האונגרית היה הוא בין המתונים ואופינית להשקפותיו ומתינותו היא עצתו לרבי משה פעלדמאן הרב בקהלה החרדית בגלאנטא. רב זה הוזמן לכהן כרב מורה הוראות בקהלה הניאולוגית והיא קהלת האם בבודפשט. הוא בא להמלך בדעתו של רבי דוד לאקנבאך אם להענות להזמנה, אם לאו. רבי דוד ענהו: אם רוצה להשאר בגאלאנטא, ללמוד וללמד ולהרביץ תורה שם, תבוא עליו ברכה ושכרו גדול מאד והלואי שיפול בחלקי. אך אם רוצה ללכת לבודפשט במטרה לחזק את מוסדות הדת שבקהלה הגדולה ולשם זה יקדיש את חייו, תבוא עליו ברכה ושכרו גם גדול מאד, אך אני איני רוצה בכך.

רבי דוד היה מרצה בישיבה שולחן ערוך יורה דעה. היה רבה של חברת ש"ס במשך כה שנה. חלק מתשובותיו נדפסו בירושלים בשם „שו"ת ניר לדוד". נפטר בשנת תרסח.

רבי ליב פרידמאן נולד בפרוינקירכן. היה מקודם תלמיד של הרב בפרוינקירכן פשרהופער. למד אחר כך בניטרא אצל רבי יוסף העניג. למד גם אצל רבי משה הרש פוקס, כאשר היה עוד רב בסערעד. רבי ליב גמר כאסטרניסט את הגימנסיה בראב ובפאפא. הוא נשא את בת רבי פייש פישמאן ובשנת 1893 נתמנה לדיין. אחרי פטירת רבי דוד לאקנבאך היה הוא לראב"ד וגם בישיבה מילא את מקומו בהוראת יורה דעה לתלמידים שהתכוננו להוראה. תלמידיו העריצוהו ואחרי פטירתו בשנת 1919 הוציא חתנו חלק מתשובותיו בשם „שו"ת הריב"ד".

תלמידי חכמים ידועים לשם היו: רבי אברהם ביק. מוצאו היה מרוסיה. אשתו היתה אחותו של רבי יצחק יעקב רייניס מייסד המזרחי. ספריו שחיבר והדפיס פירסמוהו כאחד מגדולי התורה. ידועים ספרו „בכורי אביב" והספר בן עשרה חלקים בשם הכולל „אהל מועד" אשר חלקים ממנו נדפסו בירושלים. נפטר בשנת תרסב.

רבי אליהו סג"ל ברייגר שימש איזה שנים בכתר הרבנות ואחר כך קבע את מושבו בפרשבורג. אביו היה רבי נתן ברוך ברייגר הרב אב"ד בשארוואר והוא עצמו תלמיד חכם גדול. למד והרביץ תורה ברבים. נפטר בשנת תרע.

אישיות תורנית מעניינת בתקופה זו היה ראש הישיבה במשך עשרות שנים רבי ליב גראס.

שנים מועטות אחרי פטירת החתם סופר בא הוא לישיבה ומצא עוד רבים מצעירי תלמידיו של החתם סופר, שנשארו כתלמידי הישיבה גם בתקופת כהונתו של בעל „כתב סופר". חיש מהר מצא הוא את מקומו בישיבה וכאשר רבי פייבל פלאוט, ראש הישיבה בזמן החתם סופר, נתקבל לרב בשוראני ועזב את הישיבה, מילא הוא את מקומו. נפשו חשקה בתורה ונצטרף לכך שמחמת איזו סבה לא נשא אשה ובחר לשבת בישיבה ללמוד וללמד משך כל חייו. הוא היה בעל אופי עצמאי ומקורי ביותר, בעל חוש הומור לפעמים גם סארקאסטי־עוקצני. הלצותיו השנונות הפכו בין תלמידי הישיבה בעיר בכלל, לאמרות כנף גם שנים אחרי פטירתו. שנינותו וחריפותו בלימוד שימשו לשיחה והתפעלות בין תלמידי הישיבה. אין פלא איפוא שהלימוד החביב עליו ביותר היה המהר"ם שיף.

הרב דמתא הרצה בישיבה את שעור העיון וכן את הסוגיא שנבחרה לאותו זמן. את „השיעור הפשוט", גמרא דף על דף מדי יום ביומו, וביחוד עם הבחורים החדשים והצעירים לימד ראש הישיבה רבי ליב גראס. במשך הזמן נעשו כל תלמידי הישיבה גם תלמידיו, שהתיחסו אליו בכבוד ובהערצה וגם הוא גמל להם אהבה וחיבה ודאג לצרכיהם. בסמכותו היתה גם קבלת תלמידים חדשים. על פיו הוכרע אם לקבלם אם לאו. בשטח זה נתגלה רבי ליב כפסיכולוג ממש. במבטו החד חדר לתוך חדרי לבו של המחור המועמד, ואחרי שיחה קצרה כבר עמד רבי ליב על תכונותיו ועל אפיו של הבחור החדש, שעליו היה צריך לחרוץ את משפטו.

עם קבלתו של תלמיד לישיבה, התחילה גם הדאגה לצרכיו: להתאים לו חבר ללימוד, שלפי הנוהג בישיבה היה גם חבר לדירה ויותר מזה, גם שותף לטיול ולשיחה ובתנאים מסוימים גם לסעודה. על פי רוב אם התלמיד החדש היה בעל יכולת, היה כל הנ"ל על חשבונו של התלמיד החדש. בשטח זה גילה רבי ליב כח ארגוני רב. הוא דאג גם לדירה ולספרים. היו דירות עם ספרים והיו כאלה, שאת הספרים היו צריכים לשכור ממקום אחר. הקפדה היתה שלכל הפחות הספרים היסודיים מלבד המסכת שנלמדה, היינו הרמב"ם, הטורים והרי"פים יהיו בדירה.

רבי ליב דאג לבחורים העניים גם למזונותיהם. הונהגו מטבעות נחושת מעין וואלוטה של הישיבה — שהיו מתקבלות ע"י האופים המיוחדים, כתשלום בעד ככר לחם, ושערם עלה וירד לפי היצע והביקוש, בין הבחורים בינם לבין עצמם ובינם לאופים, כאשר היה צורך למשל להחליפם במטבע עובר לסוחר לשם קניית סיגריות וכדומה.

ששים שנה שירת רבי ליב את הישיבה ואת תלמידיה לפי מיטב יכולתו. היה בעל

עצה ותושיה לתלמידי הישיבה שביקשו עזרתו, והשתדל עבורם בהשפעתו גם למשרות ולפעמים היה הוא הרוק, גם שדכן.

בן שמונים היה במותו. אהבת בחורי הישיבה והערצתם אותו בשש עשרות שנות פעולתו בישיבה, ליווהו למנוחת עולמים. נפטר בחומ"ס י"ז תשרי תרסו (16 אוקטובר 1905).

בשנת תרסז נפטר גם רבי שמחה בונם סופר. עשר שנותיו האחרונות היו מלאי יסורים. אחד מבניו, רבי משה, שהיה למדן מופלג נפטר בחייו. המקרה הזה האפיל את רוחו והשרה עליו עצבות. בשנת תרסז נסע לפרנקפורט דמיין לדרוש ברופאים, אך שם החזיר את נשמתו למרומים. הובא על ידי תלמידיו לפרשבורג, עיר מולדתו ורבנותו, ושם נספד על ידי בנו רבי עקיבא שמילא את מקומו וכן ע"י רבי ליב פרידמאן, רבי קאפל רייך רבה של עיר הבירה בודפעסט, אחיו רבי שלמה סופר, רבה של קהלת ברגסאס ורבי ישעיה זילברשטיין רבה של וייצן. בן ששים וארבע היה רבי שמחה בונם בפטירתו.

אחרי השבעה נבחר בנו ר ב י ע ק י ב א לרב העיר והוא אז עוד צעיר לימים בן עשרים ותשע.

מגדולי תלמידי הישיבה בתקופת רבי שמחה בונם, שנתפרסמו ורכשו להם שם עולם הם: רבי יוסף צבי דושינסקי, מקודם רב בגאלאנטא אחר כך בחוסט ולבסוף רבה של העדה נפרדת בירושלים. נפטר תשט. רבי שלמה אהרן וועדטהיימר ירושלים, מחבר בתי המדרשות ושו"ת שאלת שלמה. רבי ישראל רייך בבטורקעסי, מחבר ספר מנחת ישראל על מס' ערובין ג' חלקים. רבי יונתן שטייף, דיין באונגוואר ואחר כך בבודפסט ועתה באמריקה. רבי דוד וועסלי ראב"ד בפרשבורג, רבי יצחק וויס בעל הספר „אבני בית היוצר" המכיל ביוגרפות של גדולי פרשבורג. רבי חיים דוד ברודי רב בפראג ולבסוף ראש המכון לחקר השירה העברית בירושלים. רבי מאיר ד"ר יונג, רבה של הפידירשן אוף סינאגוג בלונדון. רבי מיכל ד"ר גוטמאן פרופיסור לתלמוד ולהלכה בבית המדרש לרבנים בברסלוי וזמן מסוים גם באוניברסיטה בירושלים. רבי אריה ד"ר בלוי ריקטור בבית המדרש לרבנים בבודפסט. רבי אברהם פרנקל נשיא המרכז האורטודוקסי בהונגריה. רבי יצחק ד"ר ברייער, עורך דין, מגדולי עסקני אגודת ישראל, נפטר בירושלים. רבי יחזקאל דוקס אלטונה, מחבר „או"ה למושב".

הציונות בפרשבורג

הנאמנות והמסירות לקדשי האומה, שבהן הצטיינה יהדות פרשבורג ושעליהן יצאו לה מוניטון לקהלת פרשבורג כ„ירושלים של אונגריה", היתה נאמנות שלמה ומקיפה גם את המסירות לארץ ישראל וללשון העברית. שנים מבני פרשבורג גם ציירו מפת ארץ ישראל. האחד היה בשם שטרויס והשני מלכיאל לוי בשנת תרל (1872). לוי זה ציוה בצוואתו שגם על מצבתו יחרת הדבר כשבח שצייר את מפת ארץ הקדושה. מלכיאל לוי נפטר בשנת תרס. בשנים 1876—1878 הופיע בפרשבורג גם עתון עברי בשם „היהודי" בעריכתו של יעקב פישר. הוא נולד בוואג־ווטשע, היה מורה ונפטר בוינה 1903. עתון זה טיפל בבעיות יהודיות אקטואליות ובין משתתפיו רבנים שהיו תלמידי ישיבת פרשבורג. השפעה גדולה על יהודי פרשבורג, היה להרב ר' יעקב אריה סאלפענדי

וכאשר הכריז על אוסף נייר משומש כדי למכרו ולשלוח את תמורתו לא״י, נרתמו לעבודה קדושה זו כל תלמידי התלמוד תורה ושלחו את החבילות לסאלפענדי.

הופעתה של „מדינת היהודים״ של הרצל, היתה רבת השפעה על פרשבורג העומדת בראש המלחמה בריפורמה המתכחשת לציון ולשפה העברית. קרבתה הגיאוגרפית של פרשבורג לווינה, בה הופיעה הספר, וידיעת הלשון הגרמנית בין יהודיה, סייעו הרבה להתעניינות המיוחדת בפרובלימה שהועלתה בספר דוקא ע״י אדם, שלפי מעמדו היה שייך לחוג המתכחשים. חבת ציון המסורתית של יהדות פרשבורג מדורי דורות, שעוררה בחוגי המתקדמים צחוק והיתול, נעשתה על ידי כך ראויה לבוא ב„סאלונים״.

הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897 בבאזל עורר בתוך יהדות פרשבורג תשומת לב מרובה והשפעתו היתה גדולה בכוון החדרת הרעיון הארץ ישראלי. ואמנם יהדות פרשבורג נשארה נאמנה לעצמה וההתאגדות הראשונה לשם ציונות יצאה אגב ארגון אגודה לשיעור בגמרא. סוחרים אחדים נתאספו לשם יסוד שיעור בגמרא וקראו את האגודה שנוצרה לשם כך בשם אגודת „יגדיל תורה״. מייסדיה של אגודה זו היו: שמואל בטלהיים יוסף ל. שאי וקלמן פריינד. השעור הראשון התקיים בהנהלתו של המורה ב. שפיצר בבית הכנסת שברחוב וידריץ. חיש מהר גדל החוג. שכרו אולם, הכניסו בו ספריה קטנה וקבעו אולם לקריאה והאגודה התחילה בפעולתה להגדיל תורה ולהאדירה, להורות לסוחרים צעירים דף גמרא מדי ערב בערב.

אגודת „יגדיל תורה״ הפכה ליותר מאגודה לשיעור בגמרא. לפני השיעור ואחריו שוחחו המשתתפים בבעיות היהדות וברור שהנושא האקטואלי, שעורר הד רב בעולם היהודי: הציונות והקונגרס — תפסו מקום בראש בשיחות ובדיונים. האגודה התפתחה יפה ועסקניה החדשים שנצטרפו לה, ברוך שענברגר ואלכסנדר נויראט הראו פעילות רבה כבר בכוון הציוני של האגודה.

בשנת 1898 מנתה האגודה 180 חברים והשקלים שמכרו בשנה זאת הספיקו לבחירת ציר לקונגרס ובבחירות נבחר לציר הארכיטקט מרמורק.

בשנת 1899 שינתה האגודה את שמה לחברת „אהבת ציון״ והגישה את תקנותיה לאישור השלטונות. הם גם אישרו את התקנות והיו אלה התקנות הציוניות היחידות שקיבלו אישור רשמי מצד השלטונות במדינה כולה. בשנה זו נצטרפו עשרות בחורי הישיבה לאגודה ולפי רשימותיו של מר בטלהיים, גילה הרב דמתא שאין לו נגד הצטרפותם של תלמידי הישיבה לאגודה הציונית.

לפי תנאי המקום והדרישה לכך בחרה האגודה מקרבה ועדה לתווך משרות לשומרי שבת וסידרה גם שורת הרצאות בשבתות וימים טובים על נושאים שונים ותלמידי הישיבה שרצו להשתלם בכושר ההטפה והדרש קפצו על הזדמנות זאת ומבין ראשוני הנואמים באגודה היו: דר. קראמער אח״כ רב בוינה, רבי שמואל רייך אח״כ רב בורבוי כעת בירושלים, רבי בנימין פוקס אח״כ רב בגראס־וואַרדיין, רבי משה פישר אח״כ רב בדטרויד וטשיקאגו, רבי דוד דויטש, אח״כ רב בגירבע־פינצע, בא לארץ ישראל הפך לאכר ונפטר בעקרון. איזאק פפייפער, שהיה אח״כ מזכיר ההסתדרות הציונית באונגריה. מבין תלמידי חכמים שבפרשבורג, נשאו הרצאות רבי משה וויים ורבי משה טוביה פישר, שהיה הפותח מדי שנה בשנה את מסבת שמחת תורה של האגודה בחלוקא דרבנן.

כאשר נגועי הפרעות ברומניה עברו את פרשבורג, אירגנה האגודה עזרה דחופה ומאות מן הפליטים קיבלו צידה לדרך ועזרה כספית.

לקונגרס בשנת 1900 נבחר שמואל בטלהיים לציר. הרצל הזמין את בטלהיים לשיחה לבודפעסט ובקשו לארגן סניפים במדינת אונגריה ואגודת „אהבת ציון" נענתה להזמנה זו ופיתחה פעולה נרחבת בכל מחוז פרשבורג והסביבות. גם בפרשבורג עצמה התחילו להרחיב את המסגרת ולשם כך ערכו תעמולה פומבית באולם ההתעמלות של בית הספר וכנואם באספה הוזמן ד"ר ליאופולד כהן, חבר הועד הפועל המצומצם מוינה.

כאשר התחילו בפעולת הפצת מניות של אוצר ההתישבות נכנסו לועד הפעולה גם הראב"ד רבי דוד לקנבאך וגם הדיין רבי ליב פרידמאן. רבי דוד לקנבאך התעניין במיוחד בכל פעולה של האגודה והוסיף תמיד שיש לדאוג שהכל יעשה על פי התורה.

אגודת „אהבת ציון" פיתחה פעולה תרבותית נרחבת. בראש הפעולה היו: ד"ר אביגדור שעהנפעלד (אח"כ רב בלונדון וראש המפקחים על החינוך המזרחי בארץ ישר־אל, ד"ר ש. ביכלר אח"כ בניו־יורק, ד"ר יעקב הופמאן (רב בפראנקפורט דמיין ועתה בניו־יורק, ד"ר פנחס קעללער־מרתף (אח"כ רב בטשרנטשין), ד"ר אלעזר שעהנפעלד (אח"כ רב בקראלי ועתה בניו־יורק).

כל הועידות הציוניות הארציות בזמן ההוא, כולן התקיימו בפרשבורג. האגודה הציונית „אהבת ציון" היתה בכלל האגודה הפעילה ביותר והיא גם התייצבה ללא רתיעה על הפלטפורמה הציונית הנכונה. ובשעה שציוני בודפעסט חזרו והדגישו שכל ציוניותם היא רק „לעזור ליהודי רוסיה, רומניה, וגליציה להגר לארץ ישראל" והצהירו ש„מאונגריה אין אף יהודי אחד המתגעגע לעלות בעצמו לארץ ישראל" דיברו ציוני פרשבורג ברורות, שארץ ישראל היא גם בשבילם ובשביל בניהם.

הועידה הראשונה בשנת 1903 נתקיימה בפרשבורג ובבחירות לקונגרס הששי נבחר מאונגריה הד"ר נורדוי. גם הועידה השניה במרץ שנת 1904 היתה בפרשבורג. בועידה זו התבלטו כבר רבים מתלמידי הישיבה, כמו הד"ר אלעזר שעהנפלד וד"ר יעקב הופמאן ואליעזר פישר בנו של רבי משה טוביה. ד"ר שעהנפעלד וד"ר הופמאן קיבלו על עצמם את הספקת האינפורמציה לעתונות, דבר שהיה בו מדרישת השעה.

הועידה העולמית של המזרחי

בשנת תרסד פנה רבי יצחק יעקב ריינס אל רבה של פרשבורג רבי שמחה בונם סופר והודיע לו, כי המזרחי רוצה לכנס ועידה עולמית בפרשבורג וביקש ממנו שבתור מרא דאתרא יקדם את הועידה בברכתו. על מכתב זה לא נתקבלה שום תשובה. באותה שנה פנה הרב ריינס גם לראש הציונים בפרשבורג לשמואל בטלהיים וביקש ממנו לקבל עליו את סידור הועידה העולמית הראשונה של המזרחי. בטלהיים קרא את ועד „אהבת ציון" להתיעצות ואחרי שהועד נענה, הודיע שהוא מוכן להכנס בעול.

בחירת פרשבורג למקום הועידה נבעה גם ממקומה הגיאוגרפי הנוח וביחוד לרגל פירסומה כעיר בעלת אוכלוסיה חרדית מתיחסת באהדה לציונות. פראנקפורט, היתה עוינת לציונות. עתון היהדות החרדית ה„איזראעליט" שפע שנאה לעבודה הציונית והתקיף בחריפות גם את הרבנים תציוניים ובתוכם את רבי משה אריה רוט הרב בפאפא. יתכן גם שהדבר שהפנה את תשומת לבו של הרב ריינס על פרשבורג היה, שאחותו

אשת רבי אברהם ביק היתה גרה בפרשבורג, וידע מתוך כך על יחסי האהדה לציונות מצד תושבי העיר.

תוך התיעצות של חברי ועד „אהבת ציון" בדבר חלוקת התפקידים בעבודת סידור הועידה, הגיעתם הידיעה על פטירת הרצל. הידיעה התפשטה מהר ברחוב היהודי ולפי קריאתה של אגודת „אהבת ציון" נסגרו כל החנויות אשר ברובע היהודים לאות השתתפות באבל. בטלהיים הודיע להרב ריינס על החלטת אגודת „אהבת ציון", לקבל על עצמה את סידור הועידה ועל יסוד זה הוכרז בקול קורא מיוחד על הועידה.

קריאת הועידה לפרשבורג, שילהבה את האש העמומה של חבת ציון בין חרדי אונגריה. רבי דוד צבי כצבורג, עורך העתון התורני „תל תלפיות", פירסם בעתונו מאמר חשוב על „דרישת ציון". הוא חשש אמנם שמתנגדי הציונות יסתלקו מחתימתם ולכן ביקש מהרב מפאפא שישתדל למלאות את החסרון ע"י תעמולה בין הציונים שיחתמו על ה„תל תלפיות". ואמנם לא הפסיד העתון חותמים. רבים מהרבנים כאשר ראו שעורך העתון פירסם את מאמרו, עשו כמותו והתחילו לפרסם מכתבים ומאמרים בתל־תלפיות בשבח הציונות. ביניהם רבי שלמה ברודא דיין באונגוואר, רבי יצחק שוויגער ראב"ד בטאפאלטשאני ומאמר מליצי בשבח ישוב ארץ ישראל גם מרבה של ווייצן רבי ישעיה זילברשטיין, שהיה יליד ירושלים.

הפרסומים האלה עוררו הד רב גם בעולם הגדול ומתנגדי הציונות מנהיגי „הלשכה" בפאלטאוא וכן מתנגדי הציונות בגרמניה שהתרכזו מסביב ה„איזראעליט", התחילו לצעוק והרעישו עולמות. התחילו להמטיר מכתבים וחומר נדפס לרבנים ולראשי קהלות, היתכן, בפרשבורג, ירושלים של אונגריה תהיה ועידה למזרחי?! לחצו על רבי ישעיה זילברשטיין ביחוד והוא נרתע ופירסם מאמר נסיגה בתל־תלפיות. גם על רבה של פרשבורג לחצו, אך הוא בתשובתו אל רבי ישעיה זילברשטיין ענה רק: „אשר דרש ממני שאודיע לו אם קריאת הועד הציוני לעירי פרשבורג יצ"ו נעשה בידיעתי והסכמתי, — אני מודיע להדר"ג נ"י, כי היות שאני יושב זה כמה שבועות חוץ לעירי לשאוב רוח צח, על כן לא נודע לי מדבר זה רק זה זמן קצר". בפרשבורג ידעו על כך שגם מכתב פשרני זה נסחט ממנו רק על ידי איום, שבאם לא יתן הצהרה כל שהיא, ישתדלו להעביר את הישיבה מפרשבורג למקום אחר.

נתפרסם גם איסור חתום ע"י 120 רבנים נגד הועידה. מכתבי אזהרה והתראה נשלחו לרבנים שהיו ידועים כחובבי ציון, לבל יהינו לבוא לועידת פרשבורג. הדבר השפיע על רבני החרדים שבאונגריה ומלבד הרב פראנקל משאטסמאנסדורף נכנעו שאר הרבנים חובבי ציון. ויתרו על השתתפותם בועידה רבי משה גלאזנר רבה של קלויזנבורג וגם רבי משה אריה רוט, שהיה גם ציר באחד הקונגרסים. לא שעו לכך רבני רוסיה שנבחרו לצירי הועידה ונסעו לפרשבורג.

גם הרב ריינס ששהה יחד עם הרב פישמאן־מימון ועם עוד קבוצת רבנים בווינה, קיבל תלגרמת אזהרה שלא יבוא לפרשבורג, כי מתנגדי הציונות מתכוננים לקבל את פניהם בסקאנדלים ובזלזולים.

למעשה היה הדבר להיפך. צירי המזרחי ובראשם הרב ריינס נתקבלו על ידי יהודי פרשבורג, ברובם הגדול של חרדי העיר ולמדניה, ביראת כבוד ובהוקרה רבה. הראב"ד הישיש רבי דוד לאקנבאך, התנצל לפני הועד המסדר, שלרגל חולשתו אין הוא יכול לבוא לקבל את פני האורחים וביקש להשפיע עליהם שיבקרו אצלו. הרבנים

ריינס ופישמאן, גם ביקרו אצלו ושוחחו שעה ארוכה אתו על כל הפרובלימות של הציונות והמזרחי.

הועידה התקיימה באולם בעלעווי, אשר ברובע מגורי הקיץ והתחילה ביום ראשון לשבוע, י' אלול תרסד ונמשכה שלשה ימים. הצירים ממקומות רחוקים וביחוד אלה שבאו מחוץ למדינת אונגריה הקדימו לבוא ושבתו בשבת בפרשבורג. היו כבר בפרשבורג הרב ריינס והרב פישמאן, הרבנים נחום גרינהויז (טראק), לנדוי (באטושאן), ד"ר נחמיה גובל (פפ"ד) וכן ר' זאב יעבץ ור' העשל פרבשטיין.

סדרי הועידה היו למופת. צעירי פרשבורג עבדו מספר שבועות במסירות להכנת כל הנחוץ לועידה. הם גם מילאו תפקידי סדרנים בועידה עצמה. מהם שנשתרשו במזרחי והיו במשך השנים לעסקני המזרחי במדינה. הצטיינו במיוחד הסטודנט הצעיר אז, דר. שלמה שטיינר הי"ד שרשם את נאומי הועידה בסטנוגראמה, זיגמונד סאמעק, ש. קומלושי, יהושע וויספיש, ל. בוכוואלד, אליעזר פישר, ד"ר יעקב הופמאן, ר' יצחק משה מילר. עתה בבני ברק, י. הירשלר הי"ד, שאול גרינוואלד, עתה בירושלים, ש. גולדמאן ונפתלי רייכנר.

הועידה עשתה רושם רב בעיר והדה נשאר בתוך יהדות פרשבורג גם עשרות שנים לאחר הועידה.

עם גידול התנועה בפרשבורג, נתגברה גם ההתנגדות לה מצד כמה "קנאים". כך קרה שקבוצת קנאים, רצתה להתנקם במשתתפי הועידה שהמרו את פי הרבנים האוסרים לקחת חלק בועידה. יזמו בחשאי מזימות נקם ומבלי להודיע על כך העבירו את רבי יקיב שמואל שלזינגר מתפקיד הכבוד שלו, שהחזיק בו שנים רבות להיות התוקע בבית המדרש של הישיבה. בעצם יום ראש השנה אחרי תפילת שחרית הודיעו לו על החלטתם ואיימו עליו שלא יעיז לעלות ולתקוע. הראב"ד רבי דוד לאקנבאך הציל את המצב והודיע ברבים על הזמנתו של רבי יקיב שמואל לתקוע במנין שבביתו ורוב המתפללים יחד עם רבי יקיב שמואל עברו להתפלל במנין הראב"ד. נקמתם זו של הקנאים הפכה למאורע מעציב. בשעה שהתוקע החדש ר' אלעזר עהרנטריי התכונן לתקיעותיו קרה מקרה וספר התורה נשמט ונפל ארצה. למחרתו החזירו את רבי יקיב שמואל לחזקתו ואחרי זמן מה עלה רבי אלעזר עהרנטריי לארץ ישראל. בזה נגמרו גם הסכסוכים והחיים בקהלה שבו למסלול הרגיל. מזמן לזמן ביצבצה ועלתה אמנם איזה הבעת דעה נגד הציונות אך לידי התפרצות לא הגיע הדבר יותר והציונים המשיכו בעבודתם ללא הפרעה.

מדת הכנסת האורחים מצד קהל פרשבורג, היתה לבבית. האורחים הובלו בכבוד לתפילה בבית הכנסת הגדול והושבו שם במקומות כבוד. ביציאתם אחר התפילה, הריע הקהל לכבודם מתוך הוקרה.

אולם הועידה היה מקושט יפה בסמלים ובכתובות מתאימים, על הקיר שמאחורי שולחן הנשיאות התנוססה כתובת מהפטרת פרשת השבוע (כי תבוא): "שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך" (ישעי' ס, ד).

העתונים היומיים אשר בפרשבורג, הביאו ידיעות והודעות מן הועידה וגם מאמרי אינפורמציה על שאיפות המזרחי. באו לועידה צירים כמעט מכל ארצות אירופה: באונגריה וגליציה, רוסיה וליטא, אוסטריה וגרמניה, משוויץ וגם מאמריקה.

ישיבות הועידה היו כולן פומביות ואנשי פרשבורג החרדים ובתוכם תלמידי

הישיבה מילאו את היציעים במשך כל זמן הועידה. ישיבת הפתיחה היתה ישיבה חגיגית. הרב ריינס דיבר בהתרגשות עצומה בשפה העברית. וקהל פרשבורג שמע זו הפעם הראשונה נאום בשפה זו והתלהב.

צירי הועידה מפרשבורג עצמה, התבלטו יפה בועידה. מהם נבחרו לועדות שונות וגם השתתפו בויכוחים הפומביים בעירנות ולענין הנושאים הנידונים. שמואל בטלהיים נבחר כחבר נשיאות הועידה והוא גם ברך בישיבת הפתיחה בשם ההסתדרות הציונית באונגריה. הוא נבחר גם לועדת ההסתדרות. צבי (הרמאן) שטיינר היה חבר הועדה לעניני חינוך, רבי יעקב שמואל שלזינגר (אחיו של רבי עקיבא יוסף שלזינגר) השתתף בויכוחים הכלליים. בויכוח על הצעת החוקה, הציע שכחברים למזרחי יוכלו להתקבל רק שומרי תורה ומצוה. בויכוח על הרצאת הרב גרינהויז, העבודה הישובית בארץ ישראל, הביע שלזינגר את דעתו, שהשימוש בתוצרת הארץ מהוה גם אמצעי תעמולה יפה והציע לכן שהמזרחי ייסד בארץ ישראל בית חרושת לטליתות ולהניג מנהג שאת התפלין לבר מצוה יזמינו מארץ ישראל.

רוב רובם של חברי האגודה הציונית „אהבת ציון" היו יהודים שומרי תורה, בכל זאת לא נצטרפה האגודה באופן קולקטיבי לתנועת המזרחי. היו בכך חישובים אופורטוניסטיים. שמואל בטלהיים ראשה ומנהלה של ההסתדרות הציונית באונגריה חשש שיבולע לעבודתו אם יכריז על עצמו כחבר סיעה בציונות. היו שמסרו שהרב מרא דאתרא הגאון בעל „שבט סופר" הביע את דעתו , שנגד ציונות סתם עד כמה שרק ארץ ישראל לבדה נכנסת בחוג פעולותיה, אין לו ולא כלום. לעומת זה חושש הוא מתנועת המזרחי כתנועה דתית עולמית. כי אין ההשקפה וביחוד הטאקטיקא הדתית שוות בכל הארצות. בתוך אגודת „אהבת ציון" התקיימה אמנם קבוצת מזרחי שבראשה עמד ה. רוזנבוים קרובו של הד"ר נחמיה נובל, אך האגודה כולה נשארה מחוץ לארגון תנועת המזרחי.

הציונים בפרשבורג לקחו חבל פעיל גם בחיי הקהלה. בבחירות לקהלה, השתדלו להכניס להנהלת הקהלה מועמדים משלהם על יסוד פרוגרמה ציונית ותוצאות פעילות זו היו מוכתרות בהצלחה.

בקונגרס השביעי נבחר בטלהיים כחבר הועד הפועל הציוני הגדול ומשרת כבוד זו איפשרה לו להרחיב את פעולתו ולהגדיל את העבודה הציונית.

אגודת „אהבת ציון" המשיכה בעבודה תרבותית. מלבד הרצאות בלילי שבתות ובהזדמנויות שונות, שהאגודה קיימה, קבעה האגודה שיעורי תורה בשבתות אחרי הצהרים, שעורים אלה ניתנו ע"י תלמידי הישיבה ד"ר אביגדור שעהנפעלד יעקב הופמאן. במסגרת „אהבת ציון" ובעזרתה יסדו בחורי הישיבה אגודה להשתלמות עצמית בשם „מתעזרים" ואגודה זו מילאה גם תפקידים כלכליים כלפי חבריה. בתוך מסגרת פעולה זו, כדאי לציין את הפעולה של שעורי חנם לבחורי הישיבה שעדיין לא גמרו את ארבע הכתות של בית ספר תיכוני שהחק דרש. כמנהל הקורסים האלה התמסר תלמיד הישיבה אז משה גוטמאן הי"ד, שהיה אח"כ מעסקניה החשובים של הציונות באונגריה ואחרי הקמת טשכוסלובקיה פעל הרבה בתנועת המזרחי.

מושפעים מנאומו העברי של הרב ריינס בפתיחת הועידה העולמית, נוסדה בתוך מסגרת „אהבת ציון" חוג „חובבי שפת עבר" ובחנוכה שלאחרי הועידה סידר חוג זה בהנהלת אביגדור שעהנפעלד חגיגת חנוכה על טהרת השפה העברית.

לשם תעמולה ניצלה האגודה גם כחות ציוניים מחוץ למדינת אונגריה. מר ליאופולד כהן, חבר הועד הפועל המצומצם, היה אורח לעתים קרובות בסידורי האגודה וביקרו בפרשבורג לשם תעמולה ציונית המטיף הציוני ר' חיים כ"ץ ואלעזר רוקח. גם מסירת דין וחשבון ע"י צירי הקונגרסים שנבחרו ע"י שוקלי פרשבורג, משכה תמיד קהל רב. מסר דו"ח על הקונגרס הששי אוסקר מרמורק שנבחר בפרשבורג. ציר הקונגרס השמיני בהאג בשנת 1907 היה כבר איש פרשבורג וילהלם (זאב) שטייגר. הרצאתו על הקונגרס שעשתה רושם רב, פירסם גם בדפוס. הקדים לה דברי פתיחה בעברית, כי „קונגרס זה גמר בהחלטה, כי השפה העברית תהא מכאן ולהבא השפה האמצעית (?) בחיי הציונות".

יחד עם הרחבת התעמולה הציונית, גדלה גם ההתנגדות. סלופים ורכילות על הציונות והציוניים התחילו להתהלך מפה לאוזן וגם בדברי דפוס. הציונים חיפשו כיצד לקדם את פני ההתנפלויות האלה. חיפשו ומצאו שהדרך היחידה להשפיע על דעת הקהל היא יצירת עתון שיעמוד לרשות הציונות. ההצעה עלתה איפוא לכיסד עתון ובלי חשבונות רבים גם ניגשו לביצוע. ביום 18 לספטמבר 1908 הופיע הגליון הראשון של דו שבועון בשם „פרעסבורגער יידישע צייטונג, אורגאן פיר די געזאממטע אינטע־רעססען דעס יודענטומס". כעורך נרשם וילהלם שטייגער. כבר בגליונות הראשונים אנו נפגשים במאמרים מתלמידי הישיבה ובראשם מאביגדור שהנפעלד. אחרי הפסקה קצרה הופיע שוב מ־1 לינואר 1910 בשם: „אונגארלענדישע יידישע צייטונג" כשבועון בעריכת שמואל בטלהיים. העתון עמד על רמה גבוהה והיה נקרא מתוך עניין ע"י היהודים קוראי גרמנית מכל השכבות ומכל הזרמים. העתון הביא מאמרים לשאלות הזמן ומחקרים יהודים מכל שטחי היהדות. הוא ריכז מסביבו גם סופרים וחוקרים בעלי שם. מלבד מאמרי העורך שמואל בטלהיים הופיעו בו מאמרים מהרב ד"ר אלעזר גרינהוט ירושלים ומידי הפרופ' הרב שמואל קליין, ד"ר מקס נורדוי ואחרים מסוג אלה.

סמוך למלחמת העולם הראשונה במאי 1914 עבר העתון יחד עם עורכו לעיר הבירה בודפעסט. שם הופיעו מספר גליונות ועם פרוץ המלחמה נפסקה גם הופעתו שול העתון.

מאורעות שונים בשנים שלפני מלחמת העולם

בשנת 1909 שהה המלך פראנץ יוסף הראשון בפרשבורג ובדרכו למבצר דרך בית הכנסת הגדול התיצב הישוב היהודי ובראשו הרב ומנהיגי הקהלה לפני בית הכנסת כדי לקבל את המלך בברכה. ואמנם עצר המלך את מרכבתו לפני בית הכנסת והרב הצעיר רבי עקיבא סופר ברך את הברכה המסורתית. עם גמר הברכה ציוה המלך לעגלונו: „ועתה, חושה ומהר מפה!". אופייני לעירית פרשבורג וגם לבית המלך שבשהות המלך בשנת 1908, שנה לפני כן בפרשבורג, לא הוצגו היהודים בקבלת פנים וגם בשנת 1909 לא היתה השהיה לפני בית הכנסת בתכנית. ורק מפני שהדרך היחידה למבצר, עברה על יד בית הכנסת ברחוב צר אי אפשר היה להמנע מכך.

ביום שבת י' אייר תרעג (17 במאי 1913) פרצה דליקה גדולה ברחוב היהודים. השריפה פרצה ברחוב פעטעפי, אשר בצד הרחוב היהודי והתפשטה במהירות על שני צדי הבתים אשר לרחוב היהודי. תוך רבע שעה עמד כל רובע היהודים בלהבות אש ועשן מחניק. מלבד מכבי אש של העיר פרשבורג השתתפו בעבודת הכבוי מכבי אש משלשים מקומות. תוך שעה קלה אחרי שהדבר נודע בוינה באו מכבי האש גם משם.

אך במשך שעה זאת נשרפו כליל כל הבתים שברחוב היהודים וחלק של רחוב המבצר. בשרף בית המדרש הישן מזמן רבי משולם מטיסמניץ והחתם סופר והשריפה אחזה כבר גם בגג הישיבה. בחורי הישיבה בעלי אומץ לב חדרו בעשן מחניק לתוך הישיבה והצילו את ספרי התורה. השריפה נעצרה על יד בית הכנסת הגדול, שהיה גבוה מכל הבתים הסמוכים. משם הפכה את כיוונה ואחזה בגגות אחדים ברחבות הסמוכים גייס־ גאסע ונונענבאהן. שש שעות אכלה האש את רובע היהודים עד שהצליחו להשתלט עליה ולעצור בעד התפשטותה.

מלבד בית קטן בן קומה אחת נשרפו כמעט כל הבתים היהודים אשר ברחוב היהודים עד יסודותיהם ממש. גם כל הרכוש אשר בתוך הבתים היה למאכולת האש. מה שיכלו להציל מפני הדליקה היו מעט לבנים ובגדים. אלפים אחדים של יהודים נעשו במשך שש השעות של השריפה למחוסרי קורת גג ומהם על ידי כך גם למחוסרי אמצעים, מועצת העיר הושיטה עזרתה והצבא פנה צריפיו לבשרפים.

העתון הציוני „אונגארלענדישע יידישע צייטונג" הוציא עוד במוצאי שבת קריאה לעזרה, שנסתיים בפסוק „וכל בית ישראל יבכו את השריפה".

העזרה מיהודי המדינה להקמת הגיטו מחדש הוגשה במהירות. באו תרומות מכל קצוי המדינה ובמשך ששה שבועות נאספו קרוב למיליון קרון. תרומות מיוחדות באו לבנין חדש של הישיבה. תוך שנה גם נבנו כל הבתים מחדש וגם בנין הישיבה הוקם מחדש יותר מרווח מקודמו ומתאים יותר לתפקידו.

בשנת תרע (15 מאי 1910) התקיימה בפרשבורג אספת אגודות „שומרי שבת" לפרשבורג והמחוז. ניהל את האספה רבי זלמן ליכטנפעלד והשתתפו רבנים ובאי כח קהלות רבות של מחוז פרשבורג מלבד חברי אגודת „שומרי שבת". דנו באספה על תיווך משרות בהן ניתנה האפשרות לשמירת שבת; על תעמולה לשמירת שבת בדרך העתונות ובדרך חינוך הנוער ע"י אגודות נוער. אגודת „שומרי שבת" נעשתה לצורך הכרחי גם בפרשבורג עצמה. גם בעיר זו הותרה הרצועה מאד בקשר לפתיחת החנויות היהודיות בשבתות וביניהן גם חנויות שהיו שייכות ליהודים חברי הקהלה החרדית. נתגבשה איזו תיאוריה משונה. בפרינציפ הכירו ביהדות שלמה ובשום אופן לא היו מסכימים להצטרף לקהלה הניאולוגית, והיו ביניהם שאף לדרוך על סף בית כנסת של קהלה ניאולוגית נזהרו, אך פתחו את חנויותיהם בשבתות וחיללו שבת בפרהסיה ובריש גלי. ביניהם היו גם כאלה שחוננו מטבעם לעסקנות ומבלי הרגשת סתירה בדבר גם נדחקו להנהלות כמה מוסדות הקהלה וגם להנהלת הקהלה עצמה. ואמנם יש להודות שפעולותיהם בעסקנות היתה לפי דרישת האורטודוכסיה בכל המובנים.

כדבר קוריוזי עד כמה הותרה הרצועה בנוגע לשבת תצוין העובדה הבאה: רובם הגדול של מחללי שבת אלה סגרו את חנויותיהם ועסקיהם בראש השנה ויום הכפורים. אבל בשבת שבין כסא לעשור היו שפתחו את החנויות. בשנת תרעב (1912) קיבלו על עצמם צעירים אחדים מבני אגודת „אהבת ציון" ובראשם עזרא ווייס והתחילו לעשות תעמולה לסגירת החנויות בכל השבתות ובהתחלה לכל הפחות בשבת שובה זו. התעמולה עשתה פרי וסוחרים רבים מחברי שתי הקהלות נענו לתעמולת ההסברה וסגרו את עסקיהם בשבת זו.

כאשר הוצאה פקודת הממשלה על צנז של ארבע כתות בית ספר תיכוני כהשכלה מינימלית הדרושה לרב, היו בחורים רבים שאף שהשכלתם הכללית כאוטודידאקטים

היתה גבוהה הרבה יותר מדרישת המינימום של הממשלה, בכל זאת בעלי תעודה רשמית לא היו. להנהלת הישיבה לא היתה איפוא ברירה אחרת מאשר להעלים מן העובדה שבחורים אלה נרשמו כאכסטרניסטים באחד מבתי הספר התיכוניים, וכדי שלא יובלט הדבר, על פי רוב בערים מחוץ לפרשבורג. ותוך לימודיהם בישיבה סיימו גם לימוד חובה זה. ואמנם מתוך העלמת עין בזמן הראשון, נעשה הדבר כאילו לענין שבקבע, שנתקבלו גם בחורים שלא גמרו את הצנז של בית ספר תיכוני וגמרו אותו במשך ימי היותם בישיבה. בשנת תרעב גברה בהנהלת הישיבה הנטיה שלא להרשות לו לנוהג זה שישתרש והתחילו להציק לבחורים אשר נתפסו וספרי לימוד של בי"ס תיכוני נשרו מחיקם. הקפדה זו של הישיבה באה כתגובה לרינון שיצא על ישיבת פרשבורג מצד רבנים חסידיים שהישיבה היא קן להשכלה והבחורים בה מתקלקלים. גם רבנים מחזיקי ישיבות במדינה ראו בעינים צרות את שאיפת תלמידיהם ללכת לפרשבורג ועל ידי כך נדונו ישיבותיהם להיות ישיבות מכינות לישיבת פרשבורג. כל בחור בעל כשרון בישיבות ההן ששאף גם להיות רב בישראל נמשך לפרשבורג והדבר היה למורת רוחם של ראשי הישיבות ההן. נתעוררה איפוא הנהלת הישיבה בפרשבורג, שגם לתוכה חדרו באותן השנים אלימנטים קנאים, לסתום את פי הרינון ולא להרשות לבחורי הישיבה לרכוש את צנז ההשכלה תוך כדי לימודם בישיבה.

בחורי הישיבה בגיל 18—19 שבאו לפרשבורג, נמצאו מתוך כך במבוכה. ישיבת פרשבורג דרשה תעודת לימוד של שנתיים לפחות בישיבה קודמת והיא גם דרשה תעודה של ארבע כתות של בית ספר תיכוני, דבר שמן הנמנע היה לרוכשו בישיבה הקודמת. נהרו איפוא לפרשבורג בחורים רבים בכוונה תחילה לרכוש את הצנז להשכלה תוך לימוד בישיבה בסתר ובחשאי. ורבים גם הצליחו להסתדר. קרה אמנם בשנת תרעב מקרה בלתי נעים. מתוך 36 מתלמידי הישיבה שנבחנו כאכסטרניסטים בבית ספר תיכוני אחד נכשלו בבחינות למעלה מששים אחוז. הצעירים התמרמרו, הם ראו את כשלונם כתוצאות של הלימוד בגניבה וכנראה חשו לעזרתם הבחורים המשכילים הותיקים ופירסמו בשבועון הציוני שבפרשבורג מאמר שטנה נגד הנהלת הישיבה וגבאיה. הם לא העיזו אמנם לחתום את שמותיהם והמאמר נתפרסם בחתימת „25 תלמידי ישיבת פרשבורג". במאמר זה הם מבקרים קשה ובחריפות את הנהלת הישיבה. מונים אחד לאחד את חטאיה וכדי שלא יראה שרק בגלל עניני ההשכלה הסתערו, הפריזו על המדה ומתחו בקורת גם על מיעוט הרצאות בשעורי התלמוד, על ההזנחה בלימוד תנ"ך ובעיקר על „שפירקו את אגודת חובבי שפת עבר והכריזו עליה שתהיה תל עולם ולא יבנה עוד"; „שאת אגודת „מקור חיים" — שכשמה, כן היתה, מעיין רענן לידיעת היהדות לצעירים הצמאים לידיעות — „סתמו הפלשתים", שעיניהם הרוחניות קצרות ראי הן למבט רחוק"; סגרו את האגודה להטפה בשפה האונגרית „אגודה זו, שנוסדה כדי להחדיר חזוק אמונה ומוסר יהדות בשפת המדינה, חטאה של אגודה זו היתה, שבה נשאו בחורי ישיבה את דרשותיהם בשפה, אשר ידיעתה נדרשת מרב בכל עיר ואפילו כפר".

כאלה וכאלה היו טענותיהם של הבחורים שהסתתרו מאחורי הכנוי „25 תלמידי הישיבה".

רק נתפרסם המאמר הזה וגבאי הישיבה, ר' ירמי' דושינסקי (בשנותיו האחרונות חי בירושלים, נפטר תשיב) ור' נתן יונגרייז ענו בקול קורא. על עצם ההאשמות הם לא ענו, אלא כיוונו את חציהם נגד עורך העתון שמואל בטלהיים בחשדם אותו, שהוא היה

הכותב והחותם את המאמר אך, „אם גם היו אחד או אחדים מבחורי הישיבה אצל עוכר ישראל הזה להוציא דבר בשם בחורי ישיבה, אז בלי ספק הן המה אנשי מרי נפש על אשר לא נימנו ולא נסתפחו בתוך הישיבה ונאסר להם לפסוע על דלתות בית המדרש".

גם האורגאן של בחורי הישיבות „נטעי בחורים" נטפל לדברי ריבות אלה ואף שהוא משתדל להיות אובייקטיבי ודוחה את הטון והסגנון של קול הקורא מטעם גבאי הישיבה, מביע הוא את תמהונו גם על בחורי הישיבה שפירסמו מאמר ולא פנו לראש המתיבתא בדרישותיהם. וכמי שיודע את הדברים הוא נכנס ומטפל בכלל סעיפי הבקורת. הוא מתעכב גם על סגירת האגודה להטפה בשפה האונגרית, בהדגישו שדבר זה יכול לגרום צרות מאת השלטונות ואומר: „ואין זה נכון שאת הבחורים שהתאחדו בחברה ההגרית רודפים מכל צד מפני שדורשים בשפה ההגרית, שפת המדינה. האמת היא שרודפים אותם הבחורים האחדים המתעצלים בלימוד השעורים, אבל את המתמידים לא ירדוף איש אף אם שידרוש בחברה ההגרית ואדרבה, כבוד ינחלו והמה בתוך המשובחים בפי כל".

גם עתונים יומיים נטפלו למריבת הישיבה כסנזאציה, בהדגישם את האיסור להטפה בשפת המדינה.

למעשה לא נשתנו הסדרים בישיבה והאגודות האלה להשתלמות בהטפה ובדרשה לא בטלו ופעלו כולן גם בשנים הבאות. לא יכלו לשנות את הדבר כי הדור ומושגיו והכרח החיים נשתנו. המלחמה נגד הריפורמה היתה בה משום השפעת גומלין. הריפורמה בדת נעצרה והיא לבשה צורה של התבוללות בהדגישה על כל צעד ושעל פטריוטיות אונגרית. כבר בשנת 1907 פנתה הלשכה המרכזית של הקהלות הניאולוגיות לממשלה בכתב שטנה נגד ישיבת פרשבורג. לדעתה אין הישיבה ראויה לחוקיות פומבית, כי אין מטפחים בה את הרוח של הלאום האונגרי. לדעתם גם לימוד התלמוד שם לקוי, כי בתלמוד יש גם חומר היסטורי פילוסופי וגם חומר מתימטי הדורשים ידיעות מוקדמות במקצועות אלה ובלי ידיעת השפות הקלסיות, הוא נשאר לימוד סרק וכל זה אינו נלמד שם. שפת ההוראה היא יידיש ואף מלה אונגרית אינה נשמעת בהרצאות.

היהדות החרדית לא יכלה כמובן להשאיר את נשק הפטריוטיזם בידי הניאולוגים והתחילה לכן התחרות בפטריוטיות. כתוצאה מכך, חדרה השפה האונגרית לכל בית יהודי, וברור שדרשו גם מהרב ידיעות כלליות, ידיעה לנאום בשפה גרמנית צחה ואונגרית נכונה. ואמנם אליבא דאמת סיגלו את עצמם בחורי הישיבה לדרישה זו, גם בלא עזרה מצד הנהלת הישיבה. ליצני הדור היו רגילים לכנות את הישיבה משום כך: „בית ספר גבוה להשתלמות עצמית".

הישיבה עמדה במרכז ההתענינות בישוב היהודי בפרשבורג ואין פלא איפוא שכל מה שהתרחש בישיבה מצא את הדו ברחוב. הסכסוכים בתוך הישיבה הסעירו את רוח האוכלוסיה היהודית. אלה מצדדים בחוג המשכילים ודורשים השכלה ואלה נימנים עם חוג הקנאים. אלה נמשכים באהדה אל עורך העתון הציוני וחוגו ואחרים שייכים למתנגדיו ויריביו, וכך הלכו ונמשכו הסכסוכים עד לפרוץ המלחמה העולמית בשנת תרעד.

בשנות מלחמת העולם

עם פרוץ המלחמה נפסקו הסכסוכים. תוך יום אחד גויסו אלפי אנשים והתיצבו לפלוגותיהם. הגיוס לא הפלה בין ציונים ללא ציונים בין משכילים ולבין קנאים. ומפאת זה גם שותקו פעולות הקהלה והעבודה הציונית, לרגל אופיה הבין לאומי, שותקה עוד יותר. ואולם אם שותקה העבודה הציונית בצורתה המאורגנת היא לא פסקה להתלחש בלב ובנפש כאידיאל, כהשקפת עולם וכהכרה יהודית עצמית. ולא בכדי היתה עבודת שבע עשרה שנות תעמולה ציונית. מאות תלמידי הישיבה אשר בגמר לימודיהם בישיבה, שבו, מי לביתו ומי למקום משרתו ותפקידו בחיים, המשיכו במקומות החדשים בעבודה ציונית וגם הציונים המגויסים ממגויסי פרשבורג לא שכחו את תורת ישוב ארץ ישראל ובכל מקום בואם הביאו אתם את רעיונם והפיצוהו בין חבריהם בצבא וגם מחוצה לו. והיה זה הטוב שברע הכללי: המלחמה ובלבול האוכלוסיה היו לתועלתה של הציונות וההכרה היהודית.

ואולם המלחמה כשהיא לעצמה ומצב החירום שבא בעקבותיה הכבידו את עולם על תושבי המדינה בכלל וביחוד על היהודים. נפגעו באופן מיוחד תושבי הערים הגדולות.

היא העלתה בעיות שונות בישוב היהודי, מהן ספיציפיות ליהודים, כגון בעית האספקה של מאכלים כשרים לאנשי צבא יהודים בערים ובעורף החזיתות, השגת אתרוגים, מאחר שכל מקומות האספקה הרגילים היו נתונים בשטחי הממשלות היריבות, שאלות עגונות שעלו בכל חריפותן אחר גמר המלחמה; ומהן שלא היו ספציפיות ליהודים. היו אלה בעיות אספקה בכלל. בשר, לחם, סוכר וגם סיגריות ניתנו בקיצוב המור, במנות לגולגולת על יסוד כרטיסים ותלושים.

סבל רב הביאה המלחמה למאות משפחות בפרשבורג כשמפרנסיהן נעקרו בבת אחת ממקומם ומעסקיהם. ביחוד אותן המשפחות, אשר פרנסתן היתה תלויה במגויס באופן אישי נפגעו ביותר. היו אלה סוכנים־נוסעים, בעלי מלאכה, בעלי מקצועות חפשיים וכדומה. כדוגמא למצוקה והמחסור בלחם ממש בימים ההם, יכולה לשמש כאמת מדה בית התמחוי העממי היהודי בפרשבורג, שנוסד עוד בשנת 1891. בית תמחוי זה נתן ארוחת צהרים לכל דורש בעד תשלום סמלי בלבד. בשנים כתיקונן חילק התמחוי משמונים עד מאה ארוחות ליום. בשנות המלחמה עלו וגדלו הנהגים משרות פילנטרופי זה עד לחמש מאות ארוחות ליום. ובכל זאת היה מצבה של פרשבורג, בהיותה רחוקה מחזיתות המלחמה, טוב יותר מהישובים בערי הספר שבהלות האינוואזיות והאבקואציות היו מנת חלקם. מאלה ניצלה פרשבורג בכלל וממילא גם הישוב היהודי בתוכה. ואמנם רבים מן הבורחים והנמלטים מערי הספר, משטחי החזית, באו לפרשבורג ועל תושביה היהודים שנשארו בביתם הוטל העול לטפל בפליטי־מלחמה אלה. באותו זמן באו לפרשבורג עוד מספר יהודים חייטים שגויסו על ידי הצבא לעבודות צבאיות ביחד עם חייטים לא־יהודים. יש לציין את כשרותם של רוב החייטים היהודים האלה שעשו כל שביכלתם, שלא יחללו את השבת. מתחילה התחמקו באמתלאות שונות וכשהדבר לא ניתן עוד והיו מוכרחים להופיע במקום העבודה. החליטה קבוצה אחת ובראשם ר' אריה ליב נוימאן ו„עבדו" כל היום במחטים בלתי שחולים בחוטים. רבים מעובדי אונס אלה לא חזרו למקום גם אחר המלחמה. הם נשתקעו בפרשבורג ונקלטו בה.

עבודה מאומצת דרשה בזמן המלחמה כלכלת הישיבה. הישיבות שבערי הספר הקרובות לחזיתות, נתפזרו עם תושביהן. ואולם ישיבת פרשבורג, לרגל היותה רחוקה מהחזיתות וביחוד לרגל שחרור תלמידיה מחובת השרות בצבא, גם גדלה בשנים אלה ומספר תלמידיה עלו על 400 ויותר.

ראש הישיבה, הרב דמתא רבי עקיבא סופר, שנתמנה למנהל הישיבה עוד בשנת תרסב, כחמש שנים בחיי אביו הגאון בעל „שבט סופר", התמסר אחרי פטירת אביו עוד יותר לישיבה, כדי לחזקה ולבססה. מאז קיבלה הישיבה זכויות־פומביות בזמנו של בעל ה„כתב סופר" ובמשך שלש עשרות השנים של בעל „שבט סופר" התבססה חוקיותה של הישיבה רק על פקודות מיניסטריוניות. רבי עקיבא התחיל עם קבלת הנהלת הישיבה לידיו, לחתור כדי לקבל אישור יותר חוקי לכך. ואמנם השיג את הדבר בתקנות מאושרות ע"י ממשלת אונגריה כולה. אך אליה וקוץ בה. לפני האישור, הוסיף המיניסטר סעיף נוסף בתכנית הלימודים: פעמים בשבוע הרצאות על ספרות אונגרית וחובת ביקור לתלמידים בתיאטרון. הסעיף בנוגע לספרות נשמר ובהנהלת מורים ניתנו שיעורים אלה, הסעיף השני כמובן לא נשמר כלל. לפי תקנות אלה תוכננה ישיבת פרשבורג לשבע שנות לימוד (כתה א' שנתים, כתה ב' שנתים וכתה ג' לשלש שנים).

משנת 1911 החזיקה הישיבה בית מזון „מנזה" מיוחד בשביל תלמידיה. בו ניתנו לפי המנות הקצובות בשנות המלחמה ארוחות צהרים משביעות ובשבתות וגם בלילי שבתות סעודות שבת מכובדות. בראש מפעל המנזה עמדו מעסקניה החשובים של יהדות פרשבורג מוקירי תורה ולומדיה: איזידור פליישמאן ועמנואל לייכטר. אחד הגבאים שטרח הרבה בשביל בחורי הישיבה היה רבי יקיב שמואל שלזינגר. ארוחות בוקר וערב סעדו תלמידי הישיבה מי בדירתו הפרטית ומי שהיה יכול להרשות לעצמו, במסעדות לארוחות בוקר. בעלי יכולת כספית — והיו גם כאלה — סעדו גם את ארוחות הצהרים במסעדות.

כל האגודות בתוך הישיבה, פעלו גם בשנות המלחמה. בבית הכנסת של חברת תמימי דרך, נשא לפי תור בכל ליל שבת אחד מתלמידי הישיבה נאום־דרשה בשפה הגרמנית, מלבד דברי פתיחה בפלפול תלמודי שנאמרו ביידיש. היתה זו החברה „עטרת בחורים" (החברה להשתלמות בהטפה בשפה הגרמנית). הדרשות בשפה האונגרית במסגרת האגודה „מגיד ליעקב" היו בתוך השעות ללימוד ספרות אונגרית ולא נישאו בבית כנסת. פעלה בתוך הישיבה חברה לחריפות, בה העלה אחד התלמידים לפי תור פלפול, חלוקא דרבנן על נושא לפי בחירתו האישית. הרצאות אלה היו בבית מדרש של הישיבה בשבתות והחברה הזו נקראה „תפארת שבת". גם יתר החברות „מגן אברהם" „פלפול התלמידים" המשיכו בפעולותיהן אף במשך שנות המלחמה. „החברה הגדולה", שהיתה הדואגת למזונות, שחילקה את המחאות, למנזה, לנצרכיה, הרחיבה את פעולותיה. בחברה זו וכן בקבלת תלמידים חדשים לישיבה פעל, מזמן פטירתו של רבי ליב גראס, רבי ירמיהו דושינסקי שמתפקידו היה גם הפיקוח על דירות בחורי הישיבה.

מתלמידי הישיבה בשנות המלחמה התבלטו רבי משה אשר עקשטיין הי"ד (הרב בסערעד), רבי משה אריה שטרן הי"ד (היה העורך הקבוע גם בהיותו בישיבה למדור ההפטרה בשבועון הציוני בשפה האונגרית, „זשידו סעמלע"), רבי אריה מאי הי"ד (היה מן המעולים בישיבה, ראש־ישיבה), רבי יעקב וינטרניץ, רבי אברהם סופר (רב בפיומה, המו"ל של המאירי), רבי משה קרויס (אחי"כ הרב של אלבא־יוליה), מר משה גולדשטיין

(גבאי בית כנסת הגדול בתל־אביב),ד"ר שמעון שלזינגר (רב במעמעל לאח"כ מורה בסמינר למורות של המזרחי בירושלים). בשנים אלו שימשו כמזכיר הרב, ר' יצחק וועלץ הי"ד ואחריו ר' יחיאל גידאלי הי"ד, שאחרי חתונתו התיישב בפרשבורג.

ביום 11 לנובמבר 1917 הביאה קהלת פרשבורג בפעם האחרונה את אווזות מרטיני למלך קארל הרביעי.

זמן מועט לפני התפוררותה של המונרכיה האוסטרית־אונגרית ביום 16 יולי 1918 ביקר המלך קארל ואשתו בפרשבורג ונתקבלו מתוך חגיגיות מפוארת. מטעם היהודים נתקבלו משלחות. בשם הקהלה החרדית בירך הרב רבי עקיבא סופר ובשם הקהלה הניאולוגית אחד מראשי קהלתה, ד"ר עאודשען ליכטנער. רב הקהלה הניאולוגית פונק הרגיש את עצמו נעלב על ידי כך ומאחר שלפי התכנית של מסע המלך היה עליו לעבור את בית הכנסת של הקהלה הניאולוגית, תפס הרב ד"ר פונק עמדה בכניסה לבית הכנסת וכאשר המלך והפמליה שלו חזרו מרמת ההכתרה העתיקה, נעצרו על יד בית כנסת והד"ר פונק מסר לו ברכה שם.

רבים מיהודי פרשבורג נתעשרו במלחמה בהתעסקם באספקה מלחמתית. מתוך כך גם הרחיבו את גבולם, בדירות יותר מרווחות מאשר מקודם והעתיקו את דירותיהם גם לרחובות אשר מקודם לא דרכה בהם רגל יהודי. אף על פי שבני פרשבורג שמרו על דיני דמלכותא ומחויבי גיוס יצאו לדגלם ולא השתמטו, היו בכל זאת רבים מהם כאינטלקטואלים, שהועסקו במשרדים הצבאיים ונשארו בערים ומהם בפרשבורג עצמה. ארבע מאות בחורי הישיבה שהתלקטו מכל המדינה שלפי החוק היו פטורים מגיוס והיו באים והולכים בעיר בלי מדים, כל אלה שימשו עילה בפי שונאי ישראל להשמצת היהדות.

העתון היומי בפרשבורג „וועסטאונגארישע גרענצבוטע", שהיה אנטישמי וכבר בשנת 1901 הסתבך במשפט עם הרב ד"ר פונק בגלל הסתה נגד היהודים, המשיך בדרכו בהשמצת היהדות, בכל עת מצוא ודבריו מצאו אוזן קשבת אצל תושבי פרשבורג הנוצרים אשר שנאת ישראל נבלעה בדמם כמורשת אבות.

העתונות היהודית השתדלה להוכיח באותות ומופתים שכל ההאשמות נגד היהודים בשקר יסודם. אך ההסתה המתמדת הכתה שרשים, חדרה ללבות. תנאי המלחמה, שרוב רובם של הגברים היו במסגרת הצבא ותחת משמעת צבאית, לא איפשרו התפרצויות ומהומות, אבל זריעת הרעל נקלטה והנביטה ואחרי התמוטטותן של חזיתות המלחמה ונתינת פורקן ליצר ההפקרות שבא בעקב המלחמה, היו היהודים הקרבן הראשון לחוסר היציבות עם ההתפוררות והמהפכה בסוף שנת 1918.

פרק ששי

תקופת טשכוסלובקיה

עם התמוטטותה של המלוכה האוסטרית־אונגרית וסיפוחה של פרשבורג לטשכוסלובקיה

ביום 31 לאוקטובר 1918 נקראה בפרשבורג על ידי מפלגות שמאליות אספה המונית של האזרחים לכבד שמלפני העיריה (ארמון פרימאציאל), בה דבר גם ראש העיר ד"ר קומליק, שהביע בגרמנית את מסירותו ללאומיות האונגרית. דיברו על סוף המלחמה, על חופש, הוקראו הצעות־החלטה וההמון הרב קבלן בתרועות. החליטו לייסד מועצה לאומית בעיר, על כריתת שלום מידית, על הקמת משטר דימוקרטי באונגריה, ודרישת שלימותה של אונגריה.

במועצה לאומית אונגרית זו נכנסו גם נציגים יהודים: ש. קומלושי, ד"ר שיפוש וברנהארד ווייס.

האספה עברה בשקט, אך בסופה, התלקטו קבוצות קבוצות מארגוני הפועלים ומאנשי צבא וחדרו לבתי הכלא הצבאיים ושיחררו בכח את האסירים ובחזרם מעבודה זו, פיצצו את חלונות הראוה של החנויות, פרצו לתוכן ושדדון. רוב החנויות שבפרשבורג, היו בידי יהודים וממילא היה הנזק ברכוש יהודי גדול.

בשהמון פורע זה הגיע קרוב לרחובות היהודים, נשמעו לפתע על יד הקריאות „קץ למלחמה!" גם קריאות שהלכו וגברו: „קץ ליהודים!" „מות ליהודים!".

לבלימת המהומות וההתפרעות מצד ההמון, אירגנו ביום 3 לנובמבר מיליציה אזרחית. לתוהו ובוהו הפנימי נצטרפו גם השמועות שהתהלכו וגם נתאמתו, שצבא טשכי פלש לסלובקיה וביחד עם חיילים סלובקים הולכים וכובשים את ערי סלובקיה וחדרו לטירנוי ועד לפזינג שעל יד פרשבורג כבר הגיעו. שלטונות העיר יחד עם המועצה הלאומית ראו איפוא צורך לבוא במגע עם חיל הכיבוש והושג אתו הסכם על קו דימרקציוני כדי להבטיח על ידי כך שהם לא יכבשו את העיר פרשבורג.

רוח המהפכה צררה גם את תלמידי הישיבה ובמוצאי שבת אחרי האספה ההמונית של אזרחי העיר נקראו לאספה תלמידי הישיבה ובאולם הישיבה נשא נאום ציוני נלהב רבי משה אשר עקשטין הי"ד על הנושא: „מדוע לא בא בן ישי?". אופייני הוא לרוח החופש שהשתרר בין תלמידי הישיבה, שבאספה זו, הורשה לדבר באולם הישיבה גם הרב של הקהלה הניאולוגית הד"ר שמואל פונק, דבר הנמנע בשנים כתיקונן.

נציגיה היהודים של המועצה הלאומית האונגרית, שקיבלו ידיעות מהימנות על התכוננות להפגנות נגד היהודים מצד אספסוף פרוע דירבנו את עסקני הציונים ועוד באותו מעמד החליטו לקיים אספת חיילים יהודיים, כדי להקים הגנה יהודית. פנו לראש הקהלה לבקש ממנו רשיון כדי לקיים את האספה באולם ההתעמלות של בית הספר היהודי אך הוא דחה את הבקשה בטענו: אין פחד, שום דבר לא יקרה! ומכיון שלא היה מקום מתאים אחר ולפי ידיעות העסקנים והכרתם הברורה, רחפה הסכנה באויר, קיימו את האספה שם בלי רשיונו של ראש הקהלה.

אספת החיילים היהודים היתה רבת ההשתתפות. החיילים נדרשו להתארגן לחטיבה צבאית, כדי להגן על יהדות פרשבורג וביחוד על רחובות היהודים. כל המשתתפים נרשמו והתארגנו והחטיבה מנתה כבר בראשיתה 160 איש, כולם חיילים אנשי צבא, מהם שרק זה שבוע שבועיים חזרו מן החזיתות. את הפיקוד על החטיבה, קיבלו על עצמם האובריליטאנטים ד"ר קולומאן כהן, יוליוס קעניג והלויטאנטים שטרן, כהן ואלפרד נאגל. נאמן לרוח פרשבורג נצטרפו לחטיבה גם שני הרבנים הצבאיים, ד"ר הלל ווייס, מקודם רב בוינר־נוישטאט ועתה באמריקה ויוסף גרינספעלד. הנהלת המשרד של החטיבה נמסרה לידי לוציען בוכוואלד והוגו גראס (עתה בתל־אביב). מעט הנשק, — כתריסר רובים שהיו בידי החיילים עצמם, שלא פורקו עוד מנשקם — לא היה מספיק ופנו איפוא לשלטונות הצבא הודיעו על ארגון החטיבה וביקשו נשק. שלטונות הצבא קיבלו את ארגון החטיבה היהודית בשביעת רצון. הסכימו לעצמאותה המוחלטת ועל יחודה היהודי ורק לשם תיאום הפעולות עם המיליציה האזרחית, נתבקשו לקשר אינפורמציוני פעמים בשבוע. השלטונות גם ציידו את החטיבה בנשק ורמוני יד בשתי מכונות יריה והובטחה גם לכל מתנדב משכורת יומית בסך 20 קרון.

כאמור היו החיילים היהודים בלי יוצא מן הכלל בשרות החזיתות ומהם בעלי אותות הצטיינות וכולם עוד לבשו מדי צבא, בחרו כסמל לחטיבה סרט כחול־לבן על הזרוע. החטיבה היהודית היתה החטיבה הצבאית הממושמעת ביותר והמצוידת ביותר מכל החטיבות של המיליציה האזרחית. בקבוצות של 20־20 עברו בסך דרך רחובות הגיטו היהודי ושמרו על החיים והרכוש היהודי. לפי בקשת שלטונות הצבא, הסכימה החטיבה לתת משמר בעוד מקומות תורפה מסוימים גם בפרברי העיר. גם הנוצרים העריכו הערכה נאותה את הכח של החטיבה היהודית ואחרי שהופיעו כרוזים וקריאות לשדוד את רכוש הכנסיות, פנו הנהלות המנזרים בעיר למפקד החטיבה וביקשו הגנה והיא גם ניתנה.

קריאות לעזרה הגיעו לחטיבה גם מישובי יהודים אשר בסביבות פרשבורג ובמקרים כאלה פעלה החטיבה במודרן, בשטאמפא, ראצסדורף ועוד. תחת משמר החטיבה יכלו יהודי עיירות אלה לארוז את חפציהם הנחוצים ביותר ולבוא לפרשבורג. במקרה אחד שהיה כרוך בסכנת נפשות נתבקשו מתנדבים לביצוע הפעולה והתנדבו שבעת האחים נאגל, אשר בפיקודו של אחד האחים הלויטנאנט הצליחו לבצע את המשימה על צד היותר טוב.

באחד הימים הופיעו כרוזים אנונימיים גדולים ובהם רשימה של ספקים יהודים צבאיים והם הם „ספסרי המלחמה" האחראים לכשלונה של המלחמה והתמוטטות החזיתות. אנשי החטיבה הרגישו בדבר ועוד לפני שהכרוזים הספיקו להביא לידי תסיסה, הוסרו על ידיהם. היו ידיעות שהאספסוף באחד הפרברים השיג נשק מכל המינים ומתכונן להתנפל על הגיטו. החטיבה העמידה סמוך למבואות הגיטו משמרות חזקים והאספסוף נרתע ולא העיז לבצע את זממו. חטיבה צבאית זאת נשארה בפעולה עד כניסת הטשכים לעיר בראשון לינואר 1919. ביקשו אמנם גם מהשלטונות הטשכים להשאיר את החטיבה להגנת היהודים, אך השלטונות הצבאיים הטשכים הודיעו, שיש לאל ידם לשמור על הסדר. החטיבה התפרקה איפוא ומסרה את נשקה לשלטונות הטשכים.

עד כניסת הטשכים היתה פרשבורג קשורה עם בודפשט, אך התלחשו בין

היהודים שפרשבורג תהיה שייכת למדינה החדשה של טשכוסלובקיה. הפחדנים שבין היהודים בעלי היכולת, התחילו משום כך לעזוב את פרשבורג ולעבור לבודפשט. חשבו ששם יותר בטוח. בפרוץ המהפכה הקומוניסטית באונגריה ופרשבורג נכבשה בינתים ע"י הטשכים, חזרו אלה למקומם.

אחרי כיבוש העיר ע"י הטשכים

ביום 1 לינואר 1919 נכנס הצבא הטשכי לפרשבורג. האונגרים שבעיר, ומתוך חשבונות פוליטיים גם הגרמנים, לא ראו בעין יפה את כיבושה של העיר ע"י הטשכים. היתה מקודם תכנית להתנגד בכח לכניסת הטשכים, אולם היא בוטלה מחוסר סכוי לתגבורת מבודפעסט, בגלל האנרכיה שהשתררה במדינה זו. ואף על פי שגורל שייכותה של העיר למדינת טשכסלובקיה לא הוכרע עוד בפורום הבין לאומי, — היא צורפה לטשכוסלובקיה באופן רשמי רק בחוזה השלום מיום 28 ביוני 1919, — התחילו הטשכים תכף לכניסתם להשתלט על הנהגת העיר. ביום 16 לינואר כבר הכריזו על העיר כבירת סלובקיה וביום 29 לינואר גם פירקו את מועצת העיר הקודמת ומינו מועצה חדשה. לראש המועצה מינו את הבישוף צוך ממודרן ועל ידו מועצה, שלתוכה נכנסו גם כמה יהודים, ביניהם ליאופולד אונגאר, ד"ר עאוגען ליכטנר וגם הרב של מודרן רבי שמעון הירשלר, שהיה מפליטי המצב, והתישב בפרשבורג. מבין הסוחרים היהודים נימנו עוד למועצה זו, מקס שטיין, זיגמונד וואלף ופרידריך דושינסקי. ביום 4 לפברואר של אותה שנה עברה גם הממשלה הסלובקית לעיר הבירה. ואעפ"י שהממשלה נתקבלה ע"י כל נציגי הצבור וגם ע"י הקהלות היהודיות, היה מורגש בכל זאת שהרוחות מסוערות והתפרצות מרחפת באויר. בשם הקהלה החרדית ברך רבה של העיר רבי עקיבא סופר ובשם הקהלה הניאולוגית, ד"ר ע. ליכטנר.

ההתפרצויות לא אחרו לבוא. מקודם הוכרזה שביתת פועלים חלקית, שהתפתחה לשביתה כללית. אך כל זה לא עיכב את ביצועו של תכניות הטשכים ולא השפיע במאומה על פעולותיהם. ביום 14 במרץ הסבו את שמה של העיר מפרשבורג-פוזשאן ל-בראטיסלבה. הוכרז שהשם בראטיסלבה, אינו ניתן להתרגם. צעירים אונגרים ערכו הפגנה בהיותם ענודים סמלים אונגריים. גם הנסו דגל אונגארי על אחד מעמודי החשמל ברחוב. הצבא הטשכי ניסה להשתלט ולפזר את הקהל, אך לא הצליח ועבר להשתמש בנשק חם וגם במכונות יריה. היו גם הרוגים ופצועים רבים וסערת הרוחות גדלה.

מעבר לנהר דונא, שהיה שייך עוד אז לאונגריה, חנה מחנה גדול של הצבא האדום האונגרי. בעיר פחדו שאם השקט לא יושב ותתפרצנה מהומות, יחדור הצבא האדום לעיר ולפיכך הכריזו הטשכים ביום 25 למרץ ע"י המיניסטר ד"ר שרובאר, שהיה מיניסטר מיופה כח לסלובקיה, מצב חירום על העיר ועל כל המחוז. מצב חירום זה נמשך בהקלות שונות עד 26 ביולי 1921.

עם כניסת הטשכים לעיר, מצאה עצמה יהדות פרשבורג ואתה כל יהדות החבל הסלובאקי מבודדת. היא היתה רגילה להשמע למרכזה אשר בבודפעסט והנה נותקה ממרכז זה ומרכז חדש לא נוסד עוד. לא קל היה למצוא את האורינטציה לפראג. הקשיים בקשירת קשרים חדשים בשטח הכלכלה, המסחר והתעשיה, היו גדולים וגדולה פי כמה היתה יצירת הקשרים הדתיים הרוחניים של יהדות פרשבורג עם זו שבפראג, בוהמיה ומורוביה. שונה היתה יהדות פראג, תכלית שנוי מזו של פרשבורג. עד שיהדות

פרשבורג, היתה בכללותה, שומרת מסורת וביחוד בצבוריותה ובמוסדותיה, — גם המזלזלים במצוות היו נאמנים ליהדות שלמה, — התרחקו יהודי בוהמיה ממקור היהדות. הקהלות קולין והולעשוי, שעוד בזמנו של החתם סופר התחרו ברבניהן הגאונים ועם סידורי קהילותיהן בקהלות המפוארות ביותר, ירדו מגדולתן ונעשו למעין שומרי בית הקברות ושימשו עדות בלבד לישוב יהודי חי ותוסס בעבר. קשה היתה איפוא לקשור קשר מבחינה דתית רוחנית עם יהדות זו וקשה היה שבעתים להסתגל לרעיון שיהדות זו צריכה מטבע הענינים להיות גם המנהיגה במדינה, שהיא תהיה בעלת ההגמוניה והנהלת הענינים של קהלות סלובקיה ובראשן קהלת פרשבורג תהא נתונה בידיהן. מתוך מצב יאוש זה מצאו דוקא הציוניים שפה משותפת עם חבריהם לדעה בבירה החדשה, בעיר פראג.

המצב הפוליטי החדש העלה את הציוניים בפראג לפעילות. היהודים המתבוללים במדינה החדשה, היה כיוון טמיעתם בבוהמיה ובמורביה — הגרמני, ובסלובקיה — האונגרי. והגם שמדינת טשכוסלובקיה נתבססה על יסודות דימוקרטיים, הרגיש גם המיעוט הגרמני וגם המיעוט האונגרי ואתם יחד גם המתבוללים היהודים ששמשם שקעה ושעתם עברה.

כנציגי היהודים במדינה החדשה באו בחשבון רק הציונים ובייחוד אלה הציונים בארצות בוהמיה ומורביה, שגם בתקופה האוסטרית הכריזו על עצמם כשייכים ללאום היהודי ועי"כ לא הגדילו את כח הגרמנים על חשבון הטשכים. ויותר מזה, בין הציונים האלה היו רבים שהתיחסו בזמן ההוא באהדה לתנועת החופש של הטשכים ושיתפו אתם פעולה להשגת זכויות מיעוטים. היה זה טבעי איפוא שחוג יהודים זה יכול לייצג על הצד הטוב ביותר את האינטרסים היהודים לפני המנהיגים הטשכים, שעלו לגדולה וקבעו את עניבי המדינה. הציונים קיבלו על עצמם את התפקיד ועם קום מדינת טשכוסלובקיה אירגנו מועצה לאומית יהודית בפראג והתחילו פועלים בכל רחבי המדינה. נציגי הועד הלאומי הזה נשלחו לכל מקום שהיה צורך באינטרבנציה, לעזור ולחלץ מצרה יהודי באשר הוא יהודי. נציגים אלה, כילידי בוהמיה, שידעו את השפה הטשכית ולא היו צריכים להשתמש בשפה הגרמנית השנואה על הטשכים גם הצליחו בפעולותיהם.

לפרשבורג נשלח כנציג הועד הלאומי היהודי עמיל וואלדשטיין, שהיה גם עתונאי זריז בשפה הטשכית, כתב העתון „לידאוי נאוויני" חצי הרשמי, ציוני נלהב ותקיף בהופעתו. וואלדשטיין קבע את דירתו בפרשבורג ומשם כיון את הפעולה לכל סלובקיה.

ביזמת הועד הלאומי בפראג נקראו באביב 1919 נציגי הקהלות שבסלובקיה מכל הזרמים (אורטודוכסים, סטאטוס־קוא וניאולוגים) לאספה ובה הוחלט להקים מוסד כנציגות יהודי סלובקיה בשם „יידישער פאלקספערבאנד פיר די סלאוואקיי" (התאחדות יהודית עממית לסלובקיה) עם מושב קבוע בפרשבורג. בראש התאחדות זו נבחר מר תיאודור ויסטער כיושב ראש ועל ידו חבר אנשים כמועצה. התבלט ביניהם מר מוטיל ווינפעלד.

ווינפעלד בא לפרשבורג מליפטו־סואטי מיקולאש ולשם מטרנוב שבגליציה. בשני המקומות האלה היו לו בתי חרושת לעבוד עורות. במיקולאש, התידד עם ד"ר שרובאר, שהיה שם רופא פראקטי ואחד הנציגים של התנועה הסלובאקית, עוד בתקופה האונגרית. ווינפעלד עשה בשבילו ועל ידי כך לתנועה הסלובקית כמה שירותים

פוליטיים, שהוא עצמו לא היה יכול לעשותם, באשר המשטרה האונגרית בילשה אחרי תנועותיו. שרובאר היה המיניסטר הראשון המיופה כח לסלובקיה ומתוך הכרת תודה לווייגפעלד, היו דלתותיו פתוחות לאינטרווונציה מצדו.

עמיל וואלדשטיין נתמנה למזכיר ההתאחדות. חבר האנשים שבהנהלת ההתאחדות קיבל על עצמו את עבודת הריסטברציה היהודית במדינת סלובקיה. ההתאחדות התחילה להוציא עתון שבועי בשפה הגרמנית שהיתה מובנת לכל היהודים בשם: „יידישע פאלקסצייטונג" שהופיע בפרשבורג. בהתחשבות עם מנטליותה של יהדות פרשבורג וסלובקיה, נתמנה כעורך העתון יהודי דתי יליד סלובקיה הד"ר משה נחום צובל, שהיה עורך „די וועלט" בשנותיו הראשונות. ד"ר צובל כתלמיד חכם ובעל השכלה גבוהה (חי בירושלים ועוסק בעבודה מדעית) היה מקובל בפרשבורג ורבים מכל הזרמים התיחסו אליו ביראת הכבוד.

בין פעולותיה של ההתאחדות, היתה עבודה סוציאלית רחבה בכל מדינת סלובקיה. לשם כך קיימה ועדה לעזרה. בראשה עמד מר געשטטנר מפרשבורג ולמזכירה נתמנה גם כן איש פרשבורג מר יצחק משה מילר. ועדה זאת היתה בזמן הראשון גם המיופה כח של הג'וינט האמריקאי.

אחד המשרדים החשובים שההתאחדות קיימה — ובתנאים החדשים היה היחיד במינו — היה המשרד להגנת זכויות היהודים. בזמנים הראשונים לכניסת הטשכים, היו היהודים נתונים לנגישות מצד האספסוף וסבלו נזקים חמורים ברכוש וגם בנפש ולרגל הקשר ההדוק בין הועד הלאומי היהודי בפראג וההתאחדות בסלובקיה, נשלח הד"ר מכס ברוד למסע סיור בסלובקיה כדי לראות במו עיניו את הנעשה שם. בשובו לפראג נתקבל לראיון ע"י נשיא המדינה פרופ' מסריק והשתדל בהצלחה לטובת נפגעי הפרעות בסלובקיה.

בשנת תר"פ ערכה ההתאחדות קורסים ללימוד השפה הסלובקית בשביל מורים יהודים. שפת ההוראה בבתי ספר היהודיים בסלובקיה, היתה עד אז השפה הגרמנית או האונגרית. הממשלה הסלובקית דרשה במפגיע להפסיק את ההוראה בשפות אלו בבתי הספר היהודיים ומאחר שהמורים היהודים לא ידעו את השפה הסלובקית, היתה צפויה להם סכנה שפרנסתם תקופח ושיאבדו את משרותיהם. ע"י אולפנה זה של ההתאחדות, ניתנה להם האפשרות להמשיך בעבודתם. ההתאחדות דאגה גם לשיכונם וכלכלתם של המורים המתלמדים בחלקם במחירים מוזלים ובחלקם בחנם לגמרי. בטיפולה של ההתאחדות במורים, השיגה גם ארכה לידיעת השפה הסלובקית.

ההתאחדות עשתה אינטרוונציה גם בעניני דת. בחודש מאי 1919 פנתה ההתאחדות לשלטונות המוסמכים בבקשה לשחרר את התלמידים היהודים בבתי ספר התיכוניים מכתיבה בשבתות וחגים. בדצמבר של אותה שנה נתקבלה תשובתה החיובית של הממשלה.

הודות לאינטרוונציה של ההתאחדות, נאותה הממשלה להעניק לרבנים את הקונגרואה, — הענקה ממשלתית לכהני הדת.

בחודש מאי 1919 טיפלה ההתאחדות בהקמת מעון־עובדים, מעין קלוב לפועלים בעזרת הג'וינט. נבחרה לשם כך ועדה, שהיתה מורכבת מהרב הלל הרצל, מיכאל שענברגער, שמעון פיש, ד"ר גיזא פישר, לוציאן בוכוואלד, רובערט נוימאן, וד"ר שלמה שטיינר ומרדכי ווייגפעלד.

בפרוס הבחירות לפרלמנט הטשכוסלובקי, אירגנה ההתאחדות מפלגה יהודית בשם „יידישע פארטיי" והתחילה לעשות את צעדי התעמולה הראשונים. כסיסמא הוכרז „נייטרליזציה של היהודים". ע"י הצבעתם של היהודים למפלגה יהודית עצמאית תכריז היא על עצמה כנייטרלית במאבק המיעוטים אשר בריפובליקה: האונגרים והרוטנים בסלובקיה ורוס־הקרפטית והגרמנים בבוהמיה ובמוריביה.

המפלגה היהודית המאוחדת

הבחירות לפרלמנט הטשכוסלובקי, נקבעו ליום 18 באפריל 1920 והבחירות לסינאט ל־25 באפריל. לפי חוקת הבחירות, שקבעה שרק אותם הקולות יזקפו לזכות המפלגה, כשמפלגה זאת תשיג מנדאט באחד המחוזות לפי המודד באותו מחוז בחירות, לא היה כל סכוי שהמפלגה היהודית תשיג מנדאט. אף במחוז בחירות אחד בסלובקיה לא היו בוחרים יהודים במספר מתאים למודד האפשרי. ברוס הקרפטית נקבעו הבחירות לחודש נובמבר. בכל זאת החליטו הגורמים היהודים להכנס למאבק הבחירות, אם לשם חינוך הבוחרים היהודים לבחירות הבאות יחד עם רוס הקרפטית וביחוד כאמור, לשם הוצאתם של היהודים ממאבקם של מיעוטים. רצו גם למנוע מתן קולות יהודיים למפלגות מיעוטים שהאירידנטה היתה כלולה בעצם קיומן: האונגרים והגרמנים, שרוב היהודים היו מתוך חינוכם נתונים במסגרת השפעתם.

הראשון שיצא נגד הפרינציפ של מפלגה יהודית בכלל, היה ראשה של המרכז האורטודוכסי, הרב קלמן וועבר. הוא פירסם מאמר באחד העתונים היומיים הגרמניים שבפרשבורג, בו הוא מזהיר נגד הקמת מפלגה יהודית. הוא טוען שאשמת אי העקביות שהמפלגה היהודית מטילה על המתבוללים, שעד עכשיו היו אונגרים ולפתע מתחלפים לסלובקים, באשמה זו עצמה יש להאשים גם את המפלגה היהודית, כי חבריה היו גם הם עד עתה אונגרים והנה לפתע, יתחלפו ליהודים!! נוסף על כך טען: חושבים את היהודים לכח משפיע בחיי המדינה. אם קולותיהם יתפזרו למפלגות שונות, לא תעורער הנחה זאת. מה שאינו כן אם קולותיהם ירוכזו במפלגה יהודית אחת אז תתגלה חולשתם והשפעתם לא תהיה גדולה יותר מאשר הקולות שניתנו לה.

דבריו של הרב עוררו תמהון וגם רוגז אף בחוגים החרדים, כי מלבד חוסר ההגיון שבהם, הרגישו וחשדו שדברים בגו. בחריפות הגיבו ד"ר ל. שיפוש וגם ד"ר מכס ברוד. בבחירות עצמן עשה הרב וועבר תעמולה למפלגה הסלובקית של מיניסטר המדינה ד"ר שרובאר וגם היא נכשלה בבחירות.

מועמדה הראשי של המפלגה היהודית במחוז פרשבורג, היה הרב שמואל בנימין רייך, רבה של עיר וורבוי. המפלגה ריכזה בפרשבורג לבד 3100 קולות.

המפלגה היהודית לא השיגה מנדאט, אך בבוא זמנן של הבחירות לעיריות, החליטה הממשלה לא לערוך בחירות אלא לתת למפלגות שהשתתפו בבחירות לפרלמנט למנות לפי הקולות שניתנו להן את חברי מועצות העיריות. הקולות של המפלגה היהודית בפרשבורג נתנו שלשה מאנדטים ונתמנו, ד"ר ליאו שיפוש, ברנהארד ווייס וור' יוסף גרינברג וש. קומלושי לסגנם. בחירות דימוקרטיות לעיריות היו בשנת 1923 ולאחריה בשנים 1927, 1931 ובאלה נבחרו מטעם המפלגה היהודית ד"ר איזידור קנפפלמאכר וד"ר יוליוס רייס.

הלשכה המרכזית לאורטודוכסים

חדשים אחדים לאחר ש„ההתאחדות" ליהודי סלובקיה נתייסדה והתחילה בפעולות, הכריזו גורמים אורטודוכסים מסוימים על הקמתה של לשכה מרכזית אורטודוכסית לסלובקיה, כדוגמת הלשכה האורטודוכסית באונגריה. תקנות הלשכה אושרו ע"י הממשלה הסלובקית ביום 14 באפריל 1920 (תרפ). חוגים אורטודוכסים במדינה, רצו להבטיח שאנשי לשכה אורטודוכסית זו לא יתעסקו בפוליטיקה ויכוונו פעולותיהם רק לעניינים דתיים, כגון הכשרת טחנות הקמת לפסח, ומתן הכשרים, פעולות שמתן שכרן בצדן ושהיו גם מקורות הכנסותיה של הלשכה בבודפסט. באספה הראשונה של נציגי הקהלות שנקראה ע"י הלשכה, בחרו משום כך על יד הרב קלמן וועבר רב בפישטיאן יוזמה ומחוללה של הלשכה את מר הרמאן שטיינר כסגנו. מלבד זאת החליטה האספה גם במפורש על נייטרליזציה של הלשכה בעניינים פוליטיים וחשבו שעל ידי כך העניינים יסתדרו. אולם טעו בדבר. היצרים הפוליטיים התגברו בין נותני הטון של הלשכה ואם הסגן שטיינר לא הסכים, סודרו העניינים בלעדו. העלימו ממנו דוקומנטים עד שנאלץ להתפטר ולהודיע על כך ברבים. אמנם קהלות אחדות מיחו נגד תעתועים אלה, אך ללא תועלת. צורף אל הלשכה הרב שמעון הירשלר כמנהל הלשכה ואחר כך כסגן יושב הראש. כמזכיר הלשכה פעל במשך כל קיומה מר אלחנן שוורץ.

עם הקמת הלשכה האורטודוכסית הפנו חוגים חרדים את תשומת לב מנהלי הלשכה לעובדה שע"י הקונסטלציה החדשה של התנאים במדינת סלובקיה יש לשנות גם את גישתה של האורטודוכסיה אל הקהלות שלא באו בברית האורטודוכסיה במדינת אונגריה. רוב הקהלות בסלובקיה שלא היו נימנות באונגריה על הקהלות האורטודוכסיות באופן רשמי, שמרו על השולחן ערוך כבסיס קהלתן לא פחות מאשר הקהלות האורטודוכסיות שבסלובקיה. הן היו מטיפוס סטאטוס קוא. ואפילו הקהלות הניאולוגיות גם הן לא התרחקו ממסורת אבות. ולפיכך מן הראוי לטובת עניני דת, גם מטעמים כלכליים כגון הושבת שוחטים ורבנים בהן, לצרפן למסגרת האורטודוכסית. במקום זה הזדרזה הלשכה והידשה את כל האיסורים שהיו נוהגים באונגריה על הקהלות האלו.

הפוליטיזציה של הלשכה האורטודוכסית הלכה והסתבכה יותר ויותר. בבחירות הראשונות לפרלמנט, כשהרב וועבר יצא נגד המפלגה היהודית, הצהיר שהוא עושה את הדבר על דעת עצמו לבד, כאיש פרטי ולא כרב ובהחלט לא כראש הלשכה האורטודוכסית. בבחירות המלואים ברוס הקרפטית, אשר בנובמבר, כבר יצא מהסתייגותו והופיע ברוס הקרפטית להפריע למפלגה היהודית את ריכוז הקולות הנחוצים למודד, כראש הלשכה ובשם היהדות החרדית במדינה. במשך הזמן וכתוצאה מן הפוליטיזציה נכנס במלחמה עם הרב ממונקאטש בשאלת הסמכויות של הלשכה האורטודוכסית והיא היתה נטושה בצורה שלא עוררה כבוד לא בתוך היהדות ופחות מכן כלפי חוץ, כלפי השלטונות הטשכיים.

מפלגה יהודית סלובקית

יצור יוצא דופן היתה המפלגה היהודית הסלובקית שהד"ר הוגו רוט, ג'ניקולוג מובהק של בית החולים היהודי בפרשבורג עמד בראשה. זמן מסוים הוציאה מפלגה זו

גם עתון יהודי בשפה הסלובקית בשם „טריבונה". העתון נערך ברוח סלובקית־לאומית. ראויה להיעלות אפיזודה אחת מד"ר רוט. בהזדמנות של כינוס לשפה הסלובקית נדרש הכינוס ע"י קבוצת סלובקים קנאים להוציא מן האולם את היהודים. ד"ר רוט, כיהודי יחידי באולם, קם ואמר: אני עוזב, אך דורש אני שגם היהודי השני יצא מן האולם. לשאלת רבים מי הוא היהודי השני, הצביע ד"ר רוט, להפתעתם הגדולה, על תמונתו של מחולל דת הנוצרית שהיתה תלויה באולם. והדבר היה לשיחת הכל.

אגודת ישראל

על הצהרת בלפור לא ידעו באונגריה בזמן שפורסמה. שמועתה שהסתננה היתה מעורפלת ולא הועלתה כראוי. חשיבותה נודעה רק סמוך להתמוטטות החזיתות והמהפכה שבאה בעקבותיה. גל של התלהבות עבר על יהדות אונגריה. הרעיון הציוני חדר לשכבותיה הרחבות ביותר של היהדות במדינה זו וביחוד נתפסה לה היהדות החרדית, כל אלה שלא יכלו מסבות שונות לעשות את הקפיצה מהתנגדות גלויה לציונות בעבר עד כדי הצטרפות לתנועה הציונית, חיפשו וגם מצאו דרך ליצירת מסגרת עצמאית של הסתדרות „ישוב ארץ ישראל", שאחד מסעיפיה קבע שאיפה להסכם עם הסתדרויות בעלות מטרה דומה, היינו ההסתדרות הציונית.

גם בפרשבורג נתאספו חרדי העיר ובראשם הרב מרא דאתרא והקימו את ההסתדרות ישוב ארץ ישראל העצמאית. הרב נאם נאום גדול וגם הוא התעכב על העבודה המשותפת עם הסתדרויות בעלות מגמות דומות בפרשו את הפסוק בתהלים „למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך, למען בית ה' אלקינו אבקשה טוב לך". כל זמן שהמדובר בעניינים כלליים וכלכליים אדברה נא שלום בך, מאוחדים אנו עם כלל ישראל, אך כשהמדובר בצורת החיים במצוות התורה, בית אלקינו — אבקשה טוב לך: נתחבר רק עם יהודים יראי ד' ומקיימי מצוות. נצטרפו להסתדרות זו רוב חרדי העיר וגם כאלה שלא נרתעו ללכת צעד קדימה יותר ולהיות חברים גלויים לתנועה הציונית, אלא שחשבו, כי דרך צנור זה של הסתדרות ישוב ארץ ישראל, יוכלו להשפיע יותר ולקרב את החרדים לרעיון העבודה המשותפת עם התנועה הציונית.

אגודת ישראל העולמית, שגם היא נתעוררה לתחיה אחרי שנות המלחמה וכבר בתרעט קיימה בציריך ועידה עולמית, היתה עינה צרה בנצחונו של הרעיון הציוני והפריעה להתפשטותו גם בפרשבורג. אספתה הראשונה היתה באולם ההתעמלות של בית הספר של הקהלה בחודש תמוז תרפ. הנואם באספה זו היה הרב ד"ר פנחס כהן, שחי בסוף ימיו בארץ ישראל. הרב ד"ר פנחס כהן היה שייך באגודת ישראל לחוג המנהיגים שנלחמו בקנאות בתנועה הציונית, אף עד כדי התכחשות לארץ ישראל ציונית. בהתאם לרעיון אגודתי זה פעל גם בשנות המלחמה העולמית בפולין שנכבשה אז ע"י הגרמנים, ונתפרסם בקיצוניותו האנטי־ציונית. כבר באספה הראשונה עורר בנאומו ויכוח חריף. השתתפו בויכוח רבי חיים רוזנצוויג ור' יוסף גרינברג.

כתוצאה מאספה זו נוסדה גם בפרשבורג סניף לאגודת ישראל. ההסתדרות ישוב ארץ ישראל נתפלגה. חלק האנטי־ציוני התארגן באגודת ישראל והחלק שהיה מושפע מרוח ציונית עבר בגלוי לציונות, ומצא את מקומו במזרחי.

הועידה העולמית של אגודת ישראל

בי"א אלול תרפ (24 באוגוסט) נתקיימה בפרשבורג באולם בעלעווי ועידה עולמית של אגודת ישראל. השתתפו בה מגדולי מנהיגי אגודת ישראל, הרב כהנמאן מפוניבאז', הרב יצחק מאיר לוין, ר' יעקב רוזנהיים, העו"ד ד"ר יצחק ברייער, ד"ר נתן בירנבוים ור' חיים ישראל אייז.

ישיבת הפתיחה שהיתה ביום שלישי לשבוע לפני הצהרים, היתה ישיבה חגיגית. הועידה נפתחה ע"י הרב ד"ר פולק מוינה (עתה בתל־אביב). הרב דמתא רבי עקיבא סופר בירך את הועידה בשם יהודי פרשבורג ודיבר על חיזוק התורה בדרכי שלום. בשם הקהלה החרדית קדם בברכה מר ליאופולד אונגאר, מר בנדיקט נשא ברכה בשם אגודת ישראל בפרשבורג ובסלובקיה. בשם הלשכה המרכזית של הקהלות האורטודוכסיות בסלובקיה, דבר הרב קלמן וועבר והפנה את תשומת לב הועידה על הצורך בחיזוקו של הישוב הישן בארץ ישראל. בישיבת הפתיחה דיברו עוד מורנו ר' יעקב רוזנהיים הרב יצחק מאיר לוין.

מלבד ישיבת הפתיחה, היו כל הישיבות של הועידה פנימיות וסגורות בפני הקהל ועתונות.

הסניף של אגודת ישראל בפרשבורג, היה אחד החשובים ביותר. בין חבריה היו עסקנים מכובדים, מחשובי בעלי הבתים בפרשבורג.

נשיא הכבוד היה הרב שמעון הירשלר, נשיא מרדכי פירסט, מקס ווייס, ארמין כהן, דניאל לוי ואיזידור פפנהיים.

רבי שמעון הירשלר היה חתנו של הרב פרנקל משאטסמאנסדורף, היחידי מרבני אונגריה האורטודוכסים שהשתתף בועידה העולמית של המזרחי. גם רבי שמעון היה בשחרותו ציוני וסמוך אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשתנועת המזרחי התפשטה בין החרדים, הוא אף הציע את שרותו לתנועה כמזכיר המרכז של המזרחי. אך עם התסיסה כשהאורטודוכסיה האנטי־ציונית התגברה והציונות נעשתה פסולה בהשגת משרת רבנות חזר בו והתיצב בשורת הלוחמים נגד הציונות והמזרחי. היה נואם דרשן־אמן בשפה הגרמנית ודרשותיו שנשא מדי שבת בשבתו במסגרת חברת „תמימי דרך" ו„תפארת בחורים", משכו קהל רב.

כשנתארגנה הלשכה המרכזית לקהלות האורטודוכסיות נתמנה הוא תחילה כמנהל המשרד ולאחר זמן כסגן נשיאה של לשכה זו. הלשכה שכל פעולתה היתה להוציא את ההגה מידי הציונים בסלובקיה, העמידה אותו בראש המלחמה בציונות. ואמנם הציונים השיבו מלחמה והדברים הגיעו גם לבית המשפט (תביעת הרבנים וועבר והירשלר נגד הד"ר מרגליות מלייטמריץ), מה שלא הוסיף כבוד לרבנות במדינה.

בשנת תרפו סייר בארץ ישראל. בראותו את הארץ הבנית, את הרוח התלוצית המפרה את השממות ואת בני פרשבורג בקבוצתם החקלאית „קבוצת חתם סופר", נתעוררו בו רגשות נוחם ובשובו לפרשבורג ואגודת צעירי אגודת ישראל סדרה לכבודו אספה פומבית בה הרצה על רשמיו, התפרצה ממנו ציוניותו וסיפר על חיי הארץ בלי הסילופים ונפתולי המליצות, ששליחי אגודת ישראל היו רגילים בה. הדברים עשו רושם רב. הרב וועבר רצה להציל את המצב והתחיל לפרש בו במקום את דבריו, כאילו התיחסו רק לישוב הישן, אך ללא הצלחה. קהל פרשבורג קיבל את דברי הרב

הירשלר בלי פירושים. הדבר גרם שהרב הירשלר חוסל מהר מסגנות הלשכה המרכזית. בועידת נציגי הקהלות לא בחרו בו באופן מפורש בגלל ציוניותו. אחרי שנבחר לדיין באנטוורפן בחרה בו גם קהלות פרשבורג לדיין והוא החליט לקבל את הבחירה בפרשבורג. המלחמות נגדו גרמו לו צער ועגמת נפש. חלה בדלקת פרקים קשה ונפטר בטבת תרצג והוא אז בן 45.

טיפוס מעניין בהנהלת אגודת ישראל בפרשבורג ומנותני הטון שלה היה ר' יעקב יואל ברוין.

יליד סלובקיה שלמד בשווייץ והיה מבוגרי הסטודנטים הדתיים, שמרדו בטביבתם האפיקורסית והרימו בגאוה את דגל התורה. בתקופה זו היה שייך לחוג הסטודנטים, שהתרכזו מסביב החוג שהוציא את ה„תחכמוני" ד"ר בנימין מנשה לוין וחבריו. זמן מסוים היה חבר תנועת המזרחי. עם החלטת החינוך בקונגרס שהביאה את הקרע במזרחי היה הוא בין היוצאים. נצטרף אחר כך לאגודת ישראל. לאט לאט התרחק לגמרי מרעיון ארץ ישראל והיה מייצג את האגף הקיצוני ב„אגודה", שראה בכל גלוי ציוני, עליה ודיבור עברי, כפירה ואפיקורסות. בשיחות אישיות היה איש שיחה נעים גם עם ציונים. היה מעורכיו של היידישע פרעסע, בטאונה של אגודת ישראל באוסטריה וסלובקיה.

מרובת חברים ופעילות חברותית, היתה אגודת „צעירי אגודת ישראל" בפרשבורג. היא נוסדה שבועות מספר לפני הועידה העולמית בתרפ. בין פעולותיה יש להבליט סדורי שעורים לתורה, הרצאות על השקפות עולם תורתית. כן תמכה באינטנזיביות בתלמידי ישיבה מבני פרשבורג העניים. אגודה זו גם הוציאה כל שבוע הודעה מודפסת על זמן הדלקת הנרות בערבי שבתות (זמן צעטעל) ובה הודעות על שעורים והרצאות בשבתות, מודעות על מסעדות כשרות וכו'. ליובל העשור לקיום האגודה הוציאה חוברת יובל וספר מנהגי החתם סופר בעבודו של הרב יהושע השיל האב"ד בפעזינג.

על יד סניפי אגודת ישראל נתקימו גם אגודות נשים וצעירות אגודת ישראל. פעולותיהן העיקריות היו, סידורי הרצאות ע"י מרצים מובהקים בכל שבת ושבת.

במשך הועידה נתקיים גם נשף ויכוח בין אגודת ישראל והמזרחי. בויכוח זה, שנתקיים באולם ועד הקהלה, נוכחו מטעם אגודת ישראל הרב יצחק מאיר לוין, ד"ר נתן בירנבוים, ר' חיים ישראל אייז, ר' יעקב רוזנהיים וד"ר יצחק ברייער. מצד המזרחי השתתפו ד"ר שלמה שטיינר, ד"ר בעלא בער ושמואל הכהן וינגרטן.

הרב יוסף ש. כהנמאן נשא גם נאום תעמולה לרעיון האגודה בבית המדרש של הישיבה ומכיון שבהתקפותיו היה מתון יותר מחבריו שמגרמניה, נתקבל נאומו באהדה גם על ידי מתנגדי ה„אגודה".

הציונות

עבודה ציונית שיטתית נתחדשה רק אחרי ששקטו קצת הרוחות מעבודת הצלה ועזרה שהציונים בפרשבורג נטלו בה את חלק הארי. עם ראשית הפעולות חידשו את אגודת אהבת ציון. את ארגון האגודה מחדש הטילו על עצמם לוציאן בוכוואלד, ד"ר גוסטאב פישר, ש. קומלושי וד"ר עלעק פירדי, שניהל את העניינים המקומיים: הרשמת

חברים, עבודת הקרן הקימת והפצת שקלים. אגודת אהבת ציון התמסרה רק לעבודות ציוניות גרידא, כי העניינים הפוליטיים, אף על פי שציונים עשו אותם, נעשו הם במסגרתה של המפלגה היהודית. כן יצאו ממסגרת אגודת אהבת ציון גם הפעולות הסוציאליות, שלשמן נוסדה „ההתאחדות". היא יכלה איפוא להתרכז יותר בעבודת תעמולה ותרבות. עם הכרזת פרשבורג לבירת סלובקיה הוטל על ציוני פרשבורג גם ארגון הציונות באמת מדה ארצית.

ביום 15 לחודש יולי 1919 התחילו להוציא דו־שבועון ציוני בשם „יידישע רונדשוי". דו־שבועון זה לא האריך ימים, כי ע"י הופעת השבועון „יידישע פולקסצייטונג" נעשה למיותר.

עם בואו של ד"ר ברוך טומשוף לפרשבורג נתוסף כח חשוב לעבודה. הוא ניהל במקום מושבו הקודם בעיר טמעשוואר יחד עם אוסקאר מרמורק עבודה ציונית רחבה בסוף המלחמה ולאחריה. בבואו לפרשבורג לקח גם פה את נהול העניינים לידיו. אחרי שנתארגנה הנהלה ארצית לסלובקיה, פעל הוא בהנהלה זו. כיהודי דתי מצא לאחר מכן את מקומו ואת שדה פעולתו בתנועת המזרחי. שקד הרבה על הפצת השפה העברית וכדוגמא לאחרים היה הוא ראשון בפרשבורג, שבניו נתחנכו מקטנותם בשפה העברית כשפת אמם.

כאשר המשטר הקומוניסטי מוגר באונגריה והטירור הלבן התחיל להשתולל, חזר מבודפעסט שמואל בטלהיים, מייסד „אהבת ציון", לפרשבורג עיר מולדתו ונתמנה למנהל התעמולה של ההסתדרות הציונית לסלובקיה. הוא ביקר בכמה ערים בסלובקיה ותעמולתו עשתה פרי. גם אגודת אהבת ציון עצמה ערכה כמה אספות פומביות מוצלחות, שהשאירו רושם רב בעיר ורכשו לבבות לציונות. אספות כאלה היו חגיגת החלטת סן־רימו בה נאם ד"ר שמריה לוין. בהזדמנויות אחרות הופיעו באספות הציוניות בפרשבורג, הרב ד"ר פרץ חיות מוינה, נחום סוקולוב, ז'בוטינסקי ומנחם אוסישקין.

הופעתו של בטלהיים בעבודה הציונית בפרשבורג, גרמה גם לכמה מאורעות בלתי נעימים. ציוני פראג לא ראו בעין טובה את פעילותו של בטלהיים בתנועה. הופעתו בשנות המלחמה באמריקה בשליחות מטעם אונגריה, ולפי טבע העניינים נגד הקמת המדינה הטשכוסלובקית, — פסלה אותו, לדעתם, להיות מנהיג ציוני במדינה זו. קמו ניגודים בינו לבין ציוני פראג, ומאחר שרוב ציוני פרשבורג היו תלמידיו בציונות היו הם גם נוטים לזכור חסד נעורים ולשכוח את „ימי הביניים" של שליחותו באמריקה. היחסים בין פרשבורג ופראג נתחדדו. אך פראג גברה. בועידה ציונית של כל הריפובליקה, הושגה צנטרליזציה של העבודה הציונית ומרכז הפעולה הציונית גם בשביל סלובקיה, עבר למעריש אוסטרוי. עם העברה זאת נעשתה גם עבודת התעמולה ע"י המרכז הציוני החדש והוא לא מסר את ניהול התעמולה לבטלהיים.

באותו זמן — פרשת קרח תרפ — התחילה אגודת ישראל בפרשבורג להוציא את השבועון „ידישע פרעסע" ובטלהיים עבר לאגודת ישראל והיה לעורכו של עתון זה.

שמואל בטלהיים

נולד בפרשבורג תרלב והיה בנו של ר' קלמן בטלהיים. כדרך רוב בני פרשבורג למד גם הוא משך שנים בישיבה ועל יד הישיבה רכש לעצמו השכלה כללית. הוא היה

בעל סגנון מלוטש בשפה הגרמנית. ידע גם שפות אחרות, ביניהן הצטיין ביחוד בידיעת השפה האנגלית. היה איש גא רגיש מאד ובעל אמביציות. ארגון האגודה הציונית בפרשבורג שהיתה גם הראשונה במדינת אונגריה, הוא פרי עמלו. זכות ראשונית זו היא בלתי מעורערת. היה מבאי ביתו של הרצל וזמן מסוים היה גם חבר הועד הפועל הגדול של ההסתדרות הציונית. משנת 1908 הוציא לאור את ה„אונגרלנדישע יידישע צייטונג" והעלה את העתון לרמה גבוהה. ולמרות שהיה עתון ציוני, נקרא גם על ידי שאינם ציונים והיתה לו השפעה גדולה על דעת הצבור היהודי הקורא גרמנית. בשנות המלחמה העולמית נשלח לאמריקה מטעם המעצמות המרכזיות כדי להשפיע על יהדות אמריקה לטובתן ונגד פיצולן. בשובו מאמריקה בסוף המלחמה קיבל, בזמן תקופת מהפכת קארולי, משרה ממשלתית מעין מנהל מחלקת העתונות. החזיק במשרתו זאת גם במהפכה הקומוניסטית של בעלא קון. לרגל המהפכה של הורטי, ברח מבודפסט וחזר לעיר מולדתו פרשבורג. שוב השתלב בעבודה ציונית. עבר בשורה שלמה של ערי סלובקיה ועשה תעמולה לרעיון הציוני. ציוני פראג — וכנראה על פי רמיזות השלטונות — התנגדו לו. התחילו סכסוכים על רקע אידיאולוגי כביכול. מתוך רגשי נקם, עבר לאגודת ישראל שהתחילה אז להתארגן בסלובקיה ונעשה לעורכו של עתונה ה„יידישע פרעסע", מקודם בפרשבורג ואחר כך בווינה. אכול קנאה אישית באנשי הצמרת הציונית, ביטל כל פעולה ציונית מתוך לגלוג ולעג. לרגל פירסום של עתון המהגרים האונגרים בווינה, שבטלהיים עומד בשרות הורטי, היה מוכרח לברוח מטשכוסלובקיה לווינה ואתו עבר גם העתון, והוא המשיך להיות עורכו גם בווינה. בסיון תרפב פוטר גם ממשרתו זו. לפי גרסה אחת נאמר: שמאמרו ביידישע פרעסע מכ"ח אייר תרפב, בו ניסה להתפלסף אם אגודת ישראל צריכה להתייצב על הפלטפורמה של הצהרת בלפור, גרמה לכך. דוקא באותו זמן היה הרברט סמואל הנציב העליון לארץ ישראל בלונדון וקיבל משלחת מטעם אגודת ישראל, שדרשה את שיתופם בסוכנות היהודית באופן שווה עם ההנהלה הציונית. הרברט סמואל, הוציא בפני המשלחת את העתון „יידישע פרעסע" ואמר שכל זמן שאגודת ישראל לא תעמוד על בסיס הצהרת בלפור, לא יתכן לשתפה ביצירה המתבססת על הצהרה זו. שוב מופיע הוא לאחר שבועות מספר בפרשבורג ומוציא לאור עתון חדש בשם „יידישע צייטונג" עתון אגודת ישראל קיצונית. בלי ריסון מתנפל כאן נגד כל גלוי ציוני ומתנקם גם באותם מנהיגי אגודת ישראל השוקלים בדעתם להצטרף לארגון הסוכנות היהודית על יסוד הצהרת בלפור וקורא להצהרה זו „הצהרת בעל פעור".

בשנות 1934—1935 הוא מוציא לאור בפרשבורג ירחון לספרות ולהיסטוריה Judaica. בירחון זה נתן כמה ביוגרפיות רבות־ערך בדברי ימי פרשבורג וכמה תיאורים היסטוריים בדברי ימי הציונות בפרשבורג ובאונגריה, פירסם כמה מאמרים חשובים על ראשית הציונות באונגריה ב„יידישע פאמיליענבלאט" שהופיע בפרשבורג. ספרו „צוריק צור ביבעל" (שיבה ליהדות) הוא ספר מלא רגשות קודש על הישיבה ועל החיים היהודיים בפרשבורג. נפטר תשב בבודפסט.

עם ריכוזן של הפעולות הציוניות בשביל כל הריפובליקה הטשכוסלובקית במעריש אוסטרוי, נצטמצמה פעולת הציונים בפרשבורג לעבודת אגודה מקומית, סידורי הקראות, הרצאות אוסף כספים בשביל הקרנות הציוניות והפצת שקלים בעיר.

תנועת המזרחי

לפני המלחמה העולמית, היו בין המזרחים בפרשבורג, שחששו לפיצול הכחות הציוניים והעדיפו לכן להוות קבוצת בודדים במסגרת אגודת אהבת ציון. אחרי מלחמת העולם ראו ציונים דתיים אלה צורך בהקמת אגודה עצמאית למזרחי. ר' יצחק משה מילר, קרא לישיבה את הציונים האלה לבית הכנסת „תמימי דרך" ובישיבה זו גם נוסדה אגודת המזרחי בפרשבורג, בראשה הועמד ד"ר שלמה שטיינר, עורך דין, מהציונים הותיקים בעיר. האגודה התפתחה מיום ליום, ובזמן קצר הקיפה מאות אחדות של חברי קהלת פרשבורג החרדית, ואוהדי המזרחי, אשר משום מה לא התארגנו בגלוי, היו עוד יותר מרובים.

משלחת מנכבדי הקהלה שהצטרפו למזרחי ובראשה ד"ר שטיינר עלתה אל הרב דמתא אב"ד של הקהלה כדי להודיע לו על התארגנותו של המזרחי ולהביע לפניו את נאמנותו של המזרחי לתורה ולמצוות. הרב קבל את המשלחת בהסברת פנים וביקשה להוסיף ולשמור על נאמנות לתורה.

פרובלימה גדולה עמדה לפני תנועת המזרחי: שאלת תורת הפירוד של האורטודוכסיה האונגרית. המזרחי כתנועה השואפת להקיף כל יהודי נאמן לתורה, לא יכול היה להסתגר בד' אמות של אורטודוכסיה רשמית ולהרחיק יהודים כאלה, שבמקרה גדלו בקהלות שלא הצטרפו ללשכה האורטודוכסית. מצד שני לא רצו מנהיגי המזרחי בפרשבורג לתת פתחון פה למתנגדי הציונות שיצביעו על המזרחי, כמי שפרץ את הגדר ופתח את דלתותיו „גם לשאינם אורטודוכסים. במשך התפתחותו של המזרחי וביחוד אחרי שהאורטודוכסיה הרשמית יצאה בין כך וכך למלחמת מצוה נגד המזרחי ורדפה את חברי המזרחי בכל מיני רדיפות, פתר המזרחי את הבעיה והתחיל להגדיל את כחו על ידי יהודים מניחי תפלין שומרי שבת ומקיימי מצוות שלא מבני הקהלות האורטודוכסיות.

כדי למנוע מחלוקת עם ועד הקהלה, שלא נתן לפעול בבית הכנסת הגדול ובבתי הכנסת האחרים הכפופים לו לטובת הקרן הקיימת לישראל, קיים המזרחי בפרשבורג בית כנסת משלו, ששימש גם אולם לאספות ולהרצאות.

בראש המזרחי בפרשבורג עמדו במשך השנים: ד"ר שלמה שטיינר, ר' שמעון פיש, הרב משה אשר עקשטין, רבי חיים רוזנצווייג, משה וואלף פישר, ר' שמואל ווינרב, ר' יוסף גרינבֿרג, ר' שלמה הורניק, ר' אפרים ליבר, ד"ר ישכר דב (בעלא) בער, ר' לייזר יום טוב ליפמן גרינוואלד (עתה בירושלים), ד"ר ג. פיש, ד"ר ברוך טומשוף (עתה בירושלים), יהודה פישר, וי. מ. מילר.

משך הזמן הראשון שימש כמזכיר המזרחי הרב הלל הרצל (עתה בירושלים).

רעיון המזרחי התפשט וחדר לשכבות הרחבות של החרדים וממקומות הקרובים לפרשבורג באו וביקשו לבוא גם למקומותיהם ולארגן אגודות מזרחי. התנדבו לעבודה זו רבי חיים רוזנצווייג ובייחוד רבי הלל אונסדורפר (שהיה אחר כך רבה של הקהלה החרדית בלושונץ) ורבי משה אשר עקשטין (אחר כך רבה של סערעד). על יסוד תעמולתם נתארגנו מספר אגודות ונוצר הצורך להקמת מרכז ארצי לאגודות אלו. הועידה הראשונה של אגודות אלו היתה בשנת תרפ בעיר קושיצה בהשתתפות הרב ד"ר אביגדור שענפעלד. הועידה בחרה בהנהלה ארצית, שמקום מושבה היה בפרשבורג. ד"ר

שלמה שטיינר נבחר לנשיא ההסתדרות ועבודת המזרחי נכנסה לאפיקים רחבים יותר.

ד"ר שלמה שטיינר

היה בן למשפחה ותיקה בפרשבורג. בר אורין ובעל השכלה גבוהה שידע חמש שפות על בורין וביניהן: אנגלית, וצרפתית. לפי מקצועו היה עורך דין שאיחד בקרבו כשרון סנגוריה עם רגש של יושר וצדק. רגש דתי עמוק פעם בלבו והיה ירא שמים ומקפיד לקיים מצוה לכל פרטיה ודקדוקיה. כשלא הספיק משום מה לגמור עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום, השלים את הפרשיות עד יום שלישי לשבוע הבא. השתתף בשעורי תלמוד בכל יום ושעות אלו נשמרו בהקפדה מרובה ולא פעם הפסיק באמצע ישיבה ורץ לשעורו: תלמוד תורה כנגד כולם.

קריאת הרצל לציונות לקחה את לבו עוד בהיותו סטודנט צעיר. ומאז ועד יומו האחרון היה משרת באמונה את הרעיון הציוני. בועידה העולמית הראשונה של המזרחי בתרסד ישב בכל הישיבות ורשם את הנאומים בסטיבוגרמה לעצמו, לזכרון. והודות לכך נתאפשר לפרסם אחרי 30 שנה פרוטוקול מועידת המזרחי, אשר משום מה לא נתפרסם בזמנה תכף אחר הועידה.

היה צנוע בהליכותיו ופשטן בלבושו. מעולם לא ביקש גדולה והתנשאות. מתוך עבודה ציונית מתמדת בא האסון ויחד עם אחיו שלא הספיק להמלט מגיא ההריגה, נלקח גם הוא לאושוויץ. הי"ד.

בועידה השניה של המזרחי, לאחר שהתנועה התפשטה גם במדינות ההיסטוריות: בוהמיה ומוריה, נבחר הרב ד"ר חיים ברודי, האב"ד בפראג, לנשיא המזרחי הארצי, אך מאחר שנטל העבודה נשארה בפרשבורג, נבחר בועידה השלישית שוב איש פרשבורג מר אברהם בנציון גינסברגר לנשיא ההסתדרות והרב ד"ר ברודי לנשיא הכבוד. למזכיר הסתדרות נתמנה מר יצחק משה מילר ואחריו מר ליאופולד ליבוביץ מבודפסט.

אליעזר ניסן (ליאופולד) ליבוביץ

היה יליד מוריה שהשתקע בבודפסט, בה תפס בקהלה החרדית עמדה מכובדת. משך שנים היה מראשי הקהלה והשפעתו על עניניה היתה גדולה. החל משנת 1905 הוציא בבודפסט דו שבועון בשפה הגרמנית כעתון מזרחי בשם: „אללגעמיינע יידישע רונדשוי". בואו לפרשבורג כדי לכהן כמזכיר ההסתדרות המזרחי בטשכוסלובקיה, היה בו משום התנדבות כדי לחזק את תנועת המזרחי, דבר שלא היה באפשרותו לעשות באונגריה תחת שלטונו של הורטי. הוא יסד בפרשבורג נגריה כמקום הכשרה והשקיע הרבה כחות בהנהלתה. אחרי שמר ליבוביץ חזר לאונגריה מילא את מקומו בעבודת המזכירות שמואל הכהן וינגרטן. אחרי עלותו ארצה החליף אותו בעבודה מר אליהו אולמאן ואחריו מר יצחק וינרב וד"ר קורצווייל.

כח רענן גיבשה סביבה אגודת צעירי המזרחי „קדימה" בפרשבורג. כל אחד מהנוער הלומד והעובד הדתי, שהיתה בו עצמאות מחשבה כל שהיא, נצטרף לתנועת הנוער המזרחי. גם מבחינה תרבותית וגם מבחינה חברתית היו פעולותיה של אגודת נוער זו למופת. אגודה זו סידרה שעורים ללימוד השפה העברית בהנהלת מורים מסורים, מהם בן־דוד שוואַרץ, מר חיים גרבר (שניהם בתל־אביב). והיא הקפידה בהקפדה יתירה

שחבריה יבקרו בשעורי תורה המרובים בעיר וחבריה בעלי שאר רוח גם היו מהעסקנים החשובים של אגודת שעורי התורה האלה. באולם האגודה היתה ספריה גדולה שהכילה קרוב ל־1500 ספרים שניתנו לחברים בהשאלה. ספרן בעל זכויות מרובות היה אהרן שווארץ. הנוער המזרחי פעל גם בשטח העזרה הסוציאלית. העזרה הושטה לכל מאן דבעי בלי הבדל מפלגה. ועדת העזרה על יד האגודה, נקראה בשם „אחיעזר" ונתארגנה ע״י ר׳ יוסף פישר, כבר בחודש ינואר 1920. ועדה זו הושיטה עזרה לחולים בבתי החולים השונים של העיר ובמשך זמן קצר היא הפכה למשענה היחיד של הפליטים־חלוצים שזרמו לפרשבורג. בזמן ההוא ניתן עוד הלחם בפרשבורג במנות קצובות לפי תלושים לגולגולת וחברי ועדת „אחיעזר" ופעילי הנוער המזרחי בכלל חזרו ממש על הפתחים ואספו כתרומות תלושי לחם כדי לאפשר לפליטים את השגת הלחם היבש.

על מסירותם של החברים לאגודתם מעיד פרט אופייני: אחד החברים הפעילים משה נוימאן (בירושלים) שהיה אז תלמיד ביסודי התורה, מכיון שהרגיש שמצד המוסד הזה יבוא איסור להשתתף בעבודת המזרחי, שלם לשנה למפרע את מסיו, כדי שלא תבוא הפסקה בהשתייכותו לתנועה. עמדו בראש אגודה זו יצחק ווינרב (עתה בתל־אביב), משה וינרב הי״ד, ישעיה שווארץ הי״ד, אליהו אולמאן, ומשה נוימאן. מן הפעילים באגודה זו יש להזכיר את יצחק שעהנברגר הי״ד, פרופ׳ אליעזר גרינוולד הי״ד, אהרן שווארץ (עתה בירושלים), יצחק הכט (עתה בתל־אביב), ראובן רייכנר, שמשון שקולניק, מרדכי טורק, ישעיה שווארץ ועוד. בתרפט חגגה אגודה זו את יובל העשור מתוך חגיגיות רבה, מאמץ רב השקיע משה אריה קאסטנר (בר־יודא, נפטר בתל־אביב) בארגון תמיכה לבני הישיבות מחברי הנוער המזרחי בני עניים.

במשך השנים הוקמה גם הסתדרות ארצית לתנועת נוער המזרחי. הסתדרות זו נצטרפה לתנועת תורה ועבודה בארץ ישראל ומקום מושב הנהלת ההסתדרות היה גם כן בפרשבורג. מן הנוער „צעירי המזרחי" שבפרשבורג שהיו פעילים בהנהלת הסתדרות זו, היו: פרופ׳ אליעזר גרינוואלד, ד. שווארץ, אליהו אולמאן, אלכסנדר רוזנטאל, יצחק ווינרב, עללא שלזינגר הי״ד. בראש בני עקיבא עמד עזרא שטיינר (עתה בירושלים), שרכש לו בפעילות ובהתמסרות בארגון בני הנוער זכויות מרובות.

את עבודת התרבות עשו שתי האגודות, היינו אגודת המזרחי ואגודת צעירי המזרחי ביחד. סודרו הרצאות בכל שבת ושבת על פרשת השבוע. מרצים היו ד״ר ב. בער ור׳ שלמה הורניק. אספות פומביות סודרו ע״י אגודות המזרחי בהזדמנויות שונות. פעמים מספר היו אלה בהזדמנות בקוריהם של חברי המרכז העולמי של המזרחי: הרב מאיר בר־אילן (ברלין) והרב פישמאן־מימון, אך גם בהזדמנויות אחרות סודרו אספות. עוד בשנת תרפ דיבר בהצלחה הרב ד״ר אביגדור שעהנפעלד, רבי אברהם ריינס ולעתים קרובות הרב משה דוד גראס מוינה (עתה בתל־אביב).

רבים מעסקני המזרחי וצעירי המזרחי עלו ארצה עוד לפני השואה ונקלטו בארץ במקצועות שונים. אך מרובים יותר היו שלא הספיקו לעלות וניספו בתאי הגזים שבאושוויץ. מהם ד״ר ג. פיש, רופא העינים המובהק, מרדכי טורק, פרופ׳ אליעזר גרינוואלד, מורה למתמטיקה בבית הספר התיכון של הקהלה. הוא ביקר גם בארץ בתרפה, עבר ממש ברגל את הארץ לארכה ולרחבה. בשובו סייר בסניפי המזרחי והלהיב לבבות לרעיון המזרחי. משה וינרב עובד משועבד לחנותו אך בשעות הערב שייך כולו לעבודת הקודש של תנועת המזרחי. תיכן תכניות לעליה, מחלת אשתו עכבתו ונשאר בפרשבורג

וניספה. יצחק שענברגר, היה סוכן נוסע טרוד בעסקיו כל ימות השבוע. אך בשבתות היה שייך לתנועה לסניף. בשנת תרצא ביקר בארץ, בנותיו ניצלו ונמצאות בארץ. עללא שלזינגר, בעלת מרץ רב וכח מארגן, נשארה פנויה כי בעבודתה הקשה, כלכלה את אביה הזקן, תלמיד חכם וירא שמים. היא היתה פעילה בעבודת נשי המזרחי וביחוד בתנועת תורה ועבודה.

משרד עליה ומשרד ארץ ישראל

באביב 1920 כאשר המתיחות בין פולין ובריה המועצות גברה מיום ליום התחילו תנועות החלוץ בפולין להחיש את עלית החלוצים שנמצאו באותו זמן בהכשרות. מעטים מאד מן החלוצים היו מצוידים בפספורטים ומחוסר ברירה הבריחו את גבול פולין טשכוסלובקיה ופניהם לפרשבורג הסמוכה לוינה, על מנת לגנוב שוב את גבול טשכוסלובקיה־אוסטריה ולבוא לוינה. משרד הפועל־הצעיר בוינה שלח על כן את בא כחו בוינה, מר אליעזר אשר והוא הקים בפרשבורג משרד עליה בשביל החלוצים האלה.

בפרוץ המלחמה בין פולין ובריה המועצות, התחילו זורמים לפרשבורג גם צעירים שלא היו בהכשרות ובכלל חייבי גיוס לצבא הפולני מכל המפלגות וביניהם רבים גם מפועלי אגודת ישראל וצעירי אגודת ישראל. למעשה לא היו פניהם של צעירים אלה לארץ ישראל. המלחמה והגיוס לצבא היו הגורמים לעזיבתם את פולין. אולם בבואם לפרשבורג ושמעו שלחלוצים מאפשרים את המשך הנסיעה לוינה, הפכו גם הם ל„חלוצים". בחדשי יוני־יולי 1920 קיבלה הבריחה מפולין ממדים גדולים ובפרשבורג עלה מספרם לכמה מאות. קרה מקרה ושנים מבורחים אלה נתפסו בעברם את הגבול בטישין שעל יד מעהר. אוסטרוי והוחזרו על ידי שוטרי הגבול הטשכי. כפי שנודע הוצאו הם להורג ע"י הצבא הפולני כעריקי צבא. מקרה זה ודומה לו במקום אחר, הטיל חרדה על עסקני הציונים בפרשבורג והוחלט לעשות הכל כדי להעביר את זרם פליטים אלה לעבר הגבול האוסטרי, שם פסקה הסכנה להחזרתם לפולין. על קשיים גדולים היו צריכים להתגבר. ברובם הגדול באו הצעירים האלה בלי פספורטים ואוסטריה לא נתנה רשיון כניסה רק דרך מעבר, אם בעל הפספורט היה מצויד ברשיון כניסה (ויזה) לארצות אחרות. ההשתדלויות בעשו איפוא בכמה כוונים בבת אחת. ר' מרדכי ווינפלד עשה השתדלות מוצלחת אצל ראש משטרת פרשבורג, שלא יעשה סריקות ברחובות אחרי פליטים, בהבטיח לו שבזמן קצר ישולחו כל הפליטים האלה אל מעבר לגבול הטשכוסלובקי. ד"ר שלמה שטיינר הצליח אצל הקונסול האנגלי מר קארטרייד לסדר רשיונות עליה לכל הפליטים האלה על רשיונות־נסיעה בריטיים. על יסוד השתדלויות אלה הוקם בחודש תמוז משרד ארץ ישראלי בפרשבורג. להנהלת המשרד נכנסו: ד"ר שלמה שטיינר, ד"ר ל. שיפוש, וד"ר רוברט פירדי וכמזכיר שמואל הכהן וינגרטן.

כשבעים־שמונים ויזות ניתנו על ידי הקונסול האנגלי ליום ולאט לאט הועברו הפליטים לוינה, כעולים מצוידים ברשיונות עליה לארץ ישראל. מאחר שרבים מאד מעולים אלה לא מיהרו לעזוב את וינה, הגבילה ממשלת אוסטריה, הגבלה נוספת את מתן רשיונות המעבר דרך וינה. היא דרשה גם קנית כרטיס אניה מטריעסט לארץ ישראל. הוטל איפוא על עסקני הציונים בפרשבורג גם נטל התקציב הדרוש לכרטיס

אניה. בין פליטי צבא אלה היו גם הרבה קומוניסטים, שברחו מפולין, מכיון שלא רצו להלחם נגד ברית המועצות. והואיל ובטשכוסלובקיה אי אפשר היה למצוא את המקלט עד יעבור זעם, הפכו גם הם לחלוצים. מעשי ההפקר שלהם: חלולי שבת בריש גלי בחוצות פרשבורג, העלו את רוגזם של יהודי פרשבורג, שלא ידעו להבחין בין אלה ובין החלוצים וגרמו להבאשת ריחם של כל אלה אשר בשם חלוצים יכונו. באותו זמן חל גם יסוד אגודת ישראל בפרשבורג ואתו החל גם הלך הרוח האנטי־ציוני להתגבר. כל עומס העזרה לפליטים נפל על שכם הציונים בלבד. מפי אחד העסקנים שנעשה אחר כך למנהיג באגודת ישראל „אף לא גפרור בשביל החלוצים".

היו בין הפליטים שהצליחו למצוא אפשרות לינה בבתים פרטיים בעיקר תושבי הגיטו שהיו עפי"ר גם הם עניים ומטופלים בבנים. היו שהדרו לבתי הכנסת למורת רוח הגבאים ומאחר שראש ועד החינוך מטעם הקהלה החרדית מר איזידור פאפנהיים סרב לפתוח את אולם ההתעמלות של בית הספר העממי בשביל החלוצים האלה ומצד שני נרמז מהמשטרה שניתנו הוראות לשוטרים לתפוס את המסתובבים בלילות, נלקח אולם זה שלא ברשות למטרה זאת.

רבים מאד מפליטים אלה נשארו תקועים בוינה ולא עלו ארצה, אך מבין אלה שעלו גם נתוספו כחות חשובים לישוב. כדאי לציין לדוגמא שמבין העולים דרך משרד הארץ ישראלי בפרשבורג היו: ר' אברהם קסטנבוים, חבר המרכז העולמי של המזרחי וחבר הדירקטוריון של הקרן הקימת (ז"ל), ד"ר פייבל מלצר, מנהל בית ספר בירושלים, מר אליהו גולדשטיין, עסקן מזרחי בתל־אביב, מר אברהם יערי ספרן באוניברסיטה העברית בירושלים, מר ארגוב מזכיר עירית תל־אביב.

עליה זאת דרך פרשבורג השאירה רושם בעיר ורבים מבניה התעוררו אף הם לעליה. בני נוער שעלו בעקבות עליה זאת הצטרפו בארץ ישראל להסתדרות הפועל המזרחי, והואיל ושאפו להשאר ביחד כחטיבה חינוכית וכמקום קליטה לבאים אחריהם, יסדו מהם אז את הקבוצה החקלאית „קבוצת חתם סופר" בעין גנים שעל יד פתח תקוה. בני הנוער שעלו בתרפד מצעירי המזרחי היו: אהרן וינרב, יחיאל רוט, אהרן שווארץ, מנחם בנדיקט, ישראל ווייס, ש. רייכספעלד, מ. קוויט ואהרן בן־נון (פישמאן).

מלבד בני נוער עלו גם משפחות. בתרפז עלה ר' שמואל ווינרב ומשפחתו והתישב בבני ברק. אחריו עלה ר' וואלף שמיד ומשפחתו והתישב בירושלים.

ר' שמואל ווינרב בא לפרשבורג מזידאצ'וב שבגליציה בעודו צעיר לימים. היה תלמיד הישיבה בזמן השבט סופר. עשרות שנים התגורר בפרשבורג ונאחז בה. נהנה מיגיע כפיו בעבודה קשה כירקן ויחד עם זה קבע עתים לתורה. עם הועידה העולמית של המזרחי נצטרף לתנועה ובאפשרות הראשונה שלח את בנו הצעיר ארצה. שנה אחר כך עלה גם הוא. קבע דירתו בבני ברק וממשיך בה במסורת פרשבורג ומרצה שעור יומי בתלמוד.

ר' וואלף שמיד התיישב בירושלים יחד עם בניו שקדמו לו בעליה. אחר שנות קליטה רצופות תלאות וסבל נאחז בה, וכשם שדקדק בפרשבורג במנהגיה ומסורתה היתה הקובעת, היה מדקדק במנהגי ירושלים.

החיים הכלכליים והפוליטיים בשנים הראשונות למדינת טשכוסלובקיה

מתחילה חשבה ממשלת הריפובליקה הטשכוסלובקית לשלוט על הריפובליקה

בצורה מרכזית, מעיר הבירה פראג. בהתחשבות עם השאיפות הלאומיות של הסלובקים, סודרו בפרשבורג, היא ברטיסלבה אכספוזיטורות של כל משרדי הממשלה המרכזית ובראשן מיניסטר סלובקי חבר הקאבינט הכללי בפראג, מיופה כח לסלובקיה כבא־כח האומה הסלובקית. סידור זה לא סיפק את הסלובקים הקיצוניים מסיעת הכומר הלינקה. בשנת 1927 נאלצה הממשלה המרכזית להכנע ללחץ הסלובקים הקיצוניים ולהחליט על שלטון עצמאי לסלובקיה. לפי החלטה זו הוקמה לסלובקיה, מועצת מדינה מורכבת מ־54 חברים, מהם 36 נבחרים ע"י בחירות דימוקרטיות ו־18 ממונים ע"י הממשלה המרכזית. בראש המועצה עמד נשיא מדינת סלובקיה.

עם הקמת מוסד פרלמנטרי זה, נאלצה גם המפלגה היהודית להתארגן מחדש. רעיון המפלגה היהודית, כעקרון של נויטראליזציה בהתגוששות המיעוטים, נחל בצחון בין היהודים ונתקבל כדבר שאין עליו עוררין. המפלגה היהודית, שבראשית הוסדה היו הציונים נושא דגלה, ספגה לתוכה במשך הזמן גם אלימנטים לא־ציוניים. עם התקרבותן של הבחירות למועצת המדינה האוטונומית, נתפס גם רסן ההנהגה ע"י אלימנטים אלה. הדבר גרם להחלשת המתח ולחלוקי דעות בין הציונים. רוב רובם של הציונים, נמשכו בכל זאת אחרי המפלגה היהודית.

גם צמרת ההנהגה של הלשכה המרכזית האורטודוכסית הוכרחה להתחשב עם הלכי הרוח של ההמונים היהודיים. עסקני הלשכה הזו, נוכחו לדעת, שההמונים לא ישמעו לה בבחירות להצביע לטובת מפלגה לא יהודית, וכדי למנוע את הצלחתה של המפלגה היהודית בבחירות, הקימו מפלגה יהודית מקבילה בשם: המפלגה היהודית הכלכלית (יידישע ווירטשאפטס־פארטיי). החשבון היה, שמפלגה זאת תרכז מספר ניכר של קולות ועל ידי כך לא תשיג „המפלגה היהודית" את המודד הדרוש.

בראש „המפלגה היהודית" עמד ד"ר יוליוס רייס, יהודי עתיר נכסין, עורך דין לפי מקצועו, שהשקיע הון רב בארגון המפלגה היהודית ובהחזקתה. על ידו עזרו מהציונים ד"ר ליאו שיפוש וד"ר איזידור קנעפפלמאכר, — כולם תושבי פרשבורג.

בראש „המפלגה היהודית הכלכלית" עמדו עסקני הלשכה האורטודוכסית עזריאל (איזידור) פאפנהיים, מרכוס (מרדכי) פירסט, והמזכיר הכללי של הלשכה אלחנן שווארץ כולם מפרשבורג. הרוח החיה במפלגה זו היה עורך דין בעל אמביציות ד"ר וועלוואַרט מטופולטשאן.

המלחמה בין שתי המפלגות היהודיות, ניטשה בחריפות ובכרוזים מלאים זלזולים והשמצות. ד"ר רייס השכיל להתגבר על המערכה ולתמהונם של כל הצדדים, וביחוד הקיצוניים שבהם, הצליח ממש ברגע האחרון להביא את שתי המפלגות לידי איחוד, ובבחירות שנתקיימו ב־2 לדצמבר 1928 הוגשה רק רשימה אחת, שבראשה הועמד, אמנם למראית עין, חבר הקהלה החרדית בפרשבורג מר געשטטנער, אולם המועמד האמיתי, היה הד"ר רייס והוא גם נבחר למועצה.

בתרפא היה מפקד האוכלוסיה במדינה ומבין 10.973 נפשות שרשמו את שייכותן לדת ישראל, רשמו 3758 את שייכותן גם ללאום היהודי. יתרן רשמו כל מיני לאומים אחרים כגון: גרמנים, אונגרים, וגם סלובקים.

הסטאטיסטיקה הרשמית, שסודרה לפי השייכות הלאומית, מוסרת נתונים בשאלת ההתעסקות וסוגי משלח היד רק על אלה שהכריזו על עצמם כשייכים ללאום היהודי.

ואלה נתחלקו לפי חלוקה סוציאלית כדלקמן:

	ראשי משפחה:	התלויים בהם:
בעסק עצמאי	938	1256
פקידים	339	304
פועלים	529	315
עובדים בעסק משפחתי	62	
משרתי בית	15	
	1883	1875

ראשי משפחה	1883
תלויים	1875
	3758

לפי סוגי משלח היד התחלקו:

מסחר וכספים (באנקים)	1662
תעשיה	911
בשרות צבורי (מקצועות חפשיים, רופאים, עורכי דין)	444
בעבודות שדה ויעור	22
תחבורה	74
צבא (קצינות מקצועית)	8
משרתי בית	14
מקצועות שונים	623
	3758

יש להניח שהחלוקה הזאת לא היתה משתנה, אילו היו הנתונים הסטאטיסטיים שלמים ומקיפים את כל יהדות פרשבורג, הייגו גם אלה שנרשמו ללאומים אחרים.

סטאטיסטיקה זו מראה, שעסק הכספים, מסחר ותעשיה, נשאר העסק היהודי גם בתקופה החדשה. היא גם מראה שקצת למעלה מ־50 אחוז מהאוכלוסיה היהודית היו מפרנסים, אחוז די גבוה לגבי הישובים היהודים במזרח המדינה, אבל נמוך יותר ביחס ליתר המיעוטים, הטשכים והסלובקים, שהמפרנסים היוו ביניהם 62 וגם 67 אחוזים. ברור איפוא שמצבם הכלכלי של היהודים בפרשבורג היה יותר קשה מאשר מצבם הכלכלי של לא היהודים, כי התלויים במפרנס היו אצל היהודים רבים יותר מאשר אצל אחרים.

בתקופה זו יש בין היהודים בעלי נכסים, בונים בניינים חדשים בלב העיר, מפתחים את התעשיה ומשולבים בחיי הכלכלה של העיר בקשרים מהודקים.

החיים הרוחניים בתקופה הטשכוסלובקית

רוב רובם של יהודי פרשבורג חיו חיי תורה וגם חייהם הרוחניים התרכזו מסביב לנקודת מוקד זו. יחד עם זה ספגו לתוכם יהודי פרשבורג גם תרבות אירופית

במדת התרבות של התקופה והדור הצעיר למד וגמר בתי ספר תיכוניים ורבים מהם היו בעלי השכלה אקדימאית: עורכי דין, רופאים, מורי בתי ספר תיכוניים ועתונאים.

משך דורות היתה פרשבורג עיר המלוכה ומקום ועד הפרלמנט האונגרי. עסקני פרשבורג נעשו לפיכך, מתוך הקירבה המקומית לשרי המלוכה, גם פרנסי היהדות האונגרית כולה. ולא רק שהיו לפה לבית ישראל אשר באונגריה, שלוחי העם העומדים לבקש על עמם ומביאים את עניני היהודים לפני השלטונות, אלא השפיעו גם מרוחם הם על יהדות אונגריה, הורום מה שיאמרו, הבינום מה שידברו ולימדום מה שיעשו. נצטרף לכך הצלחתם של יהודי פרשבורג בבחירת רבניהם שכולם היו גאוני תורה שמקרוב ומרחוק היו מבקשים תורה מפיהם. מהם שהחזיקו ישיבות וביחוד בתקופת „החתם סופר", שמאות תלמידים מכל קצוי הארץ הסתופפו בצל בית מדרשו ובלי כל הגזמה ניתן כבר היום להחליט שהישוב היהודי בפרשבורג אעפ"י שקטן היה באופן יחסי, השפעתו היתה מרובה מכחו המספרי.

דבר המובן מעצמו שגם אחרי שבירת הארץ עברה לפעסט, מרכז התרבות היהודית נשאר בפרשבורג.

צירי פרשבורג בקונגרס היהודים אשר בפעסט (בתרכז) היו מראשי המדברים בשם היהדות החרדית באונגריה ורבה של פרשבורג בעל ה„כתב סופר", למרות שהוא עצמו לא היה ציר בקונגרס, היה המנצח על הטקטיקה של נציגות היהדות החרדית שם.

גם הציונות יצאה לכיבושיה ביהדות האונגרית מפרשבורג, ששימשה שנים רבות כמרכז הציוני לכל הארץ. קיום הועידה העולמית של המזרחי בתרסד בפרשבורג הבטיחה גם היא לפרשבורג מקום מכובד וראשון במעלה בתנועה זו.

בשנת תרפ בחרה גם אגודת ישראל את מקום ועידתה העולמית בפרשבורג. ועד שבאונגריה עדיין שקלו וטרו גם בכשרותה האורטודוכסית של אגודת ישראל, יצאה האורטודוכסיה האנטי־ציונית בפרשבורג בראש תנועה זו.

בעלי שאר רוח שבפרשבורג הרגישו עצמם איפוא כמיועדים לתפוס את ההגה של יהדות המדינה.

בפרשבורג למד, לימד ופעל המו"ל והעורך של „כוכבי־יצחק" מנדל בר"י שטרן ובין משתתפי המאסף „ביכורי העתים" אנו מוצאים כמה מאנשי פרשבורג כרבי בער איפנהיים, לאופולד דוקס, יעקב פישר. פישר גם ניסה להפיץ תרבות עברית מפרשבורג ע"י שבועונו העברי „היהודי" שהופיע משנת תרלה כשנתים. אטמוספירה זו משכה אנשי רוח גם ממקומות אחרים לפרשבורג. כך מוצאים אנו זמן מסוים את מאיר הלוי לטריס חי בפרשבורג וכאן קיבל את הסכמת החתם סופר על האגרון שלו.

ובכל זאת את חייהם הרוחניים והתרבותיים, חיו אנשי פרשבורג בקהלתם ועל רקע העניינים של קהלתם. בהתפתחותה של הקהלה ובהתפתחות מוסדותיה התרבותיים והסוציאליים ראו בני פרשבורג את סיפוקם ומסביב להם נוצרו גם פעולותיהם התרבותיים.

הקהלה החרדית

השריפה הגדולה בגיטו בשנת תרעג וההתאמצות לבנותו מחדש ומלחמת העולם שפרצה בתרעד ובמשכה ארבע שנים וכן שנות המשבר שבאו אחר כך דלדלו את כוחה

של הקהלה. עם בוא הקונסולידציה, התאוששה גם הקהלה והתחילה לפעול כמיטב יכלתה. התחילה להגדיל את רכושה בנכסים חדשים, רכשה מגרשים ובנתה בניינים חדשים לשיכון מוסדותיה.

בתקופה זו, שהתחילה עם כבוש הטשכים, בנתה הקהלה שורה שלמה של בניינים. בשנת תרפג בנתה בית כנסת גדול ומפואר ברחוב פרייס קרישטוף בית הכנסת הגדול ברחוב המבצר (שלוס־שטראסע) נעשה גם צר מהכיל את כל המתפללים וגם רחוק ממקומות מגוריהם של המתפללים, שהתפשטו בעיר, הרחק מהגיטו שבעבר. בשנת תרפז בנו בנין מגורים עבור פקידי־הקהלה על מגרש ריק שהקהלה רכשה ברחוב שרייבער. בבנין הזה שוכנו גם אגודת „מבקשי תורה" וגם אגודת „תורת חסד". באותו זמן ובאותו רחוב נבנה גם בנין גדול בשביל מוסד בית היתומים „ירוחם יתום", בנין ששימש בית דירה ליתומים וגם למנהל המוסד.

בפעולות הבנין הגיעה הקהלה לשיא בשנת תרצא בחנכה את בית החולים הגדול של יהודי פרשבורג. בסוף שנה זאת הוסיפה הקהלה קומה שניה לבנין מושב הזקנים אשר בצוקרמאנדל, לאכסון זקנים נוספים במוסד.

גם החיים הפנימיים של הקהלה נשתנו הרבה. מצד אחד דבר המובן מעצמו הוא מעתה שמגיד־דרשן צריך להטיף בגרמנית צחה ודבר זה נדרש גם מהרב מרא דאתרא עצמו. כמו כן מובן מאליו הוא, שיהודי באשר הוא יהודי, עליו לרכוש לעצמו מלבד ידיעה מקיפה בלימודי קודש, על ידי לימוד של שנים אחדות בישיבה, גם השכלה מתאימה. בתקופה זו גם נתרבו רופאים ועורכי דין דתיים ואף לקצינות הצבא חדרו יהודים כאלה. מצד שני, נתחזקה גם ההכרה הדתית בשכבות רחבות של היהודים. הופעתן של המפלגות הדתיות ברחוב היהודי, גם המזרחי וגם אגודת ישראל, השפיעה השפעה רבה על האוכלוסיה היהודית בפרשבורג והיא גם קבעה את צביונה הרוחני בתקופה זו.

בשעה שהאמצעים להשפעה דתית שהיו בידי הקהלה נשארו כמו קודם, החינוך הדתי החל מבית הספר וכלה בישיבה, באו המפלגות הדתיות והשלימו את הדבר בפתחן הכרה דתית גם מחוץ לבתי האולפנא ובית הכנסת. חבר מפלגה דתית, קיבל הכשרה בשאיפות מפלגתו והוא עמד בהן, הגן עליהן מתוך הכרה. במקום השגרה וההרגל של התקופות הקודמות באה העקרון וההכרה.

אנשי אגודת ישראל, שדגלו רק בדת ותורה ורצו להבליט את הדבר בהדגשה יתירה, נטו גם לקיצוניות בשטח זה, ועזרה להתגברות הקיצוניות גם צירופה של רוס־הקרפטית לריפובליקה הטשכוסלובקית. רבים מבין יהודי פרשבורג המתנגדים התחילו לנסוע לאדמו"רים אשר ברוס־הקרפטית: לאדמו"רים מבעלז ומונקאטש, שהתחילו ל„הב־ריח" גוון חסידי לתוך האטמוספירה המתנגדת של פרשבורג. היו שהתחילו גם לשנות בנוסח התפילה. בליל ראש השנה כאשר קבוצה קטנה הוסיפה בבית הכנסת של יסודי התורה את „מזמור לה' הארץ ומלואה" כנוסח החסידים, עזבו במפגין רוב המתפללים ובראשם רבי אליעזר כ"ץ את בית הכנסת. ולמרות שזקני פרשבורג נלחמו במגמות חסידיות אלה, גברה ההשפעה החסידית ביחוד בדברים חיצוניים.

היה נוהג בקהלת פרשבורג בשנים הקודמות שבישיבות מועצת הקהלה ישבו בגלוי ראש. גם בבית הספר התיכוני של הקהלה נלמדו הלימודים הכלליים בגלוי ראש. בהשפעת הרחוב התחילו נוטים למנהגי החסידים והדבר שונה.

מתוך הדגשה מתמדת של תורה ויראת שמים מצד הקיצוניים והקנאים מצאו לפתע אנשים אלה שבית הכנסת הגדול ברחוב המבצר, אינו כשר במדה מספקת. בית כנסת זה אשר בחינוכו אמר ה„כתב סופר": „שאין בו דופי ושנוי מן הישנים" כי „לא נשתנה דבר מבנין בית הכנסת הישן — והכל נעשה — כדין וכמנהגי ישראל ולא כחדשים המחדשים בונים על מנת לסתור מנהגי ישראל" (מעין שנה ב' קובץ ב'), בבית כנסת זה עצמו מצאו הקנאים שרשת המחיצה של יציע עזרת נשים אינה די כמיכה שתסתיר עיני הנשים לראות צורת גבר. ואף שעל ידי „תיקון" זה הוציאו לעז על רבן של ישראל בעל ה„כתב סופר" ועל בנו בעל „שבט סופר", שהתפללו בבית הכנסת הזה בלי שמצאו בו פגם, לא התנגד שום איש לתיקון, צעקותיהם של הקנאים הטילו פחד על יהודי פרשבורג, ואף אלה שהבחינו שלדרישותיהם של הקנאים אין כל שייכות לתורה ויראת־שמים, אף אלה לא העיזו להתנגד למקהלת הצועקים.

בבחירות הרגילות לחידוש פני הקהילה אחת לשלש שנים, הכריעו הבוחרים על מועמד מסוים מתוך יחסם האישי למועמד זה. לפי חוקת הבחירות של הקהלה, היו הבחירות אישיות והבוחר רשאי היה להצביע בעד כל חבר שהיה בעל זכות בחירה בקהלה. ואמנם חסידי מועמד מסוים, השתמשו גם במתיחת בקורת על פעולת חברי הקהלה, אשר תקופת כהונתם נגמרה. בשנת תרפ מתחו בקורת על צורת הטלת המסים בקהלה, על גביית מסים גבוהים בשביל חידוש משרת המגיד, שלא בוצע, והמסים נגבו בכל זאת גם לאחר כך. עם התארגנותם של ארגונים אידיאולוגיים מצד אחד המזרחי ומצד שני אגודת ישראל נעשתה משיכת הבוחרים אל הקלפי על רקע הפילוג האידיאולוגי שבין שני האגפים האלה. מצד הקנאים הדגישו השכם והערב שאם לא יבחרו בהם, צפויה סכנה לקיום התורה ומוסדותיה בקהלה, וצד זה נתמך על ידי אגודת ישראל ותעמולתה. מצד שני עמדו יהודים חרדים מקיימי מצוות ופועלים לקיום התורה ומוסדותיה הנתמכים ע"י המזרחי והציונים. בפי הבוחרים נסתמלו שני האגפים האלה בכנויים „השחורים" ו„הלבנים". בראש הקיצונים עמד ר' עזריאל (איזידור) פאפנהיים, אדם שאינו יודע פשרה מה היא, עקשן העומד על דעתו שאינו נכנע לשום הסברה ואפילו ההגיונית ביותר.

בראש המתונים עמד ר' עזריאל מאיר אנגל, אדם עממי מעורב עם הבריות עוסק בלי ליאות בצרכי צבור שונים, מאמין בכח הציבור ובהיענותו לטובת מוסדותיו. למד בישיבת פרשבורג ואחרי חתונתו היה לסוחר בראצרסדורף. בשנת 1911 העתיק את מושבו לפרשבורג, משנת 1923 היה חבר הנהלת החברה קדישא ומשנת 1930 נבחר לנשיאה. יחד עם עבודתו בחברה היה גם חבר הנהלת הקהלה. משך שנים התמסר כולו לבנין בית חולים יהודי מודרני ובשנת 1931 גם זכה לחנוך את חנוכת בית החולים הזה הגדול והמודרני ביותר בכל מדינת סלובקיה.

בראשית שנת 1935 התחדדו היחסים בין שני האגפים האלה בצורה כל כך חריפה, שהוגשה לשלטונות המדינה פטיציה להכריח את הנהלת הקהלה להתאים את חוקת הבחירות של הקהלה לזמנים החדשים. תקנות הקהלה היו מיוסדים על שיטת אינקורפורציה. תשלום מסים לבד לא הקנה זכות בחירה לקהלה. זכות זו להשיג חזקת הקהלה עם זכות בחירה היתה תלויה באינקופורציה מיוחדת. הנמצאים על יד ההגה, מצאו ע"י סידור זה אפשרות להעניק את זכות הבחירה רק לחסידיהם ולהבטיח עי"כ ריב מלאכותי לעצמם. טענת מגישי הפטיציה היתה, שחוקת בחירות על בסיס כזה אינה

הולמת את המבנה הדימוקרטי של הריפובליקה הטשכוסלובקית.

תשובת השלטונות לפטיציה, אחרה לבוא. לא הועילו גם התזכורות השונות מדי פעם בפעם. לאחר זמן נתברר שגם הפטיציה וגם התזכורות לא הוגשו כלל לדיונים לפני השלטונות המוסמכים. הן נשארו משום מה, במגירותיהם של הפקידים הנמוכים אשר במשרדים אלה.

כל ההתעוררויות האלו היו אמנם קשורות במסע בחירות. אחרי הבחירות שבו החיים הקהלתיים למסלולם והרוחות שקטו.

בשנת תרצא, הועמדה יהדות פרשבורג במצב קשה בקשר לשמירת שבת. הצעת חוק ליום מנוחה שלם ביום ראשון לשבוע, פגעה באופן מיוחד בסוחרים היהודים. עד אז רשאים היו הסוחרים לפתוח את חנויותיהם ביום ראשון עד שעה 10 לפני הצהרים. במדת מה היו שתים־שלש שעות אלה מעין פצוי לסוחרים שומרי שבת, הגם שהחוק היה כללי. עם הצעת החוק ליום מנוחה שלם, חששה היהדות החרדית, לתקלות בשמירת השבת. היו בין הסוחרים היהודים רבים שההכרח של שני ימי מנוחה בשבוע, היה משמש אמתלא בידם לפתיחת חנויותיהם בשבת, אשר מטעמי נימוס ומסורת משפחתית, היו סגורות עד אז. מנהיגי היהדות החרדית נתעוררו לפיכך וערכו אספות מחאה נגד קבלת חוק של יום מנוחה שלם ביום ראשון. ראשי המדברים באספות אלה היו: היינריך שטאהלער, ר׳ עזריאל מאיר ענגל, ד״ר ישכר דב (בעלא) בער ופרידריך אדלר ועל פיהם נתקבלו החלטות מחאה נגד קבלת החוק. הדרישה היתה להשאיר את המצב כמקודם לגבי אלה אשר חנויותיהם סגורות ביום השבת. באחת האספות האלה דיבר גם ציר מועצת מדינת סלובקיה ד״ר יוליוס רייס, שהבטיח בשם המפלגה היהודית את תמיכתו המלאה לדרישה זו. ואמנם למרות כל המחאות נתקבל החוק במועצת המדינה ומצב היהודים שומרי שבת נעשה קשה מאד. הוא נתן את אותותיו בקשיי פרנסה וגם בפגיעות בשמירת שבת.

ראשי הקהלה בתקופה זו היו: אליעזר געשטטנער שכיהן כשש עשרה שנה במשרה זו משנת 1900 עד שנת 1916. ר׳ דוד קרויס שימש ראש הקהל משנת 1916 עד יום מותו בשנת 1931. היה בעל לב טוב. נתן גמ״חים בסכומים הגונים לרוכלים יהודים. ידו היתה פתוחה לתרומות גדולות לצרכי עניים ולפני כל חורף היה גם מתרים אחרים ויחד עם ר׳ יוסף קאלטמן חזרו על עשירי העיר לאסוף תרומות לעניים.

בשנת 1932 נבחר ר׳ עזריאל פאפנהיים לראש הקהלה. סגניו היו: פיליפ נוימאן ור׳ עזריאל מאיר ענגל, אהרן קעמפנער ואיזידור פלישמאן.

מזכיר הקהלה היה בתקופה זו ר׳ אברהם הלוי גרינספעלד. מלבד עבודתו בקהלה, כיהן גם כמזכיר הישיבה ובשנת תרצ״ד חגג את יובל החמשים לעבודתו כמזכיר הישיבה, מנוי שקיבלו מידי רבי שמחה בונים בעל ה„שבט סופר״.

בשנת 1930 (12 אוקטובר) ד׳ דחוהמ״ס ביקר נשיא המדינה ומיסדה הפרופ׳ מאסאריק בפרשבורג. כדי להביע את אהדתו ליהודים כעין הכרת תודה על נאמנותם למדינה, עבר באוטו פתוח דרך רחוב היהודים. הרחוב על שתי מדרכותיו היה שוקק קהל רב המריע: „יחי״. לפני בית הכנסת קיבל את פניו רבי עקיבא סופר הרב אב״ד עם חברי בית דינו הרבנים: הראב״ד רבי דוד וועסעלי, רבי שמעון ליבוביץ, רבי ישעיה קאליש ורבי שמעון הירשלר ובידי כל אחד מהם ספר תורה. על יד הרבנים הסתדרו חברי הנהלת הקהלה ומועצתה, תלמידי הישיבה ותלמידי חכמים שבעיר. פרופ׳

מאסאריק החוה קידה לפני ספרי התורה לקול קריאות גיל שהתפרצו מהקהל הגדול שהצטופף בסביבת בית הכנסת. למחרתו קיבל את המשלחת מטעם הקהלה שהורכבה מהרב דמתא רבי עקיבא סופר, ר' דוד קרויס ראש הקהל, הייניריך שטאהלר והמזכיר ר' אברהם גרינספעלד.

כבוד הרבנות היה גדול בפרשבורג, האוירה של תורה שעברה בירושה מדור דור, מילאה כל בית יהודי ותלמידי חכמים שבעיר סייעו הרבה לקיומה של אוירה זו. אחד מנימוסי העיר האופייניים, היה קביעת עתים לתורה, השתתפות בשיעורי תורה ערב ערב כחובה. לא היה בפרשבורג יהודי ממשפחה חרדית שלא יהיה נמנה על חוג לומדי שעורים. מי שנקלע לפרשבורג ממקום אחר, נתאזרח בה מהר בשטח זה. הוא נסחב עם הזרם, "אזלת לקרתא, הלך בנימוסה" ובחר לו צורה המתאימה לרוחו בין שעורי התורה בעיר וקבע להם עתים.

במשך דורות האציל לימוד התורה על לומדיה וידיעת התורה היתה נפוצה בפרשבורג, הרבה יותר מאשר בערים אחרות, וביחוד יותר מאשר במזרח המדינה. ממילא עלתה גם קרנם של לומדי תורה, שהיו מכובדים בעיני כל העם.

כמנהג יהודי אשכנז, הקפידו גם בפרשבורג על תוארי הכבוד בדרגת התורה: חבר, מורנו והרב. תואר מורה מורנו, ניתן רק להרב אב"ד של הקהלה ואם נקלע לפרשבורג רב אב"ד של קהלה אחרת נקרא בפרשבורג לתורה בתואר "הרב מורנו הרב".

משום מה הוענק התואר "מורנו" גם לבעלי השכלה אקדימאית אעפ"י שבידיעת התורה לא השיגו דרגה ראויה לכך.

•

חברי הבד"ץ

מלבד הרבנים ששימשו כדיינים בימי בעל "שבט סופר" והם: רבי ליב פרידמאן, רבי דוד לאקנבאך (נפטר 1908) ורבי ליב רובינשטיין, נוספו בתקופת כהונתו של רבי עקיבא סופר הרבנים: רבי דוד וועסלי, רבי ישעיה קאליש, רבי שמעון ליבוביץ ורבי שמעון הירשלר.

רבי דוד וועסלי, מתחילה דיין בקהלת סערעד, היה למדן מובהק, בקי בש"ס ופוסקים, בעל הסברה בהירה ומדייק על כל תג ותג בגמרא. משך שנים היה מגיד שיעור בחברת ש"ס. נפטר בשנת תש"ב קרוב לימי הדיפורטציה.

רבי ליב רובינשטיין, היה חתנו של רבי יעקב ליב שטראסער חתן בעל ה"כתב סופר" והיה משום כך מקורב למשפחת הסופרים. נולד בקרלבורג הסמוכה לפרשבורג. בילדותו למד אצל בעל "מהר"מ שיק" ואחר כך אצל בעל "שבט סופר". בישיבה היה הוא המרצה בגמרא, מדי יום ביומו. אחרי פטירת רבי ליב פרידמאן לימד הוא את תלמידי הישיבה יורה דעה. חיבר ספר בשם "קול יהודה" חידושי תורה על מסכת שבת. היה דייקן גם בלמודו וגם בהליכותיו.

רבי ישעיה קאליש, היה חתנו של רבי ליב פרידמאן. היה תלמיד ישיבת פרשבורג שלמד הרבה בבית חותנו בשימוש ובהוראה למעשה. בזמן שרבו בפרשבורג בשנת תרפא פליטי פולין, היה אחד המעטים שהלין בביתו הצר "חלוצים", מעשה שלא היה פופולארי ביותר באותם הימים. ואמנם גם הרבה סבל משום כך.

רבי שמעון ליבוביץ, היה מקודם רב בקהלת יוקא שעל יד פרשבורג. היה תלמיד־חכם גדול ומורה הוראה מעשי.

תלמידי חכמים בעלי בתים

מלבד הרבנים יושבים על מדין היו בתקופה זו שורה שלמה של תלמידי חכמים שתורתם לא היתה אומנותם. מן המצויינים שבהם היו:

רבי משה שמואל שיל, היה עוד מתלמידיו של בעל „כתב סופר". ארבעים שנה היה הקורא בתורה בבית המדרש של הישיבה. היה מפורסם כמדקדק בקריאת התורה שהבחין בין עיינין לאלפין והקפיד על ההדגשה הנכונה. ידע גם כמה מסכתות על פה. זמן ידוע היה סוחר וידוע כנדבן גדול וגם אז היה רוב זמנו מוקדש ללימודים. נפטר בשנת תרפז בשהוא בן 87. כבחור צעיר ליוה הוא את בעל ה„כתב סופר" במסעו לגרמניה. חיבר ספר בשם ששים אלף של מקרא וחידושי גפ"ת.

רבי אברהם קונשטאט, תלמיד חכם מובהק, איש ישר וטוב לב. חמישים שנה היה בלי הפסקה אחד מעסקניה הראשיים של החברה קדישא נפטר בן 83 בשנת תרצה.

רבי יוסף אהרן פרנקל, למדן גדול בעל בית מלאכה לפאה נכרית שאשתו ניהלתו. חיבר ספר על מסכת מידות בשם „בית המדות" (באורים, פירושים וחידושים). נדפס בטירנוי דפוס כצבורג בשנת „ישועה בקרוב" (תשא). המדפיס מוסיף בסוף הספר:

„כי אף בעת צרה ומצוקה לא עזבנו ועזר לנו לעשות מלאכתנו מלאכת שמים להעלות על מזבח הדפוס ע"י הכהנים לבנות בית מדות בזריזות ולא בעצלתים".

רבי אבא הרצל, היה חתנו של רבי יחיאל שלזינגר וע"כ גיסו של רבי עקיבא יוסף שלזינגר ורבי הילל לי"ש מקולומיאה. משנת 1890 היה המגיד והדרשן של חברת מחזיקי הדת. ארבעים שנה נשא את נאומיו ואת דרשותיו מדי שבת בשבתו לפני קהל שומעים גדול. היה מקורי בדרשותיו. ע"י משלים הלקוחים מן החיים, השתדל לקרב את דברי התורה לתפיסת ההמונים. שילב בעיות אקטואליות בפסוקי התורה ודבריו היו מתובלים הומור תמים. שימש כרב בית הכלא והצבא. היה נוטה לציונות ומשום כך היה זמן ידוע בלתי אהוד על חוגי הקנאים. חיבר ספר „שפתי חכמים" על כמה מסכתות והשאיר כתבי יד רבים מחידושיו על התורה. נפטר בשנת תרפח ונספד ע"י הרב דמתא ורבי שמואל דונט.

רבי יקיב שמואל שלזינגר, היה אחיו של רבי עקיבא יוסף. כל ימיו היה חובב ארץ ישראל ורצה לעלות, אך לא נסתייע הדבר. בועידה העולמית של המזרחי בתרסד, היה ציר הועידה.

רבי דוד צבי פעטעני, הי"ד, היה תלמיד חכם גדול וחיבר ספר על המהרש"א ממסכת ביצה שיצא לאור בשנת „נא בטל גזרות" (תשב), שבועות אחדים לפני הגירוש לאושוויץ. שם הספר „מהרש"א הארוך" נדפס בדפוס ליפמאן הכהן כצבורג בחודש מרחשון תשב בטירנוי. המדפיס מוסיף בסוף הספר: תכתב זאת לדור אחרון. אמר המדפיס הפעם אודה לד' בכל לבי ונפשי על החסד אשר הפליא והגדיל לעשות עמי. מי ימלל גבורות / אשר גם בשנה הזאת / אשר בית ונחלה וקנין / וכל דבר שבמנין/

היה ללהט החרב המתהפכת לזרים / והנשארת נסגרים / עד ישקיף וירא ומרחם אבינו שבשמים. עם כל זה גבר חסדו עלי שבית דפוסי גם אחרי נסגר (בעת עמדתי באמצע הדפסת קונטרס אחרון מזה הספר) גאולה היתה לו ות"ל ע"י השתדלות המרכזית הנקראת U. Ž. קבלתי דילוגרב ממקום גבוה שאוכל לעבוד הלאה עבודתי עבודת הקודש. טירגוי בחודש מרחשון תשב בדפוס ליפמאן הכהן כצבורג.

רבי משה ווייס, אחיו של רבי יצחק ווייס מחבר הספר „אבני בית היוצר" על גדולי פרשבורג והוא עצמו תלמיד חכם בעל משקל. חובב ציון קנאי שחינך את בניו ברוח זו.

רבי יוסף לפקוביטש, תלמיד חכם מצוין מבוגרי הישיבה שנשתקע בפרשבורג לרגל חיתונו עם בתו של אברהם ביק. היה פקיד בבית מסחר לעצים ובעל מסעדה שאשתו ניהלה.

רבי חיים רוזנצווייג, נולד בפרשבורג לאביו רבי מנחם בשנת תרלה. היה תלמידו של בעל „שבט סופר". משך שנים ישב בברלין ועסק במסחר. בשנת מלחמת העולם חזר לסלובקיה ומפאת שהיה עוד בגיל גיוס הסתדר כרב בעיירה גוטה. בסוף מלחמת העולם נתמנה למנהל בית היתומים „ירוחם יתום" בפרשבורג. הצטיין בלימוד גמרא על אתר בבהירות רבה והיה משום כך מבוקש למרצה שעורי גמרא גם לפני לומדים. באופן קבוע הגיד את שעורו בבית הכנסת „עדת ישורון" ברחוב שטפניק. הוא השתתף גם בשעורי „עץ חיים" שהוקם על ידי חוג תלמידי חכמים בעיר. היה מן הראשונים שהצטרפו לתנועת המזרחי והשתתף במסע תעמולה להקמת סניפים. בשנת תרצד עלה ארצה. לא האריך ימים ונפטר בן 62 בירושלים.

רבי מנדל שוואַרץ, היה סוחר טכסטיל. סיים ש"ס כמה פעמים. גם בעמדו בחנות למד גמרא בין קונה לקונה.

רבי מרדכי וויגר, בסוף ימיו קיבל את תמיכת אגודת „תורת חסד". הוא הוציא לאור את ה„שערי תשובה" לרבנו יונה בתרעו. ויש כאן להעיר על קוריוז. בחלק מן הספרים מופיעה הקדמה מר' דוד צבי כצבורג ובחלק חסרה היא, אעפ"י שלפי הפא־גינציה נראה שהוסרה בכוונה.

רבי בנימין הולנדר, חיבר ספר על ניקור והדחת הבשר ומליחתו בשם „שולחן הטהור", תרעג.

רבי שאול מילר, היה מקודם מלמד ביסודי תורה. בסוף שנותיו ישב על התורה במסגרת „תורת חסד".

רבי משה דוד רוט, היה המומחה לגטין ועל הוראותיו סמך גם הבידי"צ.

רבי משה גולדשטין, בן פרשבורג שמקודם היה רב בבריסל בבלגיה אך חזר לפרשבורג ואחרי פטירתו של רבי אבא הרצל נתמנה הוא למגיד בבית הכנסת „מחזיקי הדת".

רבי זלמן אונסדורפר, היה מגיד בבית הכנסת ברחוב ווידריץ מלמד ב„יסודי תורה" ורב אגודת „מבקשי תורה". היה דרשן עממי ודרשותיו משכו תמיד שומעים רבים. אחרי פטירתו של רבי שמואל דונאט נתמנה הוא לספדן של החברה קדישא.

רבי שמואל דונאט, היה דמות בולטת בין בני תורה אשר בפרשבורג. משך שנים שימש כמורה לדת בבית הספר האזרחי של הקהלה ויחד עם זה מגיד מישרים בביהכ"נ ריפובליק פלאץ וממלא תפקידים רבניים אחרים. היה ספדן החברה קדישא.

בנו הוא הרב דונאט, גיסו של הד"ר נובל מפרנקפורט הנמצא בארץ. נפטר בתרצא. בן שבעים היה במותו.

רבי אליעזר שאפר, הוא בא לישיבה מעיר טרעבושאן שבסלובקיה אחרי עברו במלחמת העולם כמה מחזיתות המלחמה. הסתגל מהר לחיי הישיבה והתמדתו הרבה הגיע לדרגה חשובה בלמדנות. נשתקע בפרשבורג ונתמנה למזכיר משרד הכולל, דבר שגם התאים לרוח הציוני שפעם בקרבו. נספה באושוויץ ע"י קלגסי הנאצים.

רבי אפרים קייזר, תלמיד חכם וסוחר. בכספי המעשר שלו השתמש לקנית ספרים וספריתו היתה הגדולה ביותר בין הספריות שבעיר. רבים מתלמידי חכמים שבעיר נעזרו בספריתו בהשאילו להם את הספרים שנדרשו על ידיהם. הגיד שיעור יומי בגמרא ביסודי תורה. כתב הרבה חידושי תורה בילדותו שנדפסו ב"נטעי בחורים".

רבי גרשון גולדשטיין, היה פקיד בבית מסחר לגלנטריה. בזמנו הפנוי היה עוסק בתורה ומשתתף בשעורי התלמוד של "אגודת עץ חיים".

רבי אהרן קעמפפנער, סוחר יינות. היה למדן חריף. מעסקני הקהלה וראשיה. בא ארצה, אך חשב להציל את הונו וחזר, הי"ד.

בתקופה זו יש לציין עוד כמה מחשובי הלומדים, שישבו ועסקו בתורה כמו רבי יוסף לעהמאן, בעל מסעדה ששאתו ניהלה. רבי ענזל וויס סוחר יינות. רבי ירמיה דושינסקי, חתנו של רבי משה טוביה פישר גבאי בישיבה. הצליח לעלות ארצה ונפטר בתשיב בירושלים. היה סוחר בטכסטיל. רבי אברהם אלימלך גולדשטיין. רבי מנחם אהרן גולדשטיין סוחר אריגים. בנו רבי ישכר דב נמצא בירושלים. רבי משה פרידמאן. רבי משה עקשטיין ועוד רבים.

טיפוס מיוחד במינו בפרשבורג המתנגדת, היה רבי דוד ליב גרוס, סופר סת"ם. בהשפעת התקופה, בה שדר במדינה אדמו"רים ידועי שם, התנהג גם הוא כמנהג החסידים. הטיף ליראת שמים ולצניעות־יתר. ספרו עליו שבזמן המלחמה והוא גויס לצבא ולא היה יכול לסדר קערה וספל מים לנטילת ידים שחרית, הכין באחת ממנעליו את המים ובשניה השתמש לקערה כדי שלא ללכת ד' אמות בלי נטילת ידים. התנדב בצבא לעבודות הבזויות (נקוי בתי הכסא) שאחרים לא רצו לעשותן, כי ע"י כך הובטח לו חופש בשבתות.

הקהלה הניאולוגית

בתקופת מלחמת העולם היה ראש הקהל ד"ר עאוגען ליכטנער, שנשאר בתפקיד זה גם אחרי סיפוחה של העיר למדינת טשכוסלובקיה. קהלה זו לא הראתה סמני התפתחות בתקופה זו. קיומה היה ניכר רק בימים נוראים ובחגיגות ממשלתיות. הסבות והגורמים ליסוד קהלה זו בטלו מכבר. עד כמה שסבות אישיות — התנגדות לבחירתו של בעל "שבט סופר" לרב אב"ד — היו המניעים, הרי במשך הזמן סולקו לגמרי. ועד כמה ששאיפה לריפורמה מילאה תפקיד ביסוד הקהלה, גם שאיפה זו לא נתמלאה. מלבד הכנסת העוגב לבית הכנסת ומקום הבימה על יד ארון הקודש שהיו משך עשרות שנים סלע המחלוקת בקהלות אונגריה, לא העיזו הריפורמים באונגריה להנהיג תיקונים אחרים. במשך הזמן גם ריפורמה מתונה זו פשטה את הרגל. חלק מהריפורמים לא הסתפק כבר בהישגים המועטים שהשיגו והסיקו את

מסקנתם האחרונה: עזבו את יהדותם ונבלעו באחת הכנסיות הנוצריות. הנשארים עם רבניהם, נטו יותר ימינה ולמסורת. באחת האספות שלהם גם הכריזו על עמדתם האיתנה על בסיס השולחן ערוך. כך קרה למשל עם הקהלות הלא־אורטודוכסיות אשר בסלובקיה, שברובן הגדול גם את העוגב לא הכניסו לבית הכנסת. אחרי שהלשכה האורטודוכסית שהתארגנה בסלובקיה, חידשה את האיסור על הקהלות הלא־אורטודוכסיות נתארגנו קהלות אלה ב„ארגון קהלות ישורון". באספת היסוד לארגון זה בפישטיאן, קיבלו החלטה המחייבת את כל הקהלות שבאו בברית הארגון לבסס את כל חיי הקהלה על אדני השולחן ערוך ואת שלש הקהלות שהכניסו עוגב בבתי הכנסת שלהן, חייבו, „לעקור זה ממקומו עד זמן מוגבל". רבני הקהלות האלה, גם הם התארגנו באגודה בשם: אגודת הרבנים החרדים.

הלשכה האורטודוכסית מיחתה אצל השלטונות נגד שמות הארגונים האלה, ביחוד נגד שם אגודת הרבנים החרדים. ואמנם למרות מחאותיה נתאשרו בחודש תמוז תרפג תקנות אגודת הרבנים ובשנת תרפו נתאשרו גם תקנות קהלות ישורון. גם קהלות אלה הקימו משרד ארצי מרכזי שמושבו בפרשבורג. באספה הארצית של הקהלות בפרשבורג שנתקיימה ביום 7 לינואר 1934, נבחר ד"ר ויקטור שטיין לנשיא המרכז. לסגנו נבחר הרב ד"ר שווייגר מניטרה. משנת תרפג היה ד"ר ויקטור שטיין גם ראש קהלת ישורון בפרשבורג. בנאומו הפרוגרמתי הבטיח לנהל את הקהלה ברוח קונסרבטיבית. לא קיים את דבריו בנוגע לעוגב. על הוצאת העוגב נלחם רבה של הקהלה הד"ר פונק כשתי עשרות שנים והיחסים בינו ובין הנהלת הקהלה החריפו על כך יותר ויותר. את העוגב היו מוציאים מזמן, כי לא היה כלל מי שידרוש אותו ועוד פחות מזה מי שילחם בעדו. ובכל זאת נשאר העוגב על כנו, למען הרגיז את הרב. צרה היתה עיניהם בנצחונו של הרב וגם סברו שילאה הד"ר פונק במלחמתו ויעזוב את משרתו. הם לא יכלו לפטרו, כי היה בידו חוזה לכל ימי חייו. עם הוסד „ארגון הקהלות ישורון", שגם קהלה זו נצטרפה לו, היתה קהלה זו אחת משלש הקהלות במדינה עם עוגב בבית הכנסת, שהתחייבה לפי תקנות הארגון להסירה עד זמן מסוים. הלחץ היה איפוא כפול ובשנת 1927 חגג ד"ר פונק את נצחונו. אך הסכסוכים בינו ובין הקהלה לא פסקו. בעתונים נתפרסמו חשדות על פרנסי הקהלה הנוטים כביכול לאונגרים, דבר שהיה בו מאותו זמן משום בגידה במדינה. הקהלה חשדה בד"ר פונק שהוא עומד מאחורי הפרסומים האלה והחליטה להושיב ועדת חקירה כדי לפטרו ממשרתו. נסו לנהל אתו משא ומתן שיעזוב מרצונו את המשרה ויסכים לקבל פצויים מתאימים, אבל ללא הצלחה. הקהלה החליטה איפוא לשלחו לפנסיה ומינתה את הרב ד"ר פראנץ לוי, שהיה מקודם רב בסקאליצה, לרב. ד"ר פונק לא הסכים לפנסיה והגיש ערעור לשלטונות. הוא ערער גם נגד בחירתו של הרב ד"ר לוי ועל יסוד ערעורים אלה בטלו השלטונות ביום 23 מרץ 1934 את האוטונומיה של הקהלה והושיבו הנהלה ממונה לנהל את ענייניה.

ד"ר ויקטור שטיין היה עסקן מובהק. אחרי שמסגרת „קהלת ישרון" לא סיפקה את יצר עסקנותו חיפש לו גם שדה פעולה אחר. הוא גם נבחר כנשיא הקונגרס היהודי ליהודי סלובקיה ולא נמנע לשתף פעולה עם עסקני האורטודוכסים בהקמת מוסדות סוציאליים יהודים. יש להבליט ביחוד את עבודתו לטובת הקמת בית החולים היהודי ביחד עם ר' עזריאל מאיר העסקן האורטודוכסי.

עסקני הקהלה החשובים היו: ד"ר ויקטור שטיין, ד"ר אלאדר פורזשולט, ד"ר יוליוס פולאטשעק, דיוניס טרעביטש, מאקס ריין, יוליוס גרוסנער, אלבערט שאאר, בעלא סמעטאנא ויוסף הרצוג. זה האחרון שימש גם ראש החברה קדישא של הקהלה.

מוסדות התורה

ה י ש י ב ה

בתקופה שלאחר המלחמה נצטמצם מספר התלמידים בישיבה. לפני מלחמת העולם באו תלמידי הישיבה מכל קצוי אונגריה. טובי הבחורים מישיבות אחרות עלו ונתלקטו בישיבת פרשבורג. אחרי הצבת גבולות פוליטיים חדשים על שטח אונגריה הקודמת, נשתנה המצב. בקשיים גדולים נתקלו בחורים מאונגריה, השלטונות הטשכוסלובקיים הביטו בעין רעה על הבאים מאונגריה, האירידנטה התפשטה בה בכל שכבות תושביה. לבחורים מאונגריה לא נתנו זכות שהות במדינה. כמה ישובי יהודים שסיפקו לפני מלחמת העולם תלמידים לישיבה, צורפו למדינות חדשות, מהם ליוגוסלביה ומהם לטרנסילבניה לרומניה. מדינות אלה לא נתנו לצעירים בגיל הגיוס לצאת את גבולות ארצן. השטח ממנו באו תלמידים לישיבה נצטמצם איפוא על סלובקיה ורוס־הקרפטית. ומאלה לא כולם התאימו לרמה הקודמת של הישיבה. שנוי לטובה בנדון זה בא רק אחרי השתדלות מיוחדת מאת הרב אב"ד ראשה של הישיבה אצל השלטונות, שעם הקונסולידציה הפנימית במדינה הרשו למספר בחורים מאונגריה את השהות בפרשבורג.

לרגל הכרזת פרשבורג לבירתה של סלובקיה התחילו פקידים ממשלתיים לזרום אליה והשיכון בעיר נעשה קשה. כמובן שעל ידי כך נעשתה השגת דירה קשה גם לבחורי הישיבה. נתעוררה איפוא הצעה להקים פנימיה לתלמידי הישיבה. בהקמת פנימיה ראו גם תועלת מבחינת הפיקוח וההשגחה על התלמידים, שעם שנוי התנאים המדיניים נעשה נחוץ יותר מאשר בשנים הקודמות. יוזמה של הקמת הפנימיה היה הרב מנהל הישיבה רבי שמואל בנימין סופר. הוא נעשה למנהל הישיבה בשנת תרפה והשקיע כחות רבים לביצוע הדבר. נאספו תרומות למטרה זאת והקהלה מצדה גם רכשה מגרש גדול על יד הישיבה בשביל המוסד החדש.

בשנת תרפז נתמנה על ידי רבי שמואל בנימין שהגיד שעור בישיבה, גם מגיד שעור שני רבי שמעון שטראסר הי"ד אף הוא מבוגרי הישיבה, תלמיד חכם מצוין מסביר טוב ונאמן לתפקידו.

דאגו גם לצעירי הבחורים והקימו מכינה בשם „ישיבה קטנה", שמתפקידה היה להיות מעבר מ„יסודי תורה" לישיבה. למנהל ישיבה קטנה זאת מינו את התלמיד חכם הירושלמי רבי ברוך (משה נחמיה) לעבל. רבי ברוך היה בשחרותו ממעולי הלומדים בירושלים. בשנת תרעב כאשר נוסד בירושלים ע"י נדיב משיקאגו ישיבה למצטיינים בשביל 10 אברכים מחמש הישיבות הגדולות אשר בירושלים, כדי שיוכלו להשתלם בלי דאגת פרנסה, היה רבי ברוך בין העשרה. הוא בא לפרשבורג בראשית מלחמת העולם ונתקע בחוץ לארץ, שב ארצה בשנת תש ונפטר בשנת תשי"א בירושלים.

בראשית תרצ יצאה הישיבה בקריאה לבוגריה המפוזרים בארצות שונות להתלכד ולהתאחד מסביב לישיבה. הקריאה מצאה הד רב ובט"ו בכסלו תרץ יום

ההלולא של בעל „שבט סופר" נערך הכינוס המיסד את ההתאחדות. שמונה מאות איש באו לכינוס, תלמידי ישיבה משלש תקופות, מכל הגילים וביניהם גדולי תורה מפורסמים בסלובקיה ובאונגריה. זקני התלמידים יצקו עוד מים על ידי הגאון בעל „כתב סופר". רבים מן הבאים היו תלמידיו של הגאון בעל „שבט סופר" וצעירי המשתתפים תלמידיו של הגאון רבי עקיבא סופר וכולם עיניהם נשואות מתוך יראת כבוד למעין ממנו שתו את מימיהם וגאים על היותם בוגרי ישיבת פרשבורג.

מבין הזקנים בלטו רבי זאב כהנא האב"ד בטשארנא, רבי בנציון סנידרס האב"ד בדיער (ראב), רבי ישראל רייך בעל „מנחת ישראל" ג' חלקים על מסכת ערובין האב"ד בבאטורקעסי.

הפתיחה החגיגית נתקיימה בבית הכנסת הגדול. ראש הישיבה רבי עקיבא סופר פתח בנאום חגיגי ואמר בין השאר: שאי סביב עיניך ישיבת פרשבורג וראי כי כולם נקבצו באו לך בניך מרחוק יבואו ונתאספו פה. תלמידי קדוש זקני מאור הגולה בעל „כתב סופר" זצ"ל, ותלמידי רבנו הגה"צ אבא מאוה"ג בעל „שבט סופר" זצ"ל ולהבחל"ח תלמידינו שלמדו אצלנו. הנאום שהיה מקושר גם בחלוקא דרבנן בסוגיא דמשיכה נתקבל מתוך התלהבות רבה והשאיר רושם רב בין הרבנים.

מבית הכנסת עבר הכינוס לאולם בעלעווי כדי לדון בסדר היום העיקרי והמעשי, יסוד התאחדות תלמידי ישיבת פרשבורג. את הישיבה המעשית הזאת פתח רבי משה וויס מזקני תלמידי חכמים שבפרשבורג. ראש הקהלה ר' דוד קרויס קידם את הכינוס בברכה מטעם הקהלה והודיע על החלטת הקהלה להקים קרן קיימת מכספי הקהלה אשר מפירותיה יחולקו פרסים מדי שנה בשנה לתלמידי הישיבה המצטיינים. בישיבה זו השתתפו בוכוחים רבי ישעיה פירסט רב השיפשול בוינה, רבי ישראל רייך, רבי לעמל שפיצר הרב בקירכדורף ורבי שמעון הירשלר. הגיעו גם מברקי ברכה מגדולי התלמידים של ישיבת פרשבורג שלא יכלו מחמת סבות שונות לבוא אל הכינוס וביניהם רבי יוסף חיים זוננפעלד מירושלים ורבי יוסף צבי דושינסקי, אז האב"ד בחוסט.

בערב נערך משתה באולם בעלעווי לכל המשתתפים. במשתה שעשעו את המשתתפים במילי דאורייתא רבי דוד ווּעסעלי, רבי שמואל בנימין סופר ובאחרונה ראשה של הישיבה הרב אב"ד רבי עקיבא סופר.

נתקבלו שורה של החלטות בכינוס. הראשונה: שכל תלמידי ישיבת פרשבורג מתאחדים בחבורה אחת שתקרא „התאחדות תלמידי הישיבה הרמה בפרשבורג".

על הועד המרכזי שנבחר עם מושב בפרשבורג על יד הישיבה הטילו גם הוצאת רבעון תלמודי כשופרה של ההתאחדות. ואמנם החלטה זו בוצעה רק בתרצד (חודש סיון) כאשר יצא הקובץ הראשון בשם: „המעיין". הוא נערך על ידי ועד מערכת אשר חבריו היו: רבי שמואל בנימין סופר ורבי שמעון שטראסער. הוא נמשך בהפסקות קטנות משך ארבע שנים. אחרי עלות ארצה של ראש הישיבה רבי עקיבא סופר בשנת תש הוקם מרכז ההתאחדות בירושלים. נעשה גם נסיון לחדש את הרבעון „המעיין" בירושלים אך הופעתו נפסקה מחמת תנאי הזמן.

בתרפה התחיל להרצות שיעור בגמרא דף על דף רבי שמואל בנימין סופר ואחרי פטירת רבי ליב רובינשטיין לימד יורה דעה רבי שמעון הכהן שטראסער. הוא גם לימד שיעור במגן אברהם.

שלשים ושלש שנה כהן בעל החתם סופר כרבה של פרשבורג (תקסז—תר). שלשים ושלש שנה מילא את מקומו בנו בעל ה„כתב סופר" ובערך אותן השנים שמש בכהונה גדולה זו גם בעל ה„שבט סופר" (תרלב—תרסז). ואחרי שדור רביעי לחתם סופר רבי עקיבא שב הנה לארץ ישראל בשנת תש, נמצא שגם הוא כהן פאר בקהלה מפוארה זו 33 שנה.

בנו רבי שמואל בנימין סופר עלה ארצה והתיישב בירושלים בשנת תשד.

עסקני הישיבה בתקופה זו היו: רבי ירמיהו דושינסקי, ר' שלמה זלמן נויהויז. ראשי „המנזה" היו: ר' יוסף כהן, ר' יוסף קוהלמאן, ר' משה צבי סאמעק.

מזכיר הישיבה היה משנת 1873 וילהלם גרינספעלד ומאז עד שנת תרצב (1932) בנו ר' אברהם גרינספעלד.

חברת ש"ס

הנמנים על חברה זו היו טובי הלומדים בעיר וערב ערב למדו חבריה שעור בגמרא. כששים־שבעים חברים השתתפו בקביעות בין מנחה למעריב בשעור תלמודי זה. מגידי השעורים היו הראב"דים שבזמנים השונים, רבי דוד לאקנבאך, רבי ליב פרידמאן, רבי דוד וועסעלי. מבין עסקני החברה היו: ר' יעקב קוויט ור' ברוך דונבוים.

מבקשי תורה

מוסד תורני זה נוסד והיה מוחזק ע"י אגודה בשם זה, שנתארגנה ביזמתו של ר' שמואל ויינרב, במטרה להפיץ למוד התורה בין צעירים עובדים־עמלים. היא נתארגנה בתוך ימי המלחמה העולמית בשנת 1916 ע"י האחים יצחק ועזריאל ויינרב (שניהם בתל־אביב), נפתלי (הוגו) ואברהם (אדולף) עקשטיין, דוד איריצר, ליאופולד וילהיים, ישעיה שווארץ. עזר הרבה להתפתחות המוסד אחד מבעלי הבתים אוהב תורה ומוקיר רבנן ר' דוד קאסטנר, שנכנס בעובי הקורה של האגודה ומשך זמן כיסה מכספו את הוצאות המוסד. הוא תרם גם ספריה שלמה למוסד. בין התומכים הראשונים של המוסד נמנה גם ר' הגיך בק. האגודה מנתה כארבע מאות חברים.

השעורים היו מסודרים לפי דרגות ידיעותיהם של החברים: שעורים לחומש ורש"י, תנ"ך, דינים משנה וגמרא. שנלמדו יום יום. מלבד השעורים סודר במוסד גם מעין מועדון, בו החזיקו את כל העתונות היהודית וספריה עשירה ביודאיקה.

רב המוסד ומגיד שעורים היה רבי זלמן אונסדורפר (בפיסקא: תלמידי חכמים בעלי בתים, עמ' 154).

מחזיקי הדת

חברה זו פעלה כבר משנת 1851 (?). החברה החזיקה רב מיוחד שלימד את שעוריו בחומש ורש"י ערב ערב ובשבתות לפני הצהרים משעה 11 לפני הצהרים עד פלג מנחה גדולה היה דורש בפרשת השבוע.

בין רבני החברה נימנים רבי ליב גולדברגר, רבי יהודה כהן, רבי יחיאל שלזינגר ואחריו חתנו רבי אבא הרצל ששימש כרב החברה ארבעים שנה. אחרי פטירתו נתמנה לרב החברה רבי משה גולדשטיין שהיה מקודם רב בבריסל.

אגודת תמימי דרך ותפארת בחורים

אגודה זו החזיקה בית כנסת מיוחד וכשלושים מחבריה שמעו ערב ערב בין מנחה למעריב שעור בחומש ורש"י, שולחן ערוך ומשניות. בשבת לפני הצהרים היתה גם דרשה על נושא שנסמך על פרשת השבוע. מגיד השעורים היה רב האגודה. „תמימי דרך" נוסדה בשנת 1825 ובשנת 1923 התאחדה עם „תפארת בחורים", שהיתה אגודה דומה לה במטרתה. בין רבני האגודה נימנו: רבי אשר וואכטליץ, רבי ברוך ביא, רבי נטע וואלף ליבר, רבי איסר פרוסניץ, בנו רבי דניאל ורבי שמעון הירשלר. דרשותיו של רבי שמעון הירשלר משכו קהל רב והעבירו משום כך בשבתות את מקום הדרשה לבית הכנסת שברחוב טורנער אשר בבית הקהלה. הרב האחרון היה רבי חנוך עהרנטריי.

מעסקני האגודה רבות בשנים היו: ר' משה סאמעק ור' אשר אדלר (בנו ר' ישכר דוב ניצל ונמצא בירושלים).

תורת חסד

מוסד זה נוסד בגלל דרשתו של רבי חיים סופר בעל שו"ת מחנה חיים לרגל הבחרו לרב בקהלת מארגרעטן. הוא נתכבד לפני עזבו את עיר מולדתו בדרשה בבית הכנסת הגדול.

בדרשה זו תיאר את מצבם הקשה של תלמידי החכמים שבפרשבורג והטיח דברים חריפים כנגד עשירי העיר בהוקיעו את אדישותם כלפי תלמידי החכמים שבעיר. זקני פרשבורג סיפרו, שהנהלת הקהלה תיקנה תקנה אחרי דרשה זאת שבימת בית הכנסת הגדול לא תמסר יותר לרב של קהלה אחרת, אך יחד עם תקנה זו גם יסדו אגודה לתמיכת תלמידי חכמים בשם „תורת חסד". היא נוסדה בשנת 1852 בזמן כהונתו של בעל ה„כתב סופר". גברת פאני זוננעפעלד למשפחת קאן נדבה לאגודה שטר גורל שזכה אחרי מסירתו לאגודה בסך 42 אלף גולדן וסכום זה שימש לביסוסה הכספי של האגודה. חברי האגודה מבעלי הבתים שילמו דמי חבר ומהכנסות אלה וקרנות אחרות שנוספו במשך הזמן החזיקה האגודה את תלמידי החכמים העניים שבעיר בתמיכה שבועית קבועה ששימשה יסוד לפרנסתם למען יוכלו להקדיש את עצמם ללמוד תורה.

הנתמכים היו מתאספים באחד מאולמי הקהלה שנמסר לאגודה ולמדו את שעוריהם בצוותא.

חברת פועל צדק

חברה זו היתה חברת משניות. ערב ערב בין תפלת מנחה ומעריב נלמד פרק משניות לעלוי נשמות חבריה שנעדרו. בין רבני האגודה היה רבי יהודה פראנקפורטר, רבי אברהם פראגר, רבי אלעזר עהרנטריי, רבי משה גולדשטיין ולבסוף הדיין רבי ישעיה קאליש. מבין עסקני האגודה היה ר' יהודה לוי שניהל את עניני האגודה משך 56 שנה. בשנת 1937 חגגה האגודה את יובל המאה לקיומה והוציאה ספר יובל שהיא תרומה חשובה לתולדות היהודים בפרשבורג. החברה החזיקה גם בית כנסת מיוחד ברחוב היהודים.

נחלת עזריאל

מוסד זה היה מיסודה של משפחת רוזנבוים לזכרון אביהם ר' עזריאל ליטש רוזנבוים. כשלושים שומעים השתתפו בשעורים יום יום. מגיד השעורים היה רבי יהודה פליישמאן.

אוהבי תורה

באגודה זו התאגדו סוחרים שלמדו בנעוריהם בישיבות כדי ללמוד בצוותא גמרא. הדיין רבי ליב רובינשטיין היה מגיד השעורים. אחרי פטירתו המשיך בשעורים הדיין רבי שמעון ליבוביץ, אחריו רבי יעקב סנידרס (נמצא בשוויץ). עסקני השעור הזה היו ר' יעקב קויט, רבי משה וויס (אביו של הרב ד"ר הלל וויס) ור' יוסף וואטיץ. מעון השעורים היה על יד חברת הש"ס.

אגודת רעים

נוסדה בשנת 1904. היא היתה מעין מועדון של ילידי פרשבורג תלמידי הישיבה, שבו התכוננו לשעוריהם. האגודה נוסדה ע"י רבי יהושע שיל (שהיה אחר כך רב בקהלת פעזינג) ורבי יעקב זינגר (אחר כך רב בסאמורין), רבי ד"ר הלל וויס (אחר כך רב בוינר־נוישטאט), יצחק ליכטנפעלד, ר' אהרן גולדשטיין, ר' דוד זינגר, ר' מיכאל טויבר ורבי ברוך קונשטאט (אח"כ רב בפולדה ועתה מראשי הישיבה „קול־תורה" בירושלים).

עץ חיים

שעור תלמודי זה נתארגן בשנת 1911 ע"י העסקנים ר' דוד קסטנר, ר' מרדכי פירסט ור' דוד קוט. החידוש בשעור זה היה, שלא נקבע בו מגיד שעור קבוע, אלא משתתפי השעור, שכולם היו תלמידי חכמים התחלפו מדי פעם בפעם בהרצאת השעור. השתתפו בשעור זה כמרצים: רבי גרשון גולדשטיין, רבי חיים רוזנצווייג, רבי שמעון רייזנר, ר' עזריאל מאיר ענגל, ר' דוד קוט, ר' עמנואל קוט, אדולף כהן, ר' דוד קסטנר ורבי הלל ווינברגר, שהיה אחר כך רבה של קהלת סערדהעלי.

חברת דרכי אמונה

חברה זו נוסדה בשנת תרפ"ג (1923), מבין חברי צעירי מזרחי ע"י רבי משה גולדשטיין. בתכניתה היתה לאחד תורה ומלאכה. כמה מחבריה עלו ארצה. חברות אחרות עם תכנית של למוד תורה היו: מהדרי התלמוד, שסיימו ש"ס בכל שנה, אוהבי תורה ועוד.

מוסדות צדקה וחסד

בית החולים היהודי והחברה קדישא

החזקת בית חולים יהודי היתה, לפי מסורת הקהלות באונגריה. מתפקידיה של החברה קדישא. באופן מיוחד היתה מוטלת על החברה קדישא הדאגה לטיפול בחולים עניים שאמצעיהם הדלים לא הספיקו לשכר רופאים ותרופות. למעשה קדמה

החברה קדישא לכל ארגון אחר של קהלה יהודית, וממילא היה הטיפול בעניים בידיה.

בגיטו יהודי פרשבורג יודעים אנו על רופאים יהודים כבר בגיטו הישן שהיה בתוך חומות העיר. בשנת 1512 היה רופא יהודי מכובד שהמלך גם שיחררו מחובת הלבוש היהודי, אלא שאזרחי פרשבורג כפו עליו את הלבוש והדבר גרם למחלוקת בינם לבין המלך. יש להניח שעם הדאגה לרופא בגיטו הישן היתה גם דאגה לטיפול בחולים עניים. על קיום בית חולים לפי הוכחה דוקומנטרית, יודעים אנו רק משנת 1710 מראשית התישבותם של היהודים על השלוסגרונד והצוקרמאנדל. בית חולים זה שימש בחלקו גם ל„הקדש", אכסניה לאורחים עוברים ושבים. הצורך בבית חולים הוכח מיד: בשנת 1713 פרצה מגפת הדבר בעיר ומספר קרבנותיה בפרשבורג עלה ל3860 נפש ומבין היהודים מתו 409 נפש. באותו זמן שימש בפרשבורג הרופא היהודי יוסף בן אברהם שטעלא שחיבר את הספר הרפואי „תוצאות חיים". ואמנם עוד לפניו ידוע רופא בשם מרדכי הרופא שנפטר בשנת 1709. הרופא מרכוס מנצר (או מנצל) שהיה תלמיד חכם וגם עסקן החברה קדישא נפטר בשנת 1730. הרופא מיכל נפטר בשנת 1735. הרופא הירשל למד וגמר רפואה באוניברסיטת האלע והיה מטובי הקהלה ועסקן בחברה קדישא. נפטר בשנת 1744. הרופא ישראל ולמרין גמר רפואה בפאדואה. ידועים עוד הרופאים מיכאל, מרדכי, זלמה, ובשנת 1764 מרדכי הרופא בנו של רבי משה חריף האב"ד. הוא השתלם (כנראה אחרי שעזב את פרשבורג) בביטצוב אשר במקלנבורג ושם קיבל את התואר דוקטור. בשנות השבעים שימש כרופא ראשי בבית החולים היהודי הרופא ד"ר שמואל ווייס. נולד בקומורן בשנת 1839. גמר גימנסיה ולמד גם בישיבת פרשבורג. היה נדבן ותמך בתלמידי הישיבה. בן 47 היה במותו.

בית החולים החזיק על חשבונו גם שני מטפלים, שעזרו בהגשה ובשרות לחולים.

את הבית הראשון ששימש כבית חולים על הצוקרמאנדל קיבלו היהודים בשכירות ל12 שנה תמורת הלואה בלי רבית של 500 גולדן ריניש מאזרח נוצרי בשם שוואדי. היהודים עדיין לא יכלו אז לרכוש שם נכסי דלא ניידי. ואמנם כשהרכישה הורשתה להם, עבר בשנת 1726 הבית לקנין היהודים. בשנת 1764 רכשו היהודים מגרש גובל כדי לאפשר את הרחבתו של בית החולים. בשנת 1767 בנו בנין חדש, גדול יותר ומרווח יותר מהראשון, במצב זה נשאר בית החולים עד לשנת 1811. בשנה זאת, ערב שבועות, פרצה דליקה במבצר, שהתפשטה בכוון הצוקרמאנדל במהירות גדולה ואחזה גם בבית החולים. הממונה על בית החולים ר' פייביל הצליח להציל את כל החולים למרות מה שבעבודת הצלה זאת קיפח הוא את כל רכושו שעלה באש.

ואמנם למרות שרבים מבני פרשבורג נזוקו קשה ברכושם ניגשו תכף למגביות ואיסוף תרומות לבנין בית החולים מחדש. כעבור שלשה שבועות יכלו כבר לגשת לבנין. רבי בער פרענק הנציח את התורמים והמנדבים בלוח זכרון אומנותי. הבנין החדש עלה 30 אלף גולדן במטבע וינה.

בשנת 1831 פרצה בפרשבורג מגפת החולירע שלא פסחה גם על הקהלה היהודית. ובית החולים הפך לבית חולים אפידמי.

כדי לתת לחולים עניים אפשרות הבראה ורבים היו העניים שנזדקקו לכך, הטילה הקהלה בשנת 1841 מס מיוחד על חבריה לצורך החזקת בית החולים.

במשך הזמן תקנו את בדקי בית החולים, שיכללוהו לצרכי הזמן החדש ולהתקדמות המדע הרפואי.

בשנת 1893 נתמנה ד"ר יעקב פישר לרופא הראשי של בית החולים. הוא היה גם עסקן חשוב. פעל ועשה הרבה גם למושב הזקנים והיה נשיאו של מוסד זה. הוא הקים על יד בית החולים מוסד לחינוך מטפלות יהודיות בחולים, מוסד שהיה לברכה לבית החולים.

עם גדולו של הישוב היהודי בפרשבורג, נעשה בית החולים צר מלמלא את תפקידו ובשנת 1910 כבר התחילו לעורר את הצבור היהודי ואת הנהלת החברה קדישא לצורך להרחיב את בית החולים או לבנות בנין אחר במקומו גדול יותר ומתאים יותר. נעשו גם צעדים בכוון לכך, אך עם פרוץ המלחמה בשנת תרעד נתעכבו הפעולות. בזמן המלחמה עבר בית החולים לרשות הצבא ושימש כבית חולים צבאי.

בשנת 1919 נתמנה ד"ר יעקב עסטרייכר לראש הרופאים בבית החולים. מלבד טיפולו בחולים נכנס ד"ר עסטרייכר במסירות נלהבת לתעמולה לטובת בניית בית חולים חדש. הוא קיים ישיבות עם הנהלת החברה קדישא ועם אישים אחרים אך הענין לא התקדם במדה הדרושה. הדעה הכללית היתה, שאם ניגשים להקמת בית חולים חדש, הוא צריך להיות למופת וראוי לשמו מכל הבחינות, ולכך לא היה הכסף הדרוש.

בשנת 1921 נתארגנה, על פי יזמת יחידי סגולה, „אגודת בית חולים יהודי" ובראשה נבחר אחד היוזמים מר יוסף פישר הצעיר. האגודה התחילה לחפש מוצא לכספים אך בינתים הורגש בכל החריפות מחסור בבית חולים מודרני. בית החולים הישן היה גם מיושן והיה יכול לשמש רק למחלות פנימיות. הוא לא היה מוכשר לנתוחים ולבדיקות חימיות. אמנם הודות למסירותם של רופאים אחדים כגון ד"ר מוריץ גוימאן כמנתח כללי וד"ר הוגו רוטי מנתח מומחה למחלות נשים וד"ר געזא פיש, רופא עינים מובהק, הכניסו שכלולים מסוימים והכשירו אותו גם לנתוחים והם גם ביצעו את הנתוחים הקשים ביותר בהצלחה רבה, אך בכל זאת היה הבית גם בסדוריו בפנים מיושן מאד ועשה רושם של שריד מימי הבינים.

הברה קדישא היתה לפי תקנותיה אוטונומית ובלתי תלויה בועד הקהלה, אעפ"י שהיא פעלה בתוך מסגרת הקהלה. היחסים בין החברה קדישא ובין הקהלה היו כשני מוסדות העומדים זה על יד זה ועל פי רוב היו חלק מעסקני הקהלה גם עסקני החברה קדישא ונאמניה.

מנהגי החברה היו כמנהגי החברות שבכל הקהלות בישראל בשנוי קטן. עד שבחברות בשאר הקהלות יום החברה קדישא הוא בז' אדר, נקבע בפרשבורג משנים קדמוניות ל"ג בעומר כיום החברה קדישא. יום לפני ל"ג בעומר היה יום צום לחברי החברה וכל החברים היו מחויבים לבקר בבית הקברות. בל"ג בעומר התקיימה סעודה והרב דמתא דרש בה דברי תורה ואחרי זה נתקבלו החברים החדשים. לחברי החברה היו זכויות מסוימות ובשבת שלפני ל"ג בעומר היתה זכות לכל חבר לעלות לתורה. חוקרי טעמי מנהגים משערים שבחירת יום ל"ג בעומר

ליום החברה קדישא נובעת מזה שלפי המסורת פסקו בו ביום למות תלמידי רבי עקיבא ועשוהו יום טוב. אנשי החברה קדישא היו מתנדבים ובתקופה הנדונה הצטיינו בעבודתם המסורה חברי ההנהלה ר' דוד קרויס, ר' עזריאל מאיר ענגל, ר' אברהם קונשטאט, ר' יעקב קוויט וזיגמונד רוזנברגר. חברי המועצה היו: ר' חנוך בעק, ר' משה פריי, ר' יהודה גרינוואלד ר' משה גלבער, ר' אהרן גרינהוט, ר' יוסף קליין, ר' שמואל שטרנפעלד, ר' משה וואסרפוגל, ר' משה וויס (אבי ר' הלל).

בשנת תרצה (1935) אחר פטירתו של ר' דוד קרויס נבחר ר' עזריאל ענגל כראש החברה קדישא. עם בחירתו נכנס גם ענין בית החולים לשלב מעשי יותר. כאיש מעשה הבין שלשם ביצוע משימה גדולה זו של בנין בית חולים משוכלל בכל השכלולים, יש צורך באיחודם של כל יהודי פרשבורג וברתימתם של עסקני הקהלה הניאולוגית בעבודה זו. מטבע הדברים לא היה זה עניין קל. קנאי המסגרת האורטודוכסית, התנגדו בכל תוקף לחידוש זה. הם גם ראו בכל התכנית של בנין גדול ומשוכלל דבר שלמעלה מכחות בני פרשבורג וקראו לכל התכנית אוטופיה. בכל זאת הצליח ר' עזריאל להתגבר על קשיי זה גם לשביעת רצונם של הקנאים.

המסגרת של „אגודת בית חולים יהודי" נשארה קיימת ואנשי הניאולוגים נכנסו כחברים לאגודה זו באופן אינדיוידואלי ואלה, כחברים לאגודה היו חברים עם זכויות שלמות כמו יתר חברי האגודה מצד האורטודוכסים. יחד עם זה הבטיח ר' עזריאל את האופי האורטודוכסי של בית החולים במדה מספיקה. הובלטה גם תלותה של אגודת בית החולים בחברה קדישא בעניינים פנימיים. ועדת הכשרות נתמנתה ע"י החברה קדישא של הקהלה החרדית. בכל עניני דת נקבעה ההכרעה לביד"צ של הקהלה החרדית וגם ההנהלה האדמיניסטרטיבית של בית החולים נבחרה באופן יחסי לכחות החברה קדישא ואגודת בית החולים.

חברי האגודה ועסקניה היו מבין עשירי העיר בפרשבורג. מנהלי בתי חרושת ובנקאים, כמו דירקטור ד. טרעביטש, דירקטור ש. לאופר, אלכסנדר געשטטנר, דוד קרויס, יוליוס קאנן, ד"ר עאוגען ליכטנר, מקס שטיין, אלבערט פורבאט, מרכוס פרנקל, יוסף פישר הקשיש, יוסף פישר הצעיר, ד"ר ארפאד קונדור, ד"ר ליאו שיפוש, עדע שלנגר, הייניריך שטאהלר, ד"ר ויקטור שטיין, ד"ר שלמה שטיינר, ד"ר ברוך טומשוף וברנהארד וויס.

לשלב ביצוע הגיעו העניינים כאשר הצליחו להשיג את תרומת הג'וינט בסך 10000 דולר. קנו מגרש יפה במורד ההר והעבודה התחילה בקצב מזורז. הבנין עלה לחמשה מליון כתרים טשכיים וביג בתמוז תרצא (28 יוני 1931) נחנך בית החולים החדש ע"י הרב הראשי רבי עקיבא סופר.

הקהלה תרמה גם היא את חלקה ולרגל חגיגת יובל השמונים של נשיא הריפובליקה הפרופ' מסריק, הפרישה הקהלה 250 אלף כתרים טשכיים לקרן קיימת שפירותיה יהיו קודש להחזקת בית החולים. ה„יודישע פאמיליענבלאט" הוציא גליון חגיגי לרגל המאורע ובו תולדות הרופאים היהודים בפרשבורג, דברי ימי בית החולים היהודי בפרשבורג ועוד מחקרים אחרים הקרובים לנושא זה.

להנהלה הראשונה של הקורטוריום של בית החולים נבחרו: כנשיא, ר' עזריאל ענגל, כסגניו מקס קאנן ודירקטור פפייפר, לחברי הנשיאות: יוסף פישר הצעיר, שהיה מקודם ראש האגודה של בית החולים היהודי, יעקב דושניץ, יעקב הרצוג,

מוריץ ווסרפויגל, בערטאלאן באאן, ציר המדינה דירקטור גשטטנער, פריץ ליפקוביץ, הציר ד"ר רייז יוליוס, ד"ר ליאו שיפוש היינריך שטאהלר, ד"ר ויקטור שטיין, שמואל שטרנפלד וארטור שטיינר.

לוועדת הכשרות נכנסו: רבי יוסף אהרן פרנקל, רבי יוסף לפקוביץ, ר' יעקב קוויט, ר' מרדכי גלבר ור' משה ווייס.

ירוחם יתום

מגיפת החולירע בשנת תקצ פגעה קשה בישוב היהודי בפרשבורג, רבים ממפרנסי משפחה ניספו במגיפה ומשפחותיהם נשארו ללא דואג ומפרנס. האסון פגע במיוחד ביתומים הקטנים והדאגה להם נתעוררה בכל חריפותה. עמדו עסקני הקהלה וארגנו אגודה להחזקת היתומים. נשיאי החברה היו לאבות היתומים. אם נשאר איזה הון נכנסו נשיאי החברה כאפוטרופסים, המשיכו לנהל את העסקים ולטפל בהון שיכניס פירות ורוחים. את היתומים השאירו על פי רוב אצל האם, אם היתה בחיים ויתומים שנשארו בלי אב ואם נמסרו לאלמנה שטפלה בעצמה עם יתומיה היא בתמיכת האגודה. הכנסות האגודה נבעו מכמה מקורות שהקהלה קבעה: היא עצמה התחייבה ל־500 גולדן לשנה, אך נקבע גם אחוז מסוים ממס השחיטה, חצי אחוז מהכנסות רח"ש (מס־נשואין) ושלשת רבעי גולדן מס בריתות מילה. מס זה היה מוטל על הסנדק. גם מירושות גבתה הקהלה אחוז אחד לטובת החזקת היתומים. סודר גם ששני חדשי השנה אלול ותשרי היו קודש לאיסוף כספים בכל בתי הכנסיות שבעיר למטרה זאת. על אגודת בית היתומים, אשר תקנותיה אושרו ביום כח טבת תקצב על ידי החתם סופר, היה לדאוג לא רק לפרנסת הילדים, הלבשתם והנעלתם ולחינוכם בדרכי התורה, אלא גם להכניס לחיים פרודוקטיביים ע"י לימוד מלאכה או משלוח יד אחר.

ראש העסקנים באגודה זו בהוסדה, היה ר' שמואל גוטמאן, גיסם של פרנסי הקהלה פאפנהיים ובטלהיים אף הוא עשיר ובעל עסקים גדולים. בהיותו חשוך בנים נכנס הוא בכל מרצו והתלהבותו להיות אב ליתומים ובמשך כל חייו מילא תפקיד זה למופת.

כשלושים שנה נמשך הנוהג הזה ובהתפתחות הישוב והתבססותו הכלכלית, ראתה האגודה אפשרות לחנך את היתומים במרוכז. הקהלה העבירה את אחד מבתיה למטרה זו, מינתה מנהל למוסד והיתומים חונכו ביחד.

אחד מעסקני האגודה ונשיאה משך שנים היה אלכסנדר גשטטנער שתרם מגרש בניה גדול לטובת בניית בית יתומים. בשנת תרצ יובל המאה ליסוד האגודה, מצאו עסקניה והקהלה שהמוסד עמד בפיקוחה, שהמגרש אינו מתאים לצרכי בניית המוסד ואחרי שהקהלה קנתה מגרש מתאים יותר, מכרו את המגרש הראשון ובכסף פדיונו בנו על מגרש הקהלה בנין מפואר ומתאים לתפקידו. להחזקת היתומים שימשו דמי חבר ותרומות וגם הקהלה הקציבה תמיכה שנתית מתאימה. בזמן חנוכת הבית היה נשיא האגודה מרכוס פרנקל, ששימש בתקופת כהונתו של גשטטנער כסגנו. פעילים אחרים היו איזידור קנופף, שנדור רייס, ד"ר שלמה שטיינר ויוסף פישר. עד סוף המלחמה היה מנהל המוסד ר' צבי רוזנברג ואחריו נתמנה רבי חיים רוזנצווייג.

התמחוי

נוסד ביום 31 במאי 1891 ע"י הרופא ד"ר ליאופולד שטיין. בסוף שנות השמונים הוא נבחר גם להנהלת הקהלה וקיבל עליו את התפקיד של ראש הועדה לעזרת עניים. הוא השתדל בכל כחו להחדיר את הרעיון שלא רק עצם התמיכה נחוצה, אך יש להקפיד גם על צורתה, שלא תהא מעלבת כי אם מלווה בסבר פנים יפות. לשם כך הציע תכניות שונות ליצירת מוסדות סוציאליים, הוא לא הצליח לבצע את תכניותיו במסגרת הנהלת הקהלה והתחיל לפעול מחוץ למסגרת זו. כשלב ראשון ארגן אגודה להחזקת תמחוי והוא נבחר לנשיאה. אתו נבחרו להנהלת האגודה י. גוידושעק, הרמן שטיינר, משה פריי, יואחים פורנהיים וישראל ווייגר, אחרי שנאספו תרומות במדה מספקת נפתח גם המוסד במחסן הרהיטים של מר ישראל ווייגר שהעביר את המחסן לטובת המוסד שלא על מנת לקבל פרס.

כדי למנוע מהנזקקים לתמחוי את ההרגשה המעליבה של אכילת נהמא דכסופא, גבו תשלום סמלי מינימלי עבור האוכל וכבר בראשית פעולת התמחוי הוגשו משמונים עד מאה ארוחות־צהרים יום יום. בשנת 1900 צירפו לתמחוי מחלקה מיוחדת לסטודנטים של בתי הספר התיכוניים ו־250 סטודנטים נהנו במחיר זול ממפעל זה. בשנת 1902 העביר מנהל בית הספר העממי של הקהלה מר וילהלם כהן סידור מקביל גם לתלמידי בית הספר העממי העניים. להם הוגשו הארוחות (מרק, בשר וירקות באיכות טובה) בתוך כתלי בית הספר במחיר מינימלי.

הארוחות לעניים נתרבו בשנות המלחמה ל־250 וגם ל־400 ארוחות ליום.

במשך השנים נצטרפו למפעל התמחוי עסקנים חדשים כמו אלואיס גרוסמאן, דוד נס, הייגריך שטרן, אלפרד סוחי, זיגמונד ילוביץ, דוד קאנן, זיגמונד כהן, ליאופולד ליטרסדורפר, סלומון שטיינר, נתן רוזנצווייג, פריץ ליפקוביץ ופרידריך סיטש (זונגפלד).

בשנת 1937 הקימה האגודה בנין נהדר ברחוב החתם סופר, מול בית הכנסת הגדול על מגרש שהעיריה מסרה לאגודה במחיר זול. בזמן בנין הבית היה נשיא התמחוי הציר ד"ר יוליוס רייס וד"ר מוריץ פליישהאקר היה סגנו.

בחנוכת הבית ביום 12 לנובמבר 1937 הוציא השבועון „אללגעמיינע יידישע צייטונג" תוספת מיוחדת.

מרפא לנפש

למרות שהקהלה החזיקה בית חולים משלה, היא לא יכלה לדאוג לאישפוזם של כל החולים. רבים שנתקבלו בבתי חולים פרטיים וכן חולים יהודים מערים אחרות וביחוד חולים, שהיו קשורים בקופות חולים הממשלתיות היו גם נאלצים להתקבל לבתי החולים הממשלתיים. את הדאגה למאכלי כשר בשביל חולים אלה, קיבלה על עצמה אגודת „מרפא לנפש" שנוסדה לשם כך. הנהלת בית החולים הממשלתי נאותה להקצות בבית החולים עצמו את חדרי המטבחים וגם השתתפה בתקציבם כמו למטבחיה היא. ואמנם את הציוד המודרני ואת ההפרשים בהחזקת המטבח בין כשר ללא כשר, נשאה האגודה „מרפא לנפש".

האגודה נוסדה בשנת 1867. בזמנים שונים סיפקה האגודה למעלה ממאה ארוחות וביחוד רבה הדרישה בימי פסח שכל החולים הקפידו על איסור חמץ.

מבין עסקני האגודה הצטיינו במסירותם רבי מנחם אהרן גולדשטיין, זיגמונד רוזנבוים, ר' יהודה גרינוואלד ולודוויג כהן.

בית יתומות

מוסד זה נוסד בשנת 1893. מיסדיו היו: ד"ר ליאופולד שטיין, היינריך ברגר וד"ר מוריץ פאסויער, אנטוניה ואיגנאץ לייטסדורפר ומ. צ. בטלהיים. אספו תרומות וקנו ברחוב עדל בית בן שתי קומות ובו שכנו את המוסד.

בזמן האחרון עמד בראש המוסד הציר ד"ר יוליוס רייס כנשיא, זיגמונד פורנהיים, ד"ר שלמה שטיינר ונתן רוזנצווייג כחברי הנהלה.

מושב הזקנים

עוד בשנת 1869 נוסדה, ביזמתו של בנדיקט פריישטאט, אגודה לשם יסוד מושב זקנים, בין התורמים הראשונים היתה החברה קדישא שתרמה סך 4000 פלורין. הפילנטרופ ישראל אברהם נתן תרם גם הוא סך 6000 פלורין. בניית המוסד והפעולה המעשית התחילה רק בשנת 1894. כשנתיים לפני כן קנה ראש הקהלה יואל וואלף מעירית פרשבורג בית ברחוב מריה טרזיה אשר בווידריץ במחיר 7510 פלורין בשביל הקהלה אבל שלמו מכספו הפרטית. עי"כ נוצרה האפשרות לגשת לביצוע וביום 18 באוגוסט 1894 נמסר הבית בחגיגיות רבה לתפקידו עם שמונה זקנים.

עם פתיחת המוסד התחילו גם מנדבים אחרים לתרום סכומים שונים. היו שתרמו בתים אשר הכנסותיהם הוקדשו להחזקת המוסד. אלכסנדר גשטטנער, נדב את בניית בית הכנסת במוסד.

ההנהלה הראשונה היתה מורכבת מה"ה הרופא ד"ר יעקב פישר, הרמאן שטיינר ויצחק הרצפעלד.

בשנת 1931 הוסיפו קומה על הבנין דבר שנתאפשר ע"י מאמציו של יוליוס קאנן. הוצאות הבנין נתכסו ע"י תרומות מה"ה מיכל קאנן, עמיל פופפער ואלברט גשטטנער.

מושב הזקנים הכיל 35 חדרים, שתי מטות בחדר. אולם אוכל גדול וארבעה חדרי אמבטיה. בתקופה האחרונה פעלו בהנהלה: עמיל פופפער כנשיא, אלברט גשטטנער, ד"ר שלמה שטיינר, ונתן רוזנצווייג כחברי הנהלה.

לשאר המוסדות לא נדרשו בתים מיוחדים, הם פעלו כאגודות צדקה ע"י גבאי צדקה. אגודות כאלה היו:

אגודת פיקוח נפש

נוסדה עוד בראשית התישבותם של היהודים על השלוסגרונד. היא דאגה לחולים עניים שלא היו זקוקים לבית חולים. היא גם השאילה כלים סניטריים ודאגה למכשירים אורטופדיים לנזקקים להם שמבין העניים תושבי פרשבורג. עשרות בשנים פעלו באגודה זו היינריך פרנקל, אלפרד סוחי, ישראל זינגר, ר' מנחם אהרן גולדשטיין, ר' מיכאל טויבר, גרינהרט (נפטר בבני ברק) ושימרלינג.

אגודת מנחם אבלים

אגודה זו נתקיימה למעלה ממאה שנים. היא דאגה לעניים בימי אבלם (במשך ימי השבעה). לפי תקנותיה הוכנסו לכל בית אבל שתי קופסאות אחת פתוחה עם סכום כסף ואחת ריקה וסגורה. התורמים מבין מנחמי האבלים שלשלו את תרומותיהם לפי ראות עיניהם לאחת הקופסאות והאבלים רשאים היו להשתמש בכסף שבקופסא הפתוחה או להכניס את הכסף שנאסף שם גם כן לקופסא הסגורה. כדי שלא להכיר מי מהאבלים השתמש בכסף ומי לא, נפתחה הקופסא הסגורה רק אחרי כמה מקרי אבילות. עסקני האגודה היו: ר' משה גלבר ור' יהודה גרינוואלד.

מוסד לגמילות חסדים (וואלטעטיגקייט)

נוסד בשנת 1903. מטרתו היתה להמציא לסוחרים זעירים הלואות גמ"ח בלי רבית. לפי דין וחשבון של המוסד משנת 1926 והיה זה ליובלו ה־25, נתן המוסד הלואות בלי רבית ל־250 איש בסך 250.000 כתרים טשכיים ובמשך השנה נתקבלו תשלומים על הלואות קודמות בסך 160.000.

ההנהלה היתה בזמן האחרון: עמיל פופפער נשיא, ד"ר יוליוס רייס, מוריץ וואסר־פוגל, אוסקאר אדלר, ר' מרדכי פירסט, אדולף היימאן ושמואל למברגר.

אהבת חברים

אגודה זו תמכה בעניים צנועים במאורע של שמחה או ח"ו תוגה. נתנה עזרה ליולדות, לנשואין ועוד.

פעלו עוד כמה אגודות במטרות דומות, כמו אגודת סנדקאות, בקור חולים, מחלקי עץ בחורף, עניי עירנו, לחם־וחלב, תומכי אלמנות, "הכנסת כלה" "עזרה בצרה" (הילפע אין דער נוט), מלביש ערומים, תומכי אורחים הגונים, עוזר דלים, אגודת קייטנות לתלמידי בתי הספר ועוד כמה אגודות וביחוד אגודות נשים.

האגודה השתופית לאשראי (קרדיטגענאסענשאפט)

למרות שהיו בפרשבורג מוסדות כספיים מיסודם של יהודים ובהנהלתם והשפעת היהודים היתה גדולה גם על מוסדות כספיים כלליים ומלבד אלה היו גם קופות גמ"ח שונים, הורגש בכל זאת הצורך במוסד צבורי שיהודי מן המעמד הבינוני יוכל לראותו כמוסדו הוא ולהשתמש בו לצרכיו הכספיים הקטנים שהמוסדות הגדולים לא נזקקו להם ברצון. הצורך במוסד כזה נעשה חיוני ביחוד אחרי שנות המשבר בעקבות מלחמת־העולם הראשונה.

מוסד כספי יהודי קואופרטיבי כזה נוסד בשנת תרפט (1929) בעזרת הג'וינט האמריקאי והודות לעבודתו המתמדת של מר יוסף בלום, שהיה אחר כך גם מנהלו.

בין העסקנים של המוסד היו מכל השכבות ומכל הזרמים הפוליטיים של יהודי פרשבורג. הצטיינו במסירותם לעניני המוסד ביחוד ר' אהרן קמפנר ולודוויג בוכוואלד.

בתי כנסת ובתי מדרש

עוד בראשית התישבותם של יהודי פרשבורג על השלוסגרונד והצוקרמאנדל,

קיבלו רשיון להחזקת שני בתי כנסת. עם גידול הישוב גדל גם מספר בתי הכנסת שבעיר.

בשנת 1844 מנה הישוב בפרשבורג 22 בתי כנסת ואז גרו עוד היהודים בישוב צפוף בשני רחובות לבד. ואמנם היו בתי כנסת אלה קטנים והצפיפות בהם היתה גדולה.

בית הכנסת הגדול

בשנת תרכג בנו בית כנסת גדול ומפואר מתאים לגדלו של הישוב ויכלתו הכספית בזמן ההוא. על יד בית כנסת גדול זה המשיכו בתי הכנסת הקטנים להתקיים ומתוך הרגל של דורות וגם מטעמים אחרים העדיפו יהודי פרשבורג ברובם לקבוע מקום תפלתם בבתי הכנסת הקטנים. היו בין בתי כנסת אלה גם בתי מדרש בהם נתקיימו שעוריהם וגם התפלה נערכה בהם בזמן מתאים יותר לסוחרים ועמלים ששעתם בבוקר מצומצמת.

בבית הכנסת הגדול היו התפלות ברוב עם רק בשבתות וימים טובים וכדי למשוך קהל, נערכה בו התפלה בשבתות בבוקר יותר מאוחר מאשר בבתי הכנסת הקטנים, שהתפללו בהם בהשכמה. בבית הכנסת הגדול גם העמידו חזן מטיב נגן ומנעים תפלה. בין החזנים המפורסמים שהתפללו בבית הכנסת הזה נימנים: יוסילי קאקאש, עליו התלוצץ בעל ה"כתב סופר", שהוא בעל זכרון נפלא וזוכר את כל השיבושים וצרופי מלים עם־הארציים משנים קודמות. אחריו הנעים זמירות יוסילי רוזנבלאט. הוא נתפרסם כאחד החזנים הגדולים. מכאן עבר לתחנת בינים להאמבורג ומשם יצא לכבוש את עולם החזנות באמריקה, נפטר באופן פתאומי בירושלים, אחרי שביום שלפניו עבר לפני התיבה בחורבת רבי יהודה החסיד.

אחריו נתקבל לחזן אברהם שבצקין שעבר גם הוא לאמריקה ובשנות השואה השתדל הרבה להצלת בני פרשבורג מגיא ההריגה. החזן מרוקו שהיה תלמיד חכם, שבא אחריו, עבר מפרשבורג לאמשטרדם ושם פגעתו השואה הי"ד. החזן שטרן שבא אחריו, בעל קול אדיר ונעים, עבר לאנגליה. במדת מה היו חזנים מנעימי תפלה גם השוחטים. מהם ר' דוד פעטמאן, ר' נחום צבי הופשטטר, ר' שרגא קארפפען (הנמצא בירושלים), ר' ליב יוסף ווייגהורן שהתפללו בבית הכנסת הגדול. כפי שכבר הזכרנו שימש בית הכנסת הגדול זמן רב מטרה להתקפותיו של רבי עקיבא יוסף שלזינגר בגלל מגדלו. ה"אלגעמיינע יידישע צייטונג" של פילפסון הודיע בחנוכתו של בית הכנסת שהכתב סופר סירב לחנוך אותו בגלל המגדל ורק אחרי שקיבל הבטחה שהוא יוסר, נעתר להפצרת ראשי הקהלה לחנכו. לעומת זה נדפסה ב"המעיין" הדרשה של ה"כתב סופר", בה הוא מרים על גס שבבית הכנסת הזה לא שיבו מאומה מהנוהג בישראל. למעשה נשאר המגדל עד עתה.

בית הכנסת בריל

הוא אחד מבתי הכנסת העתיקים שבעיר. בו התפללו מחשובי העדה ופרנסיה וגם רבני העדה ששימשו כרבני בית הכנסת הזה האצילו מהודם על מתפלליו. בית הכנסת נוסד ע"י ר' עזריאל ברילין (בריל) בשנת 1811 כתרומת הודאה שביתו

לא נשרף בשריפה הגדולה בשנה זאת. ואמנם גם בדליקה שבשנת 1913 בה נשרף כמעט כל רובע היהודים, ניצל בית כנסת זה. כרבני בית הכנסת פעלו רבי נטע וואלף ליבר, רבי עזריאל אוברבריים, רבי דוד לאקנבאך ורבי ליב רובינשטיין.

בי"הכ"נ תמימי דרך

הוא מן העתיקים שבעיר. בשנים שלאחר המלחמה העולמית התפתח בית כנסת זה למקום תפלה מרכזי לכל באי שערי פרשבורג מהנוסעים עוברים, כי בו השיגו מניינים גם בשעות שבבתי כנסת אחרים סיימו כבר התפילות. לבתי הכנסת העתיקים יש למנות עוד את בית הכנסת אגרני אשר ברחוב היהודים, את בית הכנסת רפאל — לנטשי ע"ש ר' רפאל קאסוביץ ואשתו לנטשי, בית המדרש של רבי משולם מטיסמניץ והחתם־סופר שתוקן מיסודו אחרי המלחמה העולמית.

מבתי כנסת אחרים יש למנות: בית הכנסת ברחוב וידריץ שלפי המסורה היה מקודם מסגד. בית הכנסת אשר במושב הזקנים מיסודם של אלכסנדר גשטטנער ועמיל פופפער, בית הכנסת לבוב על שם פרנס הקהלה ר' הירש לבוב בזמנו של החתם סופר, בית הכנסת נחלת עזריאל על שם ר' עזריאל רוזנבוים בפרוכטפלאץ, בית הכנסת אשר בתמחוי ברחוב קפוצינר, בית הכנסת אשר ברחוב טורנער, בית הכנסת אשר ביסודי התורה, ברחוב היהודים, בית כנסת של רבי יעקב הירש פרנקל ברחוב היהודים בבית זשיגרא, והיה זה בית הכנסת היחידי בפרשבורג, בו התפללו בנוסח ספרד החסידי.

בית הכנסת ברחוב פרייס קריסטוף שנבנה ע"י הקהלה בשנת תרפג היה לפי גדלו השני אחרי בית הכנסת הגדול. הוא נבנה בסגנון רומאי וחזית הבית לא גילתה שמאחורי פרוזדור העמודים נמצא בית כנסת של חרדים. בבית הכנסת הזה שימש כש"ץ השוחט ר' מרדכי פלדמן.

בית המדרש של הישיבה

אולם ההרצאות של הישיבה שימש כבית תפלה לתלמידי הישיבה עם רבם ולמספר תלמידי חכמים שבעיר. כש"ץ בבית תפלה זה שימש שנים רבות ר' יהודה ליב פעטמאן בנו של השו"ב ר' דוד פעטמאן. שונה היה בית תפלה זה בכמה מנהגי תפלה מבתי כנסיות אחרים שבעיר. מתוך הקפדה מיוחדת לא שינה "החתם סופר" שום מנהג מהמנהגים שהיו מקובלים בפרשבורג לפני בואו לשם, אולם ברשותו הוא, בבית התפלה שלו, הנהיג הוא את המנהגים אשר התאימו לדעתו ההלכתית. בישיבה הקדימו להתפלל ערבית של שבת עוד לפני צאת הכוכבים ובו במקום חזרו לקרוא קריאת שמע אחרי התפלה. בימי הספירה קראו את פרשיות קריאת שמע שלאחרי התפלה לפני הספירה. את הפיוטים לשבתות בהן נקבעו פיוטים וכן בימים טובים אמרו אחרי חזרת הש"ץ. בימים נוראים ובעשרת ימי תשובה, לא שינו ממטבע הברכות. חתמו המברך את עמו ישראל בשלום ולא "עושה השלום" וכן חתמו גאל ישראל ולא "צור ישראל וגואלו".

בתפלת מנחה ביום כפור קטן איחרו להתפלל מנחה ולמרות צבור מתענים, נהגו כדעת הרמ"א (רלב סעיף א') להתפלל תפלה אחת היינו חזרת הש"ץ בקול רם יחד עם תפלת הצבור בלחש.

יש בכלל לציין ממנהגי פרשבורג, ותיקי פרשבורג נהגו לבוא לבית הכנסת אפילו מרחובות מרוחקים מוכתרים בתפיליהם ובבית הכנסת התעטפו בטלית (לפי פסקו של הב"י באו"ח סי' כה סעיף ב'). מפני חשש לעג הגויים החביאו את השל ראש מתחת לכובעיהם.

כשהיתה חליצה בפרשבורג וקבעו מקום לחליצה בין מנחה למעריב, עכבו בכל בתי הכנסת שבעיר את תפלת מעריב עד שגמרו את קביעת המקום משום פירסום.

הדפוס העברי, הספר העברי והעתונות

הדפוס העברי בפרשבורג לא היה מן המקדימים להופיע. יתכן שגרמה לכך קרבת המקום לוינה וגם לפראג, שבהן היו בתי דפוס עבריים, כך שלא הורגש במיוחד חסרונו של דפוס עברי בפרשבורג עצמה.

בשנת 1833 קנה המדפיס הנוצרי אנטון שמיד בעל הדפוס העברי בוינה, את בית הדפוס של שניזעק בפרשבורג, סיפק לו אותיות עבריות והתחיל גם בפרשבורג להדפיס ספרים עבריים. השם אנטון שמיד כבעל בית דפוס שהיה נדפס מסוף שנה זאת גם על דפוסי פרשבורג הטעה כנראה ביבליוגרפים אחדים ויחסו כמה דפוסי וינה לדפוסי פרשבורג, ביחוד כאשר מחברי הספרים היו אנשי פרשבורג. נדמה אמנם שהספר העברי הראשון שיצא מבית הדפוס העברי בפרשבורג היה הספר הקטן, באור מלות ההגיון עם פירוש הרמבמ"ן עם תרגום אשכנזי ויתר באור מאת הר' משה שמואל ניימאן מקיצע שנדפס בשנת 1833. בדפוס זה נדפסו ספרי הרי"ף בשנת 1836 בדברי המלצה של החתם־סופר.

על מקרה מענין של יחס החתם־סופר לאנטון שמיד מסופר ע"י הביוגראף של החתם סופר נכדו רבי שלמה סופר ב„חוט המשולש". וזהו ספור המעשה: בקשר לפסק דין בענין פיסול מטבע, העלה החתם סופר באחת מתשובותיו נגד קביעת השלטונות. מי שהוא שנודע לו על שליחת תשובה זו, הלשין על כך לפני השלטונות וכדי לאמת את דבריו, דרש לפתוח את המכתב שנשלח באותו יום ע"י החתם סופר. הדבר נודע לאנטון שמיד שהיה מנכבדי העיר וגילה על כך לחתם סופר ובעזרתו הצליחו להחזיר את המכתב מהדואר עוד טרם שהספיקו לפתחו ולהעבירו לבקורת. כגמול על מעשה שמיד זה הסכים החתם סופר על הדפסת ש"ס בבלי ע"י שמיד שנדפס אמנם בוינה ועל מסכת ברכות שנדפס בשנת 1830 נדפסה גם הסכמתו של החתם סופר.

מסחר הספרים בפרשבורג קדם בהרבה לדפוס. הוא התחיל עם פתיחת בית מסחר הספרים של אפרים לוי בשנת 1765. בשנת 1809 העביר לוי את בית מסחרו מפרשבורג לפעשט. בשנת 1896 פתח הסוחר והמו"ל הידוע יוסף שלזינגר את בית מסחר הספרים שלו בפרשבורג במקום שהיה פעם בית מסחרו של לוי.

גם המסחר בספרים כלליים ומקצועיים היה בידי יהודים. מאלה הראויים לציון הם: בית מסחר והוצאת הספרים של הרמאן שטיינר ובית מסחרו של וילהלם שטיינר. בית מסחר ספרים אנטיקווארי ומסחר בדברי אמנות של יוסף וואטין. כן יש להזכיר את בית מסחר הספרים של זלמן ליכטנפעלד ובניו לספרי רומ"ל ואת בית מסחר הספרים של אלליגר.

ספריות צבוריות לספרים עבריים ואף לספרות תורנית גרידא, לא היו בפרשבורג.

היתה אמנם ספריה על יד הישיבה, והיא לא היתה כלל מרובת ספרים. היו ספריות פרטיות תורניות. כזו היתה ספריתו של רבי נטע וואלף ובתקופה האחרונה, הספריה של ר' אפרים קייזר.

ספרית יודאיקה היתה לפנים לבית הספר פרעמיר שנחרב ונשרף בשנת תרח (1848). בתקופה האחרונה היתה ספריה עשירה ביודאיקה לאגודת המזרחי. בשנת תרצג יסדה ספרית האוניברסיטה קומנסקי, ביזמת איש פרשבורג שמואל בטלהיים, מחלקה מיוחדת ליודאיקה.

מלבד דרשות השבת שנישאו בתריסר בתי כנסת שבעיר על ידי דרשנים מצוינים ומגידים, — מהם גם נואמים מזהירים, — היה הקהל היהודי בפרשבורג נוהר בהמוניו לשמוע אל דבריהם של אורחים נואמים מהמחנה הציוני ואגודת ישראל שביקרו בפרשבורג מזמן לזמן. בפרשבורג ביקרו ד"ר שמריהו לוין, נחום סוקולוב, מנחם אוסישקין, זאב ז'בוטינסקי, הרב מאיר ברלין, הרב ד"ר אביגדור שעהנפעלד, הרב י. ל. הכהן מימון־פישמאן, הרב ד"ר פרץ חיות, איגנ' ה. שטריקר, ד"ר יצחק ברייער, ד"ר פנחס כהן, הרב כהנמאן והרב מאיר שפירא. האגודות הציוניות ואגודת ישראל היו מזמנים את הקהל גם להרצאות מאנשי המקום וכל זה ביחד היה גורם חשוב לחיי התרבות של הישוב היהודי בפרשבורג. ואולם יהודי פרשבורג לא התנזרו גם מתרבות כללית והיו מבקרים בהרצאות שנערכו ע"י אגודות תרבות כלליים. נתקיימה אגודה לתרבות כללית שהיתה גם יהודית במפורש בשם „אוניטאס" ובראשה עמד ד"ר יוסף לענארד. אגודה זו סידרה הרצאה בכל שבת על נושאים תרבותיים כלליים.

לסיפוק דרישות תרבותיות באה גם האגודה הספורטיבית מכב"י.

האגודה נוסדה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה בשנת 1912 והסתנפה לאגודה הציונית „אהבת ציון" וכאגודה ציונית יצאה להתחרות במשחקי הספורט. מייסדיה היו: רוברט נוימאן, יעקב גרינהוט, עמנואל קורצווייל ועוד. אחרי המלחמה לקח את האגודה תחת חסותו הציר ד"ר יוליוס רייס.

האגודה עסקה בכל סוגי הספורט: כדור רגל, טניס, שחיה והתעמלות. לסוג אגודות אלו יש למנות גם את אגודת הסטודנטים באוניברסיטת קומנסקי שבפרשבורג „אחדות". היא כללה בתכניתה גם עזרה הדדית.

פרשבורג כמרכז רוחני היתה חלוצה גם בשטח העתונות היהודית. רוב העתונים שיצאו לאור בפרשבורג אף על פי שהיו יהודיים כלליים בכל זאת באו כבטאונם של זרמים רוחניים.

הירנוק (Hirnök)

כבר בשנת 1843 הופיע בפרשבורג עתון בשפה האונגרית בשם הנ"ל. הוא נדפס בליטוגרפיה בעריכת יעקב שטיינהרד שהיה אחר כך לרב בעיר אראד.

דער בעאבאכטער (Der Beobachter für Jüdische Interessen) פיר יידישע אינטערעססען

בשפה הגרמנית. התחיל להופיע בשנת 1874 כעתונו של הרב הניאולגי הראשון של קהלת הניאולוגים בפרשבורג הדר. איגנאץ וילהלם באק. הופיע רק שנה אחת.

היהודי

עתון זה הופיע בשפה העברית משנת תרלה (1875) כשנתיים, בעריכת יעקב פישר.

יידישעס וועלטבלאט (Jüdisches Weltblatt)

שבועון בשפה הגרמנית. החחיל להופיע בשנת 1878, בעריכת יוסף וואלטוך ומוריץ דורנבוש, נפסק בשנת 1880. שבועון זה היה שופרו של הקלוב הפולני בשביל היהודים בגליציה ומאחוריו עמד הרב רבי שמעון סופר שהיה ציר הפרלמנט מגליציה.

מאדיאר זשידו (Magyar Zsidó)

בשפה האונגרית. התחיל להופיע בשנת 1892 בעריכת ד"ר היינריך איזראעל ולא האריך ימים.

פרעסבורגער יידישע צייטונג (Pressburger Jüdische Zeitung)

בשפה הגרמנית. התחיל להופיע כדו־שבועון ציוני ביום 18 לספטמבר 1908 בעריכת וילהלם (זאב) שטיינר.

אונגארלענדישע יידישע צייטונג
(Ungarländische Jüdische Zeitung)

עתון זה היה המשכו של הפרעסבורגער יידישע צייטונג והתחיל להופיע כשבועון ביום 1 למאי 1910 בעריכת שמואל בטלהיים. התקיים עד פרוץ המלחמה העולמית בשנת 1914.

יידישע רונדשאו (Jüdische Rundschau)

דו שבועון ציוני בשפה הגרמנית, לא האריך ימים. התחיל להופיע ב־15 ליולי 1919.

יידישע פאלקסציטונג (Jüdische Volkszeitung)

שבועון בשפה הגרמנית. היה עתון יהודי לאומי ערוך ברוח ציונית. התחיל להופיע בשנת 1919 בעריכת ד"ר נחום צובל ואחרי שנה בעריכת ועד מערכת.

יודעא (Judea)

בשפה האונגרית. התחיל להופיע בשנת 1925 בעריכת פטר אויוואר. עבר אחר כך לעיר קושיצה.

יידישע פרעססע (Jüdische Presse)

שבועון בשפה הגרמנית. התחיל להופיע בשנת 1920 בעריכת שמואל בטלהיים כעתון אגודת ישראל והלשכה האורטודוכסית. אחרי זמן קצר עבר לוינה.

יידישע צייטונג (Jüdische Zeitung)

שבועון בשפה הגרמנית. התחיל להופיע בשנת 1922 כעתון אורטודוכסי קיצוני בעריכת שמואל בטלהיים. רק גליונות בודדים הופיעו ממנו.

יידישעס פאמיליענבלאט (Jüdisches Familienblatt)
התחיל להופיע בשנת 1926 כשבועון בשפה הגרמנית בעריכת יצחק משה מילר. השבועון היה ערוך כעתון מזרחי.

אללגעמיינע יידישע צייטונג (Allgemeine Jüdische Zeitung)
שבועון בשפה הגרמנית, בעריכת יצחק משה מילר ודוד גרוס. התחיל להופיע בשנת 1934. התקיים רק שנתים.

יודאיקא (Judaica)
ירחון בשפה הגרמנית להיסטוריה יהודית ספרות אמנות וביבליאוגרפיה בעריכת שמואל בטלהיים. התחיל להופיע בשנת 1934.

זשידובסקע נוביני (Židowskie Nowiny)
עם קנאותם של הסלובקים לשפתם היה צורך להוציא גם עתון יהודי בשפה זו. הוא הופיע כשבועון ושימש את העניינים של המפלגה היהודית בסלובקיה. התחיל להופיע ביום 1 ליולי 1938.

הדרך
עם הפסקת הופעתם של כל העתונות היהודית בסלובקיה הרשו את הופעתו של העתון הדרך בשפה הסלובקית. התחיל להופיע בשנת 1941. עתון זה יצא לאור מטעם המרכז היהודי.

זשידובסקא קולטורא (Židovská Kultúra)
מטעם המרכז היהודי יצא לאור כעתון פריודי בצורת חוברת לדברי ספרות, היסטוריה ודברי מחשבה יהודית בעריכת הרב ד"ר פרידר ודוד גרוס.

זשידובסקא רוצ'נקא (Židovská Roczenka)
היה זה שנתון שנערך ע"י דוד גרוס. התחיל להופיע בשנת 1940.

וועסטניק (Westinik)
גם עתון זה הופיע מטעם המרכז היהודי והתחיל להופיע בשנת 1941 בעריכת ירמיהו נוימאן.

העתונות היהודית טיפחה גם את חקירת תולדות הישוב היהודי בפרשבורג. כיסוד למחקרים אלה שימשו גם עבודות מוקדמות כספר זכרונותיו של זיגמונד מאיר „איין יידישער קאופמאן" וספרו של רבי יצחק וויס „אבני בית היוצר".

בין אנשי פרשבורג שעסקו במחקר תולדות הישוב בפרשבורג יש לציין בשורה ראשונה את שמואל בטלהיים שיזם עוד בשנת 1913 הוצאת ספר גדול על תולדות הישוב היהודי בפרשבורג בשם „קהלה מפוארה". הוא גם הוציא גליון לדוגמה מספר זה שעלה במחשבה. בגליון לדוגמא זה קצת מתולדותיו של ר' קאפל טעהבן. משום מה לא יצא לפועל תכנית זו ונשאר רק הגליון לדוגמא. כשני לבטלהיים נתן כמה מחקרים יפים דוד גרוס והעמיק חקר ביחוד ד"ר מיכאל שאי.

בטלהיים וגרוס עסקו ביחוד בפובליציסטיקה יהודית ויש להוסיף עליהם כפובליציסטים מאנשי פרשבורג את יצחק משה מילר, ד"ר ירמיהו נוימאן, שלמה הורניק, יעקב יואל ברוין ויעקב מאי (אביב).

דוד גרוס (הי"ד)

נולד בפרשבורג וכבר ילדי הגיטו למד גם הוא בישיבה. מצוייד בליטרי היהדות ובידיעות כלליות התצטרף מילדותו לתנועת התחיה והיה לאחד הפובליציסטים הציונים הטובים. היה בעל עט בהיר וסגנון מזהיר. עזר מקודם בעתונו של בטלהיים האונגר. יידישע צייטונג. אחרי כניסת הטשכים לפרשבורג היה חבר המערכת של היידישע פאלקסצייטונג. השתתף ביידישעס פאמיליענבלאט ויחד עם עורכו של זה משה יצחק מילר יסד וערך את האללגעמיינע יידישע צייטונג. הוא ערך בשנות השואה את השנתון זשידובסקא רוצ'נקא. גרוס העשיר את תולדות הישוב היהודי בפרשבורג בכמה מחקרים חשובים. הוא תיאר ביחוד את תולדות הקהלה, את חיי התרבות ומוסדות הקהלה.

ר' יצחק משה מילר

כבחור צעיר הצטרף לתנועת המזרחי והוא היה גם מעוררו ומקיצו מזמן לזמן. עתונו היידישע פאמיליענבלאט אם גם לא היה עתון רשמי של המזרחי, היה בלי כל ספק ערוך ברוחו ועזר הרבה בתעמולת המזרחי. הוא עבד מקודם גם ביידישע פאלקס־צייטונג. עתונו הוא מקור נאמן לתולדות העיר פרשבורג ולתולדות המזרחי באונגריה וטשכוסלובקיה, הוא נמצא עתה בבני ברק.

ד"ר ירמיהו נוימן

בא לפרשבורג ממורביה. היה חתנו של אחד מנכבדי הישוב היהודי בפרשבורג מר קנפלמאכר. היה עתונאי זריז בעל סגנון מלוטש. עסק הרבה גם בעבודת הקרן הקיימת. נמצא בארץ.

שלמה הורניק

בן המזרח שנקלע למערב. סיגל לעצמו את הליכותיהם וניומוסיהם של יהודי פרשבורג, בלי שקהתה בקרבו שנינותם של יהודי המזרח. הצטיין בסגנונו הגרמני הטוב ובתוכן יהודי מקורי.

ד"ר מיכאל (מאקס) שאי

ד"ר שאי נכנס במלוא התלהבותו לחקר קדמות הישוב היהודי בעיר מולדתו. חיטט בארכיונים והעלה כמה מחקרים יסודיים לתולדות הישוב היהודי בה. ד"ר שאי נמצא באמריקה ומשמש כרב של קהלה חרדית ובאוספו שמור חומר רב לתולדות היהודים בפרשבורג.

באיסוף ועיבוד הפולקלור היהודי בפרשבורג, עסקו ש. קומלושי, יוסף גרינספלד הצעיר והרמן לויגגר.

ש. קומלושי היה מראשוני הציונים בפרשבורג. היה חבר ועדת הסדרנים

בועידת המזרחי העולמית בתרסד. במשך כל חייו היה פעיל בעבודה ציונית. את פרנסתו הרויח כסוכן חברת ביטוח ובעבודה ספרותית עסק כחובב. הפיליטונים שפירסם בעתונות היהודית בפרשבורג על מאורעות פרשבורג העתיקה נקראו בהתעניינות מרובה. אוסף פיליטוניו נתפרסם בספר בשם „פרעסבורגער געטטאגשיכטען אונד געשטאלטען".

ג ר י נ ס פ ל ד היה רב צבאי במלחמת העולם הראשונה, אחר כך עבד כפקיד בקהלה החרדית. הוא אסף חומר רב מספורי הגיטו, ההומור שבגיטו פרשבורג, פתגמים שהיו שגורים בפי אנשי הגיטו בשם: פרעסבורגער געטטאבילדער פרשבורג 1932. ספר על ספורי הגיטו בפרשבורג פירסם גם הרמן לוינגר בשם: פרעסבורגער געטטאבילדער. פרנקפורט ע"מ.

עקתא בתר עקתא

ב־11 במרץ 1938 ביום שישי של שבת פרשת זכור, כבש היטלר את וינה. בשבת בבוקר כבר נראו פליטים יהודים בפרשבורג. רובם של הפליטים היתה להם איזו שייכות לעיר או שהם עצמם מוצאם היה מפרשבורג או שהיו קרובים למשפחות שבפרשבורג. במשך השבוע המשיכו עוד לזרום קבוצות של פליטים. על חדירת הנאצים לוינה, הגיבה טשכוסלובקיה בגיוס כללי והיה הרושם שהיא מרגישה את עצמה די חזקה כדי להדוף כל התקפה מצד הנאצים, היא גם עזרה ככל האפשר לאנשי וינה להימלט מצפרני הנאצים.

בחודש מאי 1938 השתתפו עוד היהודים במלחמת הבחירות לעיריות מתוך שאננות ומבלי להרגיש את המתרחש לבוא עליהם. בבחירות האלה הועמדו בכל מקומות הקלפיות קופסאות לאוסף כספים להגנת הריפובליקה והדברים עודדו את היהודים. בברטיסלבה השיגה המפלגה היהודית 3090 קול ושני מנדטים. ד"ר יוליוס רייס יסד עתון של המפלגה היהודית בשפה הסלובקית בשם „ז'ידובסקא נוביני" (Žid. Noviny) שהתחיל להופיע ביום 1 ליוני שנת 1938 ועורכו היה ד"ר ירמיהו נוימאן. בימים 5—6 ליוני (בחג השבועות) נערך בפרשבורג כינוס גדול של מפלגת הכומר הלינקה ואנשי המפלגה הובאו לפרשבורג מכל קצוי סלובקיה. בסוף הכינוס הזה הופצה סיסמא בין הסלובקים: „היהודים לפלשטינה והטשכים לטשכיה".

בסוף ספטמבר בין כסא לעשור גויסה האוכלוסיה האזרחית בכל המדינה וגם בפרשבורג יהודים ולא יהודים יחד לעבודת ביצורים.

אחרי כניסת היטלר לחבל הסודטים של טשכוסלובקיה והסכם מינכן שבא בעקבותיו הרגישו הסלובקים כי באה שעתם והרימו ראש. ב־6 לאוקטובר 1938 נתכנסו לאספה לאומית בז'ילינה והכריזו על אוטונומיה מלאה למדינת סלובקיה. נשאר אמנם עוד קשר בין מדינה אוטונומית זו לבין הממשלה המרכזית אשר בפראג ועדיין נשמרה המסגרת המדינתית כלפי חוץ בטשכוסלובקיה, אבל כלפי פנים נעשתה סלובקיה בהכרזה זו עצמאית לגמרי וליהודיה נפתחה תקופה של גזירות והגבלות וכל יום היתה צרתו מרובה משל קודמו. לא הספיקו להתאושש ממכה אחת וכבר הונחתה על ראשיהם מהלומה חדשה. מפלגת הכומר הלינקה, שקיימה גם „גרדה" (גדודי בריונים), הפיצו כרוזי רעל נגד היהודים. „היהודים הם פשפשים שיש להשמידם" היתה הקריאה. ההסתה נשאה פרי וההשמדה החלה.

בשני לנובמבר 1938 קיבלה אונגריה על פי פסק דין וינה, ניתנה מהיטלר. היא קבלה חלקים חשובים ממדינת סלובקיה, את כל האי שיט, את העיר קושיצה ומחוזותיה וחלק גדול של רוס הקרפטית. חלקים אלה נותקו מסלובקיה וסופחו לאונגריה. הסלובקים במקום להפנות זעמם נגד היטלר, הפנו אותו נגד היהודים. התחילו לפרוץ לחנויות היהודים ולאסור יהודים כבעלי נטיות פרו אונגריות ובפרשת לך לך, בערב שבת ובליל שבת, אספה המשטרה לפי רשימה את כל היהודים שהיו נתיני אונגריה ויחד

אתם יהודים שלא היתה להם נתינות כלל והעמידום על גבול אונגריה. אונגריה לא נתנה להם לעבור את גבולם והסלובקים לא הרשום לחזור למקומם וכך נשארו בשטח ההפקר שבין שני הגבולות עד אמצע דצמבר 1938. יהודי פרשבורג עשו אמנם כל שביכלתם לעזור להם אבל יכלתם לא הגיעה לחלצם ממקומם. הצטיינו בעבודת עזרה ר' חיים דב קאסטנר, האחים היינריך ואיזי שטאהלר ויוליוס קאנן. הם נשארו תקועים במקומם עד שהצליחו לסדר את הקבוצות הראשונות של עליה ב' (העליה הבלתי ליגלית לארץ ישראל) והם היו בתוכן.

באותו זמן נתפס על ידי אנשי הס. ס. שהסתובבו כבר בפרשבורג, ר' יהודה גולדברגר ונסחב על ידם לוינה. הוא הוחזק שם כשלשה חדשים והוחזר לפרשבורג. אך הצליח בעוד מועד לצאת את גיא ההריגה ולהגר לאמריקה.

יהודי פרשבורג לא העיזו כבר מאז לצאת מבתיהם עם ערוב היום. ההתנפלויות והפגיעות ביהודים היו כבר לשיגרה.

ביזמת המרכז הציוני נתאספו נציגי כל המפלגות היהודיות לפגישה, לטכס עצה כדי לקדם את פני הרעה. בפגישה זו נבחרה ועדת פעולה בשם ועד הצלה ובה נכנסו ד"ר אוסקאר (ירמיהו) נוימאן, הגברת גיזי פליישמאן, מטעם הציונים; ד"ר שלמה שטיינר וד"ר ישכר דב (בעלא) בער מטעם המזרחי; אלחנן שוארץ וד"ר קארל רוזנבוים מטעם אגודת ישראל. אחרי שד"ר בער נאסר ע"י המיניסטר שאנו מאך כנקמה על שניהל נגדו פעם משפט וחויב בו למאסר, בא ר' יצחק משה מילר במקומו.

ועד הצלה זה, התקשר עם אחד המיניסטרים ד"ד סוקול, שהסכים מטעמים שונים, להודיע בחשאי מזמן לזמן על הגזירות המתרחשות לבוא שלא יבואו כחתף בלי כל אפשרות לבטלן או לרככן.

ב־13 במרץ 1939 נכבשו ע"י היטלר גם בוהמיה ומוריביה ואז הוכרזה סלובקיה גם כריפובליקה עצמאית. מזמן זה כבר ניתכו על ראשי יהודי סלובקיה מהלומות כה כבדות, שהביאו במבוכה את האופטימיסטים הקיצוניים.

מלבד המרכז הציוני לסלובקיה, שהוקם עם הכרזת סלובקיה כריפובליקה עצמאית, חדלו להתקיים מיום 28 למרץ שנה זאת כל הארגונים היהודיים במדינה זו. כל הקהלות פורקו. כל החברות היהודיות הפסיקו את פעולותיהן והחיים החברתיים שותקו לגמרי. מלבד העתון היהודי בשפה הסלובקית ז'ידובסקא נוביני באסרה הופעתם של כל העתונים היהודיים. תנועות הנוער וכן בני עקיבא הוציאו עוד תקופה קצרה מזמן לזמן בסטנסיל עלון ידיעות. כמה מהם בשם „ידיעות המזרחי צעירי מזרחי, והפועל הדתי במדינת סלובקיה". הם הוציאו עוד כשבועון (גם כן בסטנסיל) עתון בשם „תורה ועבודה", אבל היו אלה כבר להבות האחרונות של הנר הדועך.

רשות היציאה מהמדינה ניתנה עוד בלי קשיים והשאלה שנתלתה היתה: לאן? המקום שעיני יהודי סלובקיה היו נשואות אליו במבט ראשון, היתה ארץ ישראל. ומשום שממשלת המנדט לא נתנה רשיונות עליה הזדרזו מפלגת הרביזיוניסטים והתחילה לארגן עליה בלתי ליגלית לארץ ישראל. כעבור חדשיים עשו גם יתר המפלגות הציוניות את הדבר הזה. ב־14 למרץ 1939 כבר הלכה הקבוצה הציונית הראשונה ואחריה באו אחרות.

באותו הזמן התחילו לטפל גם בהצלת הנוער והילדים. הקבוצה הראשונה של עלית הנוער, עלתה אף היא במרץ 1939.

ואמנם למרות שכולם הרגישו שהאדמה בוערת מתחת רגליהם, נשתררה בכל זאת איזו שאננות ורבים לא העיזו לצאת לדרך בלי שיהיו מצוידים ברשיונות הדרושים. המרכז הציוני ניסה איפוא את כחו ושלח משלחת מורכבת מעסקני הציונים והמזרחיים לצרפת ולאנגליה. במשלחת הזאת היו: בנציון גוטליב (עתה בתל־אביב), ד"ר ירמיהו נוימאן וגברת גיזי פליישמאן, הי"ד. תפקידה של המשלחת היה לעורר את ארגוני היהדות העולמית ולהעמידם על מצבם של יהודי סלובקיה כדי לחפש דרך להגירתם למקום מבטחים. היצ"ם נענה וסידר משרד להגירה בפרשבורג. על שאננותם של יהודי סלובקיה ובתוכם גם הציונים מוכיחה גם העובדה של סדור מושבת קיץ לבני הנוער של תורה ועבודה ביוני 1939. השלטונות הסלובקיים למדו מאדוניהם הגרמניים את המלאכה להסתיר את מזימותיהם הסופיות, את השמדת היהודים והיו גם שהרגיעו את הרוחות, גם נתנו רשיונות לסדור מושבת קיץ. לא כן חשבו אמנם גדודי הלינקה הבריונים. הם התנפלו גם על מושבת הילדים, הכום ופצעום והציתו את אהליהם ורבים מן הילדים חלו.

כבר במרץ 1939 החלו פעולות האריזציה של כמה מקצועות. תחילה צמצמו את פעולות עורכי הדין היהודים, שמספרם נקבע ל־4 אחוזים. אחרי עורכי הדין בא תורם של הרופאים היהודים. בדצמבר 1939 החלה גם האריזציה הכללית הייתו נישול היהודים ממפעליהם והעברתם לאריים. כשלב ראשון נשלחו לכל המפעלים קומיסרים אריים שהפכו אחר כך שותפים למפעלים. על ידי פעולה זאת חדלו היהודים להיות השולטים על מקורות פרנסותיהם. רבים מן הסוחרים הצליחו אמנם להסתדר עם אדוניהם החדשים של מפעליהם. הקוניקטורה היתה גדולה מאד ביחוד אחרי פרוץ המלחמה בספטמבר 1939. יהודים אלה הרויחו יפה וגם דבר זה הסיח מהם ומהכרתם את מצבם האיום.

בשבת פרשת ראה 19 באוגוסט 1939, התפרצו בריוני הלינקה לבית הכנסת הגדול. קרעו ספרי תורה, שברו את כלי הקודש ואת רהיטי הבית ומשעה זו פסקה כל טובה מישראל שבפרשבורג.

ב־1 לספטמבר 1939 עם חדירת היטלר לפולין, פרצה המלחמה העולמית. למחרתו ערכו הסטודנטים הגרמנים שבפרשבורג הפגנה נגד היהודים ובו ביום גוייסו כל היהודים ששרתו אי פעם בצבא ונשלחו לעבודות ביצורים לגבולות פולין בסביבת פרשוב. אחרי ששה שבועות של עבודה חזרו היהודים למקומם.

בנובמבר חויבו היהודים לגיוס למחנה עבודה. את הבדיקה הרפואית על כשרו של המגויס עשו אמנם קציני ורופאים סלובקים אך בכל ועדה ישבו גם קציני הס. ס. הגרמנים. יהודי פרשבורג נשלחו למחנות עבודה שונים, שבהם עבדו בסלילת כבישים ובעבודות תיעול.

באמצע דצמבר הפסיקו השלטונות את העתון היהודי ובמקומו הרשו לעתון יהודי אחר להופיע בשם „הדרך" בשפה הסלובקית.

בסוף שנת 1939 נאסרה גם השחיטה היהודית. מקודם נאסרה רק שחיטת בהמות, אך לבסוף נאסרה גם שחיטת עופות.

מספר מצומצם מראשי הציונים והמזרחי הצליחו להשיג רשיונות עליה ועד ראשון לינואר 1940 גם עלו. ביניהם ד"ר ל. שיפוש, ר' יצחק משה מילר, ר' שלמה הורניק, ד"ר ב. בער ואחדים גם מהנוער הציוני.

במצב פרוע של תוהו ובוהו נשארו היהודים במשך חדשים אחדים ללא גזרות

מיוחדות, עד שב־24 ביולי נחטפו במספר גדול לעבודות כפיה במחנות לסביבות ליפטו־סואטי מיקולאש, ואחרי שב־29 ליולי 1940 הוזמנו ראשי המדינה טוקא, מאך לשיחה עם היטלר בזאלצבורג נתחדשו הגזרות ביתר תוקף.

ב־1 לאוגוסט נגזרה גזרה חדשה. שללה את זכותם של היהודים להחזיק בתי מרזח ומסעדות ובבת אחת נסגרו כל המסעדות היהודיות ונמנע ממספר גדול של יהודים שהיו סועדים בהן את ארוחותיהם גם האפשרות של אוכל חם.

התחיל אז להתנהל משא ומתן מצד היהודים כדי למצוא איזו נציגות מוסמכת כלפי הממשלה ונעשו עבודות־הכנה לארגון כלשהו.

בתחילת ספטמבר הוכרז על הגשת אינוונטאר הבגדים והמטלטלים של היהודים. בסוף ספטמבר באה נוסף על כל אלה גזרת הדירות. גוי שדירתו של יהודי מצאה חן בעיניו הודיע על רצונו זה לשלטונות והללו פקדו על היהודי בעל הדירה לפנות תוך 24 שעות את דירתו ולהעבירה לגוי. למעשה הוצאה גזרה זו רק ברחובות שמחוץ לגיטו היהודי הישן. על ידי נישולם של היהודים מדירותיהם גדלה ברחוב היהודים הצפיפות עד שגם בתי הספר היהודים נתמלאו פליטי הדירות ורבים אף חדרו לבתי הכנסת מחוסר מקום אחר.

באוקטובר 1940 לקחו מהיהודים את מקלטי הרדיו והוצאה גזרה שהקפיאה את חסכונות היהודים בבנקים. כן הוטל על היהודים למסור לשלטונות את זהבם וניירות הערך שבידיהם ויחד עם זה, שלא יוכלו לברוח, גם את הפספורטים.

עם גזרה זו נגזלה מהיהודים משענת כספם היחידה בימי זעם וגם דרכי הבריחה נסגרו בפניהם.

ב־1 לפברואר 1941 הוקם, בפקודת הממשלה, המוסד לארגון היהודים בשם „אוסטרעדנא זידוב", מוסד שהיה למקשר בין השלטונות והיהודים. לפי תקנותיו היה הוא המוסד המרכזי של כל היהודים בסלובקיה וכיהודים נחשבו גם אלה שהתנצרו והמירו דתם, או שהכריזו על עצמם כבני בלי דת. לפי החוק היה מוסד זה קורפורציה צבורית שהקיף את כל מדינת סלובקיה ולפי הסמכות שהוענקה לו ע"י הממשלה היה לו גם כח ביצוע והוצאה לפועל.

בין תפקידיו של המוסד נקבע: א) לייצג את היהודים כלפי הממשלה; ב) לארגן את חיי היהודים בהתאם לתנאים הסוציאליים, הכלכליים והתרבותיים; ג) למסור ריפורטים והצעות בנוגע להכנסותיו של כל יהודי ויהודי, תפקיד שמטרתו לנשל את יהודי סלובקיה מהחיים הכלכליים; ד) לבצע את הוראותיו של המרכז הכלכלי של ממשלת סלובקיה.

הכנסות המוסד: לפי הסטאטוס הממשלתי הנ"ל מכסה מוסד זה את הוצאותיו מההון של הקהלות היהודיות והחברות היהודיות שפורקו על פי פקודת המדינה.

הנהלת המוסד: בראש המשרד המרכזי הזה עמד יושב ראש ונשיאות ארצית עם משרדים אזוריים ומקומיים. ליושב ראש הראשון נתמנה אלחנן (הייניך) שווארץ, ארפאד שעבעשטעני, סלומון גרוס, מרכוס אייכנר, ד"ר לאדיסלאוס יוסט (מזכיר כללי), ערנסט אבעלס, ד"ר עאוגען (יעקב) פורבאט, ויליאם פירסט, ארמין (צבי) בוקסבוים, ד"ר עמעריך גלאזר ולודויג מאיר.

למוסד מרכזי זה נקבעה גם מחלקה לתפקידים מיוחדים. מחלקה זו נוצרה בקיץ 1941 ולמנהלה נתמנה האינג' הוכברג. כתפקיד ראשון הוטל עליו הוצאת היהודים

מפרשבורג והושבתם במקומות אחרים כדי להכניסם לחיים חדשים. אינג' הוכברג נהרג על ידי היהודים עצמם במחנה נובאקי בשנת 1944.

בסוף חודש מרץ 1941 הוצאה גזרה שאסור ליהודי להימצא ברחובות אחרי שעה 9 בערב. ב־21 לאפריל שנה זו נתפסו על ידי משטרת הבטחון (הגיסטאפו) הסלובקי, היו"ר של המשרד היהודי אלחנן שווארץ, דוד פרידלנדר מסערעד ועוד יהודים, הם נכלאו והוכו מכות אכזריות ורק ב־23 ביוני הצליח שווארץ להשתחרר, הוברח לבודפסט ושם נפטר בבית חולים. אחריו נתמנה ליו"ר ארפאד שעבעשטעני.

בתחילת אוגוסט 1941 נאסר על יהודים לבקר בקולנוע. במרץ 1942 נאסר על היהודים להימצא ברחובות משעה שש בערב עד ל־8 בבוקר.

ביום א' דראש השנה 1941 תשב יצאה הגזרה של מגן דוד צהוב שהיה על כל יהודי לשאת על בגדו בעברו ברחוב. בו ביום הוצאו גם יהודים רבים מבתי הכנסת לנקות את משרדי הקהלה ואת בית הספר היהודי שהשלטונות החרימו לעצמם.

בהושענא רבא (12 אוקטובר) תשב יצאה הגזרה של הדיסליקציה, היינו שעל כל היהודים הנמצאים בפרשבורג ללא משלח יד לעזוב את העיר. הם נשלחו לסביבת ליפטובסקי מיקולאש, ולמקומות אחרים.

בחורף תשב הוצאו באישון לילה הזקנים והזקנות ממושב הזקנים היהודי והוכנסו לצריפים. את מושב הזקנים החרימו למטרת בית ספר.

באותו פרק זמן נפטר רבי דוד וועסעלי, זקן הרבנים בפרשבורג, וכעבור זמן גם ראש הקהלה האחרון של קהלת פרשבורג ר' עזריאל פאפנהיים.

המשרד היהודי הוציא בשנת 1941 עתון בשם „וועסטניק" ויחד עם עתון זה גם כתב עת בצורת חוברת בשם „ז'דובסקא קולטורא" בטאון היסטורי־אומנותי.

ובסערת הימים ההם מצא הפרופ' משה שטיינר הי"ד (אחיו של ד"ר שלמה שטיינר) אומץ נפשי לצאת במאמר בז'ידובסקא קולטורא מספר 3 לעשות תעמולה לתלמוד תורה ולקרוא לחוגים מרוחקים להשתלב בלימוד התורה.

ואמנם גם בעצם השואה נשארו יהודי פרשבורג נאמנים לעצמם ולמעצב דמותם רבם החתם סופר. קול התורה לא נדם. השעורים נתקיימו ערב ערב בתוך כתלי בתי המדרש. מספר מצומצם של בחורי ישיבה הסתתרו בבית מדרשו של רבי משולם איגרא והחתם סופר, ורבי אברהם שמואל בנימין סופר (נמצא בירושלים) היה בא יום יום בסכנת נפשות לקיים את שעוריו. במקום מחבואם דאג לבחורים ר' גרשון גויטיין בנו של הרב מהודיעס וכנתין אונגארי יכול היה אז להיות בתנועה עוד באופן חפשי. הוא יסד חברת „אהבת עולם". לימד משניות, קיים משמורות לתהלים.

על יד המשרד היהודי המוכר, קיים גם מרכז אחר בלתי מוכר מעין ועד פעולה במחתרת. חבריו של ועד זה היו: הרב ד"ר פרידר (היה רב בנובומסטו), הגברת גיזי פליישמאן, ר' מיכאל בער וייסמנדל, שלמה שטרן, ושמעון אדלר. אנשים אלה עבדו במסירות נפש ממש. לא פעם סיכנו את חייהם כדי לחלץ מישהו מהגרדום ממש. לרגל קשריהם עם ראשי השלטון ואפילו עם ראשי הס.ס. הנאצים, הצליחו הרבה פעמים לבטל או לדחות גזרות. אך סערת השואה חזקה מהם.

ערב שבת פרשת צו (18 במרץ 1942) הוצאו כל הנערות היהודיות הבלתי נשואות מפרשבורג ומכל סלובקיה ונשלחו בטרנספורטים תכופים בכוון לפולין לסביבת לובלין. אחרי פעולה זו נחטפו גם בחורים ונשלחו בכוון ההוא.

בכ' סיון תשב היתה החטיפה הראשונה לחיסול יהדות פרשבורג. חטיפה זו נעשתה לפי רשימה מהמחלקה לתפקידים מיוחדים של המרכז היהודי. אספו את חניכי בית היתומים ומספר גדול של יהודים אחרים, ביניהם משפחות שלמות, כאלף נפשות והוציאון לבית החרושת לפטרונים. אלה הועברו מקודם לז'ילינה ומשם למאידניק ואושוויץ.

החטיפה השניה היתה בימי בין המצרים ב־1, 8, 15, 22, 25, ו31 ביולי. גם טרנספורט זה כוון ללובלין. אחרי טרנספורט זה באה הפסקה עד ערב שבת שובה פרשת האזינו תשג. בשנה זאת היתה החטיפה האחרונה בליל שלאחרי מוצאי יום הכפורים י"ב תשרי (22 ספטמבר). טרנספורט זה הועבר לז'ילינה ומשם לאושוויץ.

בניית המנהרה מרחוב היהודים שעל יד המבצר עד לצוקרמאנדל נתקלה בבית העלמין היהודי הישן והיה צורך לפנות את הקברים. יהודים התנדבו לעבודות הפנוי, ביניהם רבי זלמן אונסדורפר הי"ד, ר' שמעון אדלר ור' משה וואטיץ. שרידי יהודים אלה הצליחו להשיג גם משלטון הרשע שלא יגעו לרע בקברו של החתם סופר ובנו מאוזוליאום על הקבר.

כמעט שנתיים הופסקו החטיפות לתאי הגאז. הן נתחדשו אמנם ביתר עוז ושוב לילה אחר יום הכפורים בשנת 1944. טרנספורט זה נלקח במספר 1700 נפשות מקודם לסערעד ובסוכות כוון גם הוא לאושוויץ. מתאריך זה היו החטיפות והרדיפות על שרידי היהודים בפרשבורג שבוע שבוע ממש ונמשכו עד שבועיים לפני השחרור.

הגיסטפו הסלובקי השתדל להפטר גם מחברי ועדת המחתרת. הגברת גיזי פליישמאן, אחרי שהעבירה לידיהם של אנשי הגיסטאפו: טיסו וחבריו, רבבות לירות אנגליות, נשלחה לאושוויץ בהוראה מיוחדת „שחזירתה היא בלתי רצויה". גורלם של אחרים לא היה שונה אילולא היו מסתתרים בבונקרים.

נספח

מורי ורבי הגאב"ד בפרשבורג זצ"ל, מסר לידי שני גטין. האחד נכתב „שנת חמשת אלפים וחמש מאות וששים ושמנה", היינו בתקסח והשני, „שנת חמשת אלפים ושש מאות ואחת", היינו תרא.

בראשון הנוסח: „פרעשפורג דמתקריא פאזשן מתא דיתבא על נהר דונאו דמתקריא דונאיי" ובשני: „...נהר דונאו דמתקרי דונאיי". היה לפני גט שלישי משנת תרן ובו גם כן דמתקרי.

עלתה איפוא השאלה מתי ולסבת מה שינו את הדבר. והנה בנודע ביהודה תניינא סימן קה וקו מדובר על גט שנפסל לרגל לקויים שונים ובתוך הלקויים נמנה גם שהרב המסדר את הגט „גם כתב על נהר ראב דמתקריא ראבא, הנה אפילו לשון הקודש אין הדיוט הזה יודע להפריש בין זכר לנקיבה, כי נהר הוא לשון זכר וכו'" (המעניין בדבר, כי גט זה היה גם לפני עיני המהר"ם ברבי וגם הוא פסל את הגט וכפי דברי הנודע ביהודה (בתשובה שם) הוא „מחזיק בפסקו של כבוד הגאון המובהק מו"ה מאיר ברבי אבד"ק פ"ב שהאשה המתגרשת הנ"ל הרי היא עודנה בחזקת אשת איש כמו שהיתה עד שתתגרש שנית בגט שיסודר במקום אחר לפני גדול הדור ובית דינו". ברור, שבפיסול מצד המהר"ם ברבי לא נמנה ההחלפה מזכר לנקיבה, כי גם במקומו כתבו על נהר דמתקריא).

בנו של הנוב"י, הגאון רבי שמואל סג"ל לנדוי, נשאל בשנת תקעב ע"י תלמיד אביו הג"ר דוד דייטש אב"ד בעיר חדש על נדון זה. הגאון רבי שמואל סג"ל החזיק כמובן בדעת אביו (ראה שו"ת שיבת ציון ס' פה).

אחרי שנים (כנראה בתקעח) השיב גם לרב אחר בשאלה זו ושמה הוא חוזר על דבריו בתשובתו לרבי דוד דויטש ואומר: „ולבאר דבר זה צריך אני להכפיל ולהוסיף ולבאר דברים אשר כבר הם רשומים אצלי בתשובה שהשבתי איזה שנים להגאון מוה"ר דוד דייטש אב"ד דק"ק ע"ח והוא שלח את דברי האלה להגאון מהר"ם אב"ד דק"ק פ"ב".

בשנת תקעז פנה רבי דוד דייטש לחתם סופר בענין זה וצירף גם את תשובתו של רבי שמואל לנדוי אליו. החתם סופר השיב בי"א כסלו תקעז. הוא כותב: „יקרתו הגיעני והנה שלוחה פה לחזרה התשובה מהה"ג שמואל סג"ל נ"י לפר"מ נ"י.... אמנם כל זה לפי דברי הג' הנ"ל שמחזיק דברי אביו הגאון זצ"ל בנב"י מהדורא תניינא דשפיך חמימי על רב שכ' דמתקריא על שם נהר וכתב דאפילו מקרא לא ידע דנהר הוא לשון זכר. והנה כל הגיטין שמצאתי כאן מגאוני עולם כ' מתא דיתבא על נהר דונאו דמתקריא דונאי ואין ספק שטעמם הואיל ושם הפרטי דונא הוא לשון נקבה — מ"מ במקומי אני עומד שלא לשנות מאשר נהגו כאן מקדמת דנא ואם דעתו להודיע הדברים כהויתן להרב הג' מה' שמואל הנ"ל ואם בידו להשיב תשובה נצחת הדרנא בי ואינני עומד על דעתי ח"ו (תש' חת"ס אבה"ע ב' לט).

חודש אחר זה, בי"ד טבת תקעז, השיב החת"ס עוד הפעם בענין זה לר' וואלף דייטש גם כן בעיר חדש ובתשובה זו הוא כותב: "אודיעהו כי לא יצאתי לקראת נשק ח"ו להרוס דברי אב ובנו רק להיות הגאון זצ"ל כ' על הרב שכ' דמתקריא באלף דאפילו מקרא לא ידע ובנו הגאון מילא אחריו וכל הגאונים שלפני שהיו פה כ' ככה כמה גטין באלף ואם יבוא לידי ואשנה ואכתוב כדעת הגאון נב"י אהיה כמוציא לעז על הגאונים והגטין הראשונים ע"כ עיינתי ליישב דעתם ולהצדיק את הצדיקים דמעיקרא ובכל זאת חליתי פני הגאון אב"ד שלכם להודיע הדברים להגאון מהר"ש סג"ל אולי לא ישרו דברי בעיניו ואהיה מנוצח בענין, אזי על כרחי לחזור מדעתי מבלי לחוס על כבוד הראשונים, כי האמת אהוב מן הכל ובפרט מה שנוגע הלכה למעשה".

בטיב גטין ערך פרעשבורג מביא המחבר רבי אפרים זלמן מרגליות: "בעידנא דשקילנא וטרינא ע"פ רבנא וגאונא רב נהורא ובוצינא קדישא חמוד לבא ועינא מו"ה משה נ"י האב"ד דק"ק הנ"ל בהדי שיתא ליה שאילנא היכי נהיגי בכתיבת שם עירו — וטרח בשבילי לשלוח העתק מספר תשובותיו אשר כתב בענין זה — אשר השיב לידידי הגאון מו"ה דוד נ"י האב"ד דק"ק ע"ח: והנה כל הגטין שמצאתי כאן מגאוני עולם כתבו מתא דיתבא ע"נ דונאו דמתקריא דונאיי — ומ"מ באגרתו כתב אלי כתוב כתב: והדרנא בי כי מהיות טוב וכו' ומצוה לשמוע דברי הגאון נוב"י לכתוב דמתקרי, ע"כ דברי הגאון מהר"מ נ"י."

ואמנם רבי זלמן מרגליות חולק על חזרתו של החתם סופר וכותב: "אך כל זה בנהר שאין לו שם רק נהר סתם אבל אחר שנקרא בשם הכל הולך אחר השם ונהרא נהרא ופשטיה — והנה בנהר דונא וכיוצא בו שאומרים — ששפכה ושטפה סביבותיה הכל בלשון נקבה — שפיר דמי לכתוב דמתקריא, כיון שעתה אחר הנחת השם דרך נשים לו".

נוסח דמתקרי נשאר בכל זאת, אעפ"י שהחתם סופר אחרי שראה את דברי רבי זלמן מרגליות מצא שהוא צודק ולא היה צריך לחזור בו. וכך יוצא מפורש מתשובה אחת של החתם סופר משנת תקצ"ה (תשובה זו לא נאספה בספר התשובות והיא נדפסה בחוט המשולש — דפוס דרוהוביטש תרסח דף לד ע"ב ובשו"ת מילי דאבות ח"ג אבה"ע סימן ו—) בה הוא כותב: "וזה לי ארבעים שנה תלי"ת ולא אירע לי אלא ב' פעמים. פעם אחת החזירני הגאון מה"ר זלמן מרגליות זצ"ל — והודתי לו ועתה כי זכיתי ללמוד לולב הגזול שבתי ועיינתי וראיתי כי שלא כדין הודיתי ודברי הראשונים אמתיים. ושוב פעם אחת בענין לכתוב על נהר דמתקרי או דמתקריא היה לי עם הגאון רבי שמואל לנדוי זצ"ל — וחזרתי בי. ואמנם הגאון מהר"ז מרגליות זצ"ל בספרו טיב גטין בשם פרעשבורג כתב קיצור תשובתי והעלה שלא כדין הודיתי אלא הלכה כדברי הראשונים".

הספר טיב גטין נדפס בזאלקווא תקפ"ג. תשובת החתם סופר לרבי דוד דייטש היא משנת תקעח. הרי ברור שחזרת החתם־סופר והתחלת הכתיבה דמתקרי היתה בין השנים תקעח—תקפא (אחרי שנוריד את השנה של סדור הספר טיב גטין לדפוס).

ביבליוגרפיה

גרינוואלד י. יקותיאל, הרב: קורות עיר פרעסבורג וגדוליה, מ. סיגט 1911.

— פארי חכמי מדינתנו, מ. סיגט 1910.

— קורות התורה והאמונה, בודפסט תרפ"א.

— היהודים באונגריה, וואץ תרע"ג.

— תולדות משפחת רוזנטאל, בודפסט תר"פ.

— מאמרו על רבי מרדכי מוכיח בהצופה מארץ הגר, תרע"ב.

— טויזענד יאהר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו־יורק 1945.

דמביצר רבי חיים נתן: כלילת יופי (בנוגע לרבי יו"ט ליפמאן ורבי משה חריף).

הרצוג משה שמואל, הרב: קורות בתינו, פרשבורג תרע"א.

וויס יצחק, הרב: אבני בית היוצר, ב"ח, פאקש תר"ס.

ליכטנשטיין רבי הלל: תשובות בית הלל.

לווינזאהן יהושע: פרנסים בישראל (רבי יעקב קאפל טעהבן), ורשה תרנ"ט.

מימון (פישמן) י. ל. הכהן, הרב: שרי המאה, ח"א, מהדורת תש"ב, מע' 219 ואילך על רבני פר"ב.

— תולדות המזרחי, ירושלים, תרפ"ז.

— ספר המזרחי, ירושלים, תש"ו.

סופר רבי משה: ספר הזכרון, דרוהוביץ תרנ"ז.

סופר שלמה, הרב: חוט המשולש, דרוהוביטש תרס"ה.

— אגרות סופרים, וינה.

פאהן ראובן: פרקי השכלה, עמ' 225—322 (על מנדל בר"י שטרן).

פלאוט רבי פייבל: לקוטי חבר בן חיים, ח"א וח"ד.

קנעבל שבח: גרם המעלות (תולדות רבינו משולם איגרא) הוצאה ב, וינה תרפ"א.

שוואַרץ יוסף הכהן: זכרון למשה, כולל תולדות רשכבה"ג מו"ה משה סופר, גראסווארדיין תרח"ץ.

שוואַרץ פנחס זליג הכהן: שם הגדולים מארץ הגר, פאקש תרע"ד.

שטיין מאיר, הרב: אבן המאיר (הוספה למכתב־עת רבני הגר), וואיטצען 1909.

שטרן בר"י מנדל: כוכבי יצחק, שנה 1854 (על אלברט כהן).

— אזכרת הנפש (על רבי אברהם הירש לבוב).

שלזינגר רבי עקיבא יוסף: לב העברי.

— שמרו משפט, ירושלים תר"ס.

כתב יושר דברי אמת, נמצא ב„שבלים בודדות" לאפרים דיינארד.

היהודי, יצא לאור פעם אחת בשבוע בפ"ב בעריכת יעקב פישר משנת תרל"ה.

המעין, קובץ א, סיון תרצ"ד (יצא לאור על ידי ישיבת פרשבורג. שם מאמר על קורות הישיבות מהרב עמרם בלום).

נטעי בחורים, עתון תורני בעריכת רבי אביגדור כצבורג, גליון אלול תרע"ב; גליון תשרי תרע"ג, וגליונות יב, יד—טז, שנת תרס"ז (על רבי פייש פישמאן).

Auerbach: Geschichte der isr. Gemeinde in Halberstadt, ע' 71 (על הרב ברבי).

Benyovsky Karl: Bratislava-Pressburg in Wort und Bild, Pressburg, 1931.

Bettelheim Samuel: Alt-Neu Pressburg 1913, הקהלה המפוארה (עלון לדוגמא על ספר שעלה במחשבה ובו תולדות ר' קאפל טהבען).

— Ungarlaendische Juedishe Zeitung, 1910—1913, מאמריו ב:.
— Juedisches Familienblatt, Bratislava.
— "Judaica", Bratislava.
— Zurueck zur Bibel, Bratislava.

Gruensfeld Josef — Benyovsky Karl: Pressburger Ghetto-Bilder, Bratislava 1932.

Donath: Geschichte der Juden in Mecklenburg, בענין ר' מרדכי רופא בן רבי משה חריף.

Forbat Eugen, Dr.: Die Geschichte des Handels und des Pressburgers Handelsstandes im XVIII Jahrhundert, Bratislava 1930.

IMIT: שנתונים של החברה בשם זה, בעריכת יוסף באנוצי, בודפסט, 1896, עמ' 96; 1907, עמ' 159; 1909, עמ' 174; 1913, עמ' 276.

Kohn Samuel: Magyar zsidók története.

Kumlik Emil: Pozsony und der Freiheitskampf, 1848/49.
— Képes Pozsonyi kalauz, Pozsony 1907.

Loew L.: Zur Geschichte der Juden in Ungarn, II, 75—78.

Loevinger Herman: Pressburger Ghettobilder, Frankfurt.

Magyar Zsido Szemle: ירחון בעריכת פרופ' באכר ואח"כ פרופ' אריה בלאו, 1886, עמ' 246; 1886, עמ' 558; 1891, עמ' 20; 1892, עמ' 551; 1892, עמ' 336; 1896, עמ' 268; 1898, עמ' 301; 1898, עמ' 115; 1905; 1906, עמ' 112; 1907, עמ' 6; 1907, עמ' 326, 1908; עמ' 83; 1908, עמ' 103.

Mayer Siegmund: Ein Juedisher Kaufmann, Leipzig 1911.

Pollak Max Dr.: Die Juden in wiener-Neustadt.

Portisch Emil: Geschichte der Stadt Pressburg-Bratislava I II 1933.

Salfeld Siegmund Dr.: Das Martyrologium des Nuernberger Memorbuches, Berlin 1898.

Sas Andreas Dr.: Zur Rechts und Wirtschaftsgeschichte der Pressburger Judenschaft im XVIII und XIX Jahrhundert, Židovska Kultura חוברת 3.

Schay Max Dr.: Hickels juedischer Volkskalender מאמריו ב: תרפ"ז
— Entstehung der Judengemeinde am Schlossberg bei Pressburg.
— Der juedischer Friedhof in Pressburg שם תרפ"ח.
— Juedisches Familienblatt תרפ"ז—תרפ"ח.
— Juedisches Archiv II 1928. חוברת 2—1.

— Der Schutzbrief der Judengemeinde in Pressburg.
— Allg. Juedische Zeitung, 7 גליון שנה א, בהנ"ל.
— Juedishe Familien Forschung, Berlin 1925 Nr. 4.

Stein Meier Rabbi: Magyar Rabbik IV 121.

Taglicht J. Dr.: Nachlaesse der Wiener Juden, Wien-Leipzig 1917.

Vadász Ede: Magyar Zsidó Szemle 1907/327, מאמריו על משפחת סופר ב: 356 1922/44.

Venetianer: A Zsidók tôrténete Magyarországon.

Wachstein D. B.: Juden und Judengemeinde, במאסף ברטיסלבה, בהוצאת ד"ר גולד.

— Inschriften.

Die Juden und Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart, Gold, Brùnn 1932.

Festschrift, herausgegeben von der Agudas Jisrael Jugend-Gruppe anlaesslich ihres zehnjaeriges Bestandes... Bratislava, תר"פ—תר"ץ.

Pressburger Konferenz der Agudas Jisrael. vom 10 bis 13 Elul 5680, Frankfurt 5681.

Allg. Juedische Zeitung, Bratislava, 1934.

Juedisches Familienblatt, Bratislava.

Judaica, Bratislava.

Juedische Volkszeitung, Bratislava 1919.

Juedische Presse, Bratislava 1920.

Magyar Rabbik.

Ungarlaendische Juedische Zeitung Pressburg 1910—1913.

נדפס בעזרתו של

מר יעקב פלדמן

(דאללס, טקסס)

לזכר אביו

ר׳ משה פלדמן

נפטר ביום י״ב סיון תרצ״ז (1937)

Published with the Assistance
of Mr. J. Feldman (Dallas, Tex.)

Samuel Jacobson Weingarten

HISTORY OF THE JEWS OF BRATISLAVA (PRESSBURG)

Seventh Volume of the Series
"Arim Veimaoth Beisrael"

MOSSAD HARAV KOOK, JERUSALEM, 1960

Samuel Hacohen Weingarten

HISTORY OF THE JEWS OF BRATISLAVA (PRESSBURG)

Seventh Volume of the Series
"Arim Veimaoth Beisrael"

MOSSAD HARAV KOOK, JERUSALEM, 1960